

ATATURK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

Eastern Geographical Review

Doğu Coğrafya Dergisi

*Official journal of Atatürk University, Kâzım Karabekir Faculty of Education,
Geography Education Department*

Cilt / Volume: 27 • Sayı / Issue: 48 • Aralık / December 2022

ISSN: 1302-7956 - EISSN: 2717-834X
eastgeography-ataunipress.org

Eastern Geographical Review Doğu Coğrafya Dergisi

Official journal of Atatürk University, Kâzım Karabekir Faculty of Education,
Geography Education Department

Editor

İbrahim Fevzi Şahin

Department of Social Studies Education, Atatürk University, Faculty of Kazım Karabekir Education, Erzurum, Turkey

Field Editors

Yılmaz Arı

Department of Geography, Bandırma Onyedli Eylül University, Faculty of Science and Literature, Bandırma, Turkey

Elif Meral

Department of Social Studies Education, Atatürk University, Faculty of Kazım Karabekir Education, Erzurum, Turkey

Editorial Board

Halil Koca

Department of Geography Education, Atatürk University, Faculty of Kazım Karabekir Education, Erzurum, Turkey

Ünal Özdemir

Department of Geography, Karabük University, Faculty of Literature, Karabük, Turkey

Adem Başibüyük

Department of Geography, Atatürk University, Faculty of Arts and Sciences, Erzurum, Turkey

Ünsal Bekdemir

Department of Geography, Giresun University, Faculty of Science and Literature, Giresun, Turkey

Hakkı Yazıcı

Department of Social Studies Education, Afyon Kocatepe University, Faculty of Education, Afyon, Turkey

Mike Kohout

Department of Geography and Environmental Studies California State University, San Bernardino, USA

Aliakbar Rasuly

Department of Climatology, University of Tabriz, Faculty of Planning and Environmental Sciences, Tabriz, Iran

Founder
İbrahim Kara

General Manager
Ali Şahin

Publishing Directors
İrem Soysal
Gökhan Çimen

Editor
Bahar Albayrak

Publications Coordinators

Arzu Arı
Deniz Kaya
Irmak Berberođlu
Alara Ergin
Hira Gizem Fidan
Vuslat Taş
İrem Özmen

Web Coordinators

Sinem Fehime Koz
Dođan Oruç

Finance Coordinator

Elif Yıldız Çelik

Contact

Publisher: Atatürk University
Address: Atatürk University, Yakutiye,
Erzurum, Turkey

Publishing Service: AVES
Address: Büyükdere Cad., 105/9
34394 Şişli, İstanbul, Turkey
Phone: +90 212 217 17 00
E-mail: info@avesyayincilik.com
Webpage: www.avesyayincilik.com

Eastern Geographical Review *Doğu Coğrafya Dergisi*

Official journal of Atatürk University, Kâzım Karabekir Faculty of Education,
Geography Education Department

AIMS AND SCOPE

Eastern Geographical Review is a scientific, open access, online-only periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal is official publication of the Atatürk University, Kâzım Karabekir Faculty of Education, Geography Education Department and published biannually in June and December. The publication languages of the journal are Turkish and English.

Eastern Geographical Review aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level in geography sciences. The journal publishes original articles that is prepared in accordance with ethical guidelines. The scope of the journal includes but not limited to radio, physical, human, natural environment and geographic information systems.

The target audience of the journal includes researchers and specialists who are interested or working in all fields of physical and human geography.

Eastern Geographical Review is currently indexed in DOAJ, China National Knowledge Infrastructure (CNKI) and EBSCO.

The editorial and publication processes of the journal are shaped in accordance with the guidelines of the Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE), and National Information Standards Organization (NISO). The journal is in conformity with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

All expenses of the journal are covered by the Atatürk University. Processing and publication are free of charge with the journal. No fees are requested from the authors at any point throughout the evaluation and publication process. All manuscripts must be submitted via the online submission system, which is available at <https://eastgeography-ataunipress.org/>. The journal guidelines, technical information, and the required forms are available on the journal's web page.

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

Eastern Geographical Review is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <https://eastgeography-ataunipress.org/>. The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

From January 2022 onwards, content is licensed under a Creative Commons CC BY-NC 4.0 license. The journal's back content was published under a traditional copyright license however the archive is available for free access.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://eastgeography-ataunipress.org/>

Editor: İbrahim Fevzi ŞAHİN

Address: Department of Social Studies Education, Atatürk University, Faculty of Kazım Karabekir Education, Erzurum, Turkey

E-mail: ifevzi@atauni.edu.tr

Publisher: Atatürk University

Address: Atatürk University, Yakutiye, Erzurum, Turkey

Publishing Service: AVES

Address: Büyükdere Cad., 105/9 34394 Şişli, İstanbul, Turkey

Phone: +90 212 217 17 00

E-mail: info@avesyayincilik.com

Webpage: www.avesyayincilik.com

Eastern Geographical Review Doğu Coğrafya Dergisi

Official Journal of Atatürk University, Kâzım Karabekir Faculty of Education,
Geography Education Department

AMAÇ VE KAPSAM

Doğu Coğrafya Dergisi; bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı yayın yapan, Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı'nın açık erişimli bilimsel elektronik yayın organıdır. Dergi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Doğu Coğrafya Dergisi, coğrafya bilimlerini ilgilendiren tüm alanlarda yüksek bilimsel kaliteye sahip özgün araştırma türündeki makalelerle literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca dergi kapsamına fiziki, beşeri, doğal çevre ve coğrafi bilgi sistemleri gibi konular da girmektedir.

Derginin hedef kitesini fiziki ve beşeri coğrafya alanlarında araştırma yapan bilim insanları ve profesyonel olarak çalışanlar ve bu alana ilgi duyan tüm kişiler oluşturmaktadır.

Doğu Coğrafya Dergisi DOAJ, EBSCO ve China National Knowledge Infrastructure (CNKI) tarafından dizinlenmektedir.

Derginin editöryel ve yayın süreçleri Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. Doğu Coğrafya Dergisinin editöryel ve yayın süreçleri, Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama (doaj.org/bestpractice) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Derginin tüm masrafları Atatürk Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Makale değerlendirme ve yayın işlemleri için yazarlardan ücret talep edilmemektedir. Tüm makaleler <https://eastgeography-ataunipress.org/> sayfasındaki online makale değerlendirme sistemi kullanılarak dergiye gönderilmelidir. Derginin yazım kurallarına, gerekli formlara ve dergiyle ilgili diğer bilgilere web sayfasından erişilebilir.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen ifadeler veya görüşler, editörlerin, yayın kurulunun ve/veya yayıncının görüşlerini değil, yazar(lar)ın görüşlerini yansıtır; editörler, yayın kurulu ve yayıncı bu tür materyaller için herhangi bir sorumluluk veya yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Bildirimi

Doğu Coğrafya Dergisi yayınlanma modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine <https://eastgeography-ataunipress.org/> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. Yazarlar Doğu Coğrafya Dergisi'nde yayınlanmış çalışmalarının telif hakkını elinde tutar. Doğu Coğrafya Dergisi'nin içeriği, Creative Commons Atıf-GayriTicari (CC-BY-NC) 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayınlanmaktadır. Söz konusu telif, üçüncü tarafların içeriği uygun şekilde atıf vermek koşuluyla, ticari olmayan amaçlarla paylaşımına ve uyarlamasına izin vermektedir.

2022 Ocak'tan itibaren dergi Creative Commons CC BY-NC 4.0 lisansı ile yayın yapmaya başlamıştır. Bu tarihten önceki dergi içeriği ücretsiz erişime açık olmakla birlikte geleneksel telif sistemiyle yayınlanmıştır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://eastgeography-ataunipress.org/> adresinden ulaşabilirsiniz.

Editör: İbrahim Fevzi ŞAHİN

Adres: Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Yayıncı: Atatürk Üniversitesi

Adres: Atatürk Üniversitesi, Yakutiye, Erzurum, Türkiye

E-posta: ifevzi@atauni.edu.tr

Yayınevi: AVES

Adres: Büyükdere Caddesi, 105/9 34394 Şişli, İstanbul, Türkiye

Tel: +90 212 217 17 00

E-posta: info@avesyayincilik.com

Web sayfası: www.avesyayincilik.com

Eastern Geographical Review

Doğu Coğrafya Dergisi

Official journal of Atatürk University, Kâzım Karabekir Faculty of Education,
Geography Education Department

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

RESEARCH ARTICLES / ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- 1** An Overview of Religious Tourism and Analytical Approaches for İzmir
İnanç Turizmine Genel Bir Bakış ve İzmir İçin Analitik Yaklaşımlar
Yunus Fatih YÜKSEL, Füsün BAYKAL
- 19** Investigation of Wool-Hair Potential in TRB2 Region
Yapağı-Kıl Potansiyelinin TRB2 Bölgesinde İncelenmesi
Numan ERTAŞ
- 37** Determination of Knowledge and Perception Levels of Agricultural Producers on Climate Change in Erbaa Plain (Tokat)
Erbaa Ovasında (Tokat) Tarımsal Üreticilerin İklim Değişikliğine Yönelik Bilgi ve Algı Düzeylerinin Belirlenmesi
Yücel BOLAT, Muzaffer BAKIRCI
- 49** Evaluation of Geography Curriculum in the Context of the 2023 Education Vision Document
2023 Eğitim Vizyon Belgesi Bağlamında Coğrafya Dersi Öğretim Programının Değerlendirilmesi
Yavuz AKBAŞ
- 65** Land Use in the Lower Meriç Basin
Aşağı Meriç Havzasında Arazi Kullanımı
Yasemin KİBAROĞLU, Nuriye GARİPAĞAOĞLU
- 79** Acknowledgement of Reviewers

İnanç Turizmine Genel Bir Bakış ve İzmir için Analitik Yaklaşımlar

An Overview of Religious Tourism and Analytical Approaches for İzmir

Yunus Fatih YÜKSEL

Füsun BAYKAL

Ege Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Coğrafya Bölümü,
İzmir, Türkiye

Bu araştırma makalesi Yüksel'in (2019) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı bünyesinde yapmış olduğu İzmir İlinin İnanç Turizmi Potansiyeli ve Değerlendirilmesi adlı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

Geliş Tarihi/Received: 27.07.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 29.12.2021

Yayın Tarihi/Publication Date: 28.12.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Yunus Fatih YÜKSEL
E-mail: yunusfatihyuksele@gmail.com

Cite this article as: Yüksel, Y. F., & Baykal, F. (2022). An overview of religious tourism and analytical approaches for İzmir. *Eastern Geographical Review*, 27(48), 1-18.

Copyright©Author(s) - Available online at eastgeography-ataunipress.org

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

ÖZ

Uzun bir geçmişi olan inanç turizmi, kapsam ve uygulamalar açısından eskiye göre oldukça farklılaşsa da vazgeçilemeyecek bir turizm türüdür. Çünkü insanların ve toplumların inançla ilişkisi kesintisiz devam etmekte, aynı zamanda yeni inanışlar doğmakta, inanç turizminin ekonomik ve sosyal olumlu etkileri önemini korumakta, turizmde çeşitlendirme ve yeni destinasyon arayışlarına cevap verebilmektedir. Dolayısıyla bu niş pazarın eski ve köklü ziyaret yerlerine yenileri de eklenince, dünyanın her köşesinde yerelden evrensel inanç ziyareti yapılabilecek mekânlar çoğalmıştır. Bu çalışmanın amacı iki yönlüdür; birincisi, inanç turizmiyle ilgili başlıca kavramları, tarihsel gelişimi, yenilikleri, Dünya'da ve Türkiye'deki varlığını ana hatlarıyla ele almaktır. İkincisi, inanç turizmi için önemli kaynaklara sahip olmasına rağmen uluslararası pazarda belli bir konuma gelemeyen İzmir'in bu duruma açıklamalar getirmektir. Genelden özele uzanan geniş kapsamlı bu konunun bir makale şeklinde düzenlenmesinde, Yüksel'in (2019) yapmış olduğu bir araştırma, ana motivasyon kaynağı olmuştur. Bulgulara göre İzmir merkez kenti ve ilçelerinde inanç turizmine açık eserler en fazla İslam dinine aittir. İzmir'de inanç turizmi, yalnızca ziyaretlerden oluşan tek yönlü bir profil çizmektedir. O nedenle de bu turizm türünün gelişme potansiyeli yüksek olmasına rağmen zayıf bir yapı sergilemektedir. İzmir'de inanç turizmine ivme kazandırabilmek için bu turizm türü ilin turizm stratejisindeki hedeflerden biri olmalı, dünyadaki yenilikçi gelişmeler izlenmeli ve çıkarımlar elde edilmelidir. Diğer öneriler ise; manevi turizm, yaratıcı turizm ve dönüşümsel turizm üçgeninde inanç turizmi yenilenmeli, talep ve ürün çeşitlendirmesine gidilmeli ve kişiye özel ürünler yaratılmalıdır. Ayrıca, yıl içinde çeşitli etkinlikler düzenlenmeli, inanç kaynaklarının özel kimliğinden uzaklaşıp turistikleşmesine izin verilmemeli, yerele ve maneviyata ait değerler İzmir'in marka yüzü olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Çeşitlendirme, inanç, yenilikler, İzmir, turizm

ABSTRACT

Religious tourism, which has a long history, is an indispensable type of tourism, although it is quite different from the past in terms of scope and applications. Because the relationship of people and societies with faith continues uninterruptedly, new beliefs are born at the same time, the economic and social positive effects of religious tourism maintain their importance, and they can respond to diversification in tourism and the search for new destinations. Therefore, when new ones were added to the old and well-established places of visit of this niche market, places where religious visits could be made from local to universal increased in every corner of the world. The aim of this study is twofold: The first is to deal with the main concepts of religious tourism, its historical development, innovations, its existence in the world and in Turkey. The second is to explain the situation of İzmir, which, despite having important resources for religious tourism, could not reach a certain position in the international market. A research carried out in 2019 has been the main source of motivation in organizing this comprehensive subject, which extends from general to specific, in the form of an article. According to the findings, most of the works open to religious tourism in the central city and districts of İzmir belong to the religion of Islam. Religious tourism in İzmir draws a one-way profile consisting of visits only. Therefore, although this type of tourism has a high development potential, it exhibits a weak structure. In order to accelerate religious tourism in İzmir, this type of tourism should be one of the goals in the tourism strategy of the province, innovative developments in the world should be followed and inferences should be obtained. Other suggestions are as follows: religious tourism should be renewed in the triangle of spiritual tourism, creative tourism, and transformational tourism, demand and

product diversification should be made and personalized products should be created. In addition, various events should be organized throughout the year, religious resources should not be allowed to turn away from their special identity and become touristic, and local and spiritual values should be the brand face of İzmir.

Keywords: Diversification, faith, innovations, İzmir, tourism

Giriş

İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılda turizm, ülkelerin ekonomik gelişmesinde önemli rol oynayan büyük bir sektör haline gelmiştir. Ülkeler, turizm potansiyellerini en verimli biçimde değerlendirebilmek ve uluslararası turizm hareketinde önemli bir paya sahip olabilmek için, kitlesel kıyı turizmi kadar ona alternatif diğer turizm türlerine de yönelmişlerdir. Turizm gelirleri açısından getirisini fazla ve sosyal etkileri olumlu yönde olan alternatif turizm türlerinden biri de inanç turizmidir. Ayrıca inanç turizmi, tek başına bir yerin temel turizm türü olurken, diğer taraftan tamamlayıcı rolü de bulunmaktadır. Dünya’da inanç turizminin birçok uygulaması başlı başına bir destinasyon ya da kutsal mekânları ziyaret şeklinde “noktasal” düzeyde görülmekte, ayrıca “rotalar” üzerinde de gerçekleşmektedir. Yakın yıllara kadar maneviyatla ilgili seyahatler İtalya, İsrail, Hindistan, Fransa ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde daha çok görülürken, bugün bu ülkelere daha birçokları eklenmiş, din, inanç, hac motivasyonlarıyla manevi duygulara dayanan toplu ya da bireysel ziyaretler turizm endüstrisinde başlı başına bir turizm türü yaratmış, yeni destinasyonlar doğmuştur. Bu pazar segmentinin adının *din turizmi* ya da *inanç turizmi* mi olacağı ve nasıl bir tanımın yapılması gerektiği hakkında akademisyenler ve kurumlar arasında çok fazla tartışmalar olsa da bu olgunun belirli bir inanç/inançlar dizisi tarafından yönlendirilen bir turizm türü olduğu açıktır. Şu da bir gerçektir ki inanç kavramının dini de içine alacak şekilde daha kapsayıcı olduğu, dolayısıyla inanç turizmi denilmesinin daha uygun olacağı görüşüne katılmak mümkündür. Belki de turistlerin motivasyonuna göre bir ad vermek daha da doğru olabilir¹. Adı ne olursa olsun, temelinde manevi duyguların olduğu bu turizm türünün “yararları” hakkında Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) kısaca şu ifadeleri kullanmıştır:

“Din (inanç) turizmi, insanlığın ortak mirası hakkında farkındalık ve koruma yaratmakta, yerel kalkınmaya katkıda bulunmakta ve kültürel hoşgörü oluşturmaktadır” (Rifai, 2015; aktaran Griffin & Raj, 2017, s. 2). Bununla birlikte aynı organizasyon, şu önemli zorluklara da dikkatleri çekmiştir: *Dini yerlerin ve anıtların aslına uygun korunma zorunluluğu, yerel geleneklere ve dini törenlere saygı gösterilmesi ve sürdürülebilir olması, yerel toplulukların içindeki tüm gruplara eşit ve adil yaklaşılmasının -kapsayıcı turizm- gerekliliğidir* (Rifai, 2015; aktaran Griffin & Raj, 2017, s. 2). Böylece yoğun ziyaretler sonrasında inanç bileşenlerinin zaman zaman olumsuz etkilendiği, buna karşılık turistlerin ise olumlu deneyimleri kazandıkları görülmekte o nedenle inanç turizminin aynı zamanda *dönüşümsel turizm* ile iç içe olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak, inanç mekânlarında ziyaretçilere dini törenler, koro performansları, org dinletileri, sivil ve dini törenler gibi çok çeşitli programlar sunulmaktadır (Nolan & Nolan, 1992; aktaran Hughes et al., 2013, s. 211). İnanç mekânlarının geniş alanlar kapladığı ya da çok sayıda olduğu yerlerde müzelerin,

halka açık hazinelerin, tarihi ve dini işlevi olan binaların, açık hava özel ibadet yerlerinin kutsal bir ortam ve etkileyici peyzajlar yaratması, dini miras alanlarının, ziyaretçilerin duygusal, fiziksel, entelektüel ve ruhsal düzeylerde ilgisini çekebilecek estetik bir değer kazandırmıştır. Öte yandan insanları dini mekânlara yönelten yalnızca dua ve ibadet değildir. Nitekim ziyareti motive eden diğer faktörler arasında; anlık karar, ziyaret yeri ile aile bağlantıları (ataların mezarları), o yere ait tanınmış şahsiyetleri görmek; din temelli mimari ve tarihi yapılar ve sanat eserlerine kişisel ilgi başta gelmekte, ayrıca eğitim ve rekreasyon gibi başka nedenler de bulunmaktadır (Hughes et al., 2013, s. 211).

İnanç turizmi, her şeyden önce nihai bir hedefe ulaşmak için manevi bir seyahate çıkmayı temsil eder. Seyahati bir tür ruhani arayış haline getirmek, kişilerin motivasyonuna bağlıdır. Onları motive edecek, ziyaret etme isteğini uyandıracak, dünyanın pek çok yerinde çok sayıda inanç değeri bulunmaktadır. Bu değerleri, turizm pazarında turistlerin hizmetine açmayı uygun gören ülkelerde inanç turizmi gelişebilmektedir. Türkiye, inanç turizmine katılmak isteyenlere manevi doyum verebilecek zenginliklere sahip olsa da başlı başına bir turizm türü olarak geliştirme politikası ve stratejisi bulunmamaktadır. Daha ziyade kültür turizminin bir parçası olarak, bir tur programında dini mekânlara yer verilerek ya da özel günlerde özel yerleri ziyaret etmek şeklinde gerçekleşmektedir.

Amaç

Bu araştırmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi, inanç turizmiyle ilgili başlıca kavramları, inanç turizminin tarihsel gelişimini, bu alanda yaşanan yenilikleri, Dünya’da ve Türkiye’deki varlığını ana hatlarıyla ele almaktır. İkinci amaç ise inanç turizmi için önemli kaynaklara sahip olmasına rağmen uluslararası pazarda belli bir konuma gelemeyen İzmir’in bu durumuna açıklamalar getirmektir. Ayrıca bu çalışma:

- İzmir merkez kenti ve ilçelerinde inanç turizminde aktif olarak kullanılan kaynaklar ile yeni kazandırılacakları hakkında öneriler getirmeyi,
- İnanç turizminin geliştirilmesi için bu konuda yapılması gerekenlere ışık tutmayı,
- İzmir’de inanç turizminde yaşanan arka plandaki engelleri ve eksiklikleri vurgulamayı,
- SWOT analizi yardımıyla İzmir’de inanç turizminin mevcut durumunu ortaya koymayı amaçlamıştır.

Yöntem

Sosyal bilimler kapsamında niteliksel bir araştırma olan bu çalışmada, konu, amaç, yöntem ve mekân seçimi yapıldıktan sonra literatür taraması ve sınıflandırılması ile ilk adım atılmıştır. Konunun kuramsal boyutu ve Dünya ile ilgili kısmı için güncel yabancı kaynaklara ulaşılmış, İzmir kısmı için eski ve yeni tarihli eserlerden, kurumsal istatistikler ve yayınlardan yararlanılmıştır. Makale konusunun özünü teşkil eden ve amacı oluşturan İzmir merkez kenti ve ilçelerinde inanç turizmi hakkında mevcut durum saptaması yapabilmek üzere üç Semavi dine ait mekânlardan en fazla

¹ Yabancı literatürde daha çok “din turizmi” kullanılsa da bu kavramın Türkçede inanç turizmi ile örtüştüğü görülmektedir. Ayrıca T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından ve akademik çalışmalarda inanç turizminin tercih edilmesi, bu çalışmada da aynı kavramın kullanılmasını gerekli kılmıştır.

turistik amaçlı ziyaret edilenlerin hangileri olduğu, ayrıca nerelerinin olması gerektiğine odaklanılarak, veri toplama tekniklerinden biri olan *yarı yapılandırılmış görüşme tekniği* uygun bulunmuştur.

Araştırmada sözlü görüşme katılımcılarının belirlenmesinde *amaçlı örnekleme* yöntemlerinden *maksimum çeşitlilik örnekleme* kullanılmıştır. Bu kapsamda, uzmanlıkları farklı olan İzmir’de inanç turizmi alanında çalışan 8 seyahat acentesinin yetkilileri, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile İzmir Ticaret Odası’ndan 1’er görevli, İzmir Rehberler Odası’na kayıtlı 4 rehber ve İzmir’deki üniversitelerden turizm alanında çalışan 6 akademisyen ile toplamda 20 kişi ile görüşülmüştür. Görüşme formunda *yarı kapalı uçlu* 5 soru yer almıştır. Görüşmelerin bir kısmı katılımcıların görevli oldukları mekânlarda kendi belirledikleri gün ve saatlerde yüz yüze gerçekleştirilmiş, diğer kısmı ise çeşitli iletişim yollarıyla (telefon, video konferans, e-posta vb.) sağlanmıştır. Görüşmeler, 2019 yılı Ocak-Şubat aylarında yapılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda katılımcılardan alınan cevapların analiz edilmesinde İzmir merkez kenti ve ilçelerinde en fazla turistik amaçlı ziyaret edilen eserlerin ve alternatif yerlerin doğrudan öğrenilmesi amaçlandığından, makaleye aktarımlar alt bölüm 7.2’de soru-yanıt-yorumlama şeklinde *betimsel analiz* tercih edilmiştir.

İnanç Turizmiyle İlgili Temel Kavramlar ve Turizmle İlişkisi **Din, İnanç ve Turizm**

Din, Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük’te kısaca; *inanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült* olarak tanımlanmıştır (TDK, 2020). Gündüz’e göre ise din; *“insanın düşünce ve inanca dayalı değerlendirmelerini içeren zihinsel fonksiyonlarını, her türlü tavır ve davranışlarını ve insanın diğer insanlarla ilişkilerini ve kuramsal yönünü ifade eden, sosyal yapısını belirleyen ve disiplin altına alan bir sistemdir”* (Gündüz, 2007, s. 21). Bir diğer bakış açısı Dumortier’ye aittir: *Din, bir temsiller sistemidir (inançlar, mitler, dogmalar, vb.), bir örgütü (kiliseler, tarikatlar, mezhepler, vs.) ve ritüelleri bir araya getirmektedir* (Dumortier, 2011, s. 6). Aulet ve Vidal ise İngilizce din kelimesinin (*religion*) Latince’den geldiğini, *birleştirmek, bağlamak* anlamını taşıdığını ve genellikle tanrısallıkla ilgili inançlar veya dogmalara atıfta bulunduğunu, dua ve kurban gibi belirli ritüelleri olduğunu ifade etmektedir (Aulet & Vidal, 2018, s. 238). Aydın’dan (1987) aktaran İnce’ye göre:

“İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi kitaplı olan dinler sözü konusu ise birbirlerine bağlı üç unsur vardır. Bunlar inanç ile ilgili konular, ibadet ile ilgili konular ve ahlak ile ilgili konulardır. İyi bir tanrımda dine ait bu üç yöne de önem verilmesi gerekmektedir. Bu açıdan ele alındığında din, içtimai ve ferdi tarafı olan, tatbikat ve fikir bakımından sistemleşmiş, inanan insanlara bir hayat tarzı veren ve onların belirli bir dünya görüşü çevresinde kümelenmesini sağlayan bir kurumdur” (İnce, 2017, s. 23).

Görüldüğü gibi din, geniş bir kavram olduğundan farklı görüşler ve tanımlar vardır. *İnanç*, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te *Tanrı’ya, bir dine inanma, akide, iman, itikat* olarak açıklanmıştır (TDK, 2020). Din ile inanç kavramları benzer olarak görülmekte, ancak bazı temel farklılıklar taşımaktadır. Türkçede inanmak eyleminden türeyen inanç, genel manada iman, kanaat ve bilgiyi kapsayan geniş bir olgudur. “İnanç, daha ziyade statik bir terimi ifade etmekte olup, inanılmakta olan şeye yönelik kuvvetli bir duygusal durumu içermemektedir” (Clark, 2004; aktaran İnce, 2017, s. 25). Yenipınar ise her inancın dine dönüşmediğini, inançların kurallarla yoğrulup, sistemleşmesiyle ortaya çıkan dinlerin toplum yaşamındaki rolü, etkisi ve öneminin bugün de devam ettiğini vurgulamaktadır (Yenipınar, 2002, s. 73, 74). Din ve inancın coğrafya ile

ilişkisinde her şeyden önce, coğrafyacılar için dünyanın mekânsal organizasyonunda dinin önemli bir faktör oluşu yatmaktadır. Sözelimi Fransız coğrafyacı R. Brunet, dinler için *“Dünya coğrafyasının incelenmesinde önemli bir yere sahiptir”* demiştir. Öte yandan hac sürecinin kendisi de son derece coğrafi bir eylemdir. Çünkü hac, kısa ya da uzun mesafelerde gerçekleştirilen ritüelleştirilmiş geçici bir hareket biçimidir (Chevrier, 2016, s. 13).

Din, inanç ve turizm arasında doğrudan bir ilişki vardır. Günümüze dek birçok farklı inanç ve din grupları oluşmuş, dinler inanan insanlara belli hüküm ve kurallar koymuştur. Bunların en önemlilerinden biri de hacı olmaktır. Bu dini emir, bireyleri evlerinden çıkararak kitlesel gruplar halinde dünyanın uzak köşelerine kutsal alanlara taşımaktadır. İnsanlar dini vazifelerini yerine getirirken birtakım harcamalar yapmakta, bu ise özel işletmelerin ve ülkelerin turizm planlamasında inanç turizmine ciddi bir yer ayırmalarını zorunlu kılmaktadır (İnce, 2017, s. 41, 42). Ayrıca, turizm sektörünün din ve inanç seyahatleri ile konaklamalardan gelir beklentisi, din ve inanç amaçlı seyahate çıkanların da turizm için yaratılmış hizmetlerden yararlanması, aralarındaki karşılıklı yarar ilişkisini, hatta birbirlerine bağımlılıklarını açıkça ortaya koymaktadır.

Kutsal Alanlar, Yer ve Mekânlar, Peyzajlar ve Turizm

İnsanların kutsal saydığı doğal alanlar dünyanın her yerinde bulunmakta, pek çok insan için doğa, büyük evrenle bağlantının ve hafızanın, bireysel ya da ortak biçimde anlamlı birlikteliğinin mekânı olmaktadır. Kutsal doğal yerler tek bir ağaç ya da bir kaya olabileceği gibi tüm bir dağ, bir nehri ya da bir gölü de kapsayabilir. Bazı durumlarda ise bir bölgedeki peyzajlar tümüyle kutsal kabul edilirken, içinde daha özel saygı duyulan yerler ayrılmıştır. Buralar ibadet, dua ve meditasyon yeri olarak peygamberler, azizler ve ruhani liderlerle eşleştirilir. Birçok toplum için geleneksel kutsal doğal alanlar, yasal olarak korunan alanlarla aynı işlevi görür. Hatta doğanın bazı canlıları için hayatta kalmak büyük ölçüde kutsal doğal alanlara ve inanışlara bağlıdır. Dolayısıyla bu önemli yerler, bozulmuş ortamların restorasyonu için gerekli olan genetik rezervuarları da saklayarak biyolojik çeşitliliğin korunmasında önemli bir rol oynarlar. Şüphesiz aynı işlev kültür için de geçerlidir. Bu da doğal kutsal alanların korumada oynadığı rolün ikili (dual) yapısına işaret etmektedir. Kısacası, kutsal doğal alanların, gelecek nesiller için doğal ve kültürel değerlerin korunması açısından hayati önem taşıdığı kesindir (Wild & McLeod, 2012, s. 5-6, 75). Dünya’da birçok alanı kutsal yapan nedenler, bölgeden bölgeye, kültürden kültüre değişse de yerel halk için çok büyük bir ruhani değeri vardır. Farklı kültürler “kutsal” kelimesine değişik anlamlar yüklemektedir. Ancak birleşilen ortak nokta, kutsal alan ya da yer ve mekânın insan davranışlarına genellikle katı kısıtlamalar getirmesi, doğa ve kültüre göre şekillenen güçlü duygular yaşatmasıdır. *Kutsal peyzajlar* ise çağdaş literatürde belirsiz ve karmaşık bir kavramdır. Mu ve arkadaşlarının Singh’ten (2005) aktardığına göre “kutsal peyzaj, somut coğrafi ve kültürel özelliklerin yanında soyut (manevi) unsurları da barındıran bir inanç alanıdır” (Mu et al., 2019, s. 2). Bu kısa tanımda biraz daha ayrıntıya girerek; *kutsal peyzajlar, yerel halkın din, kültürel kimlik ve dünya görüşlerini ritüeller, mevsimlik festivaller, yaşam ve ölümü kutlamak gibi inanç temelli etkinlikler çerçevesinde kullandıkları alan, yer ve mekânları içine alan özel coğrafi görünümüdür*, açıklaması yapılabilir (Mu et al., 2019, s. 2). İnanç turizminde ya da ibadet yeri olarak mağaraların hatta yeraltının dahi bulunması, kutsal peyzajların ne denli çeşitli ve özgün olduğunu kanıtlamaktadır. Sözelimi Dünya’nın birçok ülkesinde “Ashâb-ı Kehf (Yedi Uyurlar)” adı verilen 25 kutsal mağara bulunmaktadır. Bunlardan 4’ü Türkiye’dedir (Çetin & Kaymaz, 2013, s. 1173).

Kutsal özellik taşıyan alan, yer, mekân ve onların birleşimiyle oluşan peyzajlar, ibadet amaçlı ziyaretlerin ötesinde tanıma, keşif ve o ortamda bulunma hazzını yaşamak isteyenler tarafından *turizm* kapsamında da ziyaret edilmektedir. Ne var ki birer kültürel miras olarak günümüze ulaşan birçok kutsal peyzaj, turizmden etkilenerek hızlı biçimde ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümlere uğramakta, aslından uzaklaşmaktadır. Çünkü metalaştırma, diğer ifadeyle dini değerleri turistikleştirme, doğal kaynakların sömürülmesine, kutsal yerlerin korunmasında zorluklara neden olmaktadır. Bu durum sonucunda da kutsal peyzajların tüketilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bir diğer anlatımla kutsal alanlarda giderek artan sayıda doğa ve kültürle ilgili çok çeşitli boş zaman etkinliklerinin geliştirilmesi, buralarını çok işlevli alanlara dönüştürerek gerçek kimliği, misyonu ve yararları maskeleymektedir. Bu eğilim, esasen Post-Fordist turizmin bölgesel mirasa yansımalarıdır (Cànoves & Suhett, 2011; aktaran Cànoves et al., 2012, s. 285). Bu hassas ve kritik öneme sahip konuda, turizm gelişiminin kutsal peyzajları etkilemesi ve manevi değerleri değiştirmesi hakkında Nepal'deki etnik Sherpa topluluğunun görüşlerini öğrenmek üzere yapılan bir araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

“Sher pa'lar kutsal ve gizli saydıkları topraklarının peyzajlarını yerel tanrıların evi olarak kabul etmektedir. Ancak Sherpa'ların turizmle tanışmaları ve turizme bağımlılıkları arttıkça en başta dağ tanrısı ibadetlerinde ve dini rutinlerinde gecikmeler yaşanmış ve insan çevre ilişkilerinde bozulmalar başlamıştır. Buradan hareketle yerel manevi değerlerin olumsuz yönde etkilendiği saptanmıştır” (Mu et al., 2019, s. 1).

Hac, Seyahat ve Turizm

Hac, *kutsal bir mekânı ziyaret etme ve gerekli dini kuralları yerine getirme ibadetidir*. Mekânın kutsallığı doğaüstü bir güce, bir kutsal varlığa, kozmik ya da simgesel bir değere ait olabilir. İnsanları hac olmaya motive eden faktörlerin önde gelenleri dini emirleri yerine getirme, dua etme ve dilekte bulunma, tapınma, ruhsal yenilenme, arınma ihtiyacıdır. Hacla ilgili ziyaretler belli tarihlerde yapıldığı için hac şehirlerinde, turistik şehirlerde görülen düzen ve yönetim sorunları yaşanmaktadır (Dumortier, 2011, s. 48). Hac, eski bir inanç hareketliliği olarak modern turizmin doğuşundaki temel öncülerden biridir. Ayırt edici bir ritüel yapıya sahip olan hac, bireysel ya da toplu olarak bir *dönüştürücü/iyleştirici* gibi görülmesinden dolayı insanın kültürel evriminde her zaman var olmuş, insanları kaynaştırmıştır. Öyle ki hac, bireysel olarak deneyimlense dahi zaman içinde toplumlar arası yinelenen sosyal bir süreç haline gelmekte, bir kutsal merkezli ziyaret, zengin mitolojik temsiller ve sembolik işaretlerle harmanlanmakta, insanlara hem içten hem de dıştan zenginlik katmakta ve derin anlamlar içermekte, kutsal bir göreve dönüşmektedir (Di Giovine & Elsner, 2016, s. 722). Hac için yol fiziksel bir araç olmanın ötesinde, hacı olmanın ruhani sürecinin bir parçası ve onun somutlaşmış halidir. Bu büyük gruplarla yer değiştirmeler, günümüzde seyahatlerin başında, ortasında ve sonunda yer alan birçok şehrin hatta tüm bölgenin zenginleşmesinde rol oynamaktadır. Daha açıkçası buralardaki hac olayında turistik hizmetlerden yararlanma, hac ve turizmi yan yana getirmiş, hacıların kullandığı kutsal mekânları turistler de ziyaret eder olmuştur. Bu noktada hangisinin *hac* hangisinin *turizm* olduğuna karar vermek zor olduğu gibi bu yöndeki gelişmeyi doğru bulmayanlar, *bir yerin kutsal değeri ve manevi boyutunun satıldığı* inancındadırlar. Görünen odur ki hac yerleri artık yalnızca dini ibadet yeri olmaktan uzaklaşmaya başlamıştır (Chevrier, 2016, s. 15-17, 21, 22).

Bugün dünyada Müslüman, Hristiyan, Hindu, Budist, Şintoist, Musevi vb. birçok dine mensup milyonlarca insan, hac ibadeti

için seyahat etmektedir. Hac ibadetine katılan kişiler, seyahatleri boyunca ulaşım ve konaklama hizmetlerinden yararlanmakta, hac yerlerindeki sağlık, giyim, yemek, gıda ve hediyelik eşya sektörlerinden yararlanmakta, hac mekânlarının yakınındaki kültürel, tarihi, dini önemi olan ve doğal güzelliklere sahip diğer mekânları da ziyaret etmektedirler. İşte bu yüzden hacca gitmenin ibadet boyutu, turizm boyutu ile iç içe girmiştir. Yine de hac ibadeti ve inanç turizmi arasındaki temel fark katılımcıların motivasyonlarına dayandığına göre, turizm için üretilmiş mal ve hizmetleri talep etseler de hacı adaylarını doğrudan turist olarak değerlendirmek doğru değildir.

Hac, seyahat, ziyaret ve turizm ilişkisinde bir başka boyut *dönüştürücü/dönüşümsel inanç turizmidir*. Dönüşümsel seyahatler, sağlık turizmi, manevi turizm ve kültür turizmi ile bütünleşmekte, dönüşümsel turizmden beklentiler, zihin ile beden arasındaki ilişkiye odaklanan tedavinin olumlu etkilerine inanılması, kişilerin kendini ruhsal ya da fiziksel olarak dönüştürme, iyileştirme ve benliğini tamamlama ihtiyacı ile açıklanmaktadır. Böylece katılımcılar çeşitli uygulamalarla yaşam tarzları ve kaliteleri üzerinde kalıcı etkisi olacak, eski yaşamlarını değiştirebilecek dönüştürücü deneyimler içine sokulmaktadır (Little, 2012; aktaran Akyurt & Göktaş, 2020, s. 1270). Dönüştürücü inanç turizminin bir ülkede doğması, inanç sistemi ve dini değerler ile güçlü şekilde bağlantılıdır. Sözelimi manastırlar ve inziva merkezlerinde sunulan programlar, dua, ayin, manevi sohbetler, yaratıcı atölyeler (resim veya dans gibi), tefekkür, yoga, meditasyon, manevi ritüeller ve özel diyetler, Hristiyanlıkta sağlık ve maneviyatın bir kombinasyonunu içermektedir (Tomljenović, 2015; aktaran Tomljenović & Dukić, 2017, s. 5).

İnanç Turizmi ve Tarihsel Gelişimi

İnanç turizmi bazen *dini turizm* ya da *dinsel turizm* olarak adlandırılabilir da inanç turizminin kapsamı, daha geniştir (Doğaner, 2009, s. 339). “İnanç turizmi, katılımcıların kısmen ya da tamamen dini nedenlerle motive oldukları bir turizm türüdür” (Rinschede, 1992, s. 52). Başlıca özelliği din ve turizm arasındaki ilişkidir (Richards & Fernandes, 2007, s. 216). Blackwelle'e göre (2010) ise “inanç turizmi, din ile motive olmuş tüm seyahat türlerini kapsamaktadır” (Blackwell, 2007, s. 37). Günümüzde üç Semavi dinde hacca gitmek kutsal bir görevdir ve bu ibadetin ulaşım, konaklama, yeme-içme, alışveriş gibi hizmetlere ihtiyacı vardır. İşte bu noktada hac ve turizm birleşmektedir. Ancak amaç yalnızca *hacı olmak* ise bu tür hizmetlere özel ilgi duymak ikinci planda kalmakta, onlar hac ibadetine tamamlayıcısı olmaktadır. Bununla beraber cami, kilise, katedral, tapınak gibi dini yerler, yalnızca manevi değerlerinden dolayı değil, aynı zamanda yaratıcılık, tarih, mimarlık, sanat, felsefe, eğitim ve kültürel yönleriyle de dünya çapında ziyaretçiyi çekmekte, inanç turizminin başlıca ürünlerini oluşturmaktadır (Shackley, 2001; Woodward, 2004; aktaran Hughes et al., 2013, s. 210). İbadet-turizm ilişkisinde bir başka karşılaştırmayı Aulet ve Vidal, İsrail örneğini vererek şöyle yapmaktadır:

“İsrail'i ziyaret eden pek çok insan, oraya yalnızca kutsal yerleri görmek için değil, aynı zamanda Yahudi toplumunu yakından tanımak ve onlarla birlikte yaşamak için giderken, Hristiyanlığın büyük katedrallerine (Fransa: Notre-Dame de Paris, Mont Saint-Michel, Sacré-Coeur gibi) yapılan ziyaretler ise hac ibadeti için değil inanç turizmi kapsamında yapılmaktadır” (Cohen, 1998; Uriely, 2005; aktaran Aulet & Vidal, 2018, s. 239, 240).

Yine aynı yazarlar, inanç miraslarını işlevleri itibarıyla iki grupta toplamıştır (Tablo 1).

Tablo 1.
İnanç Turizminde Kullanılan İnanç Mirasının Sınıflandırılması

İşlev	Taşınabilir Miras	Taşınmaz Miras
İnanç	Dini mekânlarda kullanılan edebi eserler ve eşyalar	Kullanılan dini alanlar, peyzajlar ve mekânlar (dini toplulukların mülkü)
Turizm-kültür	Dini mekânlarda artık kullanılmayan, müzelerde sergilenen eserler ve eşyalar	Artık kullanılmayan taşınmaz miras (genellikle dini topluluklara ait olmayanlar)

(Aulet & Vidal, 2018)

İnanç turizmiyle ilgili araştırmalar, 1990'lardan sonra iki gerçeğin şekillendiğini göstermektedir: Konuya ilginin artması ve farklı disiplinler tarafından ele alınmasıdır. Davranış bilimleri, tarih, sanat tarihi, arkeoloji, coğrafya, turizm başta olmak üzere, sosyal bilimlerin birçok dalı bu olguya farklı yaklaşımlarda bulunmaktadır. Her birini ayrı ayrı besleyecek çok sayıda konu olduğu gibi, disiplinlerarası çalışmalar da yapılmaktadır. İnanç turizmine mekân ve dağılım açısından bakıldığında; manevi doyum yerleri, anıtsal dini yapıların bulunduğu alanlar, dinlerin doğduğu ya da azizlerin yaşadığı topraklar, kutsal kişilerin izlediği yollar, kutsal eşyaların sergilendiği mekânlar, dini bayramların, festivallerin, kutlamaların ve ritüellerin düzenlendiği yerler, en çok araştırılan konuların başında gelmektedir. Bu yönüyle inanç turizmi coğrafi bakış açısıyla, kutsal yer, mekân, bölge, toplumlar ve insanlar arası karşılıklı ilişkiler ve etkilenmeler, peyzajlarda değişim ve dönüşümler bakımından mercek altına alınmaktadır. Coğrafya temelli bu yaklaşım, dini mekânlar ve olayların dünyadaki dağılımını, inanç turizmi destinasyonlarını ve seyahat rotalarını "ne, nerede, neden, nasıl, ne zaman" gibi sorgulamalarla ve neden-sonuç ilişkisini kurması açısından da önem taşımaktadır (Doğaner, 2009, s. 339, 340). Öte yandan inanç turizminin ve hac seyahatinin, geniş alanlar kaplayan bir kültürel coğrafyanın herhangi bir coğrafi mekânında gerçekleşmesi, hem turistlerin (mekânı kullananlar) yer seçimini etkilemekte hem de bu mekânın turistlerden etkilenmesini beraberinde getirmektedir (Aulet & Duda, 2020, s. 1). Bu mekânlara erişilebilirlik ise diğer önemli bir konudur. Erişilebilirlik, fiziksel ulaşım koşulları olduğu kadar, aynı zamanda ziyaretçilerin algılarına göre duygusal ve entelektüel erişilebilirliği de ifade etmektedir (Aulet & Duda, 2020, s. 2; Ballantyne, Hughes, & Bond, 2016, s. 73; Kahtani, Xia, & Veenendaal, 2011, s. 2; Poria, Biran, & Reichel, 2009, s. 92).

İnanç turizmi çeşitli değişkenlere göre sınıflandırılmaktadır. Sözgelimi kişilerin amaç ve motivasyonlarına göre bir sınıflandırmada (Vukonic, 1996; aktaran; Stausberg, 2011): "(i) Hacı olmak; (ii) dini etkinlik ve toplantılara katılmak; (iii) önemli dini mekânları ve eserleri turistik tur kapsamında ziyaret etmek" şeklinde üç gruba ayrılmıştır (Vukonic, 1996; aktaran; Stausberg, 2011, s. 13). Bir başka sınıflandırmada inanç turizmi iki gruba ayrılmıştır; Birincisinde öncelikli amaç, *dini deneyim kazanmak*, ikincisinde ise *dünyadaki inanç mirası alanlarını ziyaret etmektir* (Shackley, 2001, s. 18). Ayrıca Kanada'da kurumsal bir çalışmada inanç turizmi, *manevi, sosyolojik ve kültürel* bakış açısıyla üç gruba ayrılmıştır (ESG UQAM, 2011, s. 3). Günümüzdeki inanç turizmine *inanç temelli hareketlilik/seyahat* üzerinden yaklaşılması mümkündür ve bu durumda, inanç turizminin farklı dalları olduğu görülür. Bunlar:

- İbadet amaçlı seyahatler
- Hac seyahatleri
- Misyonerlik gezileri

- Manevi doyum ve psikolojik rahatlama isteğiyle yapılan seyahatler
- Dini toplantılar, bayramlar ve festivallere katılmak üzere yapılan seyahatler
- Kutsal rotaları izleyerek yapılan seyahatler şeklinde sıralanabilir (Yüksel, 2019, s. 11).

Günümüzde inanç turizmi talebinde bir yükselme görülmektedir. Bunun nedenleri arasında dini rotalarda (hac yolları gibi) yürümeye karşı daha fazla ilgi duyulması, duygusal ihtiyaçları karşılama, manevi doyumunu elde etme ve farklı inanç kültürü özelliklerini keşfetme merakındaki artışların önemli bir payı bulunmaktadır (Trono, 2013; aktaran Fabio et al., 2016, s. 154). Kutsal (dini) rotalar, günümüzde dünya çapında önemli turizm ürünleri olmalarının yanı sıra bölgesel bir tanıtım aracı haline de gelmişlerdir. Ayrıca kutsal rotaların mekân markalaşması sürecinde önemli bir rolü olduğu gibi, turizm ve bölge tanıtımında da önemli bir araçtır (Ramírez, 2011; Zabbini, 2012; aktaran Fabio et al., 2016, s. 154).

İnanç turizminin birçok olumlu etkisi bulunmaktadır:

"Milyonlarca insan farklı kentlere, bölgelere ya da ülkelere gitmekte, gittikleri yerlere ekonomik açıdan katkı sağlamakta, yerel halk ile sosyo-kültürel etkileşim içerisine girmektedir. Böylece inanç turizmi dünya turizminin gelişmesine, evrensel barışın ve anlayışın yaygınlaşmasına, ekonomik canlanmaya, sosyalleşmeye ve inanç çekim merkezlerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır" (Olçay & Albuz, 2016, s. 5, 6).

"Bunun yanı sıra dini amaçlı seyahatlerin tüm yıl boyunca gerçekleştirilebilir olması, yerel turizm ekonomilerine sürekli bir gelir akışı sağlamaktadır" (Tarlow, 2016; Aktaran Olçay & Albuz, 2016, s. 6).

Diğer taraftan dini amaçlarla seyahat edenlerin harcamalarında daha rahat davranmaları ve ekonomideki iniş ve çıkışlardan daha az etkilenmeleri göz önüne alınırsa, talebin ve gelirin sürekliliği açısından da önem taşıdığı açıkça bellidir (Tarlow, 2016; Aktaran Olçay & Albuz, 2016, s. 6).

Dünya İnanç Turizmi Birliği (WRTA) küresel ölçekte inanç turizmi hareketlerini ve trendlerini takip eden bu alanda hizmet veren dünya inanç turizmi pazarında söz sahibi olan bir kuruluştur. Güzel'e göre (2010, s. 94, 95): WRTA başkanı Kevin J. Wright, hızla büyüyen pazardan pay almak isteyen ve inanç turizminde pazar lideri olmak isteyen işletmecilere 2008 yılı itibarıyla şu inovasyon ve strateji önerilerinde bulunmuştur: (i) İnanç turizm pazarını geliştirebilecek bir yönetici istihdam edilmeli; (ii) inanç pazarına yönelik tanıtım materyalleri hazırlanmalı, seçilen pazara yönelik ürünler geliştirilmeli; (iii) çapraz satış yoluyla inanç turizmi ürünleri, hizmetler, turlar vb. yan ürünler ile desteklenmeli; (iv) inanç turizmi pazarı için kurulan *Dünya İnanç Turizmi Birliği* ile işbirliği yapılmalıdır (Weight, 2008; aktaran Güzel, 2010, s. 94, 95). Yakın geçmişe ait bu öneriler, şüphesiz geçerliliğini hala korumaktadır. Ayrıca günümüzdeki küresel gelişmelere ve turizm eğilimlerine bağlı olarak birkaç öneri daha eklenebilir: Tanıtımda dijital teknolojiden yararlanılmalı, bireyselleştirilmiş özel ürünler sunulmalı, inanç turizminin hoşgörü, barışçıl ve hümanistik gücü öne çıkarılmalı, turizmde bütünleştirme stratejisi kullanılmalıdır (yer, mekân, toplumlar ve turizm türleri arasındaki iş birlikleri, ortaklıklar vb.).

İnanç turizminin ilk öncülerinin binlerce yıl önce ortaya çıktığı, yapılan kazılar ve araştırmalardan anlaşılmaktadır. İlk örnekler Türkiye'den *Göbeklitepe* de eklenmiştir. Şanlıurfa'nın 15 km. kuzeydoğusundaki dağlık coğrafyada yer alan *Göbeklitepe*, 2018 yılında *Göbeklitepe Arkeolojik Alanı* adıyla UNESCO Dünya Miras

Listesi'ne girmiştir. Göbeklitepe günümüzden 12 bin yıl önce taş devrinde (Neolitik dönem) insan topluluklarının yaptığı düşünülen dinsel bir tapınak alanıdır (Yağmurlu, 2020, s. 46). "Yaklaşık 200-300 metre yüksekliğinde ve kireçtaşı kayalıklardan oluşan bir höyüğün üzerine inşa edilen bu megalitik yapı, Harran Ovası'na hâkim bir konumda bulunmaktadır. Düz kireç taşı platodan yukarıya doğru yükselen bu höyük, bir göbeğe benzediği için "Göbeklitepe" olarak adlandırılmıştır" (Kurt & Göler, 2017, s. 1111). Alan 1963 yılında, İstanbul ve Chicago Üniversitelerinin ortaklığıyla gerçekleştirilen bir yüzey araştırması sırasında keşfedilmiş ve "V52 Neolitik Yerleşimi" olarak tanımlanmıştır. Alanın gerçek değeri, 1994 yılından sonra başlatılan kazı çalışmaları ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çalışmalar sonrasında, Göbeklitepe'nin 12 bin yıl öncesine uzanan bir kültür merkezi olduğu anlaşılmıştır. Çapları 30 metreyi bulan yaklaşık 20 yuvarlak ve oval yapının ortasında 2 adet "T" biçimli, 5 metre yüksekliğinde, kireçtaşından bağımsız sütun yer almaktadır. Yapıların iç duvarlarında da daha küçük sütunlar bulunmaktadır (Kültür Varlıkları & Müzeler Genel Müdürlüğü, 2020). Göbeklitepe'nin yapısal ve biçimsel özelliklerinden en önemlileri;

"yüksek ve hâkim bir konumda ve dikili taşların bulunduğu dairesel bir yapıda olması, T biçiminde tekparça taştan heykellerin varlığı ve taşların üzerinde çok sayıda hayvan tasvirinin yer alması, soyut sembollerin kullanılması, Terrazzo tabanın görülmesi, labirent biçiminde C tapınağının bulunması şeklinde sıralanabilir" (Kurt & Göler, 2017, 1113-1125).

Tarih sahnesinde inanca bağlı seyahatlerin ilk örneklerine Antik Mısır'daki Abydos, Heliopolis, Thebes, Luxor ve Karnak gibi dini merkezlerin yaklaşık 2000 yıl önce yüzbinlerce insan tarafından ziyaret edilmeleri gösterilebilir. Hititler de krallarıyla birlikte, bazen savaşları bile yanda keserek yıllık dini festivallere katılmak üzere seyahat etmişlerdir (İ.Ö. 1400). Romalıların dini toplantı ve seremonileri daha çok spor, politika ve eğlence ile iç içeyken, Eski Yunanlılar (İ.Ö. 5. yüzyıl) daha ziyade dini karakterli şenlikler yapmışlardır. Atina, Rodos, Delfi, Efes ve Olimpia gibi şehirlerin civarındaki halk bir araya gelerek tanrılara hediyeler sunmak ya da yardım istemek üzere kutsal saydıkları birçok dağ, koru ve su kaynaklarını ziyaret etmiş, buralara tapınaklar kurmuşlardır (Rinschede, 1992, s.53, 54). Daha sonraları tek tanrılı dinlerin doğmasıyla Hristiyanlık, İslamiyet, Musevilik, ayrıca doğu dünyasındaki Hinduizm ve Budizm gibi derin maneviyata sahip dinlerin ve hac ibadetlerinin etkisiyle inanç seyahatleri ve ziyaretler, turizm ile birleşmeye başlamıştır (Lanczkowski, 1982; aktaran; Rinschede, 1992, s. 54). Sözelimi Hz. İsa'nın doğduğu, çarmıha gerildiği, gömüldüğü ve büyük kiliselerin kurulduğu yerlerin Hristiyanlık için önem taşıması, buralarını zamanla hac ibadetinin yapıldığı yerler haline getirmiştir. IV. yüzyıldan itibaren yüzyıllar boyunca Kudüs (Filistin), Roma-Vatikan (İtalya) ve Santiago de Compostela (İspanya) en fazla ziyaret edilen yerler olmuştur (Erbaş, 2002, s. 110, 111). Fransa'daki Lourdes ve Portekiz'deki Fatima da hacı olmak amacıyla Avrupa'da en çok ziyaret edilen merkezler arasına girmiştir (Harman, 1996, s. 385). İslam dininde hac ibadeti 1234 (Hicri 631) yılından beri Mekke'deki kutsal Kabe'ye yapılmaktadır. Hinduizm'de ise Hindistan toprakları, 2000 yıldan beri hac mekânı olarak kabul edilmiştir. Budizm'de Budist hac geleneğinin en karakteristik tarafı Budha'nın hatıralarının saklandığı stupaların ve diğer kutsal yerlerin etrafında yapılan saygıyla dönme ritüelidir (Erbaş, 2002, s. 103, 104).

İnanç turizminin günümüzde bu kadar yaygınlaşması ve modernleşmesinde Protestanlığın önemli rol oynadığı kabul edilmektedir. Çünkü Protestanlar inanç ziyaretlerine sürekli yeni deneyimler

katmış ve yeni uygulamalar geliştirmişler, *Tanrı'nın her yerde var olduğunu*, bu nedenle de kutsal yerlerin de yalnızca kiliseler ve kutsal topraklardan ibaret olmadığını ileri sürerek inanç turizmi alanlarının genişlemesine fırsat vermişlerdir. Hatta Protestanların inanç turizminde bu yenilikçi yaklaşımları, Katolik ve Ortodokslara da "modern seçenekler" adı altında hizmete sunulmuştur. Bunların dışında başka tür değişimlere de rastlanmaktadır: Hristiyanlıkta ilkel koşullarda uzun mesafelerde seyahat eden hacı imajı ortadan kalkarken, dindar turistlerin ibadet yerlerini ziyaret etme amaçlarında kutsallığın gücüyle kendilerini besleme ve kendilerine geri dönme arayışı öne çıkmıştır. Bunun beraberinde salt estetik ve mimari tarzdan büyülenmek için de ziyaretler yapılmıştır. Sözelimi Avrupa'da yaygın olan orta çağ kiliseleri ve onların zarif sanatsal ve mimari mirası, inanç turizmine çok geniş bir kitle kazandırmıştır. Öte yandan günümüzde *Hristiyan Temalı Parklar*'ın yaratılması, inanç turizmini bambaşka bir boyuta taşımıştır. Buraları eğlence parkları formatında düzenlenmekte, İncil'deki bazı konuların yeniden canlandırılarak sahnelenmesiyle ziyaretçiler bugünkü zaman diliminin dışına taşınmaktadır. Bu konuda ABD'deki "Kutsal Toprak Deneyimi" ve İsrail'deki "Nazareth Köyü" ilginç örneklerdir. Ayrıca uluslararası geniş katılımlı ve canlı performansların sergilendiği inanç kongreleri vb. toplantılar, din temelli gönüllü turizm, dinsel bayramlar ve gösteriler (dramatik temsiller, törenler) vb. inanç turizmine ilgiyi artırmakta ve giderek kiteselleşmesine yol açmaktadır (Jamaa, 2010).

Dünya'da ve Türkiye'de İnanç Turizminin Başlıca Ziyaret Yerleri

İnanç turizmi Dünya'da az gelişmiş ülkelerden refah toplumlarına kadar her yerde uygulanan ve en hızlı büyüyen turizm türlerinden biridir. UNWTO, her yıl 300-330 milyon turistini dünyanın önemli dini mekânlarını ziyaret ettiğini ve buna yaklaşık 600 milyon ulusal ve uluslararası inanç yolculuğunun eklendiğini tahmin etmektedir (CBI, 2016). İnanç turizmi, Avrupa'da turizm ekonomisinin akciğerlerinden biri olarak kabul görmektedir. Her yıl Fransa'ya gelen yaklaşık 90 milyon yabancı turistini 20 milyonu manevi ve dini arayışlarla gelmektedir. Bu geniş pazarda güçlü olabilmek için eyalet, bölge ve belediyeler, dini mekânların yönetimi, korunması ve tanıtılmasında iş birliğine gitmektedir. Ulusal ya da yerel düzeyde kamu yetkilileri, inanç turizminin artık önemli bir finansal kaynak olduğu ve gelişiminin teşvik edilmesi gerektiğine inanmışlardır. İnanç turizminin yerel aktörleri, pazarı geliştirmek üzere sürekli yeni fikirler üretmekte, konaklama ve yeme-içme sektörüne katkı koymaktadırlar. Diğer taraftan, inanç turizminde belirli bir ivme yakalayan yerlerin hizmet sağlayıcıları hem turist akışını sürekli kılabilen hem de gençlerden yaşlılara uzanan müşterilerin memnuniyetini sağlayabilmek için inanç ürünlerini çeşitlendirmeyi ve güçlendirmeyi görev edinmişlerdir. Şüphesiz ellerinde önemli bir koz vardır, o da inanç turizmiyle iç içe geçmiş olan kültürel turizmdir. Çünkü dini miras aynı zamanda bir kültürel mirastır. Bugünden yarına insanların din ve inançla olan bağlantısının ve dünyanın her yerinde farklı pratiklerin devam edeceği dikkate alınarak, küresel turizm pazarının geleceğinde inanç turizminin sağlam bir yerinin olacağı ileri sürülmektedir. Hatta inanç turizminin krizler olsa da ve yüzyıllar geçse de hiç zayıflamayacağı, çünkü maneviyatın gücünden beslendiği noktasında görüşler birleşmektedir (Assemat, 2015, s. 3, 4).

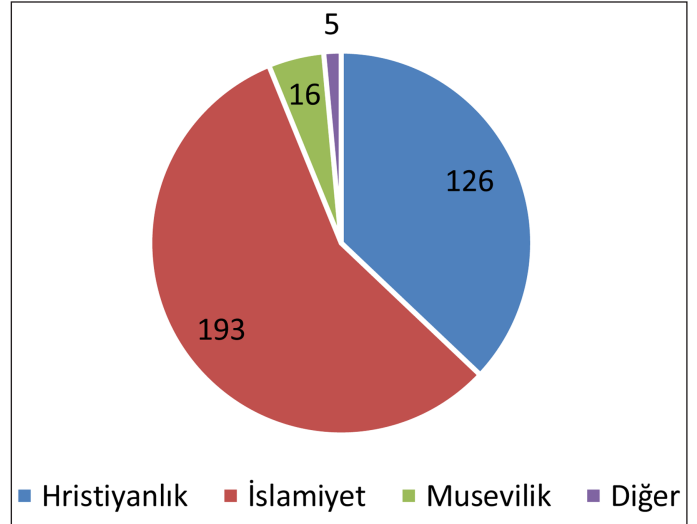
Dünyada inanç turizmi ziyaret yerleri, evrenselden yerele doğru çok çeşitlidir ve tüm coğrafi birimlere dağılmıştır. Sözelimi *yeralında*; Derinkuyu Kilisesi (Türkiye), *dağlarda ve zirvelerde*; Jebel Musa Dağı (Ürdün), Kailash Dağı (Tibet), Ağrı Dağı (Türkiye), *kıyıları ve adalarda*; Banaras (Hindistan), Miyajima Adası (Japonya)

(Dalton, 2010, s. 30, 44, 58, 121, 133), *çöllerde ve ormanlarda*; Shillong Ormanları (Hindistan) (Ormsby & Bhagwat, 2010, s. 322) gibi. Bir başka dağılım insanların dini görevlerini yerine getirmek ya da inançlarına olan saygısı ve bağlılığını göstermek üzere yaptıkları ziyaretlerin sonucunda dünyada 4 büyük inanç turizmi bölgesinin ortaya çıktığı konusundadır: (i) Avrupa, (ii) Orta Doğu, (iii) Doğu Asya, (iv) Güneydoğu Asya. Dünyanın bu bölgelerindeki her ülkede anıtsal karakterdeki dini yapılar (kiliseler, şapeller, tapınaklar, camiler, sinagoglar vb.) birer kutsal yer olarak korunmakta, ayrıca esas işlevi dışında dini eğitim amaçlı kullanılmakta ve turizme de hizmet etmektedirler. Dünya'da hac yerleri ve inanç turizmi destinasyonları çok sayıdadır. Aşağıda ziyaretçisi en fazla olan yerler ve kutsal rotalar listelenmiştir (Tablo 2).

Günümüzde inanç turizminde giderek yaygınlaşan *kutsal rotalar* ya da *inanç rotaları*, hem dini hem kültürel hem de turizm amacıyla kullanılmaktadır. Bunlar içerisinde özellikle çok eskiye tarihlenen ve günümüzde de yaygın bir şekilde katılımcıların izlediği önemli inanç rotaları vardır. Dünya'da geçmiş yüzyıllarda kutsal kişilerce yürünmüş yolların bazıları Türkiye ile de ilişkilidir. Sözgelimi *Hz. İbrahim Rotası* Türkiye'de Şanlıurfa'nın Harran ilçesinden başlamakta ve Filistin'de son bulmaktadır (Culture Routes Society, 2020a). Hristiyanlığın batıya yayılmasında önemli rolü olan St. Paul'un izlediği yolların Türkiye'deki kısmı, Perge (Antalya) ile Yalvaç (Isparta) arasındadır ve yürümesi 27 gün sürmektedir (500 km.) (Culture Routes Society, 2020b).

Türkiye'de inanç turizmi resmi olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1993 yılında başlatılmış ve ilk çalışmalarda üç büyük dinin günümüze kadar ulaşan eserleri ve ibadet yerlerinin envanteri hazırlanmıştır. Bu envanterde 167 tane İslam, 20 tane Musevilik ve 129 tane Hristiyanlık olmak üzere toplam 316 inanç turizmi eserine yer verilmiştir. "1995'li yıllardan sonra da çok sayıda yerli-yabancı turizm firmaları, konu ile ilgili uzman kişilerin katılımıyla "inanç turizmi turları" gerçekleştirmiştir" (Küçük, 2013, s. 37). Bakanlık 1998 yılında "İnanç Turizmi Tur'98-1" ve "İnanç Turizmi Tur'98-2" adı altında iki tanıtım etkinliği düzenlemiştir (Aksoy, 1998, s. 12, 13). Bakanlığın 2000 yılında yürürlüğe koyduğu *İnanç Turizmi 2000 Projesi*, Türkiye'de inanç turizminin tanınırlığı açısından önemli bir adımı oluşturmuştur (Aksoy, 2002, s. 427).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın web sitesinde (2021) "İnanç Turizmi ve İllerde Yer Alan Önemli Eserler" başlığı altında 44 il yer almakta, her ildeki eserler kısaca açıklanmaktadır. Bu eserlerin

Şekil 1.

Türkiye'de İnanç Turizminde Kullanılabilecek Eserlerin Dinlere Göre Dağılımı (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021)

dinlere göre dağılımı Şekil 1'de, illere göre sayısal dağılımı ise Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3'teki sayısal dağılımda inanç turizmi açısından en fazla esere sahip iller; İstanbul, Aksaray, Nevşehir, Bursa, Karaman, Kayseri, Konya, Şanlıurfa, Edirne, Kars, Mardin ve Mersin'dir. Listede dikkati çeken iki husus vardır. *Birincisi*, en çok esere sahip illerin İç Anadolu Bölgesi'nde (Nevşehir, Aksaray, Kayseri, Karaman, Konya vd.) toplandığı ve sayı itibarıyla Türkiye'den %33 oranında pay aldığı, *ikincisi*, Osmanlı'nın üç başkentindeki (İstanbul, Bursa ve Edirne) eserlerin de %17 oranında paya sahip olduğudur. Aynı zamanda inanç turizminde ön plana çıkmış destinasyonların, kültür turizmi alanlarının çevresinde olduğu görülmektedir. Diğer taraftan dünyanın ilk kilisesi kabul edilen St. Pierre Kilisesi'nin yer aldığı Antakya, Hristiyanlık açısından önemi büyük olan St. Paul Kilisesi'nin bulunduğu Yalvaç ile Ortodoks dünyasına ait pek çok eski kilisenin bulunduğu Aksaray, inanç ve miras turizmi açısından yeterli derecede gelişmemişlerdir. İnanç turizmi bakımından değerlendirilememiş bir diğer alan Trabzon-Maçka'daki Sümela Manastırı'dır. İlde yer alan çeşitli manastır ve kiliselerin Hristiyanlık için inanç değeri yüksektir. Ayrıca, Urfa, Mardin, Ağrı gibi illerde de

Tablo 2.

Dünya'da En Fazla Ziyaretçisi Olan Hac Yerleri ve İnanç Turizmi Merkezlerinin Başlıcaları

Hac Yeri/Ülke	İnanç Turizmi Merkezi/Ülke	Hac Şehri+İnanç Turizmi Merkezi/Ülke	İnanç Rotaları/Ülke/Bölge
Mekke ve Medine/ Suudi Arabistan	Cheju-Do/Güney Kore	Varanasi/Hindistan	Lagunas de las Huarinas/Huarinas Lagünlüleri (Peru)
Kudüs ve Beytullahim/ Filistin	Adams Peak/Sri Lanka	Meiji Tapınağı/Japonya	The Way to Canterbury/ Canterbury Rotası (UK)
Roma-Vatikan/İtalya	Taishan Dağı/ Çin Halk Cumhuriyeti	Santiago de Compostela/ İspanya	The Abraham Path/Hz. İbrahim Rotası (Orta Doğu)
Meşhed/İran	Fatima/Portekiz	Lourdes/Fransa	Via Francigena/Francigena Rotası (İtalya)
Benares/Hindistan	Kailash Dağı/Çin	Our Lady of Guadalupe Bazilikası/ Meksika	Kumano Kodo (Japonya)
			El Camino de Santiago/ Santiago Rotası (İspanya)
			St. Olav Ways/St. Olav Rotası (Norveç)

(Ciulli, 2018; Dalton, 2010; Dumortier, 2011; Olcay & Albuz, 2016)

Tablo 3.
Türkiye'de İnanç Turizminde Kullanılabilecek En Çok Eserin Bulunduğu İller (2021)

İller	Eser Sayısı*					İller	Eser Sayısı*				
	İ.	H.	M.	Diğer	Toplam		İ.	H.	M.	Diğer	Toplam
İstanbul	20	2	8		30	Adana	5			5	
Aksaray	6	19			25	Kırşehir	4	1		5	
Nevşehir	4	20			24	Artvin		5		5	
Bursa	12	3	3		18	Diyarbakır	4	1		5	
Karaman	9	6			15	Antalya	3	2		5	
Kayseri	11	4			15	Ankara	3		1	5	
Konya	9	4			13	Niğde	4	1		5	
Şanlıurfa	9	2	1	1	13	Isparta		4		4	
Edirne	8	1	1		10	Denizli		4		4	
Kars	2	8			10	Erzurum	4			4	
Mardin	5	5			10	Muğla	1	3		4	
Mersin	3	7			10	Amasya	3			3	
Manisa	5	3	1		9	Kastamonu	2			2	
Elazığ	8	1			9	Malatya	2			2	
Trabzon	4	5			9	Adıyaman			2	2	
Bitlis	8				8	Ağrı	1		1	2	
Gaziantep	7	1			8	Osmaniye	2			2	
Hatay	4	4			8	Siirt	2			2	
İzmir	3	4	1		8	Zonguldak		1		1	
Kırklareli	4	2			6	Gümüşhane		1		1	
Van	4	2			6	Ordu	1			1	
Sivas	6				6	Tokat	1			1	

Türkiye Toplamı İslam: 193 Hristiyanlık: 126 Musevilik: 16 Diğer: 5 Toplam: 340
*Eser Sayısı: İ: İslam, H: Hristiyanlık, M: Musevilik
(T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021)

Hristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet için önemli ibadet yapıları yer almaktadır ve buralarda da inanç turizminin gelişmiş olduğundan bahsedilemez. Bu durumun pek çok nedeni vardır ve onlar arasında tanıtım ve organizasyon eksikliği, ulaşım, konaklama, yeme içme hizmetleri gibi turizm altyapısının yetersizliği, terör, doğal afetler, politik huzursuzluklar, komşu ülkelerdeki istikrarsızlıklar başta gelmektedir. Diğer taraftan, inanç turizminde ziyaretçisi çok olan yerlerde de bazı sorunlar görülmektedir. Sözelimi özellikle yaz aylarında çöp sorunu, taşıtların neden olduğu hava kirliliği, ziyaretçilerin alandan hatıra almaları ya da gittikleri yerlerde iz bırakma tutkuları, ziyaretçiler ve yerel halk arasındaki çeşitli çatışmalar örnek verilebilir (Timothy & Nyaupane, 2009; aktaran; Okuyucu & Somuncu, 2013, s. 639, 640).

Türkiye'de inanç turizmine uygun çok sayıda eserin bulunmasına rağmen, yabancı ziyaretçiler arasında "din ve hac" amacıyla gelenlerin oranı son derece düşüktür (%1'den az). 2019 yılında çıkış yapan yabancıların geliş amaçları (gezi, eğlence, sportif ve kültürel faaliyetler, akraba ve arkadaş ziyareti, iş-alışveriş, eğitim, sağlık ve tıbbi nedenler, din/hac, transit vb.) arasında dini amaçlarla gelenler en son sıradadır (toplam 44,712,790 ziyaretçi içinde 78,477 ziyaretçi) (TÜİK [Türkiye İstatistik Kurumu], 2019). Türkiye Turizm Stratejisi 2023'ün Strateji, Turizm Gelişim Bölgeleri ve Turizm Gelişim Koridorları bölümlerinde inanç turizmine nasıl yer verildiğine bakıldığında şu sonuçlara ulaşılmaktadır: *Turizm*

Çeşitlendirilmesinde öncelik verilecek alternatif turizm türleri arasında inanç turizmi bulunmamakta; *Turizm Gelişim Bölgeleri* içinde yalnızca *GAP Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi*'nde büyük çaplı kültür-inanç turizminin geliştirileceği ifade edilmekte; *Turizm Gelişim Koridorları* arasında (7 tematik koridor) İnanç Koridoru adı altında Tarsus-Hatay-Gaziantep-Şanlıurfa-Mardin rotasının oluşturulduğu görülmektedir. (T.C. Kültür & Turizm Bakanlığı, 2007, s. 44-51).

İzmir'de İnanç Turizmi

Tarih boyunca önemli uygarlıklara ev sahipliği yapan İzmir, aynı zamanda üç Semavi dinin de buluşma yeridir. Bölgedeki tarihsel ve kültürel kaynakların da o denli derin ve çekici olması, kent in ilin inanç turizmi arz potansiyelini daha da güçlendirmektedir. İzmir'de inanç turizmine geçmeden önce, İzmir'in tarihsel gelişim sürecine kısaca yer verilmesi uygun bulunmuştur. Bu bakış açısı ile bu bölümün ilk kısmında (7,1) İzmir'de tarih-kültür-inanç sarmalının nasıl şekillendiğini görmek ve günümüzde inanç turizmini destekleyebilecek tarih-kültür zenginliğini tanımlamak amaçlanmıştır. Bölümün ikinci kısmı (7,2), İzmir'de hem ibadet edilen hem de turistik ziyarete açık mekânları öz biçimde tanıtmaya ayrılmıştır. Bu mekânların adı ve buldukları yerler konusunda, İzmir'de inanç turizmiyle doğrudan ilişkili 20 kişi ile yapılan sözlü görüşmelerdeki yanıtlardan yararlanılmış ve bazı çıkarımlar elde edilmiştir. Son olarak 7,3'de, inanç turizminde belli bir ivme yakalayamayan

İzmir'in bu durumunun arka planındaki nedenler (sorunlar) sorgulanmış ve bazı önerilerle bölüm tamamlanmıştır.

İzmir'in Yerleşim Tarihi-İnanç Kültürü İlişkilerinden Kesitler

İzmir'in Bornova Ovasındaki Prehistorik yaşam alanında yapılan kazılardan elde edilen sonuçlara göre İzmir'in yerleşim tarihi, 8500 yıl öncesine inmektedir. Günümüzde tamamen alüvyon dolgusu altında kalmış olan höyükte 4 ayrı kültür katı tespit edilmiştir. Neolitik Çağ yerleşiminden başlayan kesintili süreç, en son Geç Roma-Bizans dönemi ile son bulmuştur (Derin, 2017, s. 221; 2020, s. 2). İzmir'in kentsel kimlikli en eski yerleşim merkezi ise Bayraklı Höyüğü'dür (*Tepekule Höyüğü, Smyrna, Eski İzmir*). Arkaik dönemde *Bayraklı Smyrnası* ile devam eden kentsel kültürel yolculuğun ikinci halkası *Yeni Smyrna*'dır. Büyük İskender'in Doğu Seferi'nde bugünkü İzmir'in bulunduğu yere gelişinin hemen ardından Kadifekale ile Kemeraltı aksında inşa edilen kent, yaklaşık 2300 yıldır bu merkez etrafında büyümüş ve gelişmiştir. Bölge, Helenistik ve Roma döneminden günümüze miras kalan Kadifekale, Agora, Antik Tiyatro, Antik Stadyum gibi ören yerleri, antik limanın dolması neticesinde Osmanlı döneminde gelişen Kemeraltı Çarşısı ve farklı kültürlerle ait dini, kamusal ve sivil mimari örnekleri barındıran mahalleleri ile çok katmanlı bir açık hava müzesidir. Farklı etnik grupların en yoğun yerleşim süreci; ticari kimliğin en üst düzeye ulaştığı 17. yüzyılda başlamış, 19. yüzyılda ise doruk noktasına ulaşmıştır. Bu süreçte farklılaşan ticari ve siyasi yapı neticesinde İzmir dünya ölçeğinde önemli göçler almış, bunun uzanımında çok dilli, çok kültürlü, heterojen bir kentsel kimlik geliştirmiş ve Akdeniz Bölgesi'nin en önemli ticari merkezlerinden biri haline gelmiştir. 19. yüzyılda endüstri devrimi ile oluşan hammaddeye gereksinim, İzmir art alanından sağlanarak İzmir limanına yönelmiş, böylece yatırımlar ve teknolojik yeniliklerle kent hızla değişmiştir. Bu değişimin en temel göstergeleri ise 1858-61 Alsancak-Aydın Demiryolu hattı, 1864 Basmane-Kasaba Demiryolu hattının açılması, 1868-74 Pasaport ve Liman yapımıdır. İzmir 1922 yılı yangınında büyük çapta yok olan tarihi dokunun yerine Cumhuriyet rejiminin hedefleri doğrultusunda modern İzmir'in temelleri atılmış, ardından *İzmir Enternasyonel Fuarı* ile ticari kimliğine fuarcılık misyonunu da ekleyerek gelişmesini sürdürmüştür (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2020a).

Sonuç olarak İzmir, günümüze çok farklı milliyetler ve değişik dillerle, *çok katmanlı ve çok kültürlü* bir sosyo-kültürel yapıyla ulaşmıştır. Ancak yangın ve depremlerin yanı sıra, yol çalışmaları ve tarihi çevrelerde çok katlı yapılaşmaya izin verilmesi ile bu eski yapı hızla yıpranmıştır (Akyüz Levi & Genç, 2018, s. 487-490). İzmir'in tarihsel sürecinde tüm bu yaşananlar, kültürün bir parçası olarak din kültürü üzerinde de özellikle *çeşitlilik ve hoşgörü* anlamında derin etkilerde bulunmuştur. İzmir'de din ve inanç konusunda bugün yorumlayabilmek için kenti yerleşme tarihi ile birlikte günümüze getirmek, aralarındaki bağlantıyı görmek açısından doğru olacaktır. İzmir'in Roma ve öncesi dönemlerinde çok tanrılı din anlayışına bağlı olarak var olan kutsal alanlar ve tapınaklar, Bizanslılarla birlikte Hristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesiyle yok olmaktan kurtulamamış, İzmir, Bizans İmparatorluğu'nun dinsel merkezlerinden biri yapılmıştır. XVI. yüzyıl başlarına kadar İzmir'de Türkler genellikle Kadifekale eteklerinde, gayrimüslimler ise, daha çok kıyı kesiminde yoğunlaşmış iken, bundan sonra Türkler, tepedeki yerleşim alanından aşağıdaki deniz kıyısına doğru yönelerek, yukarı kale ile aşağı kale arasında bir yerleşim kuşağı oluşturmuşlardır. Avrupalı tüccarlar ise kent sahili boyunca yerleşmeye başlamışlar ve burada hızla konsolosluklarını, ticarethanelerini inşa etmişler ve liman çevresinin

fiziksel yapısını değiştirmişlerdi. Kentte XVII. yüzyıl boyunca inşa edilen camiler çoğunlukla iç limanın sınırlarını oluşturan bugünkü Kemeraltı yayı üzerinde, ayrıca kentin değişik mekânlarında yer alıyorlardı. İkiçeşmelik ve Keçecilerici vb. Türk bölgelerinin arasına, Musevi yerleşimleri -Havra Sokağı gibi- girmişti. Kıyıda Frenk mahallesinin hemen gerisinde Rumların, bunlarla Türk bölgelerinin arasında da Ermenilerin mahalleleri sıralanmaktaydı. İzmir'de 1850 yılında 20 değişik ülke tüccarlarının büyük ticaret evlerini kurmaları ve 17 konsolosluk açmaları, kentsel mekânda mahalleler ölçeğinde büyük bir kültürel zenginlik doğduğunu, böylece İzmir'in kozmopolit nüfusunun beraberinde dini yapıları da çeşitlendirdiğini söylemek mümkündür (Yılmaz & Yetkin, 2002, s. 17, 43-56). 20. yüzyılın başında etnik dinsel gruplar kentteki göreceli konumlarını korumuş, ancak bazı değişiklikler de yaşanmıştır. Buca ve Bornova banliyölerine Levantenler yerleşmiş, Konak-Göztepe-Reşadiye (Güzelyalı) ekseninde kentin yüksek gelirli elitlerinin konutları yer alırken bazı Yahudi aileleri geleneksel Yahudi mahallelerinden ayrılarak Karataş-Karantina arasına yerleşmişler, aynı eksende yüksek gelirli Müslümanların konutları ve önemli Frenk ailelerinin köşklerinin varlığı gözlenmiştir. Sonuç olarak bu yüzyılda konut alanlarının şekillenmesine etnik-dinsel faktörlerden çok, sınıfsal farklılıklar rol oynamaya başlamıştır (Tekeli, 2019, s. 23, 24).

İzmir'de ibadet yapılarının bugün en yoğun olduğu, dolayısıyla kentte inanç turizminin merkezi olabilecek tek bölge *Kemeraltı Çarşısı* ve yakın çevresidir. Burası; Tarihi Agora, camiler, kiliseler, sinagoglar, çeşmeler, kervansaraylar, oteller, Türk hamamları gibi nitelikli taşınmaz varlıklarla hem somut kültürel değerlerin hem de hareketli, renkli, canlı deneyimler, usta-çırak ilişkileriyle süregelen geleneksel üretim biçimleri, modern yaşam pratikleri gibi somut olmayan kültürel değerlerin de taşıyıcısı durumundadır. Kent turizminin de odağında yer alan Kemeraltı, mimarlık, zanaat, moda ve gastronomi gibi tasarımın farklı alanlarının beslediği bir merkezdir. Kemeraltı son yıllarda farklı motivasyonlara sahip aktörlerin tarih, kültür, kent kimliği odaklı çalışmaları ve uygulamalarıyla İzmir gündeminde ilk sırada yer almaktadır. Kent-kültür-turizm sacayağındaki çalışmalardan biri, İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin *Kent Rotası Projesi'dir* ve kente denizyoluyla gelen ziyaretçileri Alsancak Limanı'nda karşılayıp Kemeraltı Çarşısı'na ulaştırma ve kent merkezinde geçirecekleri süreyi artırma amacıyla hazırlanmış bir turistik gezi rotasıdır. Bu anlamda, yeni kentsel turizm için "tasarım kültürü"nü önem taşıdığı ve İzmir kenti tasarım kültürünün haritalanmasında Kemeraltı'nın istisnasız önceliği vurgulanmaktadır (Savaşır, 2020, s. 70).

İzmir kentiyle ilgili bir başka proje *İzmir Kent Tarihi Projesi'dir*. Kemeraltı ve çevresine odaklanan projede bölgenin sürdürülebilir iyileşmesi ve canlanma gösterebilmesi için bütüncül bir bakış ve stratejiler bütününde geliştirilmesi, örgütlenmelerin sağlanması kararlaştırılmış ve projenin yürütülmesinde temel yönlendirici olacak *İzmir Tarih Projesi Tasarım Stratejisi Raporu* hazırlanmıştır. Raporda belirtildiği üzere İzmir'in tarihle ilişkisinin korunması ve güçlendirilmesinde Kemeraltı, sahip çıkılması gereken çok önemli bir değerdir. Çünkü bölgenin kayıp süreci devam etmekte, tarihi ve kültürel mirasın yanında büyük bir konut alanı olması nedeniyle koruma ve gelişme bütünlüğünü sağlayacak yeni bir tasarım gerekmektedir. İzmir Tarih Projesi 17 alt bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgelerin birçoğu (Agora, Havralar bölgesi, Kemeraltı Caddesi ve Hanlar bölgesi, Bahribaba bölgesi, Altınyol-Damlacık bölgesi, Anafartalar Caddesi'nin son bölümü, Aziz Vukolos Kilisesi ve çevresi, Kadifekale bölgesi vd.) dini yapılarla da ilişkilidir ve zenginlik taşımaktadır (Tekeli, 2019, s. 54-60).

Tablo 4.
İzmir'de İnanç Turizmi Kapsamında Sözlü Görüşme Yapılan Katılımcılar

Katılımcı Kod No:	Katılımcının Çalıştığı Birim/Alanı
K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8	Seyahat Acentesi
K9	İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
K10	İzmir Ticaret Odası (İZTO)
K11, K12, K13, K14	İzmir Rehberler Odası (İZRO)
K15, K16, K17, K18, K19, K20	Üniversite/Turizm Akademisyeni

(Yüksel, 2019)

İzmir'de İnanç Turizmi Sözlü Görüşme Sonuçlarına Göre Başlıca Ziyaret Eserleri

İzmir'de inanç turizmi kapsamında en fazla ziyaret edilen mekânları tespit etmek için kullanılacak istatistiksel veriler bulunmamaktadır. Dolayısıyla ziyaretçi sayısına göre inanç turizmi mekânlarının bir sıralamasını yapmak mümkün değildir. O nedenle Yüksel (2019), nitel ve nicel araştırma yöntemiyle yaptığı sözlü görüşme ve anket çalışmasında, görüşlere göre bazı sonuçlara ulaşmıştır. Burada yalnızca sözlü görüşmelerden yararlanılmıştır. Soruların ortak amacı, İzmir merkez kenti ve ilçelerinde üç Semavi dine ait mekânlardan en fazla turistik amaçlı ziyaret edilenlerin hangileri olduğunu, ayrıca nerelerinin olması gerektiğini öğrenmektir (Tablo 4).

Görüşmelerden alınan sonuçlar soru başlıkları altında aşağıda verilmektedir.

Soru-1. *İzmir merkez kentinde inanç turizmi kapsamında en fazla ziyaret edilen İslam mekânları (eserleri) hangileridir ve daha başka nereleri olabilir?*

Katılımcıların ortak görüşüne göre, İzmir merkez kentinde inanç turizmi kapsamında İslamiyet'e ait en fazla ziyaret edilen mekân, Hisar Camisi'dir. Onun arkasından Kestanepazarı Cami, Salepçi-oğlu Cami ve Konak (Yalı) Cami gelmektedir. Daha arka sıralarda ise Şadırvanaltı, Kemeraltı, Başdurak, Fatih, Eşrefpaşa, İkiçeşmelik camileri ile Emir Sultan Türbesi gelmektedir. K7 ayrıca, Kadifekale Mescidi'ni, K10 da Konak'taki Ali Ağa Camisi'nin mimari ve tarihi açıdan önem taşıdığını ve inanç turizminde kullanılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Soru-2. *İzmir merkez kentinde inanç turizmi kapsamında en fazla ziyaret edilen Hristiyanlık mekânları (eserleri) hangileridir ve daha başka nereleri olabilir?*

Katılımcıların ortak görüşüne göre, İzmir merkez kentinde inanç turizmi kapsamında Hristiyanlığa ait en fazla ziyaret edilen mekân St. Polycarpe Kilisesi'dir. Diğer önemli mekânlar; Aziz Vukolos (Aya Vukla) Kilisesi, St. Jean Katedrali ve Aya Fotini Kilisesi'dir. Onların arkasından St. John Avengelist Kilisesi ve St. Helen Katolik Kilisesi gelmektedir. Ayrıca K7, Santa Maria Katolik Kilisesi ve St. Antoine Katolik Kilisesi'ni, K10 ise St. Holy Rosary Kilisesi ve St. John Baptist Kilisesi'nin inanç turizmi için potansiyel taşıdıklarını öne sürmüşlerdir.

Soru-3. *İzmir merkez kentinde inanç turizmi kapsamında en fazla ziyaret edilen Musevilik mekânları (eserleri) hangileridir ve daha başka nereleri olabilir?*

Katılımcıların ortak görüşü, İzmir merkez kentinde inanç turizmi kapsamında Musevilik'e ait en fazla ziyaret edilen mekânın Beth Israel Sinagogu olduğudur. Diğer mekânlar; Şalom Havrası ve Hevra Sinagogu'dur. Ayrıca K7, bu mekânlara Rosh Ha Har

Sinagogu, Algaze Havrası, Sinyora Sinagogu, Portekiz Sinagogu ile Bet Hillel Sinagogu'nun da eklenmesi gerektiğini söylemiştir.

Soru-4. *İzmir ilçelerinde inanç turizmi kapsamında en fazla ziyaret edilen İslam mekânları (eserleri) hangileridir ve daha başka nereleri olabilir?*

Katılımcıların ortak görüşüne göre, İzmir ilçelerinde inanç turizmi kapsamında İslamiyet'e ait en fazla ziyaret edilen eser, Selçuk ilçesindeki İsa Bey Camisi'dir. Diğerleri; Birgi'de (Ödemiş) bulunan Ulu Cami ve İmam Birgivi Medresesi, Tire ilçesindeki Yoğurtluoğlu Külliyesi ve Yahşi Bey Camisi'dir. Bunların arkasından Aliağa (Çarşı) Cami (Aliağa), Hamza Baba Türbesi (Kemalpaşa), Balım Sultan Türbesi (Tire), Derviş Ağa Cami ve Aydınoğulları Türbesi (Ödemiş/Birgi) gelmektedir. Katılımcılardan K1, K17 ve K18, İzmir ilçeleri arasında İslam eserleri bakımından en fazla Selçuk, Ödemiş ve Tire'nin zenginlik taşıdığını belirtmişlerdir. Bununla beraber K4 ve K10 ise en çok Birgi'deki (Ödemiş) İmam Birgivi Medresesi'nin ziyaret edildiğini öne sürmüşlerdir.

Soru-5. *İzmir ilçelerinde inanç turizmi kapsamında en fazla ziyaret edilen Hristiyanlık mekânları (eserleri) hangileridir ve daha başka nereleri olabilir?*

Katılımcıların ortak görüşüne göre, İzmir ilçelerinde inanç turizmi kapsamında Hristiyanlığa ait en fazla ziyaret edilen eser, Selçuk ilçesindeki Meryem Ana Evi-Kilisesi'dir. Diğerleri; Selçuk'taki St. Jean Bazilikası ve Efes Çifte Kiliselerdir. Arkasından yine Selçuk'taki Yedi Uyuyanlar Mağarası, St. Demetrios Kilisesi ve St. İonnes Kilisesi ile Bergama'daki Bergama (Kızıl) Kilisesi gelmektedir.

Görüşmelerden elde edilen sonuçlar gruplandırılarak aşağıda beş konuda yorumlanmaktadır:

- 1. İzmir merkez kentinde inanç turizminde ziyaret edilen eserler en fazla İslam dinine aittir.** Bu eserlerin hepsi Konak ilçesindedir. Ziyaret sıklığının fazla olmasının bir nedeni budur. Çünkü Konak, İzmir'in tarihi çekirdeğinin olduğu ilçedir ve katılımcıların belirttiği camilerin hepsi (Fatih Cami hariç) tarihi önem ve anıtsal değer taşımaktadır. Ayrıca Konak ilçesinde Kemeraltı Çarşısı, Çankaya iş ve ticaret merkezi, Konak Pier, Konak Meydanı, Kızlarağası Hanı, Kültürpark, Tarihi Asansör, oteller ve müzeler gibi kentin en önemli turistik mekânlarının bulunması, tüm turistlerin bu bölgeyi gezmeleri sırasında camileri de ziyaret etmelerini kolaylaştırmaktadır. Merkezde Hristiyanlık'a ait 6 kilise, Musevilik'e ait 3 dini mekân ziyarete açıktır.
- 2. İzmir ilçelerinde inanç turizminde ziyaret edilen eserler en fazla İslam dinine aittir.** Ancak, merkezden farklı olan taraf, ilçelerde türbe, külliye, medrese gibi diğer ziyaret yerlerinin çok sayıda olmasıdır. Nitekim ilçelerde en fazla ziyaret edilen 5 camiye karşılık 5 de diğer inanç eserleri bulunmaktadır (bkz. Soru 4 ve 5). İnanç amacıyla gidilen ilçeler oldukça çeşitlidir: Selçuk, Ödemiş (Birgi), Tire, Aliağa, Kemalpaşa. İzmir'in Türk-İslam eserleri (Selçuklu ve Osmanlı) açısından zengin ilçeleri ve onların kırsalında dini şahsiyetlere ait ziyaret yerleri (türbeler gibi) çoktur ve onlar yerel olmaksızın çıkıp, bölgesel ölçekte ziyaretçi çekebilmektedir. İlçelerdeki ziyaretçilerin çoğunluğu yerli turisttir. Yalnızca Selçuk ilçesindeki İsa Bey Cami, St. Jean Kilisesi ve Artemis Tapınağı; Selçuk Kalesi, Efes Müzesi ve Efes antik kenti yakınında bulunmalarından dolayı, yabancı turistlerin yoğun ziyaret ettiği eserlerdir. İzmir'de inanç turizminin başlı başına geliştirilebileceği, bir destinasyona dönüşebilecek

yerler aranır, ilk akla gelenler Birgi ve Tire'dir ve şu nedenlerle öne çıkmaktadırlar: *Birincisi*; Türk-İslam eserleri çok zengin ve çeşitlidir, *ikincisi*; bu ilçelerin inanç turizmine eşlik edebilecek kültür turizmi kapsamında geniş bir kültürel altyapısı (geleneksel el sanatları, mimari, yerel-kültürel etkinlikler, geleneksel yerleşme dokusu ve evler, çarşı, pazar yerleri vb.) vardır. İzmir ilçelerinde bugün Hıristiyanlığa ve Musevilığe ait turistik kimliği olan eser az sayıda olsa da arka planda büyük bir potansiyelin var olduğu kesindir. Nitekim ziyaretçi sayısı, kutsallığı, dünyada tanınmışlığı ve tarih sahnesindeki eskiliği bakımından bu iki dine ait çok değerli mekânlar bulunmaktadır. Kuşkusuz onların başında Meryem Ana Evi (Selçuk) gelmektedir ki Hristiyanlık dünyası için bir hac yeri olması bakımından önemi büyüktür.

3. *İzmir merkez kentinde ve ilçelerinde inanç turizminde kullanılabilir eserleri tespit etmek oldukça zordur.* Çünkü İzmir topraklarında kültürel katmanlar çoktur ve birer miras olarak günümüze ulaşanlar arasında şüphesiz dinle ilgili yapılar, ibadetler, inanışlar, ulu şahsiyetler, özel günler ve kutlamalar, ritüeller gibi sayısız inanç değeri vardır. Bu miras unsurları İslam, Hristiyanlık ve Musevilığe ait olunca, gelecekte inanç turizmi için geniş bir yelpazede birçok eser bulmak mümkündür. Burada önemli olan nokta, İzmir turizminde bugünden yarına inanç turizmine ne kadar yer verileceği ne ölçüde teşvik edileceğidir. Politik ve stratejik kararları bir kenara bırakırsak, potansiyeller hakkında şunlar söylenebilir: İzmir merkez kentinde ve ilçelerinde inanç turizmine katılabilir üç dine ait daha pek çok mekân olduğu konusunda görüşler birleşse de esas olan, bu mekânların bir turistik ürün haline getirilip, çekiciliğinin nasıl yaratılacağı, kimlerin hedefleneceği (pazar) ve nasıl tanıtılacağıdır. Bunların yapılabilmesi için de az önce değinildiği üzere inanç turizmi hakkında İzmir'in bir vizyonu, politikası ve stratejisinin olması gerekmektedir.
4. *İzmir'de inanç turizminin belli yerlerde daha yoğun ziyaretçisi vardır.* İzmir merkez kentinde yoğunluk Konak ilçesinin Konak, Kemeraltı, İkiçeşmelik, Namazgâh, Mezarlıkbaşı, Tilkilik, Basmane, Çankaya, Alsancak, Karataş, Güzelyalı semtlerindedir. İzmir merkez kentinin dışında ise Selçuk başta gelmekte, onu Ödemiş/Birgi, Tire ve Bergama izlemektedir. Ancak buralarda başlı başına gelişmiş bir inanç turizminden bahsetmek zor olduğu gibi, bu yerlerin dışında kalan semtler ve ilçelerde de inanç turizminin gelişemeyeceği anlaşılmamalıdır.
5. *İzmir'de inanç turizmini diğer turizm türlerinin destekleme potansiyeli (ilgililik, bağlantısallık, tamamlayıcılık) oldukça yüksektir.* İzmir merkez kentinde inanç turizmi yapılarının çoğunlukla Kemeraltı'nda, diğer ifadeyle kentin kalbinde yer alması, bu çevrede bulunan tarihsel, kültürel eserlerin, restorasyon ve alışveriş yerlerinin çekiciliğini arttırmaktadır. O nedenle, kültür turizmi ve kent turizmi, inanç turizminin başlıca tamamlayıcısıdır. Özellikle Kadifekale, Agora, Saat Kulesi, Tarihi Asansör, Kızlarağası Hanı, Kültürpark, Atatürk Anıtı, İzmir Uluslararası Fuarı, festival ve şenlikler, müzeler, kültür merkezleri vb. bu iki turizm türünün başlıca çekicilikleridir. Selçuk, Ödemiş (Birgi), Tire, Kemalpaşa ve Bergama gibi inanç turizminin geliştiği/gelişebileceği ilçelerde de yine kültür turizmi ürünleri büyük bir zenginliğe sahiptir. İzmir merkez kentinden ilçelerin farkı ise kırsalın da devreye girmesidir. Buralardaki yerel kültür bileşenlerinin (gelenekler, el sanatları, mimari, mutfak vb.) kırsal turizm üzerinden inanç turizmiyle bütünleşebileceği söylenebilir.

İzmir'de inanç turizmi konusunda yapılan sözlü görüşmelerde alınan yanıtlara göre ziyaretçisi en çok olan eserler ve mekânlar aşağıda kısaca tanıtılmaktadır.

İzmir Merkez Kentinde Ziyaretçisi En Fazla Olan İnanç Eserleri

İslam Eserleri. *Hisar Camisi (Konak):* Caminin yapımıyla ilgili 1592 yılı ve 17. yüzyılın ilk yarısı gibi farklı tarihler verilmektedir. İzmir'deki camilerin en eskisi, en büyüğü ve üç mihraplı olmasıyla diğer camilerden ayrılır. Cami, minberin yanlarındaki cami tasvirli mermer rölyefler, minberindeki işçilik, sütun başlıkları, kürsü ve mihrabının güzelliği ile dikkat çeker. Avluda yer alan iki çeşme, diğer camilerde bulunmayan bir ayrıntıdır. Cami; Çankaya, Kemeraltı Çarşısı ve Kızlarağası gibi İzmir merkez kentinin tarihsel, kültürel, turistik ve alışveriş mekânlarının ortasında bulunmaktadır. *Kestanepazarı Cami (Konak):* Caminin yapım tarihiyle ilgili olarak 1663 ve 1668-1669 yılları verilmektedir. Mihrabının Selçuk'taki İsa Bey Camisi'nden getirildiği düşünülmektedir. Kubbe yapısı ve dış cephe tasarımı açısından diğer camilerden farklılık taşır. Cami, Kemeraltı Çarşısı'nın tam ortasındadır ve çevresi geleneksel ürün ve eşyaların satış yerleriyle doludur, bunun için cami ve tarihsel-kültürel ortam bütünleşmiştir. *Salıpçıoğlu Cami (Konak):* 1895-1906 yılları arasında yapılmıştır. Eserin mimarisi Batı ve oryantalist üslubun karışımıdır. Altında medrese ve derslikler vardır, camide iki mermer çeşmenin güzelliği dikkati çeker. Bulunduğu yer, Kemeraltı, Konak, İkiçeşmelik üçgenindedir, İzmir'in tarihsel ve alışveriş bölgesindedir. *Konak (Yalı) Cami (Konak):* Neoklasik tarza sahip cami, 18. yüzyıl yapısıdır. Süslemeleri ve Kütahya çinileri göz doldurmaktadır, sekizgen planlıdır. Konak Meydanında yer aldığı için, turistik bir ortamdadır ve Saat Kulesi ile birlikte meydanın sembolü durumundadır. *Şadırvanlı Cami (Konak):* 17. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı sanılmaktadır. Şadırvanının güzelliği nedeniyle "Şadırvanlı" adı verilmiştir. İç mekân kubbesindeki figüratif resimler ilgi çekicidir. Kemeraltı'nın ana caddesi olan Anafartalar Caddesi üzerindedir, o nedenle cami adeta satış yerleri arasında kaybolmuştur. *Kemeraltı Cami (Konak):* 17. yüzyıla tarihlenmektedir. Caminin içi XVIII. yüzyıla ait kalem işleri ile bezenmiştir. Dükkanlar ve diğer yapılar arasında sıkışmış durumdadır. *Başdurak Cami (Konak):* Caminin 1652 yılında yapıldığı sanılmaktadır. Avluya açılan kapının üzerinde padişah tuğrası dikkat çeker. Cami, alt katta dükkanların, üst katta ibadet mekânı ile son cemaat yerinin bulunduğu çarşı-cami tipindedir. Kemeraltı Anafartalar Caddesi üzerinde, etrafı iş yerleriyle çevrilidir (Taşkiran, 2008, s. 187-208). *İkiçeşmelik Merkez Cami (Konak):* Caminin giriş kapısı üzerinde h.1311 (1893) tarihi yazılıdır. Bazı kaynaklara göre bu cami bu tarihe dayanılarak aynı yılda yapıldığı yazılıdır. Cami kesme taştan yapılmış olup, yüksek bir kaide üzerindedir. İkiçeşmelik caddesinde üzerinde bulunmaktadır (Visitizmir, 2020a). *Eşrefpaşa Cami (Konak):* 1902 tarihinde ise ibadete açılmıştır. Bir bodrum katı üzerine iki katlı, taş duvar inşa edilmiş, ön cephesinde, kırmızı ve yeşil renklerde kesme taşlar kullanılmıştır. Eşrefpaşa semtinde ve Bayramyeri'ne yakın bir konumdadır (Visitizmir, 2020b). *Emir Sultan Türbesi (Konak):* 14. yüzyılın ilk yarısına ait olan türbe, Aydınoğlu Gazi Umur Bey tarafından yaptırılmıştır. Yapı, semahane, aşevi, misafirhane, türbe, kuyu ve hamamdan oluşmaktadır. Türbe, kapsamlı bir restorasyondan sonra 2015 yılında ziyarete açılmıştır (Visitizmir, 2020c). *Varyant Fatih Cami (Konak):* 1996 yılında hizmete açılan cami, kente hâkim bir mevkidedir. Caminin birçok noktasında geçmişten yapılan alıntıları görmek mümkündür. Büyük kubbe betonarme, küçük kubbeler tuğladan yapılmıştır. İç mekân ışıl ve renkli bir görünüme sahiptir (Kayın, 1996, s. 40) (Şekil 2).

Hristiyanlık Eserleri. Saint Polycarpe (Polikarp) Kilisesi (Konak):

“Hristiyanlar için kutsal bir şahsiyet kabul edilen Polikarp’ı yâd etmek amacıyla “Ege’nin İncisi” olarak nitelendirilen Polikarp Kilisesi, tarihi süreçte ilk yedi kilise arasında değerlendirilmiş ve inanç turları içerisine alınmıştır. Ayrıca burada, her yıl 23 Şubat’ta “Aziz Polikarp Bayramı” adı altında bir bayram kutlanmaktadır” (Küçük, 2013, s. 284).

Bugünkü kilise 1625 yılında Kanuni Sultan Süleyman’ın izni ile yapılmış, 1680’deki büyük yangından sonra ve daha sonraki yıllarda birçok kez onarım görmüştür. Kilise bugünkü haliyle; doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen şeklinde bir bazilikadır, batı cephesinin güneyinde bir çan kulesi vardır. *Aziz Vukolos (Aya Vukla) Kilisesi (Konak)*: 1886 da inşa edilmiş bir Ortodoks Rum kilisesidir. Tarihi kilise uzun süre kullanılmadığı için bakımsızlıktan harap hale gelmişken restore edilerek 2011 yılında kültür merkezi olarak yeni işleviyle hizmete açılmıştır. Kilisenin müstemilat binası “İzmir Basın Müzesi” olarak düzenlenmiştir. Kilise, geçmişte Müslüman, Yahudi ve Hristiyan mahallelerinin kesiştiği Basmane semtindedir. *St. Jean Katolik Katedrali (Konak)*: Kilisenin yapım tarihi 1874’dür. Altar, Papa 9. Pio’nun armağanıdır. Alsancak semtindedir. *Aya Fotini Kilisesi (Konak)*: Ortodoks Rum Kilisesi; 1658 yılında deniz kıyısında inşa edilmiş, zamanla kıyının doldurulması sonucu içeride kalmıştır. Günümüzde aynı isimli modern bir kilise inşa edilmiştir. *Saint Helen Katolik Kilisesi (Karşıyaka)*: Karşıyaka’nın ilk Katolik kilisesidir ve 1904 yılında tamamlanmıştır. 1968 yılında kilisenin iç mimarisi yenilenmiş ve tarihi dokunun korunmasına dikkat edilmiş, dış cephesinde hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Neogotik yapıdaki pencerelerde, Fransız aziz ve azizelerin vitrayları, duvarlarında ise Hz. İsa’nın yaşamını tasvir eden kabartmalar bulunmaktadır. Azize Helen ve Aziz Konstantin’in mermer heykelleri kilisenin dört köşesine yerleştirilmiştir (İzmir İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2020a). *St. John Evangelist Anglikan Kilisesi (Konak)*: İzmir Anglikan kiliselerinden biri olan Evanjelist Aziz John Anglikan Kilisesi, tören odası ve diğer tesisleriyle İzmir’deki ana Anglikan kilisedir. Alsancak’ta bulunan St. John, Canterbury Başpiskoposluğu’nun verdiği yetkiyle Cebelitarık Piskoposluğu’na bağlı 42 kiliseden biridir. Kilise hafta içi ve hafta sonu öğleden sonra saatlerinde ziyarete açıktır. (Visitizmir, 2020d) (Şekil 2).

Musevilik Eserleri. Beth Israel Sinagogu (Konak): Karataş’taki Beth Israel Sinagogu 1907 yılında hizmet vermeye başlamıştır. İtalyan etkisi ile yapılmış ve İzmir’in en büyük havrasıdır, günümüzde de kullanılmaktadır (İzmir İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2020b). *Şalom Sinagogu (Konak)*: Yapım tarihi 1500’lü yıllara inmektedir. Yapıyı farklı kılan bir özelliği, 1841 İzmir yangınının sinagogun önünde durduğu ve söndüğüne dair bir metnin dış cephede yer almasıdır. *Havra Sinagogu (Konak)*: “17. yüzyıla tarihlenen yapı, 1838 yangının ardından onarılmış 1841 yangınında tekrar yanınca uzun süre harap kalmıştır. 20. Yüzyıl başlarında onarım gören yapı 1999 yılında tavanının çökmesi nedeniyle terkedilmiş olduğundan bugün kullanılmamaktadır” (Taşkıran, 2008, s. 309, 311) (Şekil 2).

İzmir İlçelerinde Ziyaretçisi En Fazla Olan İnanç Eserleri

İslam Eserleri. İsa Bey Cami (Selçuk):

“Anadolu Selçuklularından Aydınoğlu Beyliği’nin bir dönem merkezi olarak kullanılan (Ayasuluğ) Selçuk’ta İsa Bey tarafından Mimar Ali bin Müşeymeş (Dımışki) inşaa ettirilmiştir. 13 Mart 1375 tarihinde ibadete açılmıştır. Caminin kuzeyinde bulunan St. Jean Katedrali ile güneybatısında bulunan paganist kültüre ait Artemis Tapınağı’nın ara sında bir yere

yaptırılması son derece anlamlıdır...Anadolu’da iki minareli, revaklı ve şadırvanlı avlulu camilerin ilk örneklerindedir. Abidevi mimarisi, iç ve dış süsleme özellikleri ile dikkat çekmektedir” (Cambaz & Abak, 2016, s. 260).

Ulu Cami (Birgi/Ödemiş): İnşa kitâbesinden 1312 yılında Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılan yapı Aydınoğulları’nın ilk camisi özelliğini taşır. Kuzeybatı köşesinde yer alan medrese ve batı tarafındaki Aydınoğlu Mehmed Bey Türbesi ile bir külliye düzeninde inşa edilmiştir. Tuğladan zarif minaresi ilgi çeken Ulu Cami’nin mihrabı çifte kıvrık dallı, barok tarzı süslemelerle çevrili, firuze ve mor renkli geometrik yıldız ve geçmelerle süslü çinilerle kaplıdır. Selçuklu süsleme sanatının en güzel örneklerinden biri olan ceviz ağacından künde kari tekniği ile yapılmış minberde tek bir çivi bile kullanılmamıştır (İzmir Kültür & Turizm Dergisi, 2013, s. 69). *Aydınoğulları Türbesi (Birgi/Ödemiş)*: Birgi Ulu Cami’nin iç avlusundaki Türbe, 1334 yılında Aydınoğlu Mehmed Bey için yaptırılmıştır. Türbe’nin içinde Mehmed Bey ve oğullarından üçünün mezarı bulunmaktadır. Bakımlı durumdaki yapı, Birgi’nin önemli ziyaret yerlerinden biridir (Ertuğrul, 1995, s. 61, 62). *Derviş Ağa Cami (Birgi/Ödemiş)*: Sekiz kemer ile desteklenmiş tek bir kubbeyle sahip olan cami, 1663 yılında inşa edilmiştir. İnce ve tek şerefeli bir minareye sahip olan camide iki sıra halinde bulunan pencerelerden ışık sağlanmıştır. Son cemaat yerindeki iç tonozu taşıyan dört kolon korint stilindedir. *Birgivi Mehmet Efendi Medresesi (Birgi/Ödemiş)*: Sultan II. Selim’in hocası Ataullah Efendi tarafından 1554 yılında taş ve tuğla kullanılarak inşa edilen çok kubbeli medresenin zemini taştandır. Kubbeli yedi odası bulunan medresenin her bir odasında ocak, mermer pencere kirişleri, pencerelerin üzerinde ışık sağlamak için yatay boşluklar, kitap ve kandiller için de duvarlarda nişler vardır (İzmir Kültür & Turizm Dergisi, 2013, s. 69). *İbn Melek Hz. Türbesi (Tire)*: İbn Melek Medresesi’nin yanında bulunan Türbe, Tireli İbn Melek Abdüllatif Efendi’ye aittir. Kaynaklara göre İbn Melek, sadece hukukçu olmayıp aynı zamanda hadis, usul ve tasavvuf alanında da söz sahibidir. “Tire Belediyesi tarafından restore edilen türbe kesme blok mermerlerden oluşmuştur. Üstü açıktır” (Tire Ticaret Odası, 2017, s. 21) (Şekil 3).

Hristiyanlık Eserleri. Bergama (Kızıl) Kilisesi (Bergama): İncil’de adı geçen 7 kiliseden biri ve yeri kesin olarak bilinen tek kilisedir. Bergama Kilisesi İ.S. 313-500 yılları arasında büyük önem kazanmıştır (Bingöl, 2007, s. 142, 143). Bu mekânda 2004 yılında Aziz Yuhanna anısına İstanbul Rum Patriği Bartholomeos’un yönettiği bir ayin düzenlenmiştir. *Meryem Ana Evi Kilisesi (Selçuk)*: Hristiyanlarca “Panaya Kapulu” olarak adlandırılan Meryem Ana Evi, Bülbül Dağı’ndadır ve İ.S. 4.-7. yüzyıllar arasında yapıldığı düşünülmektedir. Meryem Ana Evi’nin kalıntıları üzerine “L” biçimli bir kilise yer almaktadır. Kilisenin içinde Hz. Meryem’in heykeli bulunmaktadır. Evin arka bahçesindeki kaynak suyu üzerine her birine aşk, para ve sağlık adı verilen üç çeşme yapılmıştır. Meryem Ana Evi, Vatikan tarafından hac yeri olarak ilan edilmiştir, her yıl 15 Ağustos’ta dini bir tören düzenlenmektedir (Küçük, 2013, s. 489-491). *St. Jean Bazilikası (Selçuk)*: Bizans İmparatoru Justinyen’in İ.S. 6. yüzyılda İncil yazarı St. Jean adına yaptırdığı bazilika, Ayasuluk Tepesi’nde yer almaktadır. Batıdan girişi olan yapı, hac planlı ve kubbelidir (Bingöl, 2007, s. 148). “Ayasuluk/Ayasuluk Tepesi’nde yer alan Bazilika, yaklaşık 130 metre uzun luğundadır. Büyük bir avluya sahip Bazilikanın ortasında, kubbenin altında Aziz Yuhanna’nın mezarı ve mezarın doğu tarafında da rahiplerin oturdukları bölümler bulunmaktadır” (Küçük, 2013, s. 493, 494). *Yedi Uyuyanlar Mağarası (Selçuk)*: Tarihi İ.S. 5. yüzyıla indirilen Yedi Uyuyanlar Mağarası, rivayete göre Hristiyanlığın resmi din olarak kabulünden önce putperestlerden kaçarak buraya sığınan yedi gencin uykuya dalıp, üç yüzyıl sonra

uyandırdığı yerdir. Burada oyma kaya mezarları ve iki kilise kalıntısı bulunmaktadır (Bingöl, 2007, s. 156). *Efes Çifte Kiliseler (Selçuk)*: Antik Efes kentinde yer alan Çifte Kiliseler, birkaç yönden önem taşır: Hristiyanlığın ilk 7 kilisesinden biri olmaları, İ.Ö. 431 ve 438 yıllarında Efes konsüllerinin burada toplanması, Hz. Meryem adına sunulan ilk kilise olmasıdır (Küçük, 2013, s. 292) (Şekil 3).

İzmir'in inanç turizmde birer ürün ve çekicilik kaynağı olarak kullanılabilir özel kutlamalar vardır. Dini bayramlar, kutsal kişileri anma günleri ve diğer özel günler, inanç turizmde katılan turistler tarafından büyük ilgi görmektedir. İzmir'de bu kapsamda dört özel gün ve bir tane anma günü vardır: (1) *Balım Sultan Nevruz Bayramı*;

"İlçeye 4-5 kilometre mesafede Hisarlık Köyü yamaçlarında yeşillikler arasında bulunan, Tire tarihinde çok önemli işleve sahip ve eski bir Bektaşî Tekkesi olan Balım Sultan Türbesi etrafında başlayıp gelişmiş; son yıllarda piknik havasında Top-tepe, Taştepe, Maltepe, Dere Kahve, Ali Baba gibi diğer mesire yerlerine taşınmıştır" (Erdem, 2012).

Hamza Baba Kültürünü Yaşatma ve Anma Günleri; Kemalpaşa ilçesinin Hamzababa köyünde yer alan Hamza Baba Türbesi, Ege Bölgesi'nde yaşayan Alevilerin ziyaret mekânlarından biridir (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2020b). *Meryem Ana'nın Göğe Yükseliş Günü* (Selçuk); Papa XII. Pius tarafından 1950 yılında kabul edilen bu inanişe göre Meryem öldükten sonra ruhu ile birlikte gökyüzüne yükseldiği için kilise tarafından her yıl 15 Ağustos'ta bayram olarak kutlanmaktadır (Gedikli, 2018, s. 1453). *St. Polikarp Bayramı (Konak)*; Hristiyanlar için önemi büyük olan Polikarp'ı anmak amacıyla "Ege'nin İncisi" olarak nitelendirilen St. Polikarp Kilisesi'nde

her yıl 23 Şubat'ta St. Polikarp Bayramı kutlanmaktadır (Küçük, 2013, s. 284). *Abraham Palaçi'nin Ölüm Yıldönümü*; Yahudiler her yıl Şubat ayı içinde, 1869-1900 yılları arasında İzmir'de 31 yıl boyunca hahambaşılık yapmış olan Abraham Palaçi'nin mezarını (Gürçeşme Musevi Mezarlığı) ziyaret etmektedirler. Yahudi turist grupları, Abraham Palaçi'nin ölüm yıldönümünde İzmir'e gelerek, mezarı başında dualar okumakta, ruhen arınma ritüelleri gerçekleştirmektedir (Pardo, 2014; aktaran İzmir Kültür & Turizm Dergisi, 2021).

İzmir'de İnanç Turizmde Eleştirel Bakış Sorunlar ve İyileştirme Önerileri

İzmir'de inanç turizmde kaynaklık eden/edebilecek pek çok eserin bulunmasına, hatta bazılarının dünya çapında evrensel değere sahip olmasına rağmen (güçlü yönler ve fırsatlar), yeterli ziyaretçinin olmaması, arka planda bazı sorunların varlığına (zayıf yönler ve tehditler) işaret etmektedir. Bu konuda SWOT analiziyle mevcut durum gözler önüne serilmiş, İzmir'de inanç turizminin neden gelişmediği hakkında bazı ipuçları belirginleşmiştir (Yüksel, 2019, s. 92-94) (Tablo 5).

Sonuç olarak SWOT analizi, İzmir'de inanç turizminin güçlü yönleri ve fırsatları kadar sorunlarının da (zayıf yönler ve tehditler) olduğu yönünde net bilgiler vermektedir. İzmir'de inanç turizminin geleceğini kurmak için güçlü yönlerin performansla çevrilmesi, dış fırsatlardan da yararlanılmasının gerektiği ortadadır. Bu noktada arz hizmeti kapsamında yapılması gerekenler, kolaylıkla yerine getirilebilecek olsa da önemli olan pazara erişmek ve talep yaratabilmektir. Diğer taraftan zayıflıkların iyileştirilmesi ve tehditler için de birtakım tedbirlerin alınması çok zorlu işler değildir. Esas olan

Tablo 5.
İzmir'de İnanç Turizminin SWOT Analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
<ol style="list-style-type: none"> Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinden kalan İslami eserlerin İzmir merkez ve ilçelerinde (Tire, Ödemiş/Birgi, Bergama, Selçuk vd.) zengin varlığı. Ege Bölgesi'ndeki Hristiyanlığa ait ilk 7 Kiliseden 3'ünün İzmir ili sınırları içinde (Merkez, Efes ve Bergama) olması, İzmir merkezde dini mekânların çokluğu. İzmir merkezde Museviliğe ait sinagog, havra, kutsal kişilere ait mezar, ev vb.nin bulunması (Pırlanta Üçgeni). Selçuk'ta Hristiyanlar için hac mekânı olan Meryem Ana Evi'nin varlığı. Farklı dinlerin yüzyıllardır aynı kentte birlikteliği ve dinsel değerlerin günümüze kadar ulaşması. İzmir'de inanç turizmini besleyecek kültürel zenginliklerin varlığı, İzmir'in geçmişten gelen çok kültürlü yapısı ve bir "hoşgörü kenti" olması. İnanç turizmi eserlerine erişimin kolay olması ve yakın çevrede turistik hizmetlerin varlığı. 	<ol style="list-style-type: none"> İnanç turizminin kapsamı ve potansiyelinin tam olarak bilinmemesi, inanç eserlerini turizmde kullanma bilincinin zayıf olması. Bilgi eksikliğinin inanç turizmi için yeni mekânların kullanıma açılmasını engellemesi. İnanç turizmde açılabilir yerler hakkında yeterli çaba ve girişimin olmaması. Kent içinde ve ilçelerde inanç turlarının çok zayıf olması. Çok sayıda restore edilmeyi bekleyen inanç eserinin bulunması. İnanç turizminin gelişiminde rol oynayacak sivil örgütlenmenin olmaması. İzmir merkezindeki inanç eserlerinin yüksek katlı binalar ve yoğun işyerleri arasında kalması, anıtsallıklarının iyi algılanamaması. İnanç turizmi ve kültür turizmi odaklı fuar, kongre vb. etkinliklerin azlığı, başka yerdeki organizasyonlara katılımların yetersiz kalması. İzmir'deki inanç eserlerinin tanıtımı hakkında güncel çalışmaların yapılmaması.
Fırsatlar	Tehditler
<ol style="list-style-type: none"> Dünyada çeşitli inanç sistemleri mensuplarının kendilerine ait ya da başka sistemleri ve başka yerleri tanıma isteğinin süreklilik göstermesi. Farklı din ve mezheplerden insanların aynı inanç eserlerinin ziyareti sırasında bir araya gelmesiyle kültürel iletişim ve hoşgörünün doğması. Dünyada hac yerlerinin kutsal ve ayrıcalıklı kabul edilmesi ve özel ilgi gruplarının olması. İnanç turizmde katılanların olumlu anılarla dönmesi sayesinde diğer turist gruplarını o destinasyona yönlendirmesi. İnanç turizmde katılanların inançla ilgili objeleri satın alma isteğinin alışverişini canlandırması. İzmir'de doğmuş ya da yaşamış yabancıların yurtdışındaki yeni nesil akrabalarının bu topraklara duygusal bağlılığı ve kutsal yerleri ziyaret etme isteklerinin olması. 	<ol style="list-style-type: none"> Kutsal mekânların turist ziyaretlerine açılmasını istemeyen ya da katı kurallar koyan bir kesimin baskıcı tutumları ve engellemeleri. Kutsal mekânlara düzenlenen terörist saldırıları Türkiye'ye ve İzmir'e gelecek inanç turistlerini olumsuz yönde etkilemesi. Dünya'da dinler arasında ayrıştırmanın inanç turizmini baltalaması. Dış ilişkilerde ve turizmdeki politik ve ekonomik krizlerin inanç turizmini ve turistleri olumsuz etkilemesi. Görselliği ve manevi değeri kalmamış, anıtsallığı algılanamayan ibadet yapılarının ziyaretçi çekme potansiyelinin zayıf olması. İnanç eserlerinin restorasyonlarında yapılan yanlışların hem yapıların değerini düşürmesi hem de ziyaretçinin ilgisi ve beğenisini azaltması.

(Yüksel, 2019)

Tablo 6.
Dünya'da İnanç Turizminde Son Eğilimler ve İzmir'e Uyarlama Önerileri

	Dünya'daki Son Eğilimler	İzmir İçin Öneriler
Talep ve Deneyim	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kişisel inancıyla motive olmuş hacılar ile turistler, özgün deneyimler aramakta, inanç değerlerinin turistikleşmesine kesinlikle karşı çıkmaktadırlar. 2. Grup seyahatleri artarken seyahatin kalitesi çok önemli hale gelmiş, gezi programı ve tur rehberlerinin yetkinliği konusunda yüksek beklentiler oluşmuştur. 3. İnanç turizmi içinden manevi turizmin bir niş oluşturarak geliştiği, talebin büyüdüğü ve geleceğin ümit verici turizm türlerinden biri olacağı konusunda öngörüler bulunmaktadır. 4. Bugüne kadar inanç turizmiyle ilgilenmeyen pek çok proaktif destinasyon, bu niş pazarın büyümesinden etkilenerek bu coşkulu harekete katılmak üzere hazırlık yapmaya başlamışlardır. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. İzmir'e inanç turizmi amacıyla gelenlerin istatistikleri tutulmalı ve bir anket uygulanmalı, saptanan profile uygun hizmetler verilmelidir. 2. İnanç turizmine katılanlar için ulaşım, konaklama, yeme-içme, alışveriş, tur vb. hizmetlerde kişisel özellikler, kalite, özgünlük ve çeşitlendirme ön plana alınmalıdır. 3. İzmir'de manevi turizmin gelişmesi için birçok özel yer, mekân ve kimlikler vardır. Yerel motifli manevi turizm, İzmir kırsalını da kapsayacağından, inanç turizminin İzmir kenti ve ilçe merkezlerindeki yoğunlaşması dağıtılmış olacaktır. Kırsala giren manevi turizm, "kırsal kültür" ile tamamlanarak daha güçlü olabilecektir. 4. İzmir, uluslararası inanç turizmi pazarında çok az tanınmaktadır. Bu az tanınmışlık bir fırsat olarak görülmeli, çağdaş inanç turizminin "yaratıcı, dönüşümsel ve manevi turizmle beslendiği bir destinasyon" olarak turistlerin deneyimine açılmalıdır.
Aktiviteler ve Organizasyon	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dünya çapındaki inanç kongreleri vb. toplantılar, canlı performanslarla zenginleştirilmektedir. 2. Din-inanç odaklı gönüllü turizm programları organize edilmektedir. 3. Gizli, saklı, az bilinen, egzotik mekânlara ve ilkel topluluk inançlarına ve kültürel yapılara ilgi yükselmektedir. 4. Kentiçi tematik turlarda (mimari, alışveriş, tarih, kültür, müzik vb.), inanç turlarına ilgi her zaman önemini korumaktadır. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. İzmir'de üç dine inanlar, inanç temalı uluslararası kongreler yapılması için bir fırsattır. Gösteriler ve yerel inanışlar sahnelenmeli, özel ziyaret yerlerine geziler düzenlenmelidir. Fuar, kongre vb. organizasyonlara yetkili kurumlar, seyahat acenteleri, rehberler, inanç topluluklarının katılımı sağlanmalıdır. 2. Dünya'da gönüllü turizmin çok farklı uygulamaları arasında İzmir kırsalındaki ibadet ve inanç yerlerinin bakımı eklenmeli ve Dünya gençliği davet edilmelidir. 3. Kişilere özel, niş turlar organize edilmelidir. 4. İzmir'de kent içi tematik inanç turları düzenlenmeli, yürüyerek ya da araçlı seçenekler sunulmalı, uzman rehberler eşlik etmelidir.
Hizmetler	<ol style="list-style-type: none"> 5. İnanç turizminin tüketicileri, tavsiyeye çok önem vermektedirler. Bu insani boyut, dijital teknoloji yerine, her türlü işlemin ve hizmetin yüz yüze yapılması gerektiğini öne çıkarmaktadır. 	<ol style="list-style-type: none"> 5. İzmir'i ziyaret eden inanç turistlerinin memnuniyet düzeyi, gelecek turistler için çok önemli bir referanstır. Turistlerin inanç turizminde İzmir'e sadık kalmaları için ziyaret yerleri ve hizmetlerden memnun ayrılmaları, insani ilişkilerden olumlu etkilenmeleri gerekmektedir.
Ürün, Tanıtım ve Pazarlama	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dinsel mimari bir turistik ürün olarak ilgi görmeye başlamış, bu mimari miras türü dikkat çekici hale getirilerek eğitim ve tanıtım amaçlı kullanılmaktadır. 2. İnanç turizminde, zincir markalar, seri ve standart alışveriş ürünleri yerine orijinal, kaliteli, eşsiz ve manevi değeri yüksek ürünlere ilgi çok daha yüksektir ve ücret ikinci planda kalmaktadır. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. İnanç turizminde kullanılabilir inanç eserleri ve özel günler hakkında bir envanter hazırlanmalıdır. 2. İnançla ilgili alışveriş ürünleri geliştirilmeli, özel ve kimlikli anı eşyaları satışa sunulmalıdır. 3. İnanç turizmiyle ilgili yazar, blog yöneticisi, din adamı, manevi önderler vb. İzmir'e davet edilmelidir. 4. İzmir'in dış tanıtımlarında kültür yüzünün içine din, inanç, hac, hoşgörü ve önemli şahsiyetler muhakkak yerleştirilmelidir.

(Fabio et al., 2016; Jamaa, 2010; Laliberté, 2009)

İzmir turizm stratejisinde inanç turizmine yer vermek, dolayısıyla İzmir'de inanç turizminin önünü açmaktır.

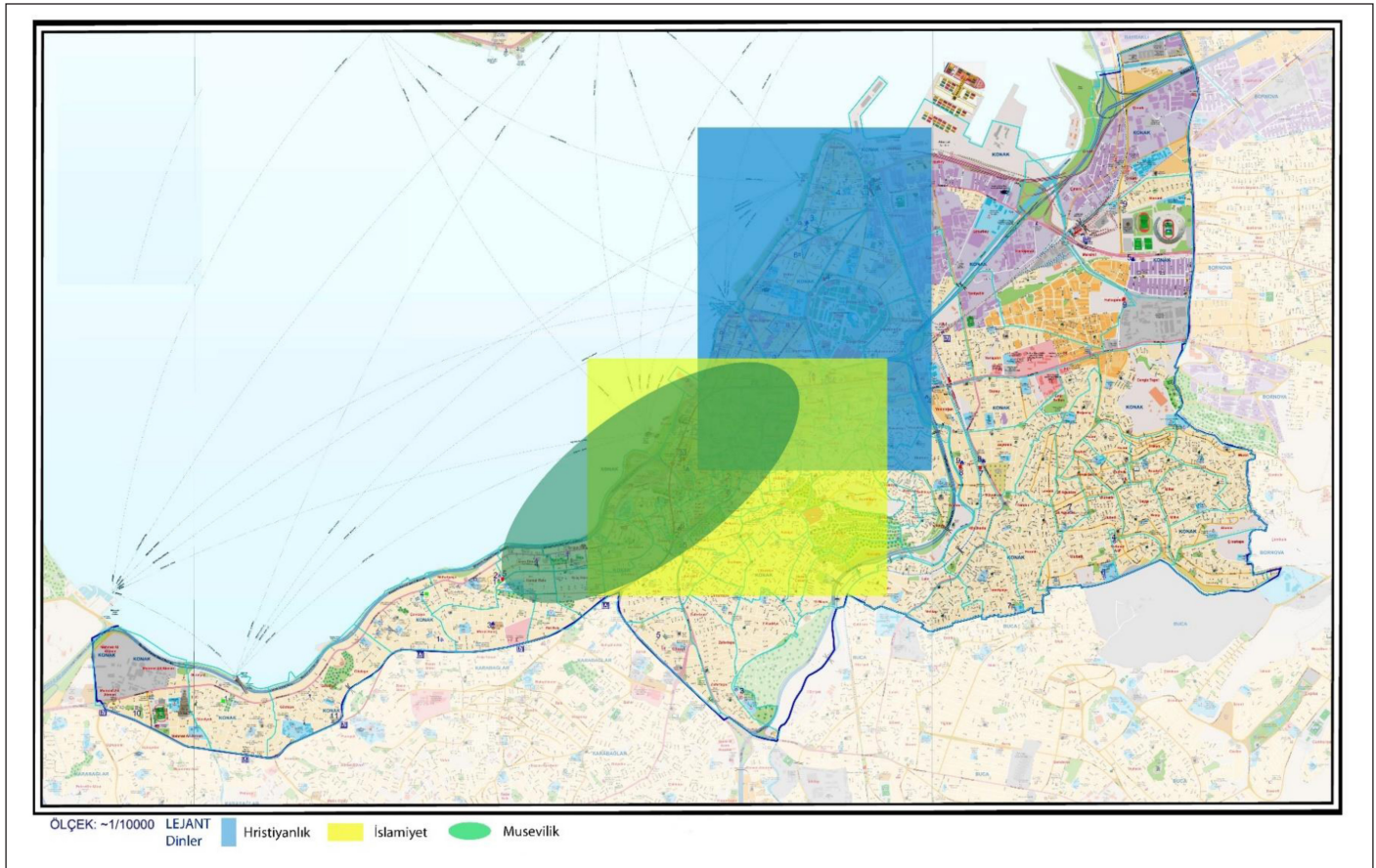
İzmir'de inanç turizminin sorunlarını azaltmak ve engellerin ortadan kaldırılmasına yardımcı olmak amacıyla, Dünya'da inanç turizminde yaşanan son eğilimleri ve yeniliklerini dikkate alarak İzmir'de inanç turizminin bugünü ve geleceği için şu temel önerilerde bulunulabilir (Tablo 6).

Son olarak, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün hazırladığı 2019-2023 Stratejik Planı'nda inanç turizmine yaklaşımı anlayabilmek için şu alıntılar yapılabilir: İzmir ilinde toplam 6909 Taşınmaz Kültür Varlığı'nın 435 tanesi dinsel yapıdır; İzmir İli Yatırım Projeleri içinde inanç yapıları az sayıdadır. *Bergama Bazilika Çevre Düzenleme, Efes St.Jean Takip Kapısı Restorasyonu, Ayasuluk Kalesi Cami Onarımı, Aziz Helie Kilisesi Restorasyonu*; İzmir'in turizm çeşitliliğinde inanç turizminin adı geçmektedir. *İnanç Turizmi: Çok çeşitli kültürlerin izlerini taşıması dolayısıyla, çeşitli dinlerin ve inançların da kesişme noktası olmuştur. Meryem Ana Evi, Hristiyanlar açısından önemli bir yerdir, ayrıca merkezde*

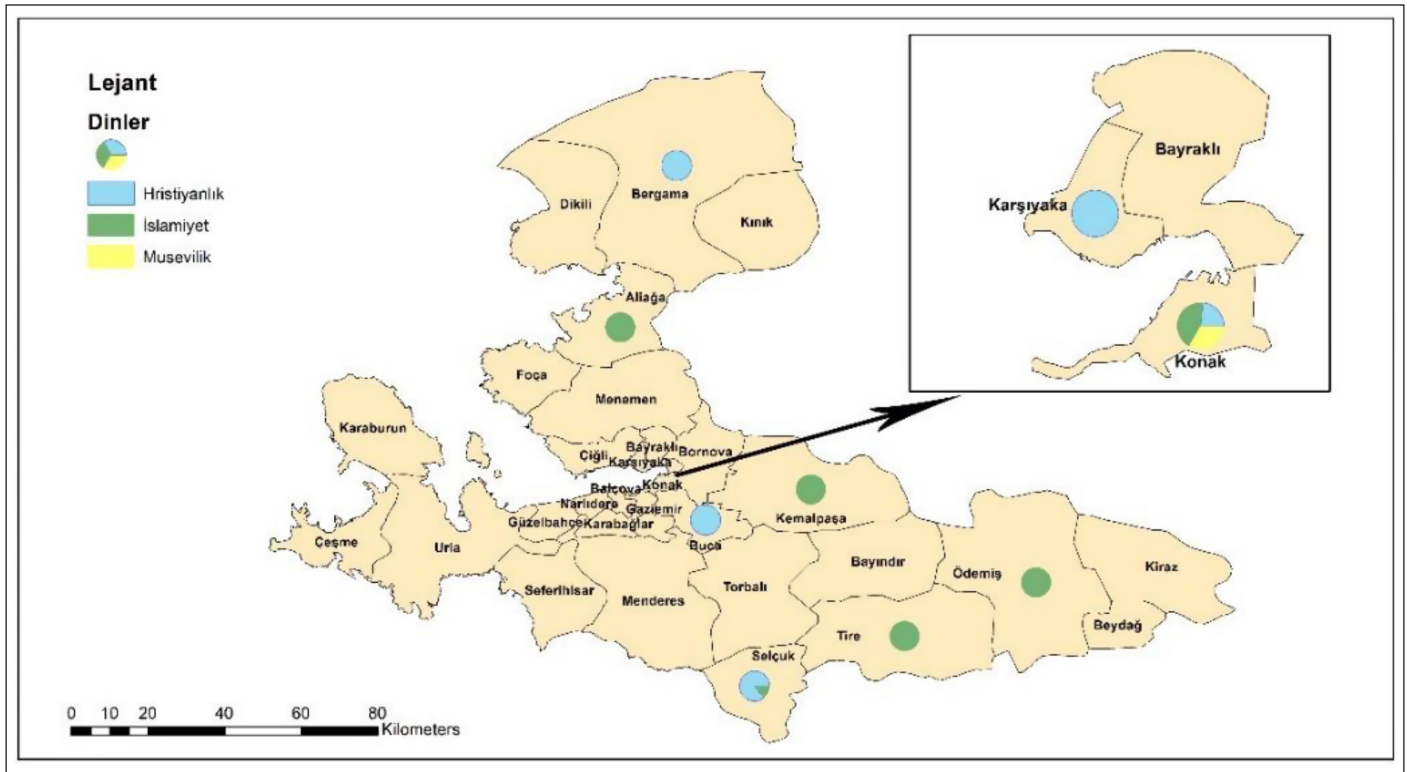
Museviler, Hristiyanlar ve Müslümanlar için tarihi ibadet alanları çoktur. İzmir turizmi için bu dört yıllık stratejik planda hedef turizm türü olarak "*Gastronomi Turizmi*" seçilmiştir (İzmir İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2020c).

Sonuç ve Öneriler

İzmir'de inanç turizminin mevcut haliyle gelişmiş bir turizm türü olduğunu söylemek zordur. Hangi şartlarda geliştirilebileceğinin belirlenebilmesi için öncelikle potansiyelin saptanması gereklidir. Zira bu saptama, kurumsal ve bilimsel araştırmalarla tam olarak yapılmamıştır. Hatta potansiyel saptamanın ilk aşaması olan ve inanç turizminde kullanılabilir *arz çekiciliklerinin* ne olduğu dahi ayrıntılı olarak bilinmemektedir. Var olan bilgiler, İzmir Kültür Envanteri içindeki inanç yapılarından ibarettir. Tam bir potansiyel saptamasında arz dışında, talep, pazar ve rekabet gücünün de potansiyelinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu makale çalışması, bu sorunsaldan hareketle, 2019 yılındaki bir araştırmaya (Üksel, 2019) kısmen dayandırılarak, İzmir'de inanç turizminin

Şekil 2. İzmir Merkez Kentinde Dinlere Göre İnanç Turizmi Eserlerinin Dağılışı (Konak Belediyesi Plan ve Proje Müdürlüğü, 2019)

Şekil 3. İzmir Merkez Kenti ve İlçelerinde İnanç Turizmi Eserlerinin Dinlere Göre Dağılımı (Yüksel, 2019) (Düzenleme yapılarak alınmıştır.)

başlıca ziyaret yerlerini yetkili kişilerden öğrenmek üzere yapılan sözlü görüşme yanıtlarını aktarmakta ve onları yorumlamaktadır. Son olarak eksiklikler ve sorunlara değinilerek, bazı çarpıcı önerilerde bulunmaktadır.

Bilindiği gibi İzmir'in yerleşim tarihi çok eski yıllara tarihlenmektedir. İzmir'in coğrafi konumu, Ege Denizi kıyılarında bir körfez yerleşmesi oluşu, artalanının verimli tarım toprakları ve Ege kimlikli ürünleri ile buralara kolay ulaşım, zengin doğal coğrafi kaynaklar ve zamanında ekonomik ve politik dengelerde her zaman stratejik önemi ve yerinin sağlamlığı, onu dünya çapında bir liman ve ticaret kenti yaparken yüzyıllar boyunca sosyal yaşamının kültürel canlılığını da beraberinde getirmiştir. Kültürel unsurlar içinde dinler ve inanışlar da o denli çeşitli olmuş, daha önemlisi bir arada bugüne kadar yaşayabilmişlerdir. Böyle çoklu ve köklü bir kültürle beslenen dinsel altyapının salt ibadet için değil, turizm yoluyla da değerlendirilebileceği düşünüldüğünde *inanç turizminin* İzmir için bir fırsat olabileceği akla gelir. Ne var ki, mevcut durumda inanç turizminin başlı başına gelişemediği, ancak *kültür turizminin* bir parçası olduğu söylenebilir. O halde bugünden yarına İzmir'de inanç turizminin tek başına gelişme şansı yok mudur? sorusuna yanıt verebilmek hem kolay hem de güçtür. İnanç değerlerinin büyük bir kısmının turistik ürüne çevrilmesinin o kadar zor olmaması, işin kolay tarafıdır. İzmir'in uzun yıllardır kıyı turizmi, kültür turizmi, termal turizm gibi deneyimlerinin olması, yerli ve yabancı turistlerin İzmir'i tanımaları büyük bir avantajdır. O zaman inanç ürünlerini çeşitlendirme, yeni hizmetler sunma, tanıtım ve pazarlama başta olmak üzere geriye güç tarafı kalmaktadır. Bütün bunların gerçekleşebilmesi için de İzmir'in hatta Türkiye'nin turizm politikası ve turizm stratejisinde inanç turizmine ön sıralarda yer verilmesi, plan ve projelerin ve de başarılı bir destinasyon yönetiminin olması gerekmektedir. İzmir turizm stratejisinde 2019-2023 dönemi için *gastro-nomi turizminin* hedeflenmesi, kısa vadede inanç turizminde bir atılım yapılamayacağını göstermektedir. Şu da bir gerçektir ki gastro-nomi turizminin aynen inanç turizmi gibi kültür turizminin bir dalı olması, aralarında bütünleşmenin olabileceğini akla getirmektedir. Biraz daha açacak olursak; İzmir'in inanç turizminde temel kozları İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik olduğuna göre, her birinin kentsel ve kırsal, geçmiş ve bugünkü mutfak kültüründeki benzerlikler, bayram gibi özel günlerde yapılan özel yemekler, dini kurallar ve yasaklar, pişirme yöntemleri, malzemeler ve sunumu da içine alacak şekilde geniş bir yelpazede harmanlanarak, turizmin çeşitli uygulamalarında kullanılmaları mümkündür. Kıscası günümüzde turizmin mottoları haline gelen *yaratıcı turizm, deneyimsel ve dönüşümsel turizm, katılımcı turizm, eğitici turizm* önderliğinde gastro-nomi turizmi ve inanç turizminin birlikte yürümesi uzak bir ihtimal değildir.

İzmir'de inanç turizmini geleceğe hazırlayabilmek için önce iç sorunların, eksikliklerin ve engellerin tanımlanması, sonra iyileştirilmesi ve Dünya'daki inanç turizmi eğilimleriyle karşılaştırmalar yapılması şarttır. Artık günümüzde *modern inanç turizmi*, gele-neksel hacı olma ziyaretlerinin ötesinde, çeşitli formlara bürünmüştür. Bu nedenle, ister dindarların, isterse yalnızca mimari ve dini sanat meraklılarının isteklerinin karşılanması oranında yeni turist deneyimleri ortaya çıkmaktadır (Jamaa, 2010). Ayrıca, inanç turizminin bir bileşeni olarak *manevi turizm*, geleceğin ümit verici turizm türlerinden biri olarak görülmekte, küreselleşen ve meta-laşan dünyada insanların daha fazla maneviyata yöneleceği, bu duyuşsal eğilimin tatilleri şekillendireceği, turizm endüstrisinin mutlaka bu pazara gireceği ve ziyaretçilere esenlik ve yenilenme

arayışlarında rehberlik edeceği, talebin çok yönlü isteklerinin ürünlerin çoğalmasına ve bu niş pazarın oldukça genişlemesine yol açacağı öngörülmektedir. Manevi turizmde turistlere şu öğüt-lerde bulunmaktadır: *Efsanevi bir yeri ziyaret edin, bir kutsal dağa tırmanın, bir manastırda kalın, bir kutsal yolda ya da bir çölde yürüyün, dinler üzerine okuyun, meditasyon yapın, kaligrafi öğrenin, iyiliğe odaklanın, farklı bir toplumun maneviyatının içine girin, doğaya açılın, onunla şifa niyetine iletişime geçin ve kendinizi keş-fedin, spor ve diyet yapın, el sanatlarını öğrenin, kişisel ve ruhsal gelişim için sessizlik, huzur, saygı, sevgi, barış, hoşgörü, özgürlük ve ruhani peyzajların peşinden gidin, kısıtlayıcı resmi yasalar ve mutlak ritüellerden uzak durun...*(Laliberté, 2009).

İzmir'de inanç turizmine yenilikler getirilmesinden çekilmeme-lidir. Bu, inanç değerlerinin başka bir formata dönüştürülmesi demek değil, tam tersi bilinç uyandırılarak korunması, turiste sunulması ve tanıtılmasında çağdaş tekniklerin ve yeni yakla-şımaların uygulanması demektir. İzmir'de inanç turizminin ivme kazanabilmesi ve rekabet gücünün yükselmesi için deyim yerindeyse "kabuk değiştirmesi" zorunludur. Bunun için yenilik-lerin referans noktası Dünya'da başarıyla yürütülen örnek çalış-malar ve talebin özellikleri olmalıdır. Şüphesiz bunlar, turizm ve turist profilindeki değişimler, yenilikler, istekler ve beklentilerin izlenmesi şeklinde algılanmalı, İzmir'in bunlara uyum sağlayabil-mesi için kendi yerel koşullarında revize edilmesi gerekmektedir. Sözelgeli ürün çeşitlendirmesinde İzmir'in evrensel inanç değer-leri yanında Türk-İslam geleneğine sahip özel kimlikli yerel eserler devreye sokulması gündeme geldiğinde, salt ziyaretlerin ötesine geçilerek, özel kutlama yemekleri, müzik ve ritüeller, törenler, inanışlar, adetler, yaşayan interaktif müzeler ve inançla ilgili el sanatları, atölyeler turiste sunulmalı ve onların da deneyimlemesi teşvik edilmelidir. Yine İzmir'de önemli inanç insanların yaşam yerleri ve tarzlari, öyküleri, özlü sözleri, öğretileri ziyaret yerlerinde canlandırılmalı ve belgeseller izlettirilmelidir. Bu çaptaki bir yeni-lenmeye İzmir'den en kuvvetli iki mekânsal aday Birgi (Ödemiş) ve Tire'dir. Bir diğer önemli yenilik, tüm dünyada özellikle de bir fenomen haline gelen "rota" çalışmalarının "inanç rotaları" şeklinde İzmir'de de uygulanmasıdır. İzmir'de inanç turizmi araştırmasında Yüksel (2019), bir ön denemeyle inanç eserlerini referans olarak bazı rotalar oluşturmuştur. Üç semavi dine ait eserlerin İzmir merkezde üç ayrı rotada toplandığı, başlangıç ve bitiş noktalarının oluşturulduğu görülmektedir. Örnek rotalar İzmir'de inanç turizmi kaynaklarının dağılımını göstermesi ve dinlere, tarihsel dönem-lere ya da daha başka temalara göre planlı ziyaretlerin yapılmasını teşvik etmesi açısından önemlidir.

Son söz olarak, İzmir'de inanç turizmine kaynaklık edebilecek evrensel ve yerel kimlikli, üç semavi dine ait çok sayıda eser bulun-maktadır. İnanç turizmi tek başına olmasa da özellikle kültür turiz-miyle bütünleşik biçimde, manevi turizm, dönüşümsel turizm gibi yeni eğilimlerle birlikte planlı olarak İzmir merkez kenti ve ilçele-rinde geliştirildiği takdirde dünya inanç turizmi destinasyonları arasında yerini alabilecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir - Y.F.Y, F.B.; Tasarım - Y.F.Y, F.B.; Denetleme - Y.F.Y, F.B.; Kaynaklar - Y.F.Y, F.B.; Veri Toplanması ve/veya İşlenmesi - Y.F.Y, F.B.; Analiz ve/veya Yorum - Y.F.Y, F.B.; Literatür Taraması - Y.F.Y, F.B.; Yazıyı Yazan - Y.F.Y, F.B.; Eleştirel İnceleme - Y.F.Y, F.B.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept - Y.F.Y, F.B.; Design - Y.F.Y, F.B.; Supervision - Y.F.Y, F.B.; Resources - Y.F.Y, F.B.; Data Collection and/or Processing - Y.F.Y, F.B.; Analysis and/or Interpretation - Y.F.Y, F.B.; Literature Search - Y.F.Y, F.B.; Writing Manuscript - Y.F.Y, F.B.; Critical Review - Y.F.Y, F.B.

Declaration of Interests: The authors have no conflicts of interest to declare.

Funding: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Aksoy, M. (1998). *Türkiye'de inanç turizmi ve seyahat acentelerinin inanç turizmine olan ilgilerine yönelik bir uygulama*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Aksoy, M. (2002). Türkiye'de inanç turizmine genel bir bakış ve Hristiyanlığın seyahate verdiği önem. *2000 yılında Hıristiyanlık (dünü, bugün ve geleceği)* (s. 417-431) içinde. Dinler Tarihi Derneği Yayınları.
- Akyurt, H., & Göktaş, S. (2020). Turistik ürün çeşitlendirilmesi bakımından dönüşümsel seyahat: Türkiye'deki potansiyel dönüşümsel seyahat destinasyonlarının belirlenmesi. *Social Sciences Studies Journal*, 6 (59), 1268-1281. [CrossRef]
- Akyüz Levi, E., & Genç, U. D. (2018). 19. yüzyıldan günümüze İzmir'in morfolojisindeki değişimde tarihi dokuların yeri. A. S. Kubat, et al. (Eds.), *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu* (s. 471-492) içinde. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Al Kahtani, S. J. H., Xia, J. C., & Veenendaal, B. (2016). Measuring of accessibility to tourist attractions. *The Geospatial Science Research Symposium*, 1-12. RMIT University.
- Assemat, V. (2015). Le tourisme religieux en Europe, place et enjeux, *BTS Tourisme Session 2013-2015*, 7-13. https://le-tourisme-religieux-sujet-epe.weebly.com/uploads/4/6/6/3/46636051/le_tourisme_religieux_en_europe_place_et_enjeux.pdf.
- Aulet, S., & Duda, T. (2020). Tourism accessibility and its impact on the spiritual sustainability of sacred sites. *Sustainability*, 12(22), 1-19. [CrossRef]
- Aulet, S., & Vidal, D. (2018). Tourism and religion: Sacred spaces as transmitters of heritage values. *Church, Communication and Culture*, 3(3), 237-259. [CrossRef]
- Ballantyne, R., Hughes, K., & Bond, N. (2016). Using a Delphi approach to identify managers' preferences for visitor interpretation at Canterbury Cathedral World Heritage Site. *Tourism Management*, 54, 72-80. [CrossRef]
- Bingöl, Z. (2007). *Gelenekselden evrensele Anadolu'da inanç turizmi*. Detay Yayıncılık.
- Blackwell, R. (2007). Motivations for religious tourism, pilgrimage, festivals and events. In R. Raj & N. D. Morpeth (Eds.), *Religious tourism and pilgrimage management: An international perspective* (p. 35-47). CABI Publishing.
- Cambaz, M., & Abak, Ş. (2016). Türkiye Ulu Camileri (Albüm). *Atatürk Kültür Merkezi Yayınları*.
- Cánoves, G., Romagosa, F., Blanco, A., & Priestley, G. K. (2012). Religious tourism and sacred places in Spain: Old practices, new forms of tourism. *International Journal of Tourism Anthropology*, 2(4), 282-298. [CrossRef]
- CBI (2016). What are the opportunities for religious tourism from Europe? <https://www.cbi.eu/market-information/tourism/religious-tourism/>.
- Chevrier, M. H. (2016). *Pratiques Et Valeurs Spatiales, Pèlerines Et Touristiques: Grands Et Petits Lieux de Pèlerinage Aujourd'hui* [These de Doctorat, Discipline: Géographie Aménagement et Urbanisme, Université de Lyon].
- Ciolli, C. (2018). 7 famous pilgrimages around the world that you can walk or cycle <https://www.afar.com/magazine/7-famous-pilgrimages-around-the-world-that-you-culture-routes-society>.
- Culture Routes Society. (2020a). Abraham's Path maps. <https://culture-routesinturkey.com/abraham-path/maps/>
- Culture Routes Society. (2020b). St. Paul trail. <https://cultureroutesinturkey.com/st-paul-trail/>
- Çetin, B., & Kaymaz, Ç. K. (2013). İnanç turizminde kutsal mağaralar: Türkiye'deki Ashâb-ı Kehf Mağaraları (İzmir-Mersin-Kahramanmaraş-Diyarbakır). M. Kar (Ed.), *International Conference on Religious Tourism and Tolerance* (s. 1173-1189) içinde. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Dalton, R. H. (2010). *Sacred places of the world: A religious journey across the globe* (Revised Edition). Abhishek Publication.
- Derin, Z. (2017). İzmir'in Prehistorik yerleşim alanı: Yeşilova Höyüğü. M. Espagne, R. G. Gürtekin Demir, S. Verger & P. Aydemir (Eds.), *Geçmişten Günümüze İzmir Beşeri ve Kültürel Etkileşimler Uluslararası Sempozyum Bildirileri* (s. 221-226) içinde. Ege Üniversitesi.
- Derin, Z. (2020). İzmir-Yeşilova Höyüğü. *İzmir Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 1-10. https://www.academia.edu/43986348/%C4%B0ZM%C4%B0R_ARA%C5%9ETIRMALARI_DERG%C4%B0S%C4%B0_12_SAYI
- Di Giovine, M. A., & Elsner, J. (2016). Pilgrimage tourism. In J. Jafari & H. Xiao (Eds.), *Encyclopedia of tourism* (p. 722-724). Springer.
- Doğaner, S. (2009). Din ve turizm: Türkiye'de inanç turizmi. E. Eğribel & U. Özcan (Eds.), *Türkiye'de toplum bilimlerinin gelişimi -II- Anglo Amerikan etkisi*, (s. 338-350) içinde. Kitapevi Yayınları
- Dumortier, B. (2011). *Dinler atlası: İnançlar, ibadetler ve ülkeler* (3. Baskı). NTV Yayınları
- Erbaş, A. (2002). İslam dışı dinlerde hac. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(5), 97-120. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/192078>.
- Erdem, C. (2012). Tire'de zamana meydan okuyan bir gelenek: Sultan Nevruz (Balım Sultan Tekkesi ve Sultan Nevruz). <https://www.izmirdergisi.com/tr/turizm/inanc-turizmi/1971-tire-de-zamana-meydan-okuyan-bir-gelenek-sultan-nevruz>
- Ertuğrul, S. K. (1995). *Anadolu'da Aydınöğulları dönemi mimarisi*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- ESG UQAM. (2011). Le Tourisme Religieux: Portrait, Profil du Voyageur et Potentiel de Développement. *Rapport réalisé par Le Réseau de veille en tourisme Chaire de tourisme Transat, ESG UQAM Mars 2011*, 1-34. http://bel.uqtr.ca/id/eprint/1852/1/Le-tourisme-religieux_final.pdf.
- Fabio, C., Gian, C., & Anahita, M. (2016). New trends of pilgrimage: Religion and tourism, authenticity and innovation, development and intercultural dialogue: Notes from the diary of a pilgrim of Santiago. *AIMS Geosciences*, 2(2), 152-165. [CrossRef]
- Gedikli, Ş. (2018). Bakire Meryem'in ölümü ve göğe yükselmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 1455-1474. <http://dx.doi.org/10.17218/hititsosbil.460198>.
- Griffin, K., & Raj, R. (2017). The importance of religious tourism and pilgrimage: Reflecting on definitions, motives and data. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 5(3), 1-9. <https://doi.org/10.21427/D7242Z>.
- Gündüz, Ş. (2007). Dinin anlamı ve önemi. Ş. Gündüz (Ed.), *Yaşayan Dünya Dinleri*, (s. 17-33) içinde. DİB Yayınları.
- Güzel, Ö. (2010). Turistik ürün çeşitlendirmesi kapsamında yeni bir dinamizm: İnanç turizmi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2(2), 87-100. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vizyoner/issue/23022/246163>.
- Harman, Ö. F. (1996). İslam'dan önceki dinlerde Hac. *TDV İslam Ansiklopedisi* (14), (s. 382-386) içinde. DİB Yayınları.
- Hughes, K., Bond, N., & Ballantyne, R. (2013). Designing and managing interpretive experiences at religious sites: Visitor's perceptions of Canterbury Cathedral. *Tourism Management*, 36, 210-220. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.11.022>.
- İnce, Y. (2017). *İnanç turizmi potansiyeli açısından Kırklareli il ve ilçelerinin değerlendirilmesi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

- İzmir Büyükşehir Belediyesi. (2020a). Alan tarihçesi, kentsel ve ekolojik omurga olarak Meles Çayı. *Ulusal Kentsel Tasarım Fikir Projesi Yarışması*. <https://melesyarisma.izmir.bel.tr/>
- İzmir Büyükşehir Belediyesi. (2020b). Kemalpaşa. <https://www.izmir.bel.tr/tr/MekanDetay/74/230>
- İzmir İl Kültür Turizm Müdürlüğü. (2020a). <https://izmir.ktb.gov.tr/TR-210606/kiliseler.html>
- İzmir İl Kültür Turizm Müdürlüğü. (2020b). <https://izmir.ktb.gov.tr/TR-210576/beit-Israil-havrasi.html>
- İzmir İl Kültür Turizm Müdürlüğü. (2020c). <https://izmir.ktb.gov.tr/Eklenti/69225,izmir-il-kultur-ve-turizm-mudurlugu-2019-2023-stratejik-.pdf?0>
- İzmir Kültür ve Turizm Dergisi. (2013). Ege'nin bereket timsali turizmin yeni adresi Ödemiş. 4(20), 61–78. <http://www.izmirdergisi.com/izmir/izmir20/HTML/files/assets/basic-html/index.html#>
- İzmir Kültür ve Turizm Dergisi. (2021). Pirlanta üçgeni: Palaçi mucizesi. <https://www.izmirdergisi.com/tr/dergi-arsivi/32-8inci-sayi/2125-pirlanta-ucgeni-palaci-mucizesi>
- Jamaa, S. (2010). Nouvelles Tendances Et Pratiques Pour Le Tourisme Catholique, Réseau de Veille En Tourisme. <https://veilletourisme.ca/2010/06/09/nouvelles-tendances-et-pratiques-pour-le-tourisme-catholique/>
- Kayın, E. (1996). Eski detaylar, geçmiş yaşantılar, mimarsız yorumlar: İzmir Varyant Fatih Cami, *Ege Mimarlık*, 3(20), 38–40. <https://izmimod-service.saasdev.net/storage/EgeMagazine/1996/20/original/20-1634684441.pdf>
- Konak Belediyesi Plan ve Proje Müdürlüğü. (2019). *Konak Belediyesi Kent Rehberi*.
- Kurt, A. O., & Göler, M. E. (2017). Anadolu'da ilk tapınak: Göbeklitepe. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(2), 1107–1138. <https://doi.org/10.18505/cuid.334942>
- Küçük, M. A. (2013). *İnanç turizmi açısından Türkiye'de dini mekânlar (Yahudilik-Hristiyanlık Örneği)*. Berikan Yayınevi.
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (2020). Göbeklitepe arkeolojik alanı (Şanlıurfa). <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44420/gobeklitepe-arkeolojik-alani-sanliurfa.html>
- Laliberté, M. (2009). *Qualifié de Tendance Lourde de la Société, "Le Développement Personnel Spirituel Sera la Religion du XXIe Siècle"*, Réseau de Veille en Tourisme. <https://veilletourisme.ca/2009/12/07/qualifié-de-tendance-lourde-de-la-société-%C2%ABle-developpement-personnel-spirituel-sera-la-religion-du-xxie-siècle-%C2%BB/>
- Mu, Y., Nepal, S. K., & Lai, P. H. (2019). Tourism and sacred landscape in Sagarmatha (Mt. Everest) National Park, Nepal. *Tourism Geographies*, 21(3), 442–459. <https://doi.org/10.1080/14616688.2018.1558454>
- Okuyucu, A., & Somuncu, M. (2013). Türkiye'de inanç turizmi: Bugünkü durum, sorunlar ve gelecek. M. Kar (Ed.), *International Conference on Religious Tourism and Tolerance* (s. 627-643) içinde. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Olcay A., & Albuz, N. (2016). İnanç turizmi ve Türkiye'nin tanıtımına katkısı, 1–25. https://www.academia.edu/30942154/%C4%B0nan%C3%A7_Turizmi_ve_T%C3%BCrkiyenin_Tan%C4%B1t%C4%B1m%C4%B1na_Katk%C4%B1s%C4%B1
- Ormsby, A. A., & Bhagwat, S. A. (2010). Sacred Forests of India: A strong tradition of community-based natural resource management. *Environmental Conservation*, 37(3), 320–326. [CrossRef]
- Poria, Y., Biran, A., & Reichel, A. (2009). Visitors' preferences for interpretation at heritage sites. *Journal of Travel Research*, 48(1), 92–105. [CrossRef]
- Richards, G., & Fernandes, C. (2007). Religious tourism in Northern Portugal. In G. Richards (Ed.), *Cultural tourism: Global and local perspectives* (pp. 215–238). The Haworth Hospitality Press.
- Rinschede, G. (1992). Forms of religious tourism. *Annals of Tourism Research*, 19(1), 51–67. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(92\)90106-Y](https://doi.org/10.1016/0160-7383(92)90106-Y).
- Savaşır, G. (2020). İzmir Kemeraltı kültürünü haritalamak. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 23(23), 59–73. <https://doi.org/10.17484/yedi.623067>.
- Shackley, M. (2001). *Managing sacred sites*. Thomson.
- Stausberg, M. (2011). *Religion and tourism crossroads destinations and encounters*. Routledge.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2007). *Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007–2023*. Yayın No: 3085. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2021). İnanç turizmi ve illerde yer alan önemli eserler, *Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü*. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9952/inanc-turizmi-ve-illerde-yer-alan-onemli-eserler.html>
- Taşkıran, H. K. (2008). *Kemeraltı'nın İzmir'i: Tarih kültür ve gezi rehberi*. Tepekule Kitaplığı Yayınları.
- TDK. (2020a). *Din*. <https://sozluk.gov.tr/>
- TDK. (2020b). *İnanç*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Tekeli, İ. (2019). İzmir tarih projesi tasarımı stratejisi raporu. *İzmir Büyükşehir Belediyesi İzmir Tarih Proje Merkezi*. <http://www.izmirtarih.com.tr/pdf/TasarimStratejisiRaporu.pdf>
- Tire Ticaret Odası. (2017). Tire Stratejik Planı 2017–2021. <http://tiroto.org.tr/wp-content/uploads/2019/11/TIKLAYINIZ-1.pdf>
- Tomljenović, R., & Dukić, L. (2017). Religious Tourism—from a tourism product to an agent of societal transformation. *SITCON 2017 Religious Tourism and the Contemporary Tourism Market 8-9.06.2017*. <http://dx.doi.org/10.15308/Sitcon-2017-1-8>.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2019). Turizm istatistikleri, IV. çeyrek: Ekim–Aralık ve yıllık, 2019. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-İstatistikleri-IV.Ceyrek-Ekim-Aralık-ve-Yıllık,-2019-33669>
- Visitizmir, (2020a). İkiçeşmelik Merkez Cami. <https://www.visitizmir.org/tr/Destinasyon/9573>
- Visitizmir, (2020b). Eşrefpaşa Cami. <https://www.visitizmir.org/tr/destinasyon/14591>
- Visitizmir, (2020c). Emir Sultan Türbesi ve Zaviyesi. <https://www.visitizmir.org/tr/Destinasyon/14920>
- Visitizmir, (2020d). St. John Evangelist Anglikan Kilisesi. <https://www.visitizmir.org/tr/Destinasyon/12946>
- Wild, R., & McLeod, C. (Eds.) (2012). *Sites naturels sacrés: Lignes directrices pour les gestionnaires d'aires protégées*. GPS Publishing.
- Yağmurlu, A. (2020). Dünya mirası ve kamu diplomasisi: Göbeklitepe örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi* (49), 46–64. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1079558>.
- Yenipinar, U. (2002). İnanç turizmi ve Anadolu. *T.C. Turizm Bakanlığı 2. Turizm Şurası Bildiriler Kitabı Cilt: 1*, (s. 73-91) içinde. Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yılmaz, F., & Yetkin, S. (2002). İzmir kent tarihi. *İzmir Liseleri Sertifikalı Kent Tarihi Konferansları Projesi*. <https://docplayer.biz.tr/storage/106/170162790/1668459439/wXd4P8t6bcR2987SIENwmg/170162790.pdf>
- Yüksel, Y.F. (2019). *İzmir ilinin inanç turizmi potansiyeli ve değerlendirilmesi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

Yapağı-Kıl Potansiyelinin TRB2 Bölgesinde İncelenmesi

Investigation of Wool-Hair Potential in TRB2 Region

Numan ERTAŞ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Van, Türkiye

Öz

İnsanlar tarih boyunca hayvanlardan farklı şekillerde faydalanmıştır. Tarım öncesi dönemde avcılık ve toplayıcılık toplumlarında insanlar beslenme ve giyinme ihtiyaçlarını karşılamak için hayvanlardan faydalanmıştır. Temel besin maddesi olan et ve sütün dışında en yaygın faydalanma biçimlerinden birini de lif oluşturmaktadır. Toplumların gelişmesine bağlı olarak yapağının kullanım oranı ve şekli değişiklik göstermiştir. İlkel toplumlarda temelde giyinme ve soğuktan korunma amaçlı kullanılmışken modern toplumlarda bunlara ek olarak tıbbi giyimlerde ve araçlarda, doğal gübre üretiminde, yalıtım işlerinde ve çeşitli döşeme işlerinde kullanılmaktadır. 1961'den günümüze kadar dünyada her yıl 2 milyon tondan fazla hayvansal lif üretilmektedir ve birçok ülkenin ekonomisinde önemli yer tutmaktadır. Dünya yapağı üretiminde Çin, Avustralya, Yeni Zelanda, Birleşik Krallık ve Türkiye öncü ülkeleri oluşturmaktadır. Türkiye'deki yapağı üretiminin zamansal ve mekânsal dağılışının ele alındığı bu çalışmada hayvan varlığı ve ilgili üretim parametresi dikkate alınarak düzey 2 bazında kıyaslama yapılmış ve TRB2 alt bölgesinin farkı ortaya konulmuştur. Çalışma alanını oluşturan TRB2 alt bölgesinin (Bitlis, Hakkâri, Muş, Van) yapağı potansiyeli bakımından Türkiye'de öncü il olmasına rağmen bu ürünün çiftçi ekonomisine veya kırsal ekonomiye kazandırılmaması konunun araştırılmasını gerekli kılmıştır. Bu çalışmada Gıda ve Tarım verilerini üreten Gıda ve Tarım Örgütü İstatistikleri (FAOSTAT), Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 1923-1990 yıllarını kapsayan basılı yayınları, TÜİK mevcut verileri ile Gıda ve Tarım Bakanlığının köy bazlı mikro ölçekli verileri kullanılmıştır. Söz konusu mikro ölçekli veriler ve yapılan gözlemler dikkate alınarak yapağının işlevli hale gelmesi ve ekonomiye kazandırılması amacıyla uygun toplanma alanı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapağı, yün, kıl, koyun, keçi, TRB2, küçükbaş hayvancılık

ABSTRACT

Throughout history, humans benefited from animals in different ways. In hunting and gathering societies in pre-agricultural times, the main goal was to meet the needs of feeding and dressing. Besides essential needs, such as meat and milk, one of the common utilization is fiber. While societies develop, the usage rate and form of fleece have changed. While primitive societies used it mainly for dressing and protection from cold, in modern societies, it is used in medicine, vehicles, fertilization, insulation, and various flooring works. Since 1961, more than 2 million tons of animal fiber have been produced annually, which has significance in many countries' economies. China, Australia, New Zealand, the United Kingdom, and Turkey are the pioneer countries in World wool production. This research, which deals with the temporal and spatial distribution of wool production in Turkey, based on the comparison of level 2, reveals the difference of the TRB2 sub-region. Although the TRB2 sub-region (Bitlis, Hakkâri, Muş, Van) that forms the study area is the leading province in Turkey in terms of wool potential, its insignificance in the farmer's economy or rural economy led to the investigation of the subject. This research uses FAOSTAT, which produces Food and Agriculture data, publications of the Turkish Statistical Institute (TUIK) of 1923-1990, current data from TUIK, and village-based micro-scale data of the Ministry of Food and Agriculture. With the relevant micro-scale data and observations, it aims to create a suitable gathering area to make the fleece functional and bring it into the economy.

Keywords: Fleece, wool, hair, sheep, goat, TRB2, small livestock breeding

Geliş Tarihi/Received: 01.08.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 21.10.2022

Yayın Tarihi/Publication Date: 28.12.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Numan ERTAŞ

E-mail: nemanertas@gmail.com

Cite this article as: Ertaş, N. (2022). Investigation of wool-hair potential in TRB2 region. *Eastern Geographical Review*, 27(48), 19-36.

Copyright@Author(s) - Available online at eastgeography-ataunipress.org

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Tarih boyunca insan ile hayvan arasında belirgin bir ilişki olmuştur. Beslenme ve korunma odaklı olan bu ilişki zamanın ihtiyaçlarına bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Rast'a (2014); bu ilişkinin zamana bağlı olarak meydana gelen köklü değişikliklerin toplumlar da meydana gelen gelişmelerle ilgili olduğunu ifade etmektedir. Yani avcı-toplayıcı bir toplumun yerleşik hayata geçerek tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle uğraşmaya başlaması bu ilişkide yaşanan en radikal değişikliği ifade etmektedir. Tarım ve hayvancılık alanlarında yapılan tercihte belirleyici olan temel faktör araziden alınan verime bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Sallaberger (2014); tarıma uygun olmayan bölgelerin koyunculukta uzmanlaştığını ve alüvyon ovalarındaki tarımsal toplumlarla sürekli bir değiş tokuş halinde olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Tümertekin ve Özgüç (2013) de doğal otlakların bulunduğu ve tarıma uygun olmayan alanların hayvan yetiştirme bölgeleri olduğunu ifade etmektedir. Koyunların eski Yakın Doğu'da evcilleştirilen (keçilerle) ilk hayvanlardan biri olduğu bilinmektedir ki hayvansal üretimin bir unsurunu oluşturan yapağı, koyunların tarihi ve insan ile olan ilişkisiyle bağlantılıdır (Breniquet, 2014). İtlaf stratejilerinin analizine dayanan arkeozoolojik çalışmalar, koyun postu sömürüsünün koyun evcilleştirilmesinden kısa bir süre sonra ortaya çıktığını göstermektedir (Vila & Helmer, 2014). İnsan uygarlığı gibi, koyunun evcilleştirilmesi ve yapağının hikâyesi de Küçük Asya'da yaklaşık 10.000 yıl önce Taş Devri'nde başlamıştır. Her ne kadar koyunun çıkış yeri Mezopotamya olarak bilinse de (American Wool Page, t.y.; Ryder, 1964) insan hareketliliği koyunun da diğer kıtalara yayılmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim koyun zengin çayır ve meralarda sedanter bir hale getirilmesine rağmen aslında durmadan yeni otlaklar arayışında olan gezici bir hayvandır. Dolayısıyla eski dünyadan sonra, son asırlarda Yeni Dünya, Amerika ve Avustralya kıtalarına Avrupalılar tarafından kolonizasyon ile birlikte sokulmuş ve ilk zamanlarda özellikle ABD, Arjantin, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde hızla çoğalmıştır. Ancak nüfusun artması ve zirai çalışmaların gelişmesi sonucunda geniş ve serbest sahalar isteyen koyunculuk bu ülkelerde gerilemeye ve kurak/yarı kurak iklim sahalarına kaymaya başlamıştır (Tanoğlu, 1968).

Yünün doğum yeri olarak nitelendirilen Mezopotamya'da, MÖ 4000 yılı itibarı ile yün aktif olarak kullanılmış ve önemli bir ticaret metası haline gelmiştir (Koyuncu, 2019; Michel & Breniquet, 2014). Yapağının, ilk kentsel toplumlardan birinci bin yılın sonundaki evrensel imparatorluklara kadar ekonomide önemli bir rol oynadığı ve parasal olmayan bir ekonomide bir tür para birimi haline geldiği söylenmektedir. Yapağının ekonomide belirtildiği gibi önemli bir faktör olarak keşfedilmesi Yün Devrimi olarak kabul edilmiş ve söz konusu gelişmeler koyunun prestij hayvanı haline gelmesiyle sonuçlanmıştır (Michel & Breniquet, 2014). MÖ 3000 ile 1000 yılları arasında Persler, Yunanlılar ve Romalılar, ırkları geliştirmeye devam ederken Avrupa'ya koyun ve yün dağıtımaları ile İspanya, Kuzey Afrika ve Britanya Adaları'nda büyümeye devam eden Romalıların Britanya'da iyi organize olmuş bir yün dokuma endüstrisine sahip olmaları yapağının Mezopotamya dışında da önemsendiği anlamına gelmektedir. Suriye-Arap çöllerinin göçebe halkı olan Sarazenlerin 8.yy'da İspanya'yı fethederek Kuzey Afrika, Yunanistan, Mısır ve Konstantinopolis ile ihracat tabanlı yaygın bir yün ticaret ağı kurmaları itibarı ile günümüz Avrupa sınırları içinde yün, ekonominin temel ölçütlerinden biri haline gelmiştir. Öyle ki; 1660 yılında yünlü tekstil ihracatı İngiltere'nin dış ticaretinin üçte ikisini oluşturmaktaydı. Bu doğrultuda

İspanya, Fransa ve İngiltere gibi ülkeler 17 ve 18.yy'da yün ihracatını yasaklayıp çoğunlukla ithal etmeye çalışmıştır fakat buna rağmen koyun Avrupa'ya yayılmıştır. İspanya'da Arap egemenliği devam ederken ince yapağılı koyun yetiştirilmesine çok önem verilmiş ve bu koyunlar sonraları Merinos adını almış ve özellikle yapağı konusunda en çok rağbet gören ırk haline gelmiştir. Sonuç itibarı ile koyun, Batı'yı medeniyet ve ötesiyle hareket ettirmiş ve 18.yüzyılın başında Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika gibi öncülerle yapağı modern endüstride yerini almıştır (American Wool Page, t.y.; Ryder, 1964).

Eski Mezopotamya'da üretilmeye başlanan yapağı hem yapı olarak hem kullanım alanları olarak günümüze kadar çeşitli evrelerden geçmiştir. Vergi ödeme şekli, para yerine (takas) kullanılan ticari bir unsur olarak kullanılması (Michel, 2014), değerli bir hediye olması, çoğunlukla altın ve gümüş ile taşınması veya saraylarda özel depolarda saklanması (Öz, 2014), günümüze göre yapağının eski tarihlerde daha kıymetli olduğunu göstermektedir. Yapağının belirtilen tarihlerde bu denli değerli olmasının temel nedenlerinden birinin, her yönüyle muadilinin olmaması olarak düşünülebilir. Nitekim bu ürünün günümüzde değersiz olarak değerlendirilmesinin temel nedeni yine aynı temele dayanmaktadır.

Genel olarak hayvanlar üzerinden kırkılan ve bükülüp iplik yapılabilen, dokuma sanayisinde kullanılan her türlü hayvansal kıl yapağı olarak tanımlanabilmektedir (TOB, 1975). Hayvansal kaynaklı doğal lifler içerisinde üretimi en yüksek olan lif kaynağını koyunlardan elde edilen yapağı oluşturmaktadır (Russel & Bishop, 1990). Yapağının kullanım alanı veya şekli yapağının yapısına ve kalitesine göre belirlenebilir. Yapı ve kalite aynı zamanda yapağının ticari veya ekonomik boyutunun belirlenmesinde de önemli birer faktördür. Yapağının kalitesi ise Düzgüneş'in (1973) tabiriyle; incelik ve tecanüs (uyum-uniformite) ile ilgilidir. Nitekim Koyuncu'ya (2019) göre incelik; yapağı kalitesinin ilk koşulunu oluşturmaktadır ve yapağı incelidikçe kalite ve fiyatının artacağı belirtilmektedir. Fakat kalite belirleyicileri incelikle sınırlı değildir. Yapağının kalitesinde kılın incelik ve uzunluk olarak orantılı olması yani diğer bir ifade ile bir örneklik (Uniformite) olması kaliteli olmasının bir diğer şartını oluşturmaktadır. Yapağının dayanıklı olması (mukavemet), esnek olması (elastikiyet) kalitenin diğer şartlarını oluşturmaktadır. Aynı zamanda parlaklık, kıvrım ve renk gibi karakter faktörleri ve safiyet yine yapağı kalitesinde önem taşımaktadır. Yapağı kalitesi ile birlikte önemli olan bir diğer faktör ise yapağının verim boyutudur. Yapağı verimi, üretilen kirliliği yapağı miktarının kg cinsinden ifadesidir. Kirliliğin birçok aşamadan geçilerek temizlenmesi sonucunda elde edilen ürün sırasıyla temiz yapağı ve yün isimlerini almaktadır. Elde edilen yün ağırlığının kirliliğe oranı ise randıman olarak tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda oluşan açıklık ise fire yani kayıp olarak adlandırılmaktadır. Yapağında meydana gelen kayıp sadece bununla sınırlı olmayıp başka faktörlerin de etkili olduğu söylenebilir. Örneğin; kenelerin koyunları ısırması, koyunun kaşınma ihtiyaçlarını karşılamak için o bölgeyi ısırırken yününü koparması veya sivri ağaç dallarıyla kaşınması yünde kayıpların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (TOB, 1965). Bunun yanında hayvan ırkı (genotip), barınak koşulları, hayvan yaşı, canlı ağırlığı, hayvan bakımı, hayvan beslenmesi ve birçok çevresel faktör randıman üzerinde etkili olmaktadır (Aygün T. Röpörtaj, 2020; Ertürk, 1995).

Yapağı dokuma sanayii başta olmak üzere çok sayıda farklı alanlarda kullanılmaktadır. Bu alanların başlıcaları; konfeksiyon, ev tekstili, halıcılık, döşemecilik gibi geleneksel kullanım alanları ile

tıbbi tekstiller, geotekstiller, zirai tekstiller, teknik tekstiller, akıllı materyaller, koruyucu giysiler, izolasyon-yalıtım, organik gübre ve hayvan örtüleri gibi yeni alanlar şeklindedir. Diğer liflerden elde edilen tekstil ürünlerine göre daha sağlıklı olması özellikle konfeksiyon alanında kullanım oranını arttırmaktadır. Yapağının kullanım şeklinin uapağı kalitesi ve verim miktarına göre de şekillendiğini unutmamak gerekmektedir. Johnson ve ark. (2003) yünün; sıcak ve soğuk tutması, nefes alabilirliği, nemi ve kokuyu emmesi (*absorbation*), esnek ve yumuşak olması, yanmaya karşı dayanıklı olması, geri dönüştürülebilir olması, biyolojik olarak çözülebilirliği gibi eşsiz fiziksel ve kimyasal özelliklerinin olmasına bağlı olarak konfeksiyon alanında fazlaca kullanılmaktadır. Bir giyim lifi olarak yünün performansına katkıda bulunan kirlenmeye, lekelenmeye ve yanmaya karşı dirençli olması gibi özellikleri yünün dөşemecilikte, halıcılıkta ve ev tekstilinde kullanımını yaygınlaştırmıştır. Ayrıca eğirme teknolojilerinin gelişmesine bağlı olarak üretilen ince iplikler uçakların iç dөşemelerinde kullanılmaktadır.

Geotekstil olarak adlandırılan kullanım alanı ise yünün toprak örtüsü veya tarım teknik tekstili olarak kullanılmasıdır. Tohum ekiminden sonra yünün hafif iğnelenmiş dokusuz yüzeyi örtü olarak kullanılmaktadır. Bu şekilde buharlaşma minimize edilerek sıcaklık sabit bir seviyede tutularak çimlenme oranı artırılabilir. Yünün ısıyı tutma özelliğine sahip olması yukarıda belirtildiği gibi hayvan örtüsü olarak da kullanımını yaygınlaştırmıştır. Yün lifi medikal alanlarda da aktif olarak kullanılmaktadır. Sargılar, basınçlı bandajlar, yara örtülerinin yapımında, yaralanmayı ve yatak yaralarını önlemek amacıyla yine yün lifleri kullanılmaktadır. Yün, gün boyunca sıcaklık değişikliklerini azalttığı ve böylece ısıtma ve soğutmada enerji tasarrufu sağlayan doğal bir sıcaklık tamponlama (*temperature-buffering*) etkisine sahiptir. Bu doğrultuda yün çatı katlarına ve duvar aralarına konulup izolasyon malzemesi olarak kullanılmaktadır. Nitekim elastik ve esnek olan yün liflerinde bulunan kıvrımlar arasındaki hava cepheleri nedeniyle iyi yalıtım özelliklerine sahiptir. Ayrıca yün lifleri özellikle yangınla mücadele için koruyucu giysilerde uzun süredir kullanılmaktadır. Geç tutuşması ve aleve karşı dayanıklı olması özellikle bu alanda kullanımını yaygınlaştırmıştır. Yünün bitki beslenmesinde önemli olan azot, karbon ve kükürt içeren keratin proteininden oluşması, yıkanmış yün ve hidrolizatlarının değerli ve çevre dostu bir gübre olarak kullanılabilmesini sağlamaktadır (Bahtiyari ve ark., 2008; Johnson ve ark., 2003; Strand, 2014; Tüfekçi & Ofaz, 2014).

Çalışma Sahasının (TRB2) Konumu ve Genel Coğrafi Özellikleri

Van, Bitlis, Muş ve Hakkâri illerinden oluşan TRB2 alt bölgesi coğrafi bölge sınıflandırmasına göre Doğu Anadolu bölgesinin güney ve güneydoğu kısımlarını, istatistiki bölge sınıflandırmasına göre ise Ortadoğu Anadolu Bölgesinin (TRB) ikinci bölgesini oluşturmaktadır. TRB2 alt bölgesi çoğunlukla dağlık, engebeli ve yüksek bir yapıya sahiptir. Harita Genel Komutanlığına göre 45 bin km²'den fazla bir alanı oluşturan bu alt bölgede ortalama yükselti 2 bin metrenin üzerinde olsa da kısa mesafelerde değişen bir topoğrafyadan bahsetmek mümkündür. Bölgenin en büyük ilini oluşturan Van'ın bilhassa güney kısmı ile Hakkâri'nin büyük bir kısmı nispeten daha yüksek ve engebeli bir yapıya sahiptir. Nitekim Torosların uzantısı olan ve bölgenin KB-GD yönünde uzanan İhtiyar Şahap ile Hakkâri dağları bölgenin bu hattaki sınırını oluşturmaktadır (Harita 1). Bu yüksek ve dağlık hattın dışında Bitlis'te Süphan ile Nemrut ve Van'ın kuzey ilçelerinde yer alan Aladağ ve Tendürek gibi dağlar bölgenin diğer yüksek alanlarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla Van Gölü kıyıları, Çaldıran Ovası, Muş Ovası, Malazgirt-Bulanık düzlüğü ve Yüksekova dışında genellikle dağlık bir yapı arz etmektedir. Bunun yanında Norduz, Duap, Armudüzü

ve Berçelan gibi ortalama yükseltisi 2000–3000 metreler arasında yer alan plato veya yaylalardan da bahsetmek mümkündür. Bölgede yer alan Hoşap, Karasu, Bendimahı ve Zilan çayları Van Gölü kapalı havzasını oluşturuyorken Muş sınırlarından geçen Murat suyu Fırat havzasının ve Zap, Uluçay ve Bitlis çayı ise Dicle havzasının bir parçasını oluşturmaktadır. Türkiye'nin en büyük gölünü oluşturan Van Gölü ile birlikte Erçek, Nazik ve Haçlı başta olmak üzere irili ufaklı göller yer almaktadır (Ekin, 2006; Erınç, 1953; Ertaş, 2019a; TOB, 2007).

Bölgenin kendi içinde farklı topografik yapı sergilemesi, mutlak etken olmamakla birlikte, iklim şartlarının da yine bölge içinde değişiklik göstermesine sebep olmuştur. Karasal iklim özelliğine sahip olan TRB2 bölgesinde kış mevsimi oldukça soğuk ve yaz mevsimi de serin geçmektedir. Bölgenin 45 yıllık uzun dönemli sıcaklık ortalamalarına bakıldığında ocak ayının –8,4°C ile en soğuk, ağustos ayının 30,8°C ile en sıcak ve yıllık ortalama sıcaklığın ise 9,7 °C gibi bir değere sahip olduğu görülmektedir. Ancak farklı etkenlerden dolayı iklim şartları mekânsal farklılık gösterebilmektedir. Nitekim yıllık ortalama sıcaklığın en yüksek olduğu il 10,3°C olarak ölçülmüş iken diğer illerde bu değer 9,3–9,7 °C'dir. Yıllık ortalama yağış miktarı ise 790 mm civarında olup en fazla yağış alan il Bitlis (1216 mm) iken en az yağışı Van (384 mm) almaktadır (Ekin & Çelebi, 2011; Erınç, 1953).

2021 yılı itibari ile 2,2 milyon dolaylarında nüfus barındıran TRB2 bölgesi Türkiye nüfusunun %2,6'sını oluşturabilmektedir. TÜİK'in 2021 yılı verilerine göre Türkiye topraklarının yaklaşık %6'sını oluşturan bölgede km²'ye 48 kişi düşmektedir ve bu seyreklikle Türkiye ortalamasının (109) oldukça gerisinde kalmaktadır. Bölgeyi oluşturan illerden Van; nüfus (%52), nüfus yoğunluğu (55) ve alan (%46) olarak ilk sırada yer alırken en düşük verilere sahip olan il ise Hakkâri'dir. 2017 yılında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından hazırlanan Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE) sıralamasına göre Şırnak ve Ağrı illeri dışında TRB2 illeri gelişmişlik endekslerinin en düşük olduğu illeri oluşturmaktadır. Bu gelişmişlik endeksinde göre Türkiye'de 76'ncı sırada olan Bitlis ilini sırasıyla Van (77), Hakkâri (78) ve Muş (79) takip etmektedir. Bölgenin sektörel yapısı incelendiğinde, bölge düzeyindeki gelirin %56'sını hizmetler, %18'ini tarım ile hayvancılık ve %14'ünü sanayi sektörü oluşturmaktadır. Bütün illerde hizmet sektörü ön planda iken Muş ili tarım sektöründe, Bitlis ili sanayi sektöründe bölge ortalamasının kısmen üstündedir. Hakkâri ise tarım ve sanayi faaliyetlerinde bölge ortalamasının altında kalmaktadır (Deliktaş & Çelik, 2019).

Netice itibari ile dağlık ve engebeli arazi yapısına ek olarak yetersiz yağış şartları ve kuraklığa bağlı olarak bölge genelindeki premier faaliyetler bitkisel üretimden çok hayvansal üretim ekseninde gelişme göstermiştir. Dolayısıyla bölge topraklarının büyük bir kısmı tarıma elverişsiz olup çayır ve mera alanı olarak kullanılırken işlemeli tarıma uygun olan arazi oranı oldukça azdır. Bölgenin çayır ve mera alanı bakımından zengin olmasının yanında arazi yapısının eğimli ve dik yamaçlardan oluşması da bitkisel tarımın sınırlı olmasına ve kırsal faaliyetin küçükbaş başta olmak üzere hayvancılık olmasıyla sonuçlanmıştır (Ekin & Çelebi, 2011; Ertaş, 2019a).

Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı TRB2 bölgesini oluşturan Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerinin küçükbaş hayvan varlığından yola çıkarak yapağı ve kıl potansiyelini ortaya çıkartmaktır. TÜİK verilerine göre TRB2 Bölgesinin 2019 yılı itibari ile 4,3 milyon koyun ve 810 bin keçi olmak üzere 5,1 milyon kırkılan küçükbaş hayvan barındırması

Harita 1.

TRB2 Bölgesinin Lokasyon ve Fiziki Haritası (Ertaş, 2020)

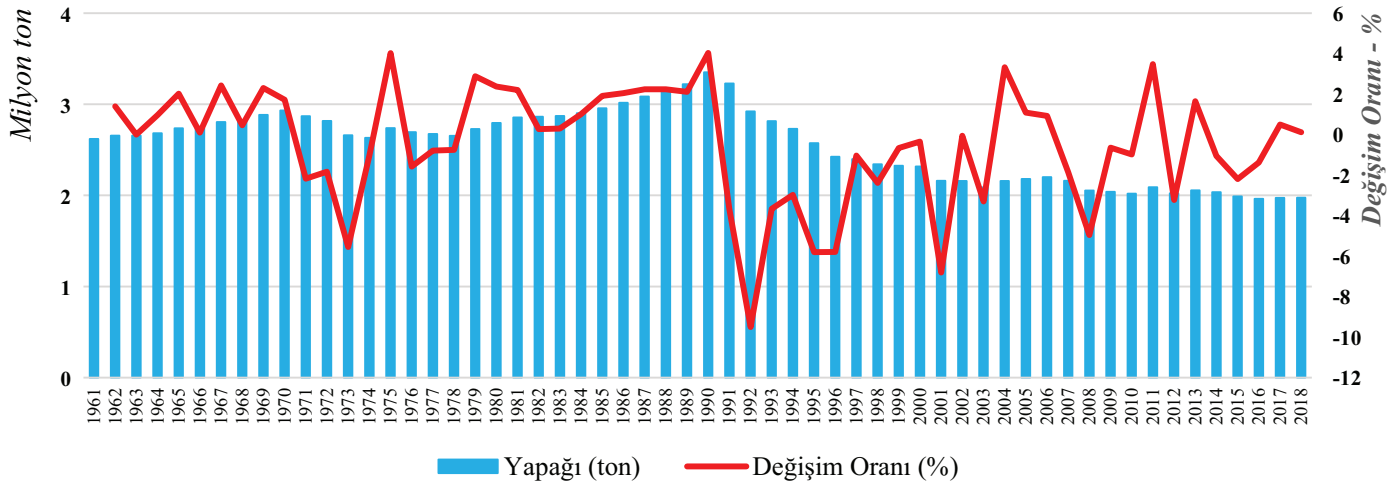
ve buna paralel olarak yaklaşık 7,7 bin ton yapağı üretim potansiyeli olmasına rağmen bunun ekonomik girdi olarak kazandırılmaması çalışmayı gerekli kılmıştır. Wolf'un (2000); köylü ekonomik anlamda bir teşebbüs işletmemektedir: o bir iş değil, hane halkı idare etmektedir ifadesinde belirtildiği gibi bölge kırsal sakinlerinin hayvancılığı bir kazançtan çok sadece geçinebilmek amacıyla yapıyor olması bu faaliyete bağlı olan ekonomik unsurların araştırılmasını gerektirmiştir.

Çalışma; giriş, amaç ve yöntem, dünyada, Türkiye'de ve TRB2'de yapağı ve kıl üretiminin genel durumu olmak üzere 6 başlık altında tamamlanmıştır. Söz konusu başlıklardan girişte küçükbaş hayvancılığın ve yapağı üretiminin tarihsel boyutu ile mekânsal dağılışı ele alınmıştır. Sonraki başlıkta araştırmanın amacı, yöntemi, sağlayacağı faydalar ve gerekliliklerin ele alındığı amaç ve yöntemdir. Dünyada yapağı/kıl üretiminin genel durumu başlığı altında dünyadaki yapağı üretiminin 1961 ile 2018 yılları arasındaki periyodu kapsayan zamansal dağılışı ile ilgili ürünün üretim potansiyelinin mekânsal dağılışı ele alınmıştır. Bu başlık altındaki veriler Birleşmiş Milletlerin önemli veri portallarından birini oluşturan FAO (FAOSTAT) kuruluşundan elde edilip grafik ve tablolar üretilmiştir. Türkiye'de yapağı üretiminin ele alındığı diğer başlıkta ise dünyada olduğu gibi zamansal ve mekânsal dağılışı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Cumhuriyet tarihinin ilk yıllarından günümüze kadar ele alınan dağılışıta 1923 ile 1990 yıllarına kadar TÜİK'in "Hayvanlar

ve Hayvansal Ürünler İstatistiği" adlı basılı yayınlar 1991 ve sonrası için ise TÜİK tarafından dijital ortamda sunulan veriler kullanılmıştır. Çalışmanın temelini oluşturan TRB2 alt bölgesinde yapağı/kıl üretimi başlığı altında ise bu bölgedeki ilgili üretimin il ve ilçeler dışında en küçük yerleşim birimini oluşturan mahalle ve köy bazında dağılışı ele alınmıştır. Çalışmanın bu kısmındaki veri sağlayıcıları Türkiye başlığında olduğu gibi TÜİK'in bahsi geçen basılı ve dijital verileridir. Çalışmada nitelikli mekânsal analiz yapılabilmesi için özellikle mikro veri kullanımına özen gösterilmiştir. Dolayısıyla mahalle ve köy bazlı mikro veriler Tarım ve Orman Bakanlığının ilgili il ve ilçe müdürlüklerinden elde edilmiştir. İlgili kurumlardan elde edilen söz konusu güncel veriler ArcGIS ortamında haritalandırılıp çalışmaya görsellik kazandırılmıştır.

Çalışma alanının coğrafi bölge yerine istatistikî bölge olarak belirlenmesinin sebebi TRB2 alt bölgesinin koyun başta olmak üzere küçükbaş hayvancılıkta ve bu faaliyet ile ilgili üretim parametrelerinde (diğer düzey 2 bölgelerine göre) Türkiye'de öncü olmasıdır. Özçağlar'ın (2003) da belirttiği gibi Düzey 2 bölgelerinin belirlenmesinde komşu illerin ekonomik, sosyal ve coğrafi benzerlikleri dikkate alınmıştır. Dolayısı ile çalışma alanının istatistikî bölge olarak oluşması hem küçükbaş hayvan potansiyelinden hem de bölgeyi oluşturan illerin özellikle kırsal faaliyetlerinin benzerliklerinden kaynaklanmaktadır. Çalışma alanını oluşturan TRB2 alt bölgesi, büyükşehir olan Van ile birlikte Bitlis, Hakkâri ve Muş illerinden;

Dünya Yapağı Üretimine Zamansal Dağılışı (1961-2018) ve Yıllara Göre Değişim Oranı

Grafik 1.

Dünya Yapağı Üretimine Zamansal Dağılışı (1961–2018) ve Yıllara Göre Değişim Oranı (FAOSTAT, 2020)

bu illere bağlı 31 ilçe (il merkezleri dâhil)¹ ve 26 belde ile kent merkezini oluşturan mahalleler haricinde 1500'ün üzerinde mahalle ve köy gibi küçük yerleşim biriminden oluşmaktadır. Yapağı üretiminin köy ve mahalle bazlı dağılışı güncel küçükbaş hayvan (koyun+keçi) potansiyeli dikkate alınarak hesaplanmıştır. Söz konusu yerleşmelerin hayvan ve yapağı potansiyeli göz önüne alınarak yapağının işlevli hale getirilmesi amacıyla en uygun toplama alanı oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan bütün tablo, harita ve grafikler araştırmacı tarafından üretilmiş olup belirtilen kaynaklar sadece verinin sağlandığı portalları oluşturmaktadır.

Dünyada Yapağı/Kıl Üretimine Genel Durumu

Teknolojide ve sosyo-ekonomik yapıda meydana gelen gelişmeler birçok hayvansal ürünün muadilinin üretilmesine ve kullanım oranının düşmesine neden olmuştur. Dünyadaki yapağı üretiminin yarım asırlık zamansal dağılışına bakıldığında zaman genel ve sürekli olarak azalış eğiliminde olduğu görülmektedir. Çalışmaya konu olan periyodun ilk yılını oluşturan 1961'de 2,6 milyon ton yapağı üretimi gerçekleşmiş ancak 2018 yılına gelindiğinde bu üretim miktarında %25 dolaylarında değişim meydana gelerek 1,9 tona gerilemiştir. Küçükbaş hayvan sayısı ile paralellik gösteren yapağı üretimi özellikle 1990 yılından sonra genelde sürekli olarak düşmüştür. 1961 yılında 2,6 milyon ton olan yapağı üretimi 1990 yılında %28 oranında bir artış ile yaklaşık 3,4 milyona ulaşmıştır. Belirtilen yıl aralığında yapağı üretiminin en fazla olduğu 1990 yılından sonra 1 milyon tondan daha fazla düşüşün yaşandığı görülmektedir. En dramatik düşüş oranının yaşandığı kısa dönemli yıl aralığının ise 1990–1993 olduğu görülmektedir (Grafik 1). Tüfekçi ve Oflaz'a (2014) göre; düşüşün temel nedenleri arasında doğal lif kullanımının yerini alan akrilik, naylon, polyester ve polipropilen gibi petrokimyasal liflerin üretilmesidir. Bu liflerin üretilmesi doğal liflerin kullanımını önemli oranda geriletmiştir. Petrokimyasal liflerin doğal liflere tercih edilmesinin nedeni ise

elde etme maliyetlerinin daha az olması ve üretim aşamalarının daha kolay olmasıdır.

Yüzyıllardır insanın beslenme ve giyinme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayan koyunun dünyadaki mekansal dağılışı değerlendirildiğinde evcilleştirildiği alandan çok daha öteye yayıldığı görülmektedir. Mezopotamya'da evcilleştirilen koyun, kıtaları aşarak Güneydoğu Asya'da yoğunlaşmıştır. Dünya yapağı üretiminin yaklaşık yarısı (%47) Çin, Avustralya ve Yeni Zelanda'da yapılmaktadır. Çin yaklaşık 417 bin ton ile dünya yapağı üretiminin %21'ini üreten Avustralya 386 bin ton ile yaklaşık %20'sini ve Yeni Zelanda ise 128 bin ton ile %6,5'ini üretmektedir. Birleşik Krallık, Türkiye ve Fas birbirine yaklaşık değerlerde üretim yapmaktadır ve Türkiye dünya yapağı üretiminde beşinci sırada yer almaktadır. Türkiye yapağı üretimi sıralamasında Çin, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerden hemen sonra gelmesine rağmen aralarında önemli oranlarda farklılıklar görülmektedir. Bunun nedeni ise yapağı üretiminin temelinde bu üç ülkede yoğunlaşmış olmasıdır. Rusya, İran, Hindistan, G. Afrika, Arjantin ve Türkmenistan gibi ülkeler ise yapağı üretiminde birbirine yakın değerlere sahip olup her biri %2 ile 3 arasında orana sahiptir. Yapağı üretiminin en fazla yapıldığı ilk 20 ülke içinde en az üretimin yapıldığı ülkeler ise Suriye, İspanya ve Endonezya gibi ülkeler olup her birinin yapağı üretimine katkıları %1 civarında gerçekleşmiştir. Dünya yapağı üretiminin %16'sını ise Moğolistan, Afganistan, Azerbaycan başta olmak üzere 75 ülke yapmaktadır (Tablo 1).

Yapağı üretim miktarı ile yapağı kullanım oranı arasında doğru orantı olduğu pek söylenemez. Çin, yapağı üretiminin en fazla olduğu ülke olmasına rağmen nüfus miktarının yani kullanıcı miktarının fazla olmasına bağlı olarak aynı zaman da en fazla yün ithal eden ülkedir. Bu durumun tersi ise Avustralya'da görülmektedir. Üretimde dünyada ikinci sırada olan Avustralya yapağı üretiminin büyük çoğunluğunu ihraç etmektedir. FAO verilerine göre 2018 yılında yün ticareti dünya ticaretinin %0,026'sını oluşturarak en çok işlem gören 519.ürün olmuştur. Yün ithalatında Çin (3 mr \$), Hindistan (365 mn \$), İtalya (296 mn \$), Çekya (240 mn \$) ve Güney Kore (102 mn \$) ilk sıralarda yer alırken, ihracatında önde olan ülkeler; Avustralya (2,99 mr \$), Güney Afrika (429 mn \$), Yeni Zelanda (421 mn \$), Uruguay (114 mn \$) ve Arjantin (88,8 mn \$) şeklinde olmuştur. Çin yün üretiminde olduğu gibi ithalatında da

¹ Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerinden oluşan TRB2 il merkezleriyle birlikte toplamda 31 ilçeden oluşmaktadır ve en fazla ilçenin yer aldığı il Van iken (13), Van'ı 7 ilçeyle Bitlis, 6 ilçeyle Muş ve 5 ilçeyle Hakkâri takip etmektedir. Bu illere ait ilçe isimleri ise şu şekildedir.

Bitlis: Adilcevaz, Ahlat, Bitlis Merkez, Güroymak, Hizan, Mutki ve Tatvan

Hakkâri: Çukurca, Derecik, Hakkâri Merkez, Şemdinli ve Yüksekova

Muş: Bulanık, Hasköy, Korkut, Malazgirt, Muş Merkez ve Varto.

Van: Bahçeşaray, Başkale, Çaldıran, Çatak, Edremit, Erciş, Gevaş, Gürpınar, İpekyolu, Muradiye, Özalp, Saray ve Tuşba

Tablo 1.
Yapağı Üretimine En Çok Yapıldığı Ülkeler (2018)

Ülke Adı	Yün Üretimi		Ülke Adı	Yün Üretimi		Ülke Adı	Yün Üretimi	
	ton	%		ton	%		ton	%
Çin	416.824	21,1	İran	54.347	2,8	Cezayir	37.049	1,9
Avustralya	385.945	19,5	Hindistan	46.721	2,4	Özbekistan	34.615	1,8
Yeni Zelanda	127.935	6,5	G. Afrika	44.246	2,2	Uruguay	27.971	1,4
B.K.	70.738	3,6	Arjantin	40.696	2,1	Endonezya	24.695	1,3
Türkiye	64.317	3,3	Türkmenistan	40.561	2,1	İspanya	23.554	1,2
Fas	64.174	3,3	Kazakistan	39.166	2,0	Suriye	18.661	0,9
Rusya	55.471	2,8	Pakistan	38.938	2,0	Diğer (75 ülke)	317.782	16,1
						Toplam	1.974.406	100

(FAOSTAT, 2020)

%63,5 gibi bir oran ile yine ilk sırada yer almaktadır. Bunun yanında Avustralya da yün üretiminde ikinci sırada olup toplam yün ihracatının %63'ünü oluşturmaktadır. 2018 yılı verilerine göre 64 bin tonun üzerinde üretim yapan Türkiye ise dünya yün ihracatının %1,23'ünü, ithalatının ise yaklaşık %0,7'sini oluşturmaktadır.

Türkiye'de Yapağı/Kıl Üretimine Genel Durumu

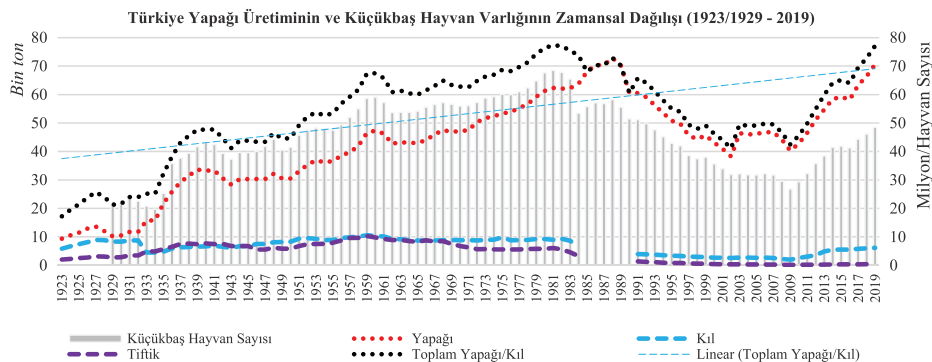
Kültepe metinlerinde Akadca *sipatum* veya *saptum*, bazı belgelerde ise *SİG.Hİ.A* olarak yazılan, Asurca metinlerde ise yünden post olarak geçen yapağı geçmişte Anadolu'da bolca üretilen ve ticaretin temel metalarından biri olarak belirtilmektedir (Öz, 2014). Tarih boyunca Anadolu'da hayvancılık faaliyetleri ve bilhassa koyunculuk faaliyetleri temel geçim kaynağı olmuştur. Türkiye, koyunculukta önemli bir konumda olmasının yanında mevcut koyun varlığının çoğunlukla yerli ırklardan oluşması yapağı verimi ve kalitesi üzerinde olumsuz etkiye sahip olmuştur. Nitekim Doğanay'a (2011) göre karın yerde kalma süresinin uzunluğunun yanında Türkiye koyunculüğünün en önemli sorunu yerli ırkların çoğunlukta olmasıdır. Bu da hayvan başına alınan verimin düşük olmasına veya üretilen yapağı kalitesinin nispeten daha düşük olmasına sebep olmaktadır. Aygün ve İnan (2019); Türkiye'de yetiştirilen koyun ırklarının çoğunun kaba yün genotipleri olarak nitelendirildiğini ve yünlerinin genellikle halı, battaniye, yorgan ve çorap dokumasında kullanıldığını belirtmektedir.

Cumhuriyet Türkiye'sinde de aktif olarak sürdürülen koyunculuk faaliyetleri günümüze kadar artarak devam etmiştir. Yaklaşık bir asırlık periyot göz önüne alındığında Türkiye'nin küçükbaş hayvancılık profili veya yapağı üretim profili dünya ile kısmen farklılık

göstermektedir. 1980'li ve 1990'lı yıllarda hayvansal yapağı üretiminin zirvede olması ortak nokta olarak düşünülebilir. Türkiye'de hayvan sayısının en fazla olduğu 1981 yılı (68,6 milyon) yapağı üretiminin de en fazla olduğu yıl olduğu görülmektedir. Nitekim 1980 öncesinde, Orta ve Doğu Anadolu bölgesinde merinos kültür ırkı ve yerli ırk koyunların ıslahı üzerinde çalışılarak yapağı üretim miktarının ve kalitesinin artırılması yönünde çalışmalar yapılmıştır (TOB, 1973). Yaklaşık 78 bin ton yapağının üretildiği 1981 yılından sonra 2000'li yılların ilk çeyreğine kadar genel olarak düşüş eğilimine girmiştir (Grafik 2).

Cumhuriyetin kurulduğu yıl yaklaşık 10 bin ton olarak üretilen yapağı günümüze kadar sürekli dalgalanma gösterse de temelde artış eğilimindedir. 1923 yılında 10 bin ton olan yapağı üretimi 1980'li yıllarda yaklaşık 7 kat artarak 70 bin tonu geçmiştir. 1980 ve 1990'lı yıllardan sonra hem hayvan sayısında hem yapağı üretiminde gözle görülür düşüşlerin olduğu görülmektedir. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de özellikle 1990 ile 2010 yılları arasında hayvan sayısı ve yapağı üretimi birbirine paralel bir şekilde azalma göstermiştir (Grafik 1 ve Grafik 2) fakat son zamanlarda doğal, organik veya sağlıklı ürünlere yönelişin artması yapağı üretiminin de artış göstermesine neden olmuştur.

Türkiye'de özellikle 2010 yılı itibari ile hem küçükbaş hayvan sayısı hem yapağı üretimi sürekli artış eğilimine girmiştir ve 2019 yılında 1981'deki üretim miktarına ulaşılabilmiştir. Nitekim hayvansal üretimin zirvede olduğu 1981 yılında 77.335 ton yapağı üretilmiş ve 2019 yılında üretilen yapağı miktarı ise 77.129 ton olarak kaydedilmiştir. TÜİK resmi verilerine göre Türkiye'de kırılan küçükbaş

Grafik 2.

Türkiye Yapağı Üretimine ve Küçükbaş Hayvan Varlığının Zamansal Dağılışı (1923-2019) (TÜİK, 2020)

hayvan sayısı toplam küçükbaş hayvan varlığının yaklaşık %99'una denk gelmektedir ki bu da çok az sayıda küçükbaş hayvanın kırılmadığını göstermektedir. 1981 yılı ile 2019 yıllarında üretilen yapağı miktarı aynı olsa da hayvan sayısında belirgin fark görülmektedir. Dolayısıyla belirtilen iki yıl arasında hayvan başına alınan verimde farklılıklar olduğu söylenebilir. 1981 yılında yaklaşık 69 milyon olan küçükbaş hayvan varlığı 2019 yılında yaklaşık 49 milyona düşmektedir (Grafik 2). Sonuç itibari ile 1981 yılında hayvan başına düşen yapağı miktarı 1,60 kg iken 2019 yılında bu miktarın 1,12 kg olduğu görülmektedir.

Coğrafi şartlar ve kültürel etkenler Türkiye'nin hemen hemen her bölgesinde tarih boyunca küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin yapılmasını gerektirmiştir fakat bu faaliyet dünyada olduğu gibi Türkiye'de de belirli alanlarda yoğunluk göstermiştir. Sözü edilen mekânsal dağılışa bakıldığında zaman Türkiye'nin özellikle doğusunda ve belirli alanlarda yığılmanın olduğu görülmektedir. Doğu Anadolu'da hayvan yetiştiriciliği, insanların geçim kaynaklarına olan etkisi bakımından, Anadolu'nun diğer bölgelerine göre daha önemlidir. Bölgenin coğrafi yapısından dolayı tarımdan çok hayvancılığın

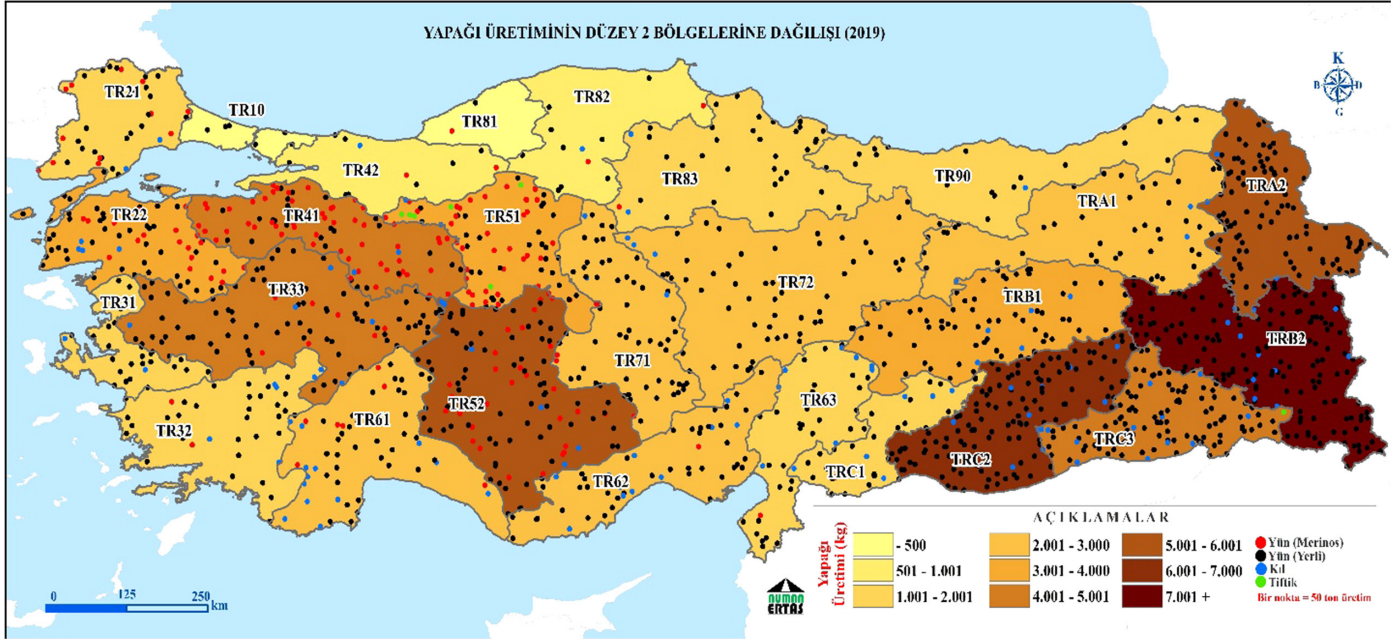
ön plana çıkması, yayla, mera ve çayır alanlarının fazla olmasının hayvancılığı teşvik edici olması, tarım alanlarının iklimin etkisine bağlı olarak kullanılmaması hayvancılığın temel geçim kaynağı olmasına ve söz konusu faaliyetin diğer bölgelere göre Doğu Anadolu'da daha yoğun yapılmasına neden olmuştur (Ertaş, 2019a; Koday, 2005; Sağlamtimur, 2017). Türkiye'nin küçükbaş hayvan profili çoğunlukla yerli koyunculuktan ibarettir ve 2019 yılında kırılan hayvan sayısının yaklaşık %72'si yerli koyunlardan oluşmaktadır. Bunu yaklaşık %22 ile kıl keçisi, %6,4 ile merinos koyunu ve sadece %0,45 ile tiftik keçisi takip etmektedir. Yapağı üretiminin de bu dağılışa paralellik gösterdiği söylenebilir. Türkiye genelinde 2019 yılında üretilen toplam 77 bin tonluk yapağı ve kılın %79'u yerli koyundan, %12'si merinos koyunundan, %8'i kıl keçisinden ve %0,5'i ise tiftik keçisinden oluşmaktadır (Tablo 2).

Türkiye küçükbaş hayvan varlığının mekânsal dağılışına bakıldığında zaman yoğunlaşmanın hayvan türüne göre değişiklik gösterdiği görülmektedir. Yerli koyun varlığının ve yapağı üretiminin çoğunlukla Doğu Anadolu bölgesinde toplandığı ve bölge içinde de belirli dağılış alanları sergilediği söylenebilir (Harita 2). Düzey 2

Tablo 2.
Kırılan Hayvan Sayısı ve Yapağı Üretiminin Düzey 2 Bölgelerine Dağılışı (2019)

Bölge	KOYUN (YERLİ)			KOYUN (MERİÑOS)			KEÇİ (KIL)			KEÇİ (TİFTİK)			TOPLAM KÜÇÜKBAŞ		
	Hayvan Sayısı*	Yapağı (ton)	%	Hayvan Sayısı*	Yapağı (ton)	%	Hayvan Sayısı*	Kıl (ton)	%	Hayvan Sayısı*	Tiftik (ton)	%	Hayvan Sayısı	Toplam (ton)	%
TRA1	1.133.345	2228	3,6	5.389	18	0,2	142.035	87	1,4	-	-	-	1.280.769	2333	3
TRA2	2.899.284	5037	8,3	44	-	-	149.248	93	1,5	8	-	-	3.048.584	5131	6,7
TRB1	1.658.882	3102	5	749	2	0,03	448.144	303	4,9	-	-	-	2.107.775	3407	4,4
TRB2	4.322.171	7089	12	-	-	-	808.781	589	9,6	-	-	-	5.130.952	7678	10
TRC1	692.779	1137	1,9	9.657	28	0,3	512.598	287	4,7	-	-	-	1.215.034	1453	1,9
TRC2	3.496.089	6313	10,3	517	2	0,02	623.804	378	6,1	-	-	-	4.120.410	6693	8,7
TRC3	2.547.651	4821	7,9	2.570	9	0,09	1.420.483	725	11,7	17.730	28	7,3	3.988.434	5582	7,2
TR10	128.450	257	0,4	4.572	13	0,14	16.343	12	0,2	6	-	-	149.371	282	0,4
TR21	633.222	1130	1,8	199.444	612	6,5	152.051	109	1,8	27	-	0	984.744	1851	2,4
TR22	1.217.645	2277	3,7	384.121	936	9,9	370.158	185	3	-	-	-	1.971.924	3398	4,4
TR31	665.845	1192	1,9	5.191	15	0,15	227.310	114	1,8	-	-	-	898.346	1320	1,7
TR32	920.161	1675	2,7	40.701	118	1,2	511.598	291	4,7	16	-	0	1.472.476	2084	2,7
TR33	2.242.157	3878	6,3	116.345	361	3,8	435.113	247	4	536	1	0,3	2.794.151	4486	5,8
TR41	722.815	1394	2,3	836.581	2765	29,2	205.985	149	2,4	10.736	21	5,6	1.776.117	4329	5,6
TR42	252.539	453	0,7	28.086	95	1	58.228	37	0,6	9.503	15	4,1	348.356	601	0,8
TR51	806.113	1538	2,5	649.157	2070	21,9	101.290	54	0,9	162.216	293	77,3	1.718.776	3955	5,1
TR52	2.154.793	3602	5,9	520.906	1563	16,5	442.930	285	4,6	5.007	6	1,6	3.123.636	5456	7,1
TR61	928.570	1775	2,9	121.054	359	3,8	1.121.417	704	11	-	-	-	2.171.041	2838	3,7
TR62	1.147.074	2052	3,4	21.738	64	0,7	1.246.639	652	10,6	250	-	0,07	2.415.701	2768	3,6
TR63	874.917	1630	2,7	18.191	53	0,6	642.435	358	5,8	-	-	-	1.535.543	2041	2,6
TR71	1.691.238	2624	4,3	35.607	110	1,2	216.088	130	2,1	2.378	4	1,2	1.945.311	2868	3,7
TR72	1.417.658	2832	4,6	2.547	8	0,08	200.665	149	2,4	18	-	0	1.620.888	2989	3,9
TR81	31.168	37	0,06	18.809	64	0,7	16.819	11	0,2	38	-	0	66.834	113	0,1
TR82	237.103	442	0,7	31.897	110	1,2	65.103	41	0,7	5.677	8	2,2	339.780	601	0,8
TR83	831.401	1599	2,6	18.204	62	0,7	206.016	122	2	743	1	0,2	1.056.364	1784	2,3
TR90	546.397	1022	1,7	4.506	15	0,2	80.530	50	0,8	319	-	0,1	631.752	1087	1,4
Türkiye	34.199.467	61.134		3.076.583	9.453		1.0421.811	6162		215.208	380		47.913.069	77129	

*Kırılan hayvan sayısını ifade eder.
(TÜİK, 2020)

Harita 2.

Yapağı Üretiminin Düzey 2 Bölgelerine Dağılışı (TÜİK, 2020)

sınıflandırmasına göre TRB2 bölgesi Türkiye'nin yapağı üretiminin %12'sini karşılamaktadır. Yapağı üretiminde TRB2 bölgesini %10,3 ile TRC2, %8,3 ile TRA2 ve yaklaşık %8 ile TRC3 takip etmektedir. Kıl üretiminde ise Akdeniz bölgesini oluşturan TR61 ve TR62 bölgeleri yaklaşık %22'lik oran ile ilk sırada yer alırken TRC3 %12'sini ve TRB2 ise yaklaşık %10'unu karşılamaktadır (Tablo 2 & Harita 2). TRB2 bölgesi ülke yapağı üretiminde bu orana sahip olmasına rağmen ilgili ürünün ihracatında herhangi bir pay sahibi değildir. TÜİK verilerinin "Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat" faslına göre 2020 yılında bu ürünün ihracatının %40'ı TR10, %16'sı TR33, %15'i TR21 ve %8'i TR41 bölgesi tarafından yapılmıştır. Bu ürünün ihracatının 173 milyon dolar olduğu 2012 yılında TRB2 bölgesi 172 bin dolar ile sadece %0,10'luk bir paya sahip olmuştur ki 2002 yılından sonraki veriler dikkate alındığında bunun en yüksek oran olduğu göze çarpmaktadır. 2016 yılında bölgeden 111 bin dolar değerinde ilgili ürünün ihracatı yapılmıştır. Bu yılda Türkiye geneli ilgili ürünün ihracat değeri 122 milyon doları geçmiştir. Aynı yılda bölgenin bu kalemtedeki ihracat değerindeki payı %0,09 olup, 2017 yılında bu oran %0,01'e geriledikten sonra 2018 yılı itibarıyla herhangi bir ihracat yapılmamıştır. Yapağı üretiminde her ne kadar Van belirgin farkla önde olsa da birçok yılda yapağı ile ilgili ihracatın tamamı Hakkâri'den yapılmıştır. Örneğin; 2002 (6473 \$), 2003 (13.208 \$) ve 2008 (1463 \$) yıllarında yapılan ihracatın hepsi Hakkâri'den yapılmış ve diğer yılların hiçbirinde ihracat değerlerine Muş veya Bitlis'te üretilen yapağı eklenmemiştir.

Merinos koyunu veya merinos yapağı üretimi ise geniş bir mekânsal dağılışa sahip olmasına rağmen belirli bölgelerde yoğunlaşmıştır. Nitekim bu yoğunlaşma, toplamın %80'ini oluşturan dört düzey 2 bölgesi ekseninde olup geri kalan bölgelerde çoğunlukla eser miktardadır. TR41 %29 oran ile merinos yapağı üretiminin en fazla yapıldığı bölge olup bunu %22 ile TR51, %16,5 ile TR52 ve %10 ile TR22 takip etmektedir. Tiftik üretiminin mekânsal dağılışının ise daha dar alanda kümelendiği söylenebilir. TR51 bölgesi Türkiye tiftik üretiminin %77'den fazlasını tek başına karşılamaktadır. Ankara'nın dâhil olduğu bu bölge Türkiye tiftik keçisi varlığının da

yaklaşık %76'sını oluşturmaktadır. Toplam (kıl ve tiftik de dâhil) üretimde ise yapağı üretiminde olduğu gibi TRB2 (%10), TRC2 (%8,7), TRC3 (%7,2) ve TRA2 (%6,7) ön sıralarda yer almaktadır (Tablo 2 & Harita 2).

TRB2'de Yapağı/Kıl Üretiminin Genel Durumu

Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerinden oluşan TRB2 Bölgesi Türkiye küçükbaş hayvan varlığında ilk sırada yer almaktadır. Bölgedeki topoğrafya ve iklim özelliklerinin bitkisel üretim desenin çeşitli olmasını engellemesi ve kişi başına düşen bitkisel üretim değerinin düşük olması yöre halkını hayvancılığa mecbur bırakmıştır (Ertas, 2019b). Ancak yükseltinin tarıma güçlük çıkarması ve iklimde değişiklikler yaratması yeryüzünün tamamında aynı şekilde karşılaşılan bir olay olmasa da (Bulut, 2006) TRB2 için bu sınırlayıcı durumdan bahsetmek mümkündür. Bu doğrultuda TRB2 bölgesi küçükbaş hayvancılık potansiyelinde Türkiye'de öncü bölge durumundadır. Bölgedeki mevcut küçükbaş hayvan varlığı yapağı potansiyelinin boyutlarını ortaya çıkartmaktadır. Şöyle ki FAO ve TÜİK verilerine göre TRB2 bölgesi küçükbaş hayvancılık faaliyetlerini sürdüren çok sayıda ülkeye göre daha büyük bir potansiyele sahiptir. Bölgede; Yunanistan (7315 ton), İtalya (7073 ton), Şili (6125 ton), Meksika (4530 ton), Kolombiya (4417 ton) başta olmak üzere yaklaşık 60 ülkeden daha fazla yapağı üretilmektedir. Aynı şekilde Türkiye, dünya yapağı üretiminin %3,3'ünü oluştururken TRB2 bölgesi verim düşüklüğüne rağmen dünya yapağı üretiminin %0,4'ünü oluşturmaktadır. Nitekim Koca ve Sever'in de (2006) belirttiği gibi önemli doğal avantajlara sahip olan Doğu Anadolu gibi yörelerde yapılan hayvancılık faaliyeti genelde ekstansiftir ve bu faaliyetin modernize edilmesi durumunda birim hayvan başına alınan verimin daha da artması beklenmektedir.

2019 TÜİK verilerine göre Türkiye'de kırkılan yerli koyunların %12'si, kıl keçisinin %9,6'sı TRB2 bölgesinde yer almaktadır. Fakat TRB2 bölgesindeki koyun ve keçi ırklarının dağılışına bakıldığında zaman çoğunlukla yerli ırkların hâkim olduğu görülmektedir. Nitekim çalışma alanını oluşturan bölgede merinos koyunculğunun veya tiftik keçiciliğinin yapılmadığı görülmektedir (Tablo 2). Bu durum

verim yönünün yapağı olduğu koyun türünün bulunmadığı anlamına gelmektedir. Kaymakçı ve Taşkın'a göre (2008) merinoslaştırma çalışmaları sonucunda elde edilen tiplerin başlıcaları Karacabey Merinosu (Türk Merinosu), Malya koyunu, Anadolu Merinosu ve Konya Merinosu (Orta Anadolu Merinosu)'dur. Bu tipleri yerli koyunlardan ayıran özellikler ise; vücut, baş ve ayakların beyaz olması, kuyrukların ince uzun ve yağlı olması (malya hariç), canlı ağırlıkların daha yüksek olması ve daha hızlı gelişmeleri şeklinde sıralanabilir. Ancak TÜİK resmi verilerine göre bölgedeki mevcut koyunların yaklaşık %75'i Akkaraman veya melezi, %6'sı Hamdani melezi ve %5'i ise Mor Karaman ırkından oluşmaktadır. Dolayısıyla çevre koşullarına çok iyi adapte olan ve yapağı veriminin düşük olduğu (Gürbüz, 1993) Akkaraman koyun ırkının çoğunlukta olduğu görülmektedir. Keçi ırkı ise Türkiye genelinde olduğu gibi %98 oranında kıl keçisi (kara keçi) ırkından oluşmaktadır. Kirli yapağı ağırlığını (kg) ifade eden yapağı veya kıl verimi çok sayıda faktörden etkilenip yere ve duruma göre değişiklik göstermesine rağmen ortalama bir verim değerinden söz edilebilir. Bölgede çoğunlukta olan Akkaraman koyun ırkının kirli yapağı verimi 2,12 kg (Çolakoğlu ve Özbeyaz, 1999) iken Morkaraman ırkında bu değer 1,5–2,0 kg (Kayalık ve Bingöl, 2015), Hamdani ırkında ise 2,4 kg (Öztürk ve Odabaşoğlu, 2011) şeklindedir. Dolayısıyla bölgedeki hayvan ırkları dikkate alındığında verimin düşük olduğu görülmektedir. Buna rağmen ülke yapağı üretiminde ilk sırada yer almasının nedeni kesinlikle hayvan potansiyelidir. Bölge yapağı üretim potansiyeli bakımından bu kadar önemli olmasına rağmen bu ürün çiftçi ekonomisine olumlu yönde etki edememekte ve aksine çoğu zaman bir gider kalemi olarak yansımaktadır. Hayvanın kırılma zorunluluğu ve elde edilen yapağının ortadan kaldırılması çoğu zaman yapağının âtil bir ürün olarak sonuçlanmasına neden olmaktadır (Görsel 1 & 2).

Cumhuriyet tarihinin ilk yıllarında bölgeyi oluşturan dört ilin toplam hayvan varlığı yarım milyon civarında olmuştur. 1934 yılına kadar 1 milyonun altında seyreden hayvan sayısı 1935'ten sonra sürekli artış göstererek 1982 yılında en üst seviyeye ulaşarak yaklaşık 7 milyon olmuştur. Yapağı üretiminin zamansal dağılışı hayvan sayısındaki değişimle paralellik göstermektedir. Ek olarak bu tarihsel süreçte hayvan sayısı ve yapağı üretiminin seyri göz önüne alındığında özellikle 1980'li yıllardan sonra verim miktarında artışın olduğu görülmektedir. Grafik 3'e bakıldığı zaman 1983 yılına kadar hayvan sayısına paralel olarak yapağı üretimi artış göstermiş fakat 1983 yılından sonra yapağı üretiminde daha keskin artışların olduğu görülmektedir. Belirgin farkın ortaya çıkarılması

Görsel 1.
Çöpe Atılmak Üzere Bekletilen Yapağı Van, Muradiye, Ünseli (Ertaş, 2019)

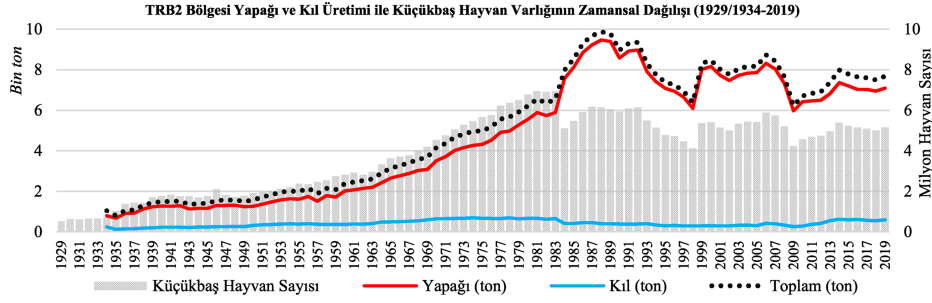
Görsel 2.
Çöpe Atılan Yapağı Yığını Van, Gürpınar, Bozyiğit (Ertaş, 2019)

amacıyla 1977 ile 1988 yılı ele alındığında hayvan sayısının birbirine yakın olduğu fakat yapağı üretiminin önemli oranda farklılık gösterdiği görülmektedir. 1977 yılında 6,2 milyon olan küçükbaş hayvandan 5561 ton yapağı elde edilmişken 1988 yılında 6,1 milyon hayvandan 9867 ton yapağı elde edilmiştir. Belirtilen şekildeki yaklaşık iki kat (\pm) verim farkı 1983 yılı itibarı ile hemen hemen bütün yıllarda görülmektedir (Grafik 3).

1984 ve sonrasında güvenlik ve terör olaylarından dolayı bölge genelinde hayvancılık faaliyetlerindeki istikrarlı artış sekteye uğramış ve dalgalanma göstermiştir. Şiddet ve terör olaylarından hemen önce 6 milyonu aşan hayvan sayısı ve buna bağlı olarak yapağı üretiminde düşüşler net olarak görülebilmektedir. 1980'li yılların ilk yarısından itibaren düşmeye başlayan hayvan sayısı 1998 yılında 4 milyona düşerek 1960'lı yılların sayısına gerilemiştir. Yapağı üretiminin 10 bin tona dayandığı 1988 yılından sonra düşüş eğilimine geçerek 1998 yılında 6 bin tona kadar düşüş göstermiştir. 1988 yılından sonra yapağı üretiminin en üst seviyede olduğu yıl ise yaklaşık 9 bin ton ile 2006 olmuştur. 2006 yılından sonra tekrar artmaya başlayan yapağı üretimi 2014 yılında 8 bin ton, 2019 yılında ise 7679 ton şeklinde gerçekleşmiştir (Grafik 3). Kırılan hayvan sayısının yaklaşık %85'inin koyundan oluşması bu durumu olağanlaştırmaktadır.

TÜİK'in 2019 yılı resmi verilerine göre TRB2 bölgesinde bulunan 5,2 milyon küçükbaş hayvanın yaklaşık %85'i kırılmış ve aynı yılda yaklaşık 7680 ton yapağı ve kıl üretimi gerçekleşmiştir. Bölge hayvancılığının mekânsal dağılışı önemli oranlarda farklılıklar göstermektedir. Kırılan koyun sayısının %58'i 2,5 milyon hayvanın bulunduğu Van ilinde yer almaktadır. Kırılan koyunların %20'sini Muş oluşturuyorken Hakkâri ve Bitlis illerinde birbirine yakın değerlerde koyun kırılmıştır. Kırılan keçi varlığında ise nispeten daha orantılı bir dağılımın olduğu söylenebilir. Bitlis ili bölgede kırılan keçilerin yaklaşık %30'unu oluşturuyorken, Muş %26, Van %24 ve Hakkâri %20'lik bir paya sahiptir. Kırılan toplam hayvan sayısında ise Van diğer bütün illerden daha fazla paya sahiptir. Kırılan toplam hayvan sayısının %53'ünü oluşturan Van'ı %21 ile Muş takip etmektedir. Bitlis ve Hakkâri ise %13'er paya sahiptir (Tablo 3).

Kırılan hayvan sayısındaki bu dağılım doğal olarak yapağı üretimine yansımaktadır. Koyundan elde edilen yapağı üretiminde Van ili %55 ile ilk sırada yer almaktadır. Toplam üretimde (yapağı+kıl) de %53 ile ilk sırada yer alan Van ilini %21 ile Muş takip etmektedir. Van'ın ilk sırada yer almadığı üretim kalemi ise kıl üretimidir ve en fazla üretimin olduğu ilin %31 ile Bitlis olduğu görülmektedir.

Grafik 3.

TRB2 Bölgesi Yapağı ve Kıl Üretimi ile Küçükbaş Hayvan Varlığının Zamansal Dağılışı (1929/1934-2019) (TÜİK, 2020)

Kıl üretiminde Bitlis ilini %25 ile Van, %23 ile Hakkâri ve %21 ile Muş takip etmektedir (Tablo 3). Hem hayvan sayısında hem yapağı üretiminde, bazı yıllarda değişiklik görülse de çoğunlukla Van ilk sırada yer almıştır. Van, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar istisnalar haricinde neredeyse bütün yıllarda ilk sırada yer almıştır.

Mekân faktörünün genelde beşerî faaliyetler üzerinde özeldir. Küçükbaş hayvancılık faaliyetleri üzerindeki etkisini bölgede görmek mümkündür. Hakkâri'de dağlık ve engebeli arazinin fazla olması güvenlik ve şiddet olaylarının kontrol edilmesini zorlaştırmış ve bu durum premier faaliyetlerin de zayıflamasına neden olmuştur. Bitlis'in de büyük bir kısmı için geçerli olan bu duruma ek olarak büyükbaş (mandacılık) ve arıcılık gibi hayvancılık faaliyetlerinin yapılması küçükbaş hayvancılığın ikinci planda kalmasına neden olmuştur. Bu gibi etkenler ve kültürel mirasın da katkılarıyla Van küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinde öncü duruma gelmiştir. Bölgede Van'dan sonra en fazla hayvan yetiştirilen il verilen yılların çoğunda Muş olmuştur. Hem küçükbaş hayvan varlığında hem yapağı üretiminde çoğunlukla artış eğilimi görülse de bu durum bütün iller için geçerli değildir. Özellikle Hakkâri'nin en dramatik düşüslere sahne olduğu söylenebilir.

Bütün iller dolayısıyla TRB2 bölgesi için 1984 yılı kırılma yılı olarak düşünülebilir. 1929 itibari ile genel olarak artış gösteren küçükbaş hayvan sayısı 1983 yılında 7 milyona yaklaşmışken 1984 yılında bölge genelinde yaklaşık %26 oranında bir azalma gerçekleşmiştir. 1983 ile 1984 yılları arasındaki bu düşüş oranının mekânsal dağılışı ise; Hakkâri'de %31, Muşta %26, Van'da %25, Bitlis'te %24 şeklindedir. Hayvan sayısının yıllara bağlı değişim şekline bakıldığında zaman 1980'li yılların ilk çeyreğine kadar istikrarlı artış gösterirken bu yıllardan sonra belirgin bir istikrarın olmadığı ve sürekli dalgalanma gösterdiği görülmektedir. Söz konusu zamansal dağılışı ve değişim yapağı üretiminde de görülmektedir. Çalışmanın önceki kısımlarında da belirtildiği gibi yapağı üretimi büyük çoğunlukla hayvan sayısı ile paralellik göstermektedir. Fakat bu paralellik bazı

yıllarda özellikle verim faktörüne bağlı olarak önemli değişiklikler göstermektedir. 1984 yılında hayvan sayısındaki sert düşüş Hakkâri ili dışında yapağı üretimine pek yansımamıştır. 1983 yılında Bitlis yapağı üretiminde önemli oranda (%-1,6) değişiklik görülürken, Muş'ta %32, Van'da %104 oranında artış kaydedilmiştir. Hakkâri'de ise söz konusu iki yıl arasındaki yapağı üretiminde %46 oranında azalma kaydedilmiştir (Grafik 4 & Grafik 5).

Hayvan sayısı ve yapağı üretiminde TRB2 bölgesinin zayıf halkalarından birini oluşturan Hakkâri'nin 1966 ile 1976 yılları arasındaki 10 yıllık periyotta Van dâhil bölgenin bütün illerinden daha fazla yapağının üretildiği il olduğu görülmektedir. Yapağıda bu üretim artışı yaşanırken ildeki hayvan sayısının ise Van iline göre yaklaşık %50 oranında daha az olduğu görülmektedir. 1980'li yılların ilk çeyreğine kadar TRB2 bölgesinin yapağı potansiyelinde önemli bir yeri olan Hakkâri uzun dönemler boyunca üretimin en az olduğu il haline gelmiştir. 1972 yılında TRB2 bölgesinde üretilen 4675 ton yapağının 1735 tonu Hakkâri'de üretilmiş ve Hakkâri'nin bölge yapağı üretimindeki payı %37 olarak kaydedilmiştir. 1972 yılından sonra yapağı üretiminde düşüş eğiliminin görüldüğü Hakkâri'de 1983 yılında tekrar %33 değerine ulaştıktan sonra üretimin doğrusalının sürekli düşmesiyle sonuçlanmıştır. Özellikle 1995 ile 2002 yılları arasında ilin bölge yapağı üretimi içindeki payı %10'un altına düşmüştür. Yıllar arasında belirgin dalgalanmalar görülmesinin yanında en keskin düşüşün 1984 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Terör ve güvenlik olaylarının başladığı zamana denk düşen bu yılda ilin bölge yapağı üretimindeki payı %33'ten %15'e gerilemiştir. Bundan sonraki hiçbir yılda eski değerlere ulaşmayarak günümüzdeki payı 1022 ton ile %13 civarındadır (Grafik 5 & Grafik 6).

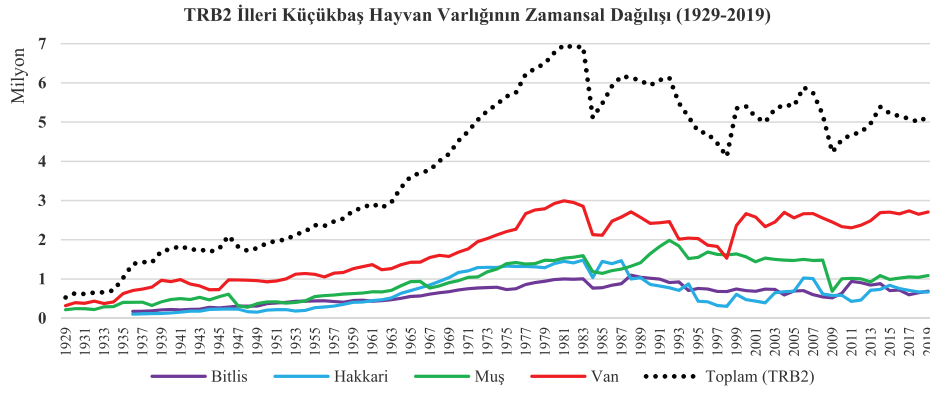
Küçükbaş hayvan sayısında ve yapağı üretiminde Hakkâri'yle benzer bir profil gösteren Bitlis ise 1988 yılına kadar bölgenin en zayıf halkasını oluşturmaktadır. Birkaç yıl haricinde hayvan sayısının 1 milyonu aşmadığı Bitlis yapağı üretiminde özellikle 1988'den

Tablo 3.

Kırkılan Hayvan Sayısı ile Yapağı Üretiminin TRB2 İllerine Dağılımı (2019)

İl Adı	Kırkılan Hayvan Sayısı						Yapağı Üretimi					
	Koyun		Keçi		Küçükbaş		Koyun (Yün)		Keçi (Kıl)		Toplam Yapağı	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Ton	%	Ton	%	Ton	%
Bitlis	448.489	10,5	236.566	29,5	685.055	13	821	12	181	31	1.002	13
Hakkâri	497.927	11,5	166.259	20,5	664.186	13	889	12	133	23	1.022	13
Muş	870.338	20	209.308	26	1.079.646	21	1.489	21	126	21	1.614	21
Van	2.505.417	58	196.648	24	2.702.065	53	3.891	55	150	25	4.041	53
TRB2	4.322.171		808.781		5.130.952		7.090		590		7.679	

(TÜİK, 2020)

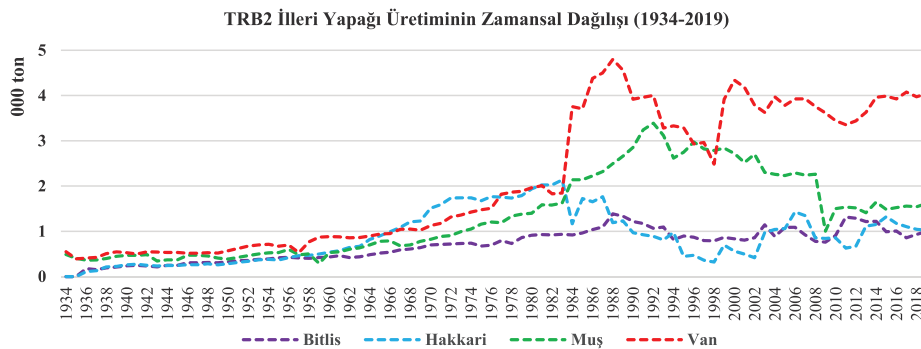
Grafik 4.
TRB2 İlleri Küçükbaş Hayvan Varlığının Zamansal Dağılışı (1929–2019) (TÜİK, 2020)

sonra Hakkâri ile yarışır duruma gelmiştir. İlde hayvan sayısında ve yapağı üretiminde belirgin artışlar görülmemektedir fakat Hakkâri'nin bölge içindeki payının azalmasına bağlı olarak Bitlis'in payının arttığı söylenebilir. İlin TRB2 yapağı üretimindeki payının en fazla olduğu yılın 413 ton ve %22 oran ile 1957 olduğu görülmektedir. Belirtilen yılların çoğunda Bitlis yapağı üretiminde %10 ile %20 arasında bir değere sahip olmuştur. Günümüzde ise Hakkâri ilinde olduğu gibi TRB2 bölgesinin yapağı üretiminin %13'ünü oluşturmaktadır (Grafik 5 & Grafik 6).

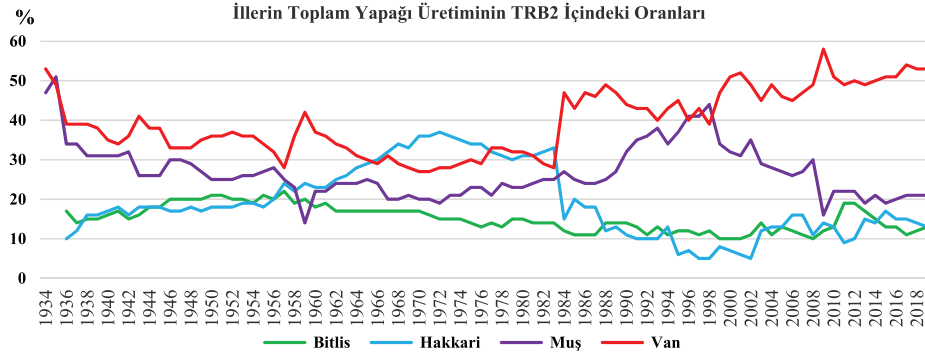
TRB2 bölgesinin küçükbaş hayvan varlığında ve yapağı üretiminde çoğunlukla ikinci sırada yer alan Muş ilinde de istikrar 1980'li yılların ilk çeyreğinde bozulmaya başlamıştır. Hayvan sayısının yıllara dağılışında belirli bir döneme kadar Van ile paralellik gösteren Muş ilinde 1992 yılında 2 milyona yaklaşmış 1998 yılında ise 1,6 milyon küçükbaş hayvan ile Van dâhil bütün illerden daha fazla hayvana sahip olmuştur (Grafik 4). Diğer illerde olduğu gibi Muş ilinde de 1980'li yıllara kadar çoğunlukla artış eğiliminde olan hayvan sayısı dalgalanmaya ve genelde azalmaya başlamıştır. Küçükbaş hayvan sayısının en fazla olduğu 1992 yılı ile 2019 sayısı arasında %100'e yakın bir düşüş yaşanmıştır. Yapağı üretimindeki zamansal dağılışı da hayvan sayısındaki dağılışa benzerdir. 1992 yılında ilde toplamda yaklaşık 3400 ton yapağı üretilmiş ve bu değerle bölge yapağı üretiminin %25'ini oluşturmuştur. İlin yapağı üretimi bu yıldan sonra çoğunlukla azalmaya başlamış ve özellikle 2009 yılında bin tona düşerek bölge üretimindeki payı %16'ya kadar gerilemiştir ki bir önceki yıl ilin yapağı üretimi 2 bin tonun üzerinde seyretmiştir ve bu da bir önceki yıla göre düşüşün %100'den fazla olduğu anlamına gelmektedir. İlin bölge yapağı üretiminde Van

ilini geçtiği yılın ise 1998 olduğu ve bu yılda bölgede üretilen 6384 ton yapağının 2785 tonunun (%44) Muş ilinde üretildiği görülmektedir. TRB2'nin yapağı üretimi içindeki payının 2010 yılından itibaren genelde durağan bir yapı gösterdiği Muş ili, günümüzde bölge yapağı üretiminde %21'lik bir orana sahiptir (Grafik 5 & Grafik 6).

TRB2 küçükbaş hayvancılığının öncü ili olan Van Türkiye genelinde de ilk sırada yer almaktadır. İldeki hayvan sayısı ve yapağı üretimi Bitlis, Hakkâri ve Muş illerinin toplamından fazladır. Van'ın küçükbaş hayvan varlığının zamansal dağılışına bakıldığında zaman Cumhuriyetin ilk yıllarında yarım milyondan az (316 bin) olan hayvan sayısının sürekli olarak artması sonucunda 3 milyona yaklaştığı görülmektedir. İldeki hayvan varlığı yine 1980'li yıllara kadar büyük oranda artış gösteriyorken bu yıllardan sonra dalgalanma göstermeye ve durağan bir yapı sergilemeye başlamıştır. Özellikle 2015 yılından sonra hayvan sayısında önemli oranlarda değişikliklerin olmadığı söylenebilir. 2015 sonrası için bu durağan yapı yapağı üretimi için de söylenebilir fakat öncesine bakıldığında zaman keskin değişimlerin olduğu görülmektedir. 1980'li yılların ilk çeyreğine kadar 2 bin tonun altında üretimin yapıldığı Van'da sadece 1983 ile 1984 yılları arasında %104 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Söz konusu artış 1988 yılına kadar devam ederek yaklaşık 5 bin ton civarında yapağının üretilmesiyle sonuçlanmıştır. 1983 yılında TRB2 yapağı üretiminin %28'inin yapıldığı ilde bu oran %47'ye çıkmış ve bu yıldan sonra çoğunlukla (1998 hariç) %50 veya %50'ye yakını yine bu ilde gerçekleşmiştir. 1989 yılından itibaren yapağı üretim miktarı düşmeye başlasa da hemen hemen bütün yıllarda diğer illerden daha fazla üretimin yapıldığı söylenebilir. 1989 yılından sonra yapağı üretiminde meydana gelen düşüş 1998'de en az

Grafik 5.
TRB2 İlleri Yapağı Üretiminin Zamansal Dağılışı (1929–2019) (TÜİK, 2020)

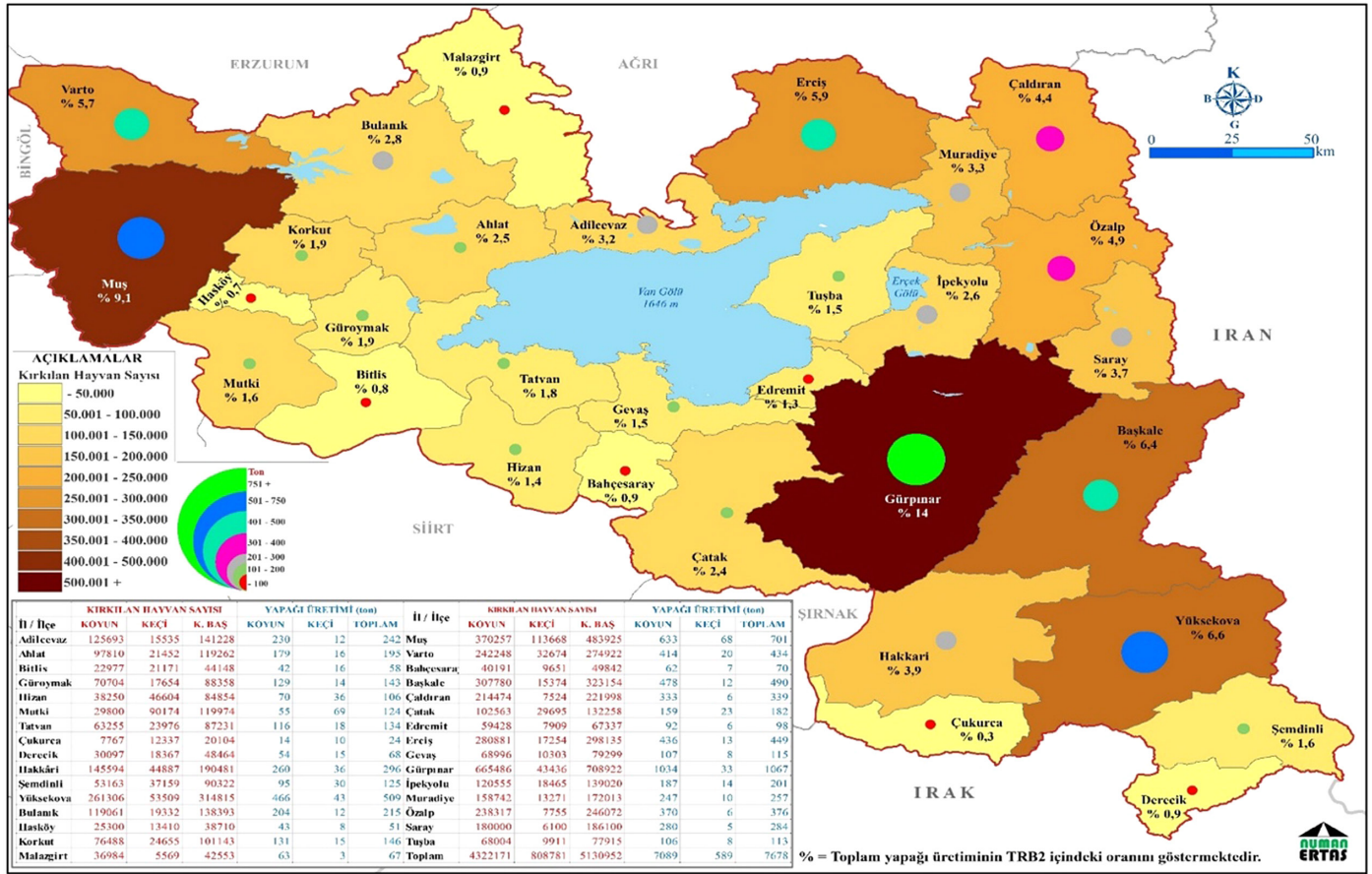
Grafik 6.
İllerin Toplam Yapağı Üretiminin TRB2 İçindeki Oranları (1934–2019) (TÜİK, 2020)

seviyeye ulaştıktan sonra tekrar artmaya başlamış ve 2001 yılında tekrar zirveye çıkmıştır. Yapağı üretimindeki bu düşüşlere rağmen ilin TRB2 yapağı üretimindeki payında azalmanın olmadığı görülmektedir. Yapağı üretiminin bölge içindeki payının çoğunlukla Hakkâri'nin tersi şeklinde bir seyir gösterdiği söylenebilir. Bilhassa 1983 yılında Van'ın bölge içindeki payı %28'den %47'ye çıkarken Hakkâri'nin payı %33'ten %15'e gerilemiştir. Aynı şekilde Muş ile de zıtlık gösteren Van'ın bölge içindeki payı 2008 ile 2009 yılları arasında da önemli oranda artış göstermiştir. 2008 yılında Van TRB2 içindeki yapağı üretiminin %49'unu oluşturmuşken 2009 yılında bu oran %58'e kadar çıkmıştır. Aynı yıllarda Muş'un bölge yapağı üretimi içindeki payı %30'dan %16'ya kadar gerilemiştir (Grafik 5 & Grafik 6).

TRB2 bölgesini oluşturan illerde görülen hayvan sayısı ve yapağı üretim farkı ilçeler arasında da belirgindir. Çalışmanın önceki kısımlarında da belirtildiği gibi mekânın kendine has özellikleri çoğu beşerî faaliyet üzerinde belirleyicidir. Küçükbaş hayvancılık faaliyetleri için şartların ve ortamın daha uygun olması yoğunluğun belirli alanlarda toplanmasına neden olmuştur. Yayla ve mera alanlarının nispeten daha geniş olduğu Gürpınar ve Muş merkez ilçeleri küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin de daha yoğun yapıldığı yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de birçok ilden daha fazla küçükbaş hayvan barındıran Gürpınar ilçesi doğal olarak bölgede de ilk sırada yer almaktadır. 2019 yılı itibari ile bölge genelinde 5 milyonun üzerinde hayvan kırılmış ve bunun %14'ü sadece Gürpınar ilçesinde yer almaktadır. Bunun yanında Gürpınar ilçesi kıl üretiminde birçok ilçeye göre önemli bir potansiyele sahip değildir. İlçede kırılan hayvanların yaklaşık %94'ünü koyunlar oluşturmaktadır ve toplam yapağı üretiminin de yaklaşık %97'si koyundan elde edilmektedir. TÜİK resmi verilerine göre Gürpınar ilçesinde 1034 ton ile 61 ilden daha fazla yerli yapağı üretilmektedir. Gürpınar ilçesini TRB2 bölgesi yapağı üretiminin %14'ünü karşılamaktadır ve ilçeyi Muş merkezi takip etmektedir. Muş'ta 2019 yılında yaklaşık 484 bin hayvan kırılmış ve aynı zamanda 701 ton yapağı elde edilmiştir. Muş aynı zamanda bölgedeki kıl üretiminde ilk sıralarda yer almaktadır. Toplam yapağı üretiminde bölge içinde %9 gibi bir orana sahipken kıl üretiminde 68 ton ile yaklaşık %12'lik bir paya sahiptir ki bu oranla kıl üretiminde Mutki ile aynı değerlere sahiptir. Gürpınar ve Muş merkez bölge yapağı üretiminin yaklaşık %25'ini oluşturarak diğer ilçelerin üretim paylarının düşük olmasına neden olmaktadır. Kırılan hayvan sayısı ve yapağı üretiminde Gürpınar ve Muş'tan sonra her iki değer bakımından birbirine yakın oranlara sahip olan Başkale ve Yüksekova ilçeleri gelmektedir. Başkale'de 323 bin Yüksekova'da ise 315 bin hayvan kırılarak sırasıyla 490 ton ve 509 ton yapağı elde edilmiştir. Yüksekova'da kırılan hayvan sayısı Başkale'ye göre daha az

olmasına rağmen yapağı üretiminin daha fazla olduğu dolayısıyla verimin daha fazla olduğu sonucuna varılabilir. Yüksekova, TRB2 yapağı üretiminin %6,6'sını Başkale ise %6,4'ünü karşılamaktadır. Yüksekova aynı zamanda kıl üretiminde Muş ve Mutki'den sonra en fazla kıl üretiminin (43 ton) yapıldığı ilçedir. Yapağı üretiminin en fazla yapıldığı bir diğer ilçe ise Yüksekova ve Başkale ilçelerine yakın değerlere sahip olan Erciş'tir. Erciş'te 2019 yılında yaklaşık 299 bin hayvan kırılarak 449 ton yapağı elde edilmiş ve bölge üretiminin yaklaşık %6'sını oluşturmaktadır. Erciş ilçesini yaklaşık 275 bin kırılan hayvan ve 434 bin ton yapağı ile Varto ilçesi takip etmektedir. Varto bölge yapağı üretiminin %5,7'sini karşılamaktadır. Özalp ve Çaldıran ilçeleri birbirine yakın değerlerle bölge yapağı üretimine katkı sunmaktadır. Özalp ilçesi 376 ton ile bölge yapağı üretiminin yaklaşık %5'ini, Çaldıran ise 339 ton ile %4,4'ünü oluşturmaktadır (Harita 3).

Sonuç itibari ile yapağı üretiminin mekânsal dağılımında ilçeleri 7 farklı grupta toplamak yapağı yoğunluğunun aksarını belirlemede yardımcı olabilir. *Birinci* grupta 1067 ton ile Gürpınar ilçesi, *ikinci* grupta 701 ton ile Muş ve 509 ton ile Yüksekova ilçeleri yer almaktadır. Nitekim bu üç yerleşim bölge yapağı üretiminin yaklaşık %30'unu karşılamaktadır. *Üçüncü* grupta 490 ton ile Başkale ve 449 ton ile Erciş ilçeleri *dördüncü* grupta 376 ton ile Özalp ve 339 ton ile Çaldıran ilçeleri yer almaktadır. Hakkâri merkez (296 ton), Saray (284 ton), Adilcevaz (242 ton), Bulanık (215 ton), İpekyolu (201 ton) ilçeleri her biri bölge üretiminde %4'ün altında oran ile *beşinci* grubu oluşturmaktadır. Çoğunlukla Bitlis ilçelerinden oluşan *altıncı* grupta ise toplamda 10 ilçe yer almaktadır. Bu ilçelerin toplam yapağı üretimi ise 1380 ton civarında olup bölge yapağı üretiminin %18'ini oluşturmaktadır. Yapağı üretiminde diğer ilçelere göre nispeten daha zayıf bir potansiyele sahip olan bu ilçeler sırasıyla; Ahlat (195 ton), Çatak (182 ton), Korkut (146 ton), Güroy-mak (143 ton), Tatvan (134 ton), Şemdinli (125 ton), Mutki (124 ton), Gevaş (115 ton), Tuşba (113 ton) ve Hizan (106 ton) şeklindedir. Bölge küçükbaş hayvancılığının ve dolayısıyla yapağı üretiminin en zayıf halkasını oluşturan grup ise *yedinci* gruptur. Bu grupta yer alan 7 ilçede toplamda 436 ton yapağı üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu ilçelerdeki hayvan sayısının az olması (310 bin) bölge içindeki yapağı üretiminde toplamda sadece %5,6'lık bir paya sahip olmalarına neden olmuştur. Bu grup içindeki en güçlü halkayı 67 bin kırılan hayvan ve 98 ton yapağı ile Edremit ilçesi oluşturmaktadır ve bölge yapağı üretiminde %1,3 gibi bir orana sahiptir. Diğer ilçeler ise her biri %1'den daha düşük bir orana sahiptir. Edremit ilçesini sırasıyla Bahçesaray (70 ton), Derecik (68 ton), Malazgirt (67 ton), Bitlis (58 ton), Hasköy (51 ton) ve Çukurca (24 ton) takip etmektedir. Çukurca ilçesi hem hayvan varlığı hem yapağı üretimi bakımından bölgede en son sırada yer alan ilçedir. İlçe bölge

Harita 3.

Kırkılan Hayvan Sayısı ve Yapağı Üretiminin İlçelere Dağılışı (2019) (TÜİK, 2020)

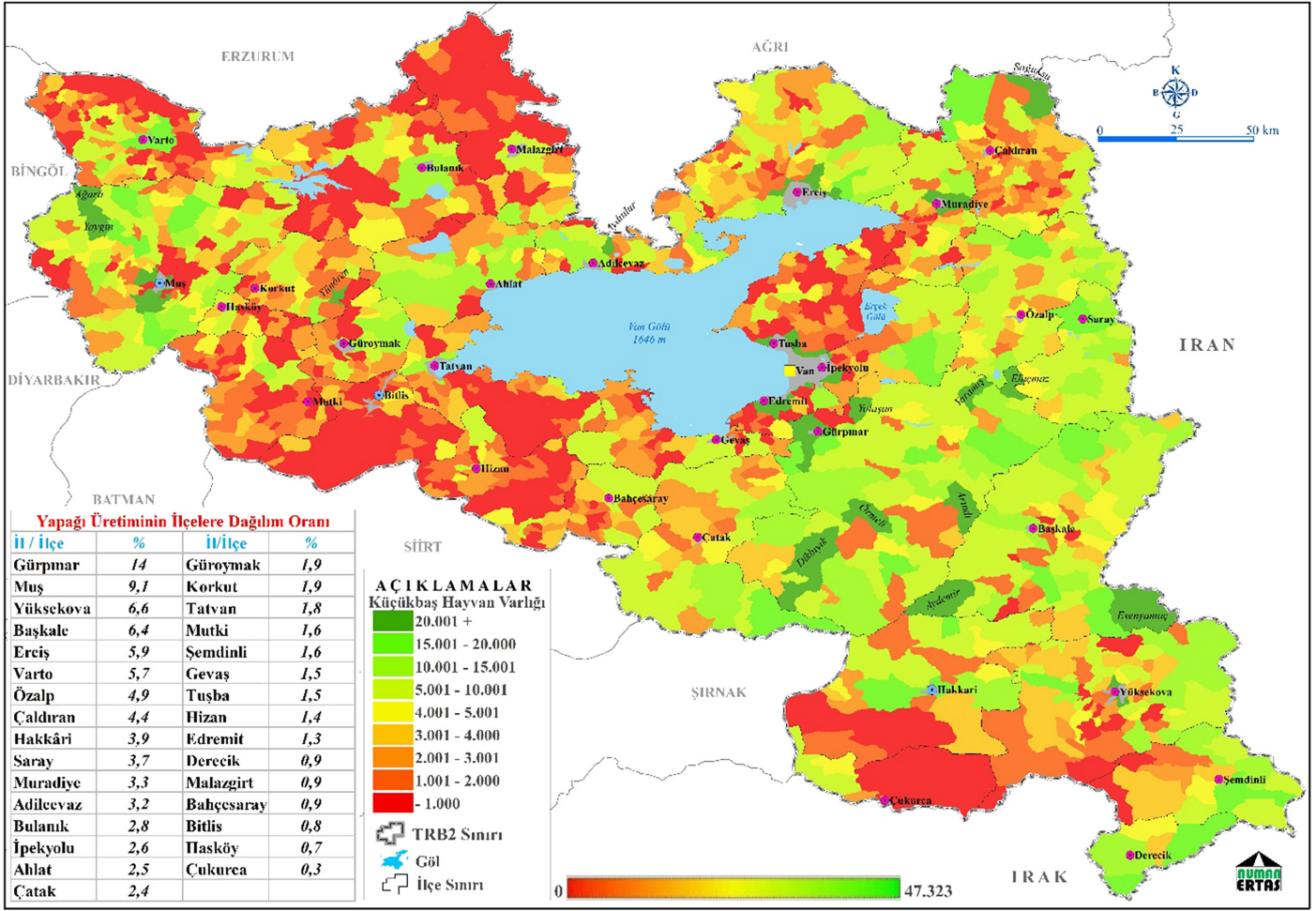
yapağı üretiminin sadece %0,3'ünü oluşturmaktadır (Harita 3). İlçenin doğusunu ve güneydoğusunu oluşturan dağlık bölgedeki çok sayıda yerleşmenin (UZundere, Piriñçeken, Dedeköy, Çınarlı, Çağlayan vb.) güvenlik gerekçesiyle boşaltılmış olması etkili bir sebep olarak düşünülebilir. Bu durum aynı hatta yer alan Yüksekova (İkiyaka) ve Şemdinli (Ayrınlı, Meşelik, Çevre) yerleşmeleri için de geçerli olabilir (Harita 4). Bu yerleşmeler hem Irak sınırında bulunması hem dağlık ve engebeli olması sebebiyle güvenlik sorunlarının yaşandığı yerleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla boşaltılmış olması bu faaliyetin doğal olarak yapılmamasına ve söz konusu ilçelerin bu faaliyetteki rollerinin olmamasıyla veya zayıf olmasıyla sonuçlanmıştır.

Küçükbaş hayvan varlığının mikro veri ile mekânsal dağılışı irdelendiğinde yığılmanın belirli hatlarla sınırlı kaldığı görülmektedir. TÜİK'in hayvan sayısı ve yapağı üretim verileri dikkate alındığında TRB2'de hayvan başına düşen yapağı miktarı ortalama 1,5 kg'dır fakat çalışmanın önceki kısımlarında da değinildiği gibi bu çok sayıda faktöre göre değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla hayvan varlığının köy ve mahallelere dağılışı referans alınarak yapılan yapağı üretim potansiyelinde belirli yerleşmelerin öne çıktığı görülmektedir. Hayvan varlığının dağılışına bakıldığı zaman belirli ilçe merkezleri dâhil olmak üzere 22 yerleşmenin (ilçe merkezi) her birinde 20 binden fazla hayvanın olduğu görülmektedir. 20 binden fazla küçükbaş hayvan varlığının olduğu yerleşim birimlerinin başında 47 bin baş hayvan ile Erciş ilçe merkezi gelmektedir. Muş (30.083), İpekyolu (28.883), Tuşba (27.528), Edremit (22.279), Gürpınar (23.634), Muradiye (22.625) ve Yüksekova (21.920) gibi il veya

ilçe merkezleri de 20 binden fazla hayvan barındıran yerleri oluşturmaktadır. İl ve ilçe merkezleri dışında çoğunluğu Van ilçelerine ait mahallelerden oluşmak üzere 13 mahalle veya köy yine bu grup içinde yer almaktadır. Gürpınar ilçesine bağlı olan Dikbiyık, Örmeli, Arındı, Yolaşan, Yarımış ve Elaçmaz mahalleleri, Başkale ilçesine bağlı olan Aydemir ile Esenyamaç mahalleleri, Çaldıran ilçesinde Soğuksu mahallesi, Adilcevaz ilçesine bağlı olan Aydınlar beldesi ile Muş'un Ağartı ve Yaygın köylerinin her biri 20 binden fazla hayvan barındırmaktadır (Harita 4).

Bölge hayvanından elde edilebilecek yapağı miktarı göz önüne alındığında yukarıda belirtilen her bir yerleşmede minimum 30 ton üretimin sağlanabileceği sonucuna varılmaktadır. Bölgedeki hayvan verisinin yaklaşık %10'unu karşılayan söz konusu yerleşmelerde toplamda üretilebilecek yapağı miktarı 335 ton dolayındadır ki bu da bölge yapağı üretiminin yaklaşık %4,4'üne denk gelmektedir. Bunun yanında küçükbaş hayvan varlığının hiç olmadığı yerleşme sayısı ise toplam yerleşmelerin yaklaşık %10'una denk gelmektedir. Bu yerleşmelerin bölgedeki dağılışına bakıldığı zaman özellikle Bitlis il ve ilçelerinin ön sırada olduğu görülmektedir. Bitlis il merkezine bağlı yerleşmelerin yaklaşık %50'sinde küçükbaş hayvancılık faaliyetleri yapılmamaktadır. Bunu Çukurca, Malazgirt ve Tatvan gibi ilçeler takip etmektedir (Harita 4). Nitekim Harita 5'e bakıldığı zaman 5 binden fazla küçükbaş hayvan barındıran yerleşmelerin mekânsal dağılışı adı geçen ilçelerin yer almadığı görülebilmektedir.

Küçükbaş hayvan varlığı ve yapağı üretim potansiyelinin bölge genelindeki mekânsal dağılışı ile ilgili genel bir profil oluşturulmak

Harita 4.

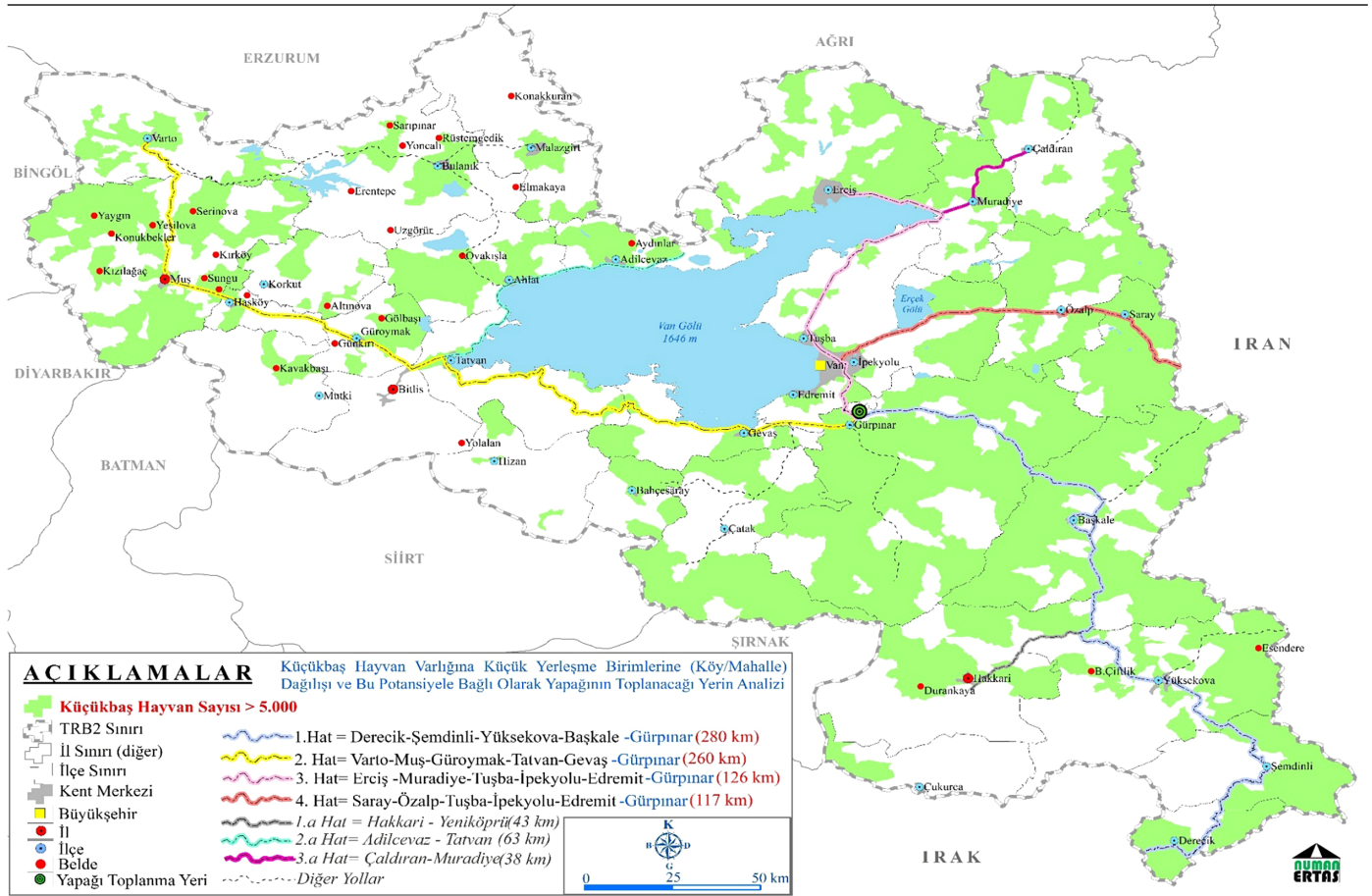
TRB2'deki Yapağı Üretiminin Küçük Yerleşim Birimlerine Dağılımı (TÜİK, 2020)

istendiğinde Tuşba, Edremit ve Gevaş ilçelerinden oluşan kıyı bölgeleri ile kısmen Çaldıran ilçesi haricinde Van'ın en güçlü halka olduğu söylenebilir. Muş ovasındaki yerleşmeler ile Ahlat ve Erciş arasındaki kıyı hattı ise bir diğer yığılma alanını göstermektedir. Yüksekova ilçesinde İran, Şemdinli ilçesinde İran ve Irak, Derecik ilçesinde ise yine Irak sınırında yer alan yerleşmelerde yoğunluğunun ilçe yerleşmelere göre daha fazla olduğu görülmektedir (Harita 4).

Koyunun ait olduğu ırk veya genotip; koyunun yaşı, cinsiyeti, beslenme şekli, bakımının yapağı üzerinde etkili olduğu gözlemler arasında yer almaktadır. Yerli ırkların yapısı gereği yapağıları genel olarak kabadır ve tekstil üretiminde pek tercih edilmemektedir (Ertaş, 2019a). Dolayısıyla bölgedeki yapağının ekonomik bir girdi sağlamaması veya değersiz görülmesi sebebiyle, ilgili ürün ticari bir meta haline dönüştürülmemektedir. TÜİK'e göre TRB2 bölgesi 31 ilçe (il merkezleri dâhil), çoğunluğu Muş'ta yer almak üzere 26 belde ve kent merkezini oluşturan mahalleler haricinde 1500 mahalle/köyden oluşmaktadır. Bu yerleşmelerin yaklaşık %90'ı küçükbaş hayvancılık faaliyetleri ile uğraşmaktadır. Fakat küçükbaş hayvancılık kimi yerleşme için temel faaliyet iken kimi yerleşme için ikincil bir faaliyet olarak sürdürülebilir. Bir yerleşmede hayvan sayısının fazla olması mutlak geçim faaliyetinin hayvancılık olduğunu ifade etmemektedir. Öte yandan hayvan sayısının fazla olduğu yerleşim birimlerinde ilgili faaliyetin önemli olduğu veya bu faaliyete bağlı üretim potansiyelinin fazla olduğu söylenebilir. Yukarıda belirtildiği gibi TRB2 bölgesinde yer alan

yerleşmelerin %90'ında küçükbaş hayvancılık faaliyetleri sürdürülmektedir. Ancak il veya ilçe merkezini oluşturan mahalleler hariç sayılmasına rağmen yaklaşık 450 yerleşim biriminde küçükbaş hayvan sayısı bin baştan daha azdır. Bu durum toplam yerleşmelerin yaklaşık %30'unda ya bu hayvancılık faaliyetinin sürdürülmediği ya da ticari bir potansiyel taşımayacak kadar zayıf olduğunu ifade etmektedir. Küçükbaş hayvan varlığının toplamda bin ile 5 bin arasında olduğu yerleşmelerin bölgedeki toplam yerleşmelere oranı ise yaklaşık %45'tir. Sonuç itibarı ile hayvan varlığından yola çıkılarak yapağı potansiyeli bakımından güçlü sayılabilecek yerleşmelerin oranı toplamın %27'si dolaylarındadır ve söz konusu dilimdeki yerleşmelerin büyük çoğunluğunun Van'da yer aldığını söyleyebiliriz (Harita 4 & Harita 5).

Küçükbaş hayvan sayısının 5 binden fazla olduğu dolayısıyla yapağı potansiyelinin 7,5 tondan fazla olduğu yerleşmelerin dağılımına bakıldığında zaman çok sayıda ilçenin bu faaliyetteki rolünün son derece zayıf olduğu görülmektedir. Söz konusu potansiyele sahip olan yaklaşık 400 yerleşim yerinin %60'ı Van'da, %22'si Muş'ta, %10'u Hakkâri'de ve %8'i de Bitlis'te yer almaktadır. Sadece Gürpınar ilçesi söz konusu potansiyelin dağılımında bölge içinde %14 oran ile Hakkâri ve Bitlis'in il merkezleri de dahil olmak üzere bütün ilçelerinden daha yüksek değerlere sahiptir. Gürpınar ilçesindeki yerleşmelerin büyük çoğunluğu (%80) 5 binden daha fazla küçükbaş hayvan beslemektedir. Dolayısıyla 72 mahalleden oluşan Gürpınar ilçesinin 57 mahallesinde yaklaşık 675 bin hayvanın

Harita 5.

Küçükbaş Hayvan Sayısının 5000'den fazla olduğu yerleşmeler (TÜİK, 2020)

olduğu göz önüne alındığında bin tonun üzerinde yapağı üretimi gerçekleştirilebilmektedir. Aynı şekilde Saray ilçesindeki yerleşmelerin %75'i, Özalp ilçesindeki yerleşmelerin %65'i, Başkale ilçesindeki yerleşmelerin %60'ı ve Muş merkezindeki yerleşmelerin yaklaşık %50'si benzer potansiyele sahiptir.

Mikro ölçekte verinin kullanılmasıyla elde edilen mekânsal dağılım haritasına (Harita 5) bakıldığında Van'da potansiyel anlamda en zayıf halkanın Tuşba başta olmak üzere İpekyolu, Edremit ve Gevaş gibi merkez veya merkeze yakın ilçelerden oluştuğu söylenebilir. Muş'ta ise yoğunlaşmanın il merkezine bağlı köylerde olduğu görülmektedir. Nitekim ildeki küçükbaş hayvan varlığının veya yapağı potansiyelinin yaklaşık %50'si il merkezine bağlı köylerde yapılmaktadır. İl merkezinden sonra Varto ilçesi gelmektedir ve Malazgirt ile Bulanık ilçesi başta olmak üzere diğer ilçeler yapağı potansiyelinde arka sıralarda gelmektedir. Hakkâri'de il merkezi de dâhil olmak üzere özellikle güneyde kalan dağlık ve engebeli alanın büyük çoğunluğunda bu faaliyet yapılamamaktadır. Çalışmanın önceki kısımlarında da değinildiği gibi Şemdinli, Yüksekova ve Çukurca ilçeleri ile il merkezinin güney kısımları söz konusu potansiyel bakımından zayıftır. Bitlis ili ve ilçeleri ise bölgenin en düşük potansiyeline sahip alanlarını oluşturmaktadır. İl genelinde bu faaliyetin yoğunlaştığı yerlerin çoğunlukla Adilcevaz ve Ahlat ilçeleri olduğu görülmektedir. Bitlis merkez, Hizan, Mutki ve Tatvan ilçeleri küçükbaş hayvan varlığı ve yapağı potansiyelinde yeterli değerlere sahip değildir (Harita 5).

Çalışmanın temel amaçlarından biri yapağı toplama alanını belirlemektir. Bu doğrultuda 5 binden fazla küçükbaş hayvan barındıran ve ortalama değer ile 7,5 tondan fazla yapağının elde edilebilirliği göz önüne alınarak yapılan sınıflandırmada yaklaşık 400 yerleşme ön plana çıkmaktadır. Yapağı potansiyelinin en fazla olduğu ilçenin Gürpınar olduğu dikkate alınarak toplama yerinin lojistik maliyetler bakımından daha elverişli olduğu söylenebilir. Bölgedeki yapağı potansiyelinin yaklaşık %30'unun Gürpınar ve çevresindeki yerleşmelerden (Başkale, Yüksekova) oluşması bunu desteklemektedir. Ulaşımı olumsuz etkileyen arazi yapısı veya iklimsel faktörler göz önüne alındığında yapağı toplama alanının Van Gölünün batı kıyılarında olmasını daha doğru kılmaktadır. Fakat yapağı potansiyelinin büyük çoğunluğunun Van Gölünün doğu ve güneydoğusunda olması yapılan tercihte belirleyici olmuştur. Ulaşım veya ulaştırma imkanları bakımından en uygun yer belirlenirken yapağı potansiyelinin yanında arazi yapısı, il merkezine yakınlık, ilçe merkezine yakınlık gibi faktörler de göz önüne alınmıştır. Sonuç itibarı ile Gürpınar ilçe merkezine yaklaşık 5 km mesafede yer alan Çavuştepe mahallesi yapağı toplama alanı veya hedef nokta (*destination*) olarak tercih edilmiştir (Harita 5 & Tablo 4).

Destinasyon noktası gibi yapağı nakil hatlarının belirlenmesinde de 5 binden fazla hayvan barındıran yerleşmeler referans alınmıştır. Yapağın küçük yerleşme birimlerinden kent merkezlerine ve ardından toplama yerine nakledilmesi için söz konusu potansiyel dikkate alınarak dört ana hat ve bunlara bağlı olan

Tablo 4.
Taşınabilecek Yün Potansiyeli İle İlgili Parametreler

Hatlar	Başlangıç	Yol Üstü Şehirler	Varış	Mesafe (Km)	T.Y.M (ton)
1.Hat	Derecik	Şemdinli, Yüksekova, Başkale	Gürpınar	280	2580
1.a. Hat		Hakkâri – Yeni köprü		43	
2.Hat	Varto	Muş, Güroymak, Tatvan, Gevaş		260	2686
2.a. Hat		Adilcevaz – Tatvan		63	
3.Hat	Erciş	Muradiye, Tuşba, İpekyolu, Edremit		126	1160
3.a. Hat		Çaldıran – Muradiye		38	
4. Hat	Saray	Özalp, Tuşba, İpekyolu, Edremit		117	860

a: bağlantı hatları – T.Y.M.: Taşınabilecek Yapağı Miktarı

3 bağlantı hattı belirlenmiştir. Bunların içinde muhtemelen en fazla yapağının taşınabileceği Derecik – Gürpınar hattıdır. 1. Hat olarak belirtilmiş olan bu nakil hattında Derecik, Şemdinli, Yüksekova, Hakkâri, Başkale ve Gürpınar yer almaktadır. Hakkâri merkez ile yapağı toplama alanı arasındaki mesafe yaklaşık 175 km iken Derecik ile yapağı toplama yeri arasındaki mesafe 280 km'dir. Bu hat üzerinde olan ve çoğunlukla yine bu hat ile taşınacak (1 il/6 ilçe) olan yapağı miktarı 2580 ton dolaylarında olup bölgedeki yapağı üretiminin yaklaşık %34'ünü oluşturmaktadır. Gürpınar ilçesinin geniş alan kaplaması ve ilçe sınırları içinden geçmesine rağmen birçok yerleşmenin belirtilen Van-Hakkâri yoluna uzak olması diğer ulaşım ağlarının kullanılmasını gerekli kılabilir. Özellikle ilçenin Çatak ve Şırnak sınırında kalan yerleşmelerdeki yapağının taşınmasında diğer mahalle yollarının kullanılması muhtemeldir. Genel profil göz önüne alındığında ilçedeki yapağı miktarının yaklaşık %15'inin bu bölümde kaldığı söylenebilir. Varto ile Gürpınar arasında yer alan 2. Hat ise bir önceki hatta göre daha fazla yerleşmeden geçmesine rağmen taşınacak yapağı miktarında ikinci sırada yer almaktadır. Varto, Muş, Korkut, Hasköy, Güroymak, Bitlis, Tatvan ve Gevaş'tan geçerek Gürpınar'a ulaşan bu hat 260 km'lik bir uzaklığa sahiptir (Harita 5 & Tablo 4).

Yapağı üretiminin %15'inin üretildiği Muş ve Varto bu hatta yer alan yerleşmelerden en fazla potansiyele sahip olan il veya ilçeleri oluşturmaktadır. Mesafenin etkisi göz önüne alındığında Bulanık ve Malazgirt ilçelerinde üretilen sınırlı miktardaki yapağının Adilcevaz hattı ile taşınması gerektiği söylenebilir. Bu ilçelerin Muş merkezine uzaklığı 100 km'den fazla iken Ahlat'a uzaklıkları 60 km civarındadır. Dolayısıyla Bulanık ve Malazgirt ilçelerinin yapağısı Adilcevaz ile Tatvan arasında kalan 63 km'lik 2.a hatından taşınarak varış yerine ulaştırılabilir. Dolayısı ile 2 ve 2.a hatından (2 il/14ilçe) taşınacak olan yapağı miktarı 2686 ton olup bölge yapağı üretiminin yaklaşık %35'ini oluşturmaktadır. Erciş, Muradiye, Çaldıran ve Tuşba ilçelerine ait yapağının taşınacağı 3 ve 3.a hattı ise potansiyel olarak 4.bölgeyi oluşturmaktadır. Erciş – Çavuştepe (Gürpınar) arasını oluşturan ve 126 km'lik bir mesafeyi oluşturan bu hattın (4 ilçe) yaklaşık 1160 ton yapağı taşınabilecektir ki bu da bölge yapağı üretiminin veya taşınacak yapağı miktarının %15'ine denk gelmektedir. Saray, Özalp ve İpekyolu ilçelerinin yapağısının taşınacağı diğer hat ise 117 km'lik bir mesafeye sahiptir. Bu hatta bölgede taşınacak yapağının %11'ine denk gelen 860 kg yapağının taşınabileceği söylenebilir (Harita 5 & Tablo 4).

Sonuç ve Öneriler

Dünyada her yıl milyonlarca ton hayvansal lif üretilmektedir. Dünya yapağı üretiminin lokomotifliğini Çin, Avustralya, Yeni Zelanda, Birleşik Krallık ve Türkiye yapmaktadır. Türkiye dünya

yapağı üretiminin %3,3'ünü üretmektedir. Fakat Türkiye küçükbaş hayvan varlığının büyük çoğunluğunun yerli ırklardan oluşmasından dolayı verim ve kalite bakımından ön sıralarda yer alamamaktadır. TRB2 bölgesi Dünya toplam yapağı üretiminin %0,4'ünü Türkiye toplam yapağı üretiminin ise %10'unu oluşturmaktadır ki bölge Türkiye içinde birinci sırada yer almaktadır. 2019 yılı itibarı ile TRB2 bölgesinde 4,3 milyon koyun ve yaklaşık 810 bin keçi kırılmıştır. Kırılan bu hayvanlardan üretilen 7678 ton yapağının %53'ü Van'da, %21'i Muş'ta, %13'ü Hakkâri'de ve %13'ü Bitlis'te üretilmiştir. Bu üretimin ilçe bazlı mekânsal dağılışında; Gürpınar (%14), Muş (merkez) (%9,1), Yüksekova (%6,6) ve Başkale (%6,4) ilçeleri ön sıradadır. Bölgenin yapağı üretimi bakımından en zayıf halkalarını toplamda yaklaşık %4 oran ile Çukurca, Hasköy, Bitlis (merkez), Bahçesaray, Malazgirt ve Derecik ilçeleri oluşturmaktadır.

TRB2 bölgesinde yer alan küçükbaş hayvan varlığının neredeyse tamamı yerli ırklardan oluşmaktadır ve bölge bu bakımdan Türkiye ile benzer profile sahiptir. Dolayısıyla koyunlarda çoğunluğun Akkaraman veya melezen, keçilerin ise büyük çoğunlukla kıl keçisi veya melezen oluşması yapağı veriminin düşük olmasına neden olmuştur.

Bölgeyi oluşturan illerin tarihsel gelişimine baktığımızda her ilin gelişim profilinin farklılıklar içerdiğini görmekteyiz. Çoğunlukla hayvan sayısı ve yapağı üretimi doğrusalının artış yönünde olduğu görülse de özellikle Hakkâri için bu durumun tersi yönde ilerlediği söylenebilir. Güvenlik ve terör olaylarının başladığı 1980'li yılların ilk yarısından sonra Hakkâri hayvancılığında önemli ve belirgin oranlarda azalmanın olduğu görülmüştür. Aslında bu azalma 1983 itibarı ile bütün illerde net bir şekilde görülmektedir fakat aynı dönem içinde Hakkâri dışındaki diğer iller toparlanma safhasına girerek çoğunlukla stabil kalma veya artış trendine girmeye başlamıştır. Çok sayıda köy ve mezranın boşaltılmış olması köylünün kentlere göç etmesine veya ettirilmesine neden olmuştur. Özellikle Çukurca, Yüksekova ve Şemdinli ilçelerinin ortasında kalan bölge insansız bölge haline gelmiştir. Bu bağlamda çok sayıda yerleşmenin boşaltılması il hayvancılığının büyük oranda sekteye uğramasına neden olmuş ve nihayetinde yaklaşık %51 oranında küçülmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda ise köyleri boşaltılanların çoğunluğunun özellikle Van'a göç etmesi bu faaliyetin yine Van'a taşınmasıyla sonuçlanmıştır.

TRB2 bölgesindeki toplam tarımsal üretimin yaklaşık %80'ini hayvansal üretim oluşturmaktadır ki Türkiye ortalaması yaklaşık %43 civarındadır. Dolayısıyla Türkiye hayvancılığında önemli bir konumda olan bölgenin yine bu faaliyet alanında gündemde olması gerekmektedir. Bölgede yapılan hayvancılığın veya özelden koyuncululuğun örgütsüz olması, modernize olamaması, büyük

oranda ticarileşmemesi veya geçim faaliyeti olmaktan öteye gidememesi hayvancılığın makro ölçekte ekonomik bir girdi sağlamasını engellemiştir. Ekonomik girdi sağlanacak önemli faktör ise canlı hayvandan çok hayvansal ürünlerdir. Bölge hayvancılığının bel kemiğini oluşturan koyunculuktan elde edilecek hayvansal ürünler ise; et, süt ve yapağıdır. Bu hayvansal ürünler içerisinde atıl durumda olan veya gerek ülke ekonomisine gerek çiftçi ekonomisine katkı oranının düşük olduğu ürün ise yapağıdır. Yapağı; edinilebilirliğinin kolay olmasına, sağlıklı olmasına ve kullanım alanlarının son derece çeşitli olmasına rağmen elyaf gibi muadillerinin olmasından dolayı yoğun tüketim ürünü olmaktan uzaklaşmıştır. Yapağının bu şekilde ekonomik bir faktör olarak değerlendirilmemesi her yıl tonlarcasına yıkılmasına veya çöpe atılmasına neden olmuştur (Görsel 1 & 2).

Bölgede üretilen yapağının bu şekilde değersiz olmasının temel nedenlerinden birini yapağının kalın ve konfeksiyon kullanımı için elverişsiz olmasıdır. Yapağı yapısının değiştirilme ihtimalinin veya imkanının olmaması göz önüne alınarak mevcut yapağı türünde verimin artırılması, mevcut hayvan ırklarının bu doğrultuda ıslah edilmesi veya bu çalışmaların artırılması, dolayısıyla yapağı veriminin artırılması için merinoslaştırma çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Nitekim TRB2 merinos koyun ırkının bulunmadığı tek bölgeyi oluşturmaktadır.

Bölge yapağı üretiminin mikro veri ile yapılan mekânsal dağılışında 5 binden fazla küçükbaş hayvan ve 7,5 (min.) tondan fazla yapağı kapasitesinin olduğu yerleşme sayısının yaklaşık 400 olduğu tespit edilmiştir. Bu yerleşmelerin %60'ı Van'da yer almaktadır. Yapağı potansiyeli bakımından ikinci il ise %22 ile Muş ve bunu %10 ile Hakkâri ve %8 ile Bitlis takip etmektedir. Nitekim Harita 5'te de görüldüğü gibi bu yerleşmeler çoğunlukla bölgenin doğusunda toplanmıştır. Belirtilen köy veya mahallelerde üretilen yapağının minimum ulaşım maliyetleri ve lojistik faktörler göz önüne alınarak bir toplama alanı belirlenmiş ki potansiyelin mekânsal dağılışı referans alınarak bu alanın Gürpınar (Çavuştepe) olması doğru görülmüştür. Bu doğrultuda oluşturulan yapağı nakil hatları dört ana ve bunlara bağlı olan 3 bağlantı hat-tında toplanmıştır.

Koyunculuk başta olmak üzere küçükbaş hayvancılık bölge ekonomisinin lokomotifini oluşturmaktadır. Dolayısıyla illerin fiziki ve beşerî yapıları göz önüne alınarak mevcut koyunculuk potansiyelinin korunması veya özellikle nitel yönden geliştirilmesi gerekmektedir. Hayvan sayısının artırılmasından çok hayvan başına düşen verimin artırılması için ıslah ve merinoslaştırma çalışmalarının yapılması son derece önem arz etmektedir. Küçükbaş hayvancılığın önemli bir ürününü oluşturan yapağının çiftçi ve ülke ekonomisine kazandırılması bölge hayvancılığının akıbeti yönünde de önemlidir. Yapağının ekonomik değerinin azalmış olmasının bir diğer nedeni olan pazar sorunu bölge çiftçilerinin yaşadığı önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır. Bu sorunun çözümü temelde devlet kanalıyla mümkün görünmektedir. Gereksiz yük ve çöpten farksız görülen yapağının katma değerinin artırılması için yapağının çiftçiden satın alınarak belirtilen alanda toplanması ve işlenilerek mamul maddeye dönüştürülmesi gerekmektedir. Uzun yıllar savaş ortamında olması sebebiyle ekonomik buhran yaşayan Yeni Zelanda'yı söz konusu buhrandan çıkartan temel faktörün yün ihracatı olduğu bilinmektedir (DAKA, 2012). TRB2 bölgesinin bu bağlamda Yeni Zelanda'dan farkı ise üretilen yapağının kalitesi ve kullanım alanlarıdır. Fakat bölgede üretilen yapağı türünün çok sayıda kullanım alanı (izolasyon, döşeme, doğal gübre vb.) için uygun olması bu sorunu

farkı ortadan kaldırmaktadır. TRB2 bölgesi Türkiye yapağı üretiminde öncü olmasına rağmen ilgili ürünün ihracat değeri yok denecek kadar azdır. Bu bölgedeki yapağının çoğunlukla bölge içinde işlenmediğini bunun yerine endüstri alanında gelişmiş olan illere gönderildiğini göstermektedir. Belirtilen toplama alanında yapağının işlenmesi, mamul madde haline getirilmesi bölgenin ilgili ürünün ihracat içindeki payının yükselmesini sağlayacaktır. Buna ek olarak açılacak olan işletme ile önemli oranda istihdamın sağlanabilecek olması muhtemel görülen bir diğer fayda olarak değerlendirilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author has no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- American Wool. (n.d.). *The history of wool fact sheet*. Division American Sheep Industry Association, Inc. Retrieved January 5, 2020, from <https://www.wool.ca/images/uploads/files/care/wool-fact-sheets.pdf>.
- Aygün, T. (2020). *Yapağı ile ilgili görüşme*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Zootekni Bölümü Ana Bilim Dalı.
- Bahtiyari, M. İ., Akça, C., & Duran, K. (2008). Yün lifinin yeni kullanım olanakları. *Tekstil ve Konfeksiyon*, 18(1), 4–7. <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TORFMU9USXk/yun-lifinin-yeni-kullanim-olanaklari>.
- Breniquet, C. (2014). The archaeology of wool in early mesopotamia: Sources, methods, perspectives. In C. Michel & C. Breniquet (Eds.). *Ancient Textiles Series. Wool economy in the ancient near east and the Aegean. From the beginnings of sheep husbandry to institutional textile industry* (p. 52-78). Oxbow Books. [CrossRef]
- Bulut, İ. (2006). *Genel tarım bilgileri ve tarımın coğrafi esasları (ziraat coğrafyası)*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Çolakoğlu, N. (1999). Comparison of some production traits in Malya and Akkaraman sheep. *Turkish Journal of Veterinary and Animal Sciences*, 23(4), 351–360. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tbtveterinary/issue/12581/152351>.
- Deliktaş, E., & Çelik, N. (2019). TRB2 bölgesinde rekabetçi sektörlerin belirlenmesi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 29–44. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/716320>.
- Doğanay, H. (2011). *Türkiye ekonomik coğrafyası* (5. Baskı). Pegem Yayınları
- Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA). (2012). *Küçükbaş hayvancılık çalıştay raporu*. <https://www.kalkinmaktuphanesi.gov.tr/assets/uploads/dosyalar/kucukbas-hayvancilik-raporu.pdf>.
- Düzgüneş, O. (1973). *Hayvancılık* (3. Baskı). Türkiye Ziraat Donatım Kurumu Kültür Yayınları. Yenigün Matbaası.
- Ekin, Z. (2007). Biyodizel Üretiminde Doğu Anadolu Bölgesinin yeri ve potansiyeli. *Enerji Bitkileri ve Yeşil Yakıtlar Sempozyumu Ege Üniversitesi*. (14-15 Aralık 2006).
- Ekin, Z., & Çelebi, Ş. Z. (2011). Dalı darı (*Panicum Virgatum L.*)'nin Ortadoğu Anadolu (TRB2) bölgesinde biyoyakıt olarak üretim potansiyeli ve kullanım olanaklarının araştırılması. *Uluslararası Katılımlı I. Ali Numan Kıraç Tarım Kongresi ve Fuarı*.
- Eriç, S. (1953). *Doğu Anadolu coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.

- Ertas, N. (2019a). *Kırsal kalkınmanın aracı olarak Van'da hayvancılık faaliyetleri* [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Ertas, N. (2019b). Düzey 2 sınıflandırmasına göre mevcut hayvancılık durum analizi, mekânsal ve zamansal dağılışı: TRB2 örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, 11–39. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed/issue/46635/584753>.
- Ertürk, M. (1995). Yapağı ve tiftik üretiminde beslenmenin yeri. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 315–327. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akdenizfderg/issue/36451/417016>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (15.12.2020). (FAOSTAT) (2020). <http://www.fao.org/faostat/en/>.
- Gürbüz, A. (1992). Akkaraman Koyunlarının ıslahı. Gelişme ve yapağı verimi. *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2(1). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarbitderg/issue/11527/137318>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (1991). *Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler İstatistiği*. 1934–1991 yılları arası Basılı Yayınlar.
- İnan, İ., & Aygün, T. (2019). The body weight after shearing and the greasy wool yield of Red Karaman ewes at different raising conditions in turkey. *Journal of Advanced Agricultural Technologies*, 6(2), 139–143. [\[CrossRef\]](#)
- Johnson, N. A. G., Wood, E. J., Ingham, P. E., Mcneil, S. J., & McFarlane, I. D. (2003). Wool as a technical fiber. *Journal of the Textile Institute*, 94(3–4), 26–41. [\[CrossRef\]](#)
- Kayalılık, M. Ş., & Bingöl, M. (2015). Tüm yönleriyle morkaraman koyunları. Iğdır Üniversitesi. *Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 89–97. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/412788>.
- Kaymakçı, M., & Taşkın, T. (2008). Türkiye koyunculüğunda melezleme çalışmaları. *Hayvansal Üretim Dergisi*, 49(2), 43–51. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/85069>.
- Koca, H., & Sever, R. (2006). Karlıova'da (yukarı Göynük Çayı Havzası) büyük ve küçükbaş hayvancılık. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 11(16), 165–192. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/26860>.
- Koday, S. (2005). *Doğu Anadolu Bölgesinde hayvancılık*. Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Yayınları.
- Koyuncu, M. (2019). *Koyun yetiştiriciliği*. Dora Yayıncılık
- Michel, C., & Breniquet, C. (2014). Foreword: Wool economy in the Ancient Near East and the Aegean. In Michel C., Breniquet C. (Eds.), *Wool economy in the Ancient Near East and the Aegean. From the beginnings of sheep husbandry to institutional textile industry*. Ancient textiles series. Oxbow Books. [\[CrossRef\]](#)
- Michel, C. (2014). Wool trade in Upper Mesopotamia and Syria according to old Babylonian and old Assyrian texts. In Michel C., & Breniquet C. (Eds.), *Wool economy in the Ancient Near East and the Aegean. From the beginnings of sheep husbandry to institutional textile industry*. Ancient textiles series. (p. 232–254). Oxbow Books. [\[CrossRef\]](#)
- Öz, E. (2014). *Kültepe Metinleri ışığında eski Anadolu'da tarım ve hayvancılık*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özçağlar, A. (2003). Türkiye'de yapılan bölge ayrımları ve bölge planlama üzerindeki etkileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(1), 3–18. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/691778>.
- Öztürk, Y., & Odabaşoğlu, F. (2011). Van ve yöresinde Hamdani koyunlarının verimleri ve morfolojik özelliklerinin araştırılması; i. koyunların çeşitli verim özellikleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 22(2), 75–80. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyufd/issue/13732/166181>.
- Rast, E. A. (2014). Bronze and Iron Age wools in Europe. In C. Michel C., & Breniquet C. (Eds.), *Wool economy in the Ancient Near East and the Aegean. From the beginnings of sheep husbandry to institutional textile industry*. Ancient textiles series. (p. 12–21). Oxbow Books. [\[CrossRef\]](#)
- Russel, A. J. F., & Bishop, S. C. (1990). Breeding for cashmere in feral and imported goats in Scotland. <http://wcgalp.org/system/files/proceedings/1990/breeding-cashmere-feral-and-imported-goats-scotland.pdf>.
- Ryder, M. L. (1964). The history of sheep breeds in Britain. British Agricultural History Society. *Agricultural History Review*, 12(1), 1–12. <https://www.bahs.org.uk/AGHR/ARTICLES/12n1a1.pdf>.
- Sağlamtimur, H. (2017). Urartu Krallığı'nda hayvancılığın sosyo ekonomik açıdan önemi. *Anadolu Araştırmaları*, (20), 1–16. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuanadolu/issue/35432/374396>.
- Sallaberger, W. (2014). The value of wool in early Bronze Age Mesopotamia. On the control of sheep and the handling of wool in the Presargonic to the Ur III periods (c. 2400–2000 BC). In Michel C., & Breniquet C. (Eds.), *Wool economy in the Ancient Near East and the Aegean. From the beginnings of sheep husbandry to institutional textile industry*. Ancient textiles series. (p. 94–114). Oxbow Books. [\[CrossRef\]](#)
- Strand, E. A. (2014). Sheep, wool and textile production. An interdisciplinary approach to the complexity of wool working. In Michel C., & Breniquet C. (Eds.), *Wool economy in the Ancient Near East and the Aegean. From the beginnings of sheep husbandry to institutional textile industry*. Ancient textiles series (p. 41–51). Oxbow Books. [\[CrossRef\]](#)
- Tanoğlu, A. (1968). *Ziraat hayatı. Ziraat tarihine bir bakış ve orta iklim memleketlerinde ziraat* [2. Baskı]. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayını.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). *Medas, hayvancılık istatistikleri*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (1965). *Hayvancılık bilgileri*. Tarım Bakanlığı Yayınları. Akın Matbaası.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (1973). *Tarım ve Orman Bakanlığı, Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü*. Zootečni Araştırma Enstitüsü.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (1975). *Teknik hayvancılık bilgileri*. Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2007). *TRB Ortadoğu Anadolu bölgesi tarım Master planı*.
- Tüfekçi, H., & Oflaz, M. (2014). Yapağının alternatif kullanım alanları. *Bahri Dağdaş Hayvancılık Araştırma Dergisi*, 1–2, 18–28. <https://www.researchgate.net/publication/338126665>.
- Tümertekin, E., & Özgüç, N. (2013). *Ekonomik coğrafya. Küreselleşme ve kalkınma*. Çantay Kitabevi.
- Vila, E., & Helmer, D. (2014). The expansion of sheep herding and the development of wool production in the Ancient Near East: An archaeozoological and iconographical approach. In Michel C., & Breniquet C. (Eds.), *Wool economy in the Ancient Near East and the Aegean. From the beginnings of sheep husbandry to institutional textile industry*. Ancient textiles series. (p. 22–40) Oxbow Books. [\[CrossRef\]](#)
- Wolf, E. R. (2000). *The Peasants*. Prentice-Hall, Inc. https://monoskop.org/images/9/9b/Wolf_R_Eric_Peasants_1966.pdf.

Erbaa Ovasında (Tokat) Tarımsal Üreticilerin İklim Değişikliğine Yönelik Bilgi ve Algı Düzeylerinin Belirlenmesi

Determination of Knowledge and Perception Levels of Agricultural Producers on Climate Change in Erbaa Plain (Tokat)

Yücel BOLAT¹

Muzaffer BAKIRCI²

¹İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
²İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İstanbul, Türkiye

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, Erbaa Ovası'ndaki tarım üreticilerinin iklim değişikliğine ilişkin bilgi ve algı düzeylerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda Erbaa ovası ve çevresinde yer alan 20 köyde rastlantısal olarak belirlenen 200 üreticiye anket uygulanmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara göre; katılımcıların yaş ortalaması 54,68'dir. Üreticilerin çoğu (%85) iklim değişikliği kavramını bildiğini, %60'ı ise iklim değişikliği denilince akla ilk gelen şeyin kuraklık olduğunu belirtmiştir. Üreticiler, tatlı su kaynaklarının azalmasının iklim değişikliğinin temel sonuçlarından biri olduğunu düşünürken (%57,5), önemli bir bölümünün (%46,2) iklim değişikliğine uyum konusunda hiçbir fikrinin olmadığını beyan etmesi dikkat çekici bir bulgu olmuştur. Üreticilerin %97'si Erbaa Ovası'nın iklim değişikliğinden etkilendiğine inanırken, katılımcıların %95,5'i Erbaa Ovası'nda iklim değişikliğinin en çok mahsul miktarında azalma (%93,2) ile yabani ot ve böceklerde artış (%52,4) olarak gerçekleştiğini belirtmiştir. Ankete katılan üreticilerin %33'ü iklim değişikliğine karşı önlem almak için teknik desteğin yetersiz olduğunu beyan etmiştir. Anket çalışmasında "Erbaa ovasında tarımsal üretim faaliyetlerinde karşılaşılan en önemli sorunlar nelerdir" sorusu sorulmuş ve bu soruya ilişkin sıkça tekrarlanan birçok sorun dile getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İklim değişikliği, tarımsal üreticiler, bilgi ve algı düzeyi, Erbaa Ovası, Tokat

ABSTRACT

The main aim of this study is to determine the knowledge and perception levels of agricultural producers on climate change in Erbaa Plain. For this purpose, a questionnaire was applied to 200 randomly determined producers in 20 villages located on the Erbaa Plain and its periphery. According to the findings obtained within the scope of the study, the average age of the participants is 54 (68%). Most of the producers (85%) declared that they know the concept of climate change, 60% of them stated that drought is the first thing that comes to mind when talking about climate change. Producers think that the reduction in freshwater resources is one of the main consequences of climate change (57.5%). It was a remarkable finding that a significant part of the producers (46.2%) declared that they had no idea about adaptation to climate change. In total, 97% of the producers stated that the Erbaa Plain was affected by climate change; 95.5% of the participants declared that climate change occurs mostly as a decrease in the amount of crops (93.2%) and an increase in weeds and insects (52.4%) in the Erbaa Plain; 33% of the producers participating in the survey stated that technical support is insufficient for taking precautions against climate change. In the survey study, "what are the most important problems encountered in agricultural production activities in the Erbaa plain" was asked, and many problems were expressed in relation to this question.

Keywords: Agricultural producers, climate change, Erbaa Plain, level of knowledge and perception, Tokat

Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmış olan "Erbaa Ovasında Tarımsal Üretim ve Üreticilerin Küresel İklim Değişikliğine Yönelik Bilgi ve Algı Düzeylerinin Belirlenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi/Received: 10.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 31.05.2022

Yayın Tarihi/Publication Date: 28.12.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Yücel BOLAT
E-mail: baskanbolat@gmail.com

Cite this article as: Bolat, Y., & Bakırcı, M. (2022). Determination of knowledge and perception levels of agricultural producers on climate change in Erbaa Plain (Tokat). *Eastern Geographical Review*, 27(48), 37-48.

Copyright@Author(s) - Available online at eastgeography-ataunipress.org

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Artan nüfusun gıda ihtiyaçlarının karşılanması zorunluluğu ile küresel iklimde meydana gelen değişimlerin ortaya çıkardığı olumsuzluklar, tarımsal üretime daha fazla önem verilmesine ve üzerinde hassasiyetle durulmasına yol açmaktadır. Türkiye gibi tarımsal üretimin ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu ülkelerde bu faaliyet alanı daha da önemli bir hal almaktadır.

Tarımsal üretim çok sayıda fiziki ve beşeri coğrafya faktörün etkisi altında biçimlenmektedir. Bu faktörlerden iklim, doğrudan etkisi yanında diğer coğrafi faktörleri şekillendirmesi yönüyle de ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla iklimde meydana gelen küresel ve yerel ölçekteki radikal değişimler tarımsal üretimin belirli risklerle karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır.

"Küresel ısınma, atmosfere salınan sera gazları olan CO₂ (karbondioksit), CH₄ (metan), N₂O (diazot monoksit), O₃ (ozon), CFCs (kloroflourkarbon) ve H₂O (su buharı)'nın doğal sera etkisini kuvvetlendirmesi sonucunda, dünyanın ortalama yüzey sıcaklığının artmasını ifade etmektedir (Dellal, 2008, s. 103). Dünya genelinde sıcaklığın sistematik bir biçimde yükselmesi küresel ısınma kavramıyla somutlaşırken, küresel iklim değişikliği ise; küresel ısınmaya bağlı olarak yağış, nem, hava hareketleri, kuraklık gibi diğer iklim öğelerinin değişmesi olarak tanımlanmaktadır (Çepel, 2003, s. 125).

Dünya genelinde sera gazı salınımlarında en büyük payı enerji tüketimi alırken (%72), tarımsal üretim %11'lik payla ikinci sırada yer almakta, endüstriyel süreçler (%6), arazi kullanımındaki değişimler (%6) atık yönetimi (%3) ve petrol çıkarımı (%2) ise diğer emisyon kaynaklarını teşkil etmektedir (C2ES, 2022).

Türkiye'de sera gazı emisyonlarının sektörlere göre dağılımında, dünya geneline benzer şekilde, enerji tüketimi %72'lik oran teşkil ederken, tarımsal üretim %13,4'lük oranıyla daha yüksek görünüm sergilemekte, endüstriyel süreçler (%11,2) ve atık yönetimi (%3,4) de Türkiye'de sera gazı salınımlarına katkı sağlayan diğer sektörler olmaktadır (TÜİK, 2022).

Tarım-iklim değişikliği etkileşimi çift yönlü olarak gerçekleşmektedir. Tarımsal faaliyetler hem iklim değişikliğini etkilemekte, hem de bu değişimden doğrudan etkilenmektedir. Özellikle her bitkinin vejetasyon sürecinde ihtiyaç duyduğu optimal sıcaklık, yağış, rüzgar gibi iklim parametrelerinde meydana gelen ekstrem durumlar bitkisel üretiminin çeşitli güçlüklerle karşı karşıya kalmasına zemin hazırlamaktadır. Öne çıkan bir sera gazı emisyon kaynaklarından biri olan tarımsal üretimde yer alan bazı uygulamalar farklı düzeylerde sera gazı oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu çerçevede Dünya genelinde enterik fermantasyon en büyük paya sahip olurken (%40), hayvanların açık alanda bıraktığı gübreler (%16), sentetik içerikli gübre kullanımı (%13), çeltik üretimi (%10), gübre yönetimi (%7) ve anız yakılması (%5) diğer emisyon kaynaklarını oluşturmaktadır (FAO, 2020). Türkiye özelinde ise, enterik fermantasyon yine en büyük paya sahip olurken (%48), tarım topraklarının işlenmesinden kaynaklanan emisyonlar (%37), gübre yönetimi (%12), üre uygulaması (%2,3), çeltik üretimi ve anız yakma (%1'den az) diğer emisyon kaynaklarını oluşturmaktadır (TÜİK, 2019).

Günümüzde küresel iklim değişikliğinin önlenmesine yönelik çaba ve faaliyetler olmakla birlikte, daha çok bu değişiklikler adapte olma ve buna göre yeni bir düzenlemeye gitme öne çıkmış görünmektedir. Yeni veya değişen ortama göre gerçekleşen intibak olarak tanımlanabilecek olan uyum, geniş anlamda doğal

veya insan sistemlerinde gerçek veya öngörülen iklim değişikliğinden etkilenme düzeyinin indirilmesini amaçlayan ayarlamalar olarak ifade edilmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2001). Belirtilen kapsamda, ülkelerin en üst idari kurumlarının, gerekse sivil toplum kuruluşlarının yaptığı çalışmalar yanında, tarımsal üreticilerin (çiftçilerin) iklim değişikliğine yönelik bilgi düzeylerinin arttırılması, farkındalıklarının yaratılması ve varsa yanlış algılarını gidermeye yönelik gerçekçi bilgilerin paylaşılması büyük önem arz etmektedir.

Konunun önemi ve hassasiyeti dolayısıyla iklim değişikliği-tarım etkileşimi, dünya genelinde olduğu gibi, Türkiye özelinde de sıkça akademik çalışmalara konu olmaktadır. Bu çalışmalar içinde; Türkiye'de iklim değişikliğinin tarımsal sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini açıklamayı hedefleyen (Kadioğlu ve ark., 2017), iklim değişikliğinin tarım üzerindeki etkilerini gidermeye yönelik uyum ve azaltım stratejilerine odaklanan (Akalin, 2014), iklim değişikliğinin genel olarak tarımsal ürünlere etkisini belirlemeyi hedefleyen (Soylu & Sade, 2012) çalışmalar göze çarpmaktadır. Bir bütün olarak Türkiye'de iklim değişikliğinin tarım üzerindeki etkilerini belirlemeyi amaçlayan çalışmalar yanında, sıklıkla iklim değişikliğinin bir tarımsal ürün veya ürün grubu üzerindeki etkilerini inceleyen bilimsel çalışmalar yapılmış bulunmaktadır. Bu çerçevede; küresel iklim değişikliğinin Çukurova bölgesinde buğday verimliliği üzerine etkileri (Kapur, 2010), yine aynı yörede iklim değişikliğinin mısır verimine olası etkilerinin belirlenmesi (Şen, 2009), iklim değişikliğinin buğday bitkisinin gelişimi ve verimine olası etkilerinin bitki-iklim simülasyon modeliyle incelenmesi (Çaylak, 2015), iklim değişikliğinin buğday, arpa ve mısır bitkilerinin verimleri üzerine etkilerinin panel veri modeli ile analizi (Kaya, 2009), iklim değişikliğinin fındık tarımına olası etkileri (Ustaoğlu, 2009), iklim faktörlerinin ve iklim değişikliğinin ayçiçeği bitkisinin verimi üzerine etkisi (Gürkan, 2015), iklim değişikliğinin meyve ağaçları ve buğdayın fenolojik dönemleri üzerine etkisi (Şensoy, 2015), Kırklareli'nde iklim değişiminin buğday verimine etkilerinin incelenmesi (Çaldağ & Şaylan, 2010), iklim değişikliğinin meyve ağaçları ve tarla bitkilerinin fenolojik dönemlerine etkileri (Türkoğlu ve ark., 2014) şeklinde içeriklere sahip olan bilimsel çalışmalardan sözü edilebilir.

Bitki türü veya alan bazlı yapılan bu çalışmaların yanı sıra, çalışmamızın konusunu oluşturan tarımsal üreticilerin küresel iklim değişikliğine yönelik algılarının ve bilgi düzeylerinin belirlenmesine ve farkındalık düzeylerinin yükseltilmesine yönelik konuları ele alan çalışmaların da gerçekleştirildiği izlenmektedir. Göksu Deltasında (Silifke/Mersin) çeltik yetiştiriciliği yapan üreticilerin iklim değişikliği algısı ve iyi tarım uygulamaları yapmalarında etkili faktörlerin belirlenmesini esas alan çalışma (Polat & Dellal, 2016) bunlardan birini teşkil etmektedir. Konya'da tarımın iklim değişikliği kırılganlığı ve çiftçilerin iklimsel streslere uyum stratejileri başlıklı çalışma (Kuş, 2019) iklim değişikliğinin çiftçilere ilişkin özelliklerine odaklanan diğer bir çalışma niteliğindedir.

Küresel iklim değişikliği her bölgede farklı etkiler oluşturabilmektedir. Bu çerçevede bazı bölgelerde aşırı sıcaklık ve buharlaşma kuraklığa neden olurken, bazı bölgelerde meydana gelen aşırı yağışlar sel ve su basmalarına yol açabilmektedir. Bu bakımdan birbirinden oldukça farklı iklim özelliklerine sahip bölgeleri bulunan Türkiye'de, her bölge için muhtemel risklerin ortaya konulması ve buna göre stratejilerin oluşturulması kaçınılmaz görünmektedir. Bu nedenle farklı iklim bölgelerinde üreticilerin iklim değişikliğine yönelik bilgi ve algı düzeylerinin tespiti, belirtilen stratejilerin uygulanmasına katkı sağlayacak ve tüm aktörlerin

katılımıyla daha olumlu sonuçlar alınabilecektir. Bu bakımdan Karadeniz bölgesinde yer alan ve farklı ürünlerin bir arada yetiştirildiği Erbaa Ovası çalışma sahası olarak seçilmiştir.

Yöntem

Tarımın küresel iklim değişikliğinden etkilenen sektörlerin başında gelmesi, bu faaliyet alanıyla ilgili olanların bilinçli hareket etmesini zorunlu hale getirmektedir. İlgili kurumlarla birlikte üretimin temel aktörleri olan tarımsal üreticilerin iklim değişikliklerine yönelik bilgi ve algı düzeylerinin belirlenmesi, bu alanda mevcut eksikliklerin tespit edilmesine katkı sağlayacağı gibi, çözüm üretme konusunda da daha hızlı yol alınmasına yardımcı olacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı; Erbaa Ovası ve yakın çevresinde faaliyet göstermekte olan üreticilerin iklim değişikliğine yönelik bilgi/algı düzeylerinin belirlemek ve beklentilerini ortaya koymaktır. Çalışma, iklim değişikliğinin doğrudan tarımsal ürünler üzerindeki etkisinden ziyade, üreticilerin konuya yaklaşım ve algılarının ölçülmesine odaklanmıştır.

Tokat ili, Erbaa ilçesi sınırları içinde kalan Erbaa Ovası Türkiye'nin önemli tarımsal üretim sahalarından biri durumundadır. Toprak verimliliği ve ürün çeşitliliğini sağlama olanaklarına sahip olan bu mekânda üretimin sürdürülebilmesi ve daha iyi koşullara kavuşturulması büyük önem arz etmektedir. Bu durum Erbaa ovasının mevcut ve muhtemel risklere karşı korunmasını ve buna yönelik tedbirlerin alınmasını zorunlu hale getirmektedir.

Toplam yüzölçümü 65 km² olan Erbaa Ovası, doğuda Tepekışla'dan başlayarak Kale Boğazına kadar kabaca güneydoğu-kuzeybatı yönlü uzanmaktadır (Şekil 1). Ovanın kuzeyinde Karınca Dağları, güneyinde ise Sakarait ile Boğalı dağları bulunurken, doğu ve batı kesiminde ise bu dağların uzantıları yer almaktadır (Bulut, 1992). Erbaa Ovası tektonik kökenli bir çöküntü ovası olup, ortalama yükseltisi 200–250 m. civarındadır. Genel görünüm olarak yükselti eğime paralel biçimde doğudan batıya, güneyden kuzeye düşmektedir. Ova tabanında eğim değerleri çoğunlukla %0–5 arasında değişmekle birlikte, yer yer %5–9'a erişebilmektedir.

Karadeniz Bölgesinde yer almasına rağmen Erbaa ovasında tipik bir Karadeniz ikliminin hâkim olduğunu söylemek oldukça güçtür. Yağışın pik yaptığı mevsim, yağışın aylara göre dağılışı ve yağış toplamı bu durumu destekler niteliktedir. Özellikle ovada belirgin bir yaz kuraklığının yaşandığını söylemek gerekmektedir. Bu yönüyle yörede hem Karadeniz ve hem de yarı kurak İç Anadolu iklimi özelliklerinin görüldüğünü ifade etmek mümkündür (Ünal, 2006, s. 173).

Erbaa meteoroloji istasyonunda 1995–2012 yılları arasında meteorolojik ölçüm yapılmamış olması veri elde edilmesinde bir kopukluk oluşmasına neden olmuş, dolayısıyla yanıltıcı bilgiden kaçınılmak amacıyla iki dönem halinde iklim verileri değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Tokat Meteoroloji Bölge Müdürlüğü (2020) verilerine göre; Erbaa'nın 1965–1994 yılları arasındaki sıcaklık değerleri ortalaması 14,3 °C'dir. En soğuk ay 4,0 °C ile Ocak ayı iken, en sıcak ay 23,9 °C ile Temmuz ayıdır. Ayrıca ortalama sıcaklık değerleri hiçbir ay 0 °C'nin altına inmemiştir. 2013–2019 arası dönemde rasat değerleri incelendiğinde ise yıllık ortalama sıcaklığın 14,6 °C olduğu görülmektedir. Önceki veri dönemiyle karşılaştırıldığında 0,3 °C'lik bir artışın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. 1965–1994 döneminde Erbaa'da görülen yıllık ortalama don görülen gün sayısı 40,8 iken, bu sayı 2013–2019 döneminde

45,4'e yükselmiş, en fazla don görülen ay ise Ocak ayından Aralık ayına kaymıştır.

Erbaa'da 1965–1994 döneminde yıllık ortalama yağış 488,4 mm olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde en fazla yağış 62,3 mm'yle Mayıs ayında görülürken en az yağış 9,9 mm'yle Ağustos ayında meydana gelmiştir. 1965–1994 ile 2013–2019 rasat sonuçları karşılaştırıldığında yıllık ortalama yağışta büyük bir düşüş meydana geldiği görülmektedir. Bu dönemde yıllık ortalama yağış 488,4 mm'den 381,6 mm'ye gerilemiş durumdadır. Güncel verilerde en fazla ortalama yağışın olduğu ay da değişerek 54,8 mm ile Haziran ayı olmuştur. En az yağış ise yine değişim göstererek 10,6 mm ile Temmuz olmuştur. Erbaa ovasında yıllık ortalama 13,8 dolu yağışlı gün bulunmakta, en fazla dolu yağışlı gün Mayıs ayında yaşanmaktadır (Tokat Meteoroloji Bölge Müdürlüğü, 2020).

Erbaa ovasının en önemli akarsuları Yeşilirmak'ın kolları olan Kelkit ve Tozanlı ırmaklarıdır. Bu iki nehir Erbaa'da Kale Boğazı mevkinde birleşerek Yeşilirmak adını almaktadır. Yine ovaya güneyden giren İmbat deresi bulunmaktadır.

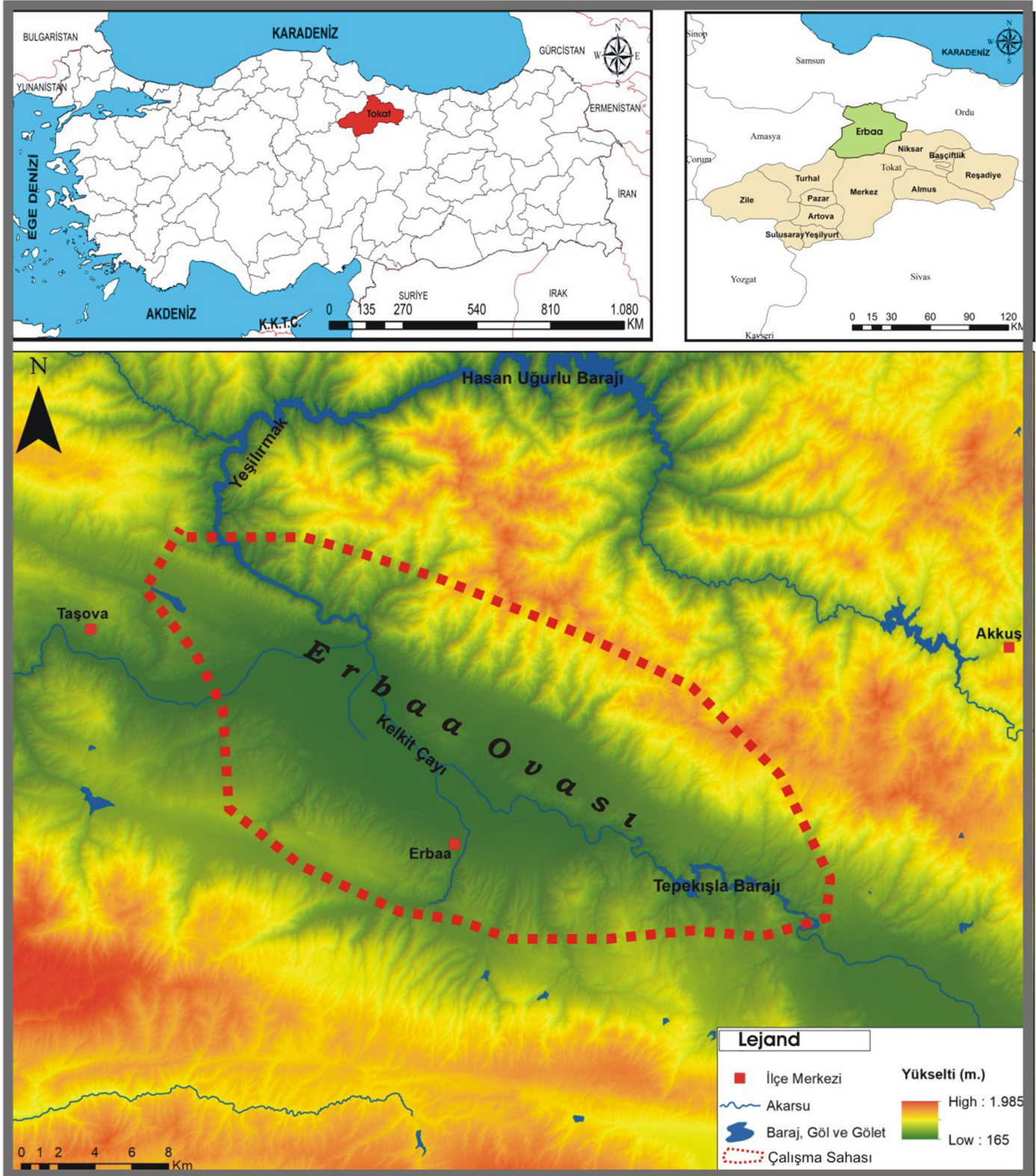
Erbaa Ovası ve çevresi toprak grupları açısından 3 bölümden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi Ova tabanında bulunan verimli alüvyal topraklar, ikincisi Ovanın kenarlarında, özellikle kuzeyde dağ eteklerindeki kolüvyal topraklar, üçüncüsü ise Ova çevresindeki dağlık sahalarda karşılaşılan zonal topraklardır. Erbaa genelinde toprakların %10'u I. derece verimli topraklardan oluşmakta, tarımsal üretime uygun olan II. ve III. sınıf topraklar dâhil edildiğinde bu oran %60,83'e ulaşmaktadır.

2020 yılı nüfus verilerine göre Erbaa ilçesinin merkez nüfusu 70.030 kişi iken köylerin toplam nüfusu 28.312'dir. İlçede 2000 yılına kadar bariz kır nüfusu fazlalığı dikkat çekmektedir (%52). Güncel verilere ulaşmak mümkün olmamakla birlikte, ilçede tarımsal faaliyetlerin istihdam açısından önemini koruduğu ifade edilebilir.

Erbaa ilçesinde toplam 74 adet köy bulunmaktadır. Bu köylerden Çalkara, Çevresu, Akça, Hacıpazar, Kızılçubuk, Kaleköy, Değirmenli, Evyaba, Tosunlar, Çatlı, Ballıbağ, Üzümlü, Bağpınar, Tepekışla, Doğanıyurt Erbaa ovasında yer alırken, diğer köyler farklı yükselti kademlerinde konumlanmış bulunmaktadır.

Erbaa İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü (2020) verilerine göre; Erbaa ilçesinin 116,149 ha olan toplam arazi varlığının %31'ini tarım arazileri, %56'sını orman alanları, %3'ünü çayır-mera arazileri ve %9'unu ise diğer araziler oluşturmaktadır. Tarım arazileri içinde ise %79 oranla tarla tarımı öne çıkmakta, %9'luk payla meyve bahçeleri ikinci sırada yer almaktadır. Bu arazileri %7'lik payla sebze bahçeleri, %5'lik payla bağ arazileri takip etmektedir. Erbaa ilçesinde toplam arazinin %34'ü (6577 ha) sulamalı tarıma sahne olmakta, bu sahanın %52,64'ünü halk kendi imkânlarıyla sulamaktadır. İlçede çoğunlukla salma sulama yöntemi uygulanmaktadır. Erbaa ilçesinde toplam tarımsal işletme sayısı 5328'dir. Bu işletmelerin önemli bir bölümü 10–19 ve 20–49 dekar büyüklüğe sahiptir.

İlçede üretilen tahılların en başında %84,7'lik payla buğday gelmektedir. İlçe genelinde kuru fasulye 2020 yılında en çok üretilen baklagiller olmuştur. Endüstri bitkileri bakımından en büyük alan ayçiçeği üretimine ayrılmıştır (%56) (Erbaa İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2020). İlçede en çok yetiştirilen sebze %31'lik payla biber olurken, üzüm en fazla (%73) üretilen meyve niteliğindedir (TÜİK, 2020a).

Şekil 1.
Çalışma Sahasının Lokasyon Haritası

Çalışmada temel veri kaynağı olarak anket uygulaması kullanılmıştır. Belirtilen kapsamda Erbaa ovası içinde veya yakınında konumlanmış olan 20 köy anket evreni olarak belirlenmiştir (Tablo 1 ve Şekil 2). Anket sonuçları yüzdelik dilimlere esas alınarak değerlendirilmiştir.

Bulgular

Çalışma kapsamında her köyde rastlantısal olarak seçilen 10 üretici olmak üzere 200 kişiye anket uygulanmıştır. Anket formu dört ana başlık altında kurgulanmıştır.

Tablo 1.
Erbaa Ovası'nda Anket Çalışması Yürütülen Köyler

Sıra	Köy Adı	Nüfusu (2020)
1	Akça köyü	778
2	Aşağıçandır köyü	264
3	Ayan köyü	87
4	Bağpınar köyü	352
5	Ballıbağ köyü	680
6	Çalkara köyü	351
7	Çamdibi köyü	169
8	Çevresu köyü	200
9	Değirmenli köyü	1118
10	Güveçli köyü	103
11	Hacıpazar köyü	421
12	Kale köyü	292
13	Kızılcubuk köyü	95
14	Pınarbeyli köyü	272
15	Salkımören köyü	674
16	Tepekışla köyü	425
17	Tosunlar köyü	158
18	Üzümlü köyü	1079
19	Yoldere köyü	172
20	Yukarıçandır köyü	209

Toplam Nüfus: 7899

(TÜİK, 2020b)

Bunlar;

1. Üreticilerin demografik ve mesleki nitelikleri
2. Üreticilerin iklim değişikliğine ilişkin algılarının ve genel bilgi düzeyinin belirlenmesi

3. İklim değişikliğinin çalışma sahasında tarımsal üretime ilişkin mevcut ve muhtemel etkileri
4. Üreticilerin iklim değişikliğinin önlenmesi veya adaptasyonu konusundaki beklentilerinin ortaya konulması şeklindedir.

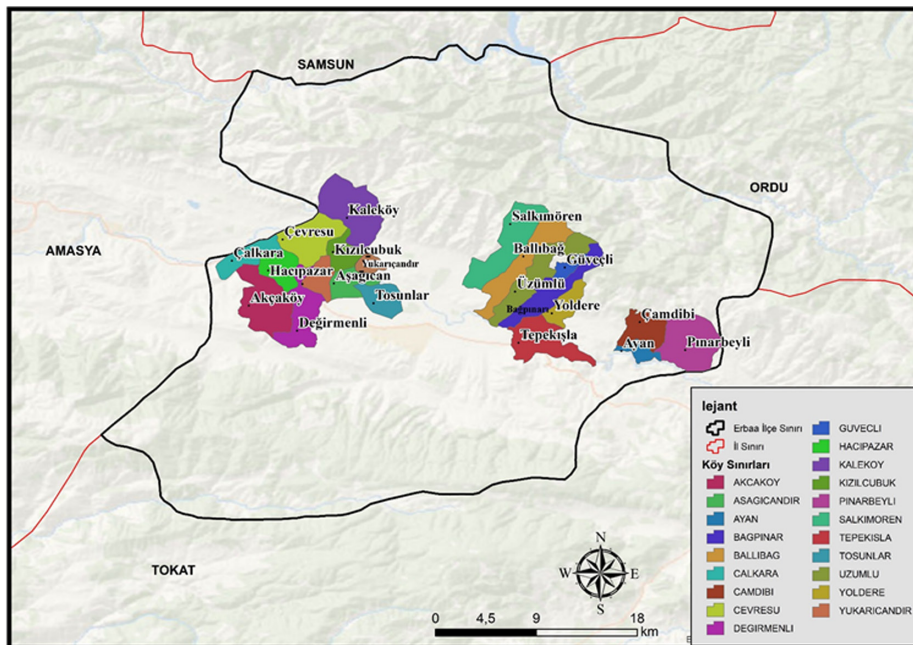
Üreticilerin Demografik ve Mesleki Nitelikleri

Ankete katılan en genç çiftçi 20 yaşındayken, en yaşlı çiftçi ise 85 yaşındadır. Katılımcıların yaş aralığı 48-57 arasında yoğunlaşırken, ortalaması 54 olarak gerçekleşmiştir. 50-59 yaş grubu en büyük payı teşkil ederken (%26), 60-69 yaş (%21,5), 40-49 yaş (%20), 70-79 yaş (%15,5) ve 30-39 yaş (%13,5) diğer yaş gruplarını teşkil etmiştir. 80-85 yaş (%2) ve 20-29 yaş grubu ise daha az oranda (%1,5) temsil edilen yaş grupları olmuştur.

Ankete katılan çiftçilerin %68'i ilkokul, %11,5'i ortaokul, %15'i lise mezunu ve %5,5 ise lisans mezunudur. Bu değerler üreticilerin genel eğitim seviyesinin yüksek olmadığını göstermektedir. Bilindiği üzere tarımsal üretimin gelişmesinde genel eğitim kadar deneyim ve yeniliklere açık olunması da büyük önem taşımaktadır.

Üreticilerin tarımsal alanda faaliyet gösterme süresi minimum 1 yıl, maksimum 75 yıl olarak gerçekleşmiş, ortalama ise 39,35 yıl olarak tespit edilmiştir. Üretimde bulunma süresi açısından en yüksek oran 30-39 yıl aralığında gerçekleşmiştir (%22,5). Belirtilen gruba 40-49 yıl (%22), 50-59 yıl (%17), 20-29 yıl (%14,5), 60-69 yıl (%12,5) grupları takip etmiştir. Çalışma sahasında anket uygulanan üreticilerin uzun zamandır bu faaliyet alanında yer aldıkları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan 1-10 yıl (%6), 11-19 yıl (%3,5) ve 70 yıl üzeri (%2) gruptaki üreticiler de anket grubunda yer almış bulunmaktadır. Üreticilerin büyük kısmı 10 yaşından itibaren aktif olarak tarımda çalışmaktadır. Tarımsal üretim yapılan yıl ortalamasını düşüren nedenler arasında göçle gelen nüfus ve Erbaa İlçe Merkezinde yaşayıp emeklilik sonrası tarımla ilgilenen nüfusun bulunmasıdır.

Çiftçilerin, %85'inin en az bir tarımsal örgütlenmeye üye olduğu tespit edilmiştir. %15'lik kısmının ise hiçbir tarımsal örgütlenmeye bir üyeliği bulunmamaktadır. Çiftçiler en fazla ziraat odasına üye

Şekil 2.
Erbaa Ovası'nda Anket Çalışması Yürütülen Köyler

olurken (%91), bu tarımsal örgütlenmeyi Tarım Kredi Kooperatifi (%48,5), Sulama Birliği (%38), Tarım Satış Kooperatifi (9,9) ve Üretici Kooperatifi (%7,7) takip etmektedir. Herhangi bir tarımsal örgütlenmeye üye olmayan üreticilerin %62'si bu tür kuruluşların faydalı olmaması ve kuruluşların aktif çalışmaması gibi nedenlerle üye olmadıklarını beyan ederken, %3'lük bir kısmı ise bu tür kuruluşlardan haberdar olmadığını ifade etmiştir.

Üreticilerin İklim Değişikliğine İlişkin Algıları ve Genel Bilgi Düzeyleri

Üreticilerin büyük kısmı (%85) iklim değişikliği kavramını daha önce duymuşken, %15'lik kısım ise duymadığını ifade etmiştir. İklim değişikliği denince üreticilerin aklına ilk sırada %60 oranla kuraklık, ikinci sırada %29'luk oranla mevsim değişikliği gelmektedir. Aklına küresel ısınma gelenler %10 iken, aşırı yağışların oluşması ise %1'lik bir pay teşkil etmektedir. Genel anlamda akla gelen durumun yağışlardaki azalma olduğu söylenebilir. Mevsim değişikliği ise en çok kış aylarında kar yağışının belirgin azalmasıyla kendini göstermektedir.

Üreticilerin %95'i iklimde bir değişim yaşandığına inanırken, %5'lik kısım ise bir değişim yaşanmadığını düşünmektedir. İklimdeki değişikliğin varlığına yönelik yüksek oran Erbaa'nın da iklim değişikliğinden etkilendiğinin bir belirtisi olarak yorumlanabilir.

Üreticilere, iklim değişikliğinin temel sebebinin ne olduğu sorulmuş ve birden fazla seçenek seçilebileceği belirtilmiştir. Bu bağlamda üreticilerin büyük bir bölümü (%48,7) hava kirliliğini iklim değişikliğinin temel sebebi olarak görmektedir. İkinci sırada ormanların tahrip edilmesi (%42,7), üçüncü sırada ise %37,7'lik payla sanayileşme ve buna bağlı faktörler olduğu ifade edilmiştir (Grafik 1).

İklim değişikliğinin sonuçlarına ilişkin soruda da birden fazla seçeneğin seçilebildiği katılımcılara bildirilmiştir. Bu çerçevede iklim değişikliğinin getireceği sonuçların başında %57,5 oranla tatlı su kaynaklarında azalma gelmektedir. İkinci sırada bitkisel üretimin azalması (%51,5), üçüncü sırada %51,5 oranla sıcaklığın normalin üzerine çıkıp kuraklığın oluşması gelmektedir. Üreticilerin %7,5'i ise iklim değişikliğinin getireceği sonuçlar hakkında bir fikri olmadığını ifade etmiştir (Grafik 2).

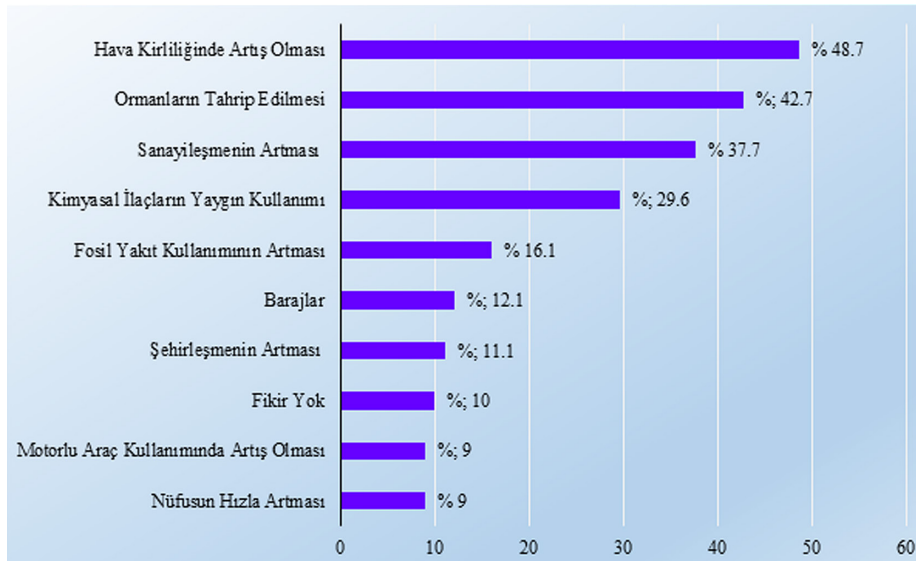
İklim değişikliğini önlemek için yapılması gerekenler sorulduğunda, ilk sırada su kaynaklarının korunması ve yenilenebilir enerji kaynaklarına ağırlık verilmesi gerektiği cevabı verilmiştir (%54). İkinci sırada %49,5'li oranla ormanların korunması ve orman tahribinin önlenmesi, üçüncü sırada ise toplumun iklim değişikliği konusunda bilinçlendirilmesi seçilmiştir (%43,5). Üreticilerin %11,5'i ise iklim değişikliğinin önlenmesi konusunda fikri olmadığını ifade etmiştir (Grafik 3).

“İklim değişikliğini önlemek mümkün değildir” diyen üreticilere iklim değişikliğine karşın uyum sağlamak için yapılması gerekenler sorulduğunda, ilk sırada %46,2 oranla fikrim yok seçeneği işaretlenmiştir. Üreticilerin uyum sağlama konusunda bir fikrinin olmaması ciddi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Su kaynaklarının korunması hususu %35 oranla ikinci sırada gelirken, onu %21 oranla su tasarrufu sağlanması takip etmektedir (Grafik 4).

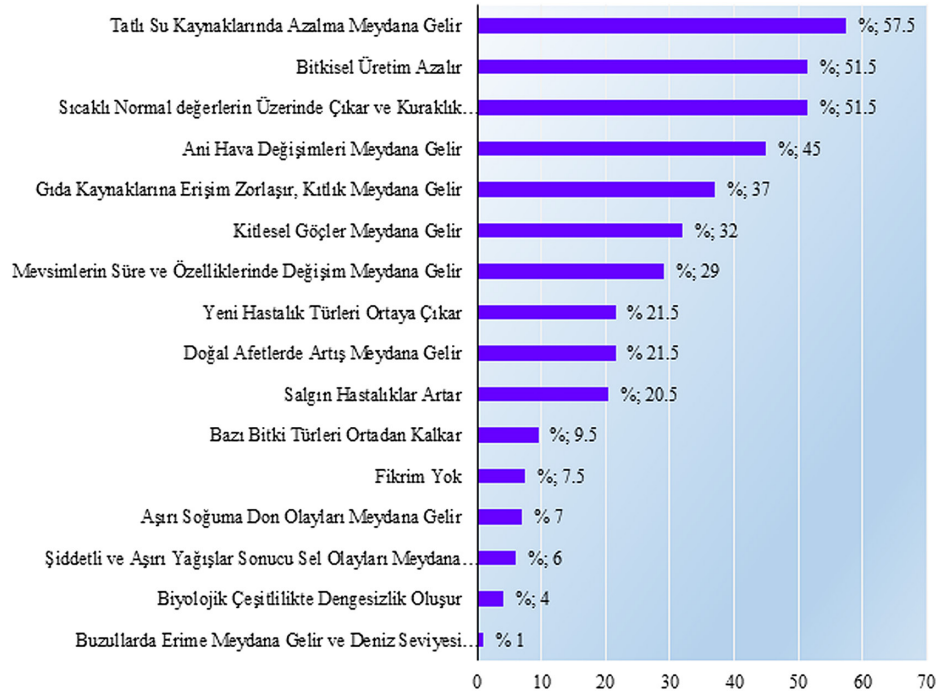
Üreticilerin büyük çoğunluğu (%75) iklim değişikliğine ilişkin haberleri takip ederken %25'lik kısım takip etmemektedir. Takip edenlerin ise önemli bir bölümü konuyu özellikle takip etmeyip denk geldiğinde ilgilendiğini dile getirmiştir. Takip etmeyenler ise takip etmenin bir faydası olmayacağını düşünmektedir.

Üreticilerin iklim değişikliğiyle ilgili bilgi ve haberleri takip ettikleri kaynaklar incelendiğinde ulusal televizyon kanallarının ilk sırada geldiği anlaşılmaktadır (%100). Birden fazla seçeneğin işaretlenebileceği bu soruda ikinci sırayı %30,7'lik payla internet ve sosyal medya alırken, Sivil Toplum Kuruluşlarının faaliyetleri (%3,3), Muhtarlar (%2,7), Çiftçi Birlikleri (%2), Ulusal Gazeteler (%2), Özel Sektör Firmaları (%1,3), ulusal ve yerel kamu kuruluşlarının haber ve duyuruları (%1,3) diğer haber kaynaklarını teşkil etmiştir.

Üreticilerin sadece %1,5'lik bir kesimi iklim değişikliğine yönelik bir eğitime katıldığını beyan etmiştir. Üreticilerin büyük bir bölümü ise (%98,5) herhangi bir eğitime katılmamıştır. İklim değişikliğine yönelik eğitime katılanlara katıldıkları eğitim türü sorulduğunda ise, tamamı teorik bir eğitime katıldığını beyan etmiştir. Uygulamalı veya sertifikalı bir eğitime katılan üretici tespit edilmemiştir. İklim değişikliğine yönelik herhangi bir kurum tarafından yapılan bilgilendirme faaliyetine üreticilerin sadece %4'ü katılmışken, kalan bölümü bu tür bir faaliyete katılmadığını ifade etmiştir.

Grafik 1.
Tarımsal Üreticilerin İklim Değişikliğinin Nedenlerine İlişkin Görüşleri

Grafik 2.
Tarımsal Üreticilerin İklim Değişikliğinin Sonuçlarına İlişkin Görüşleri

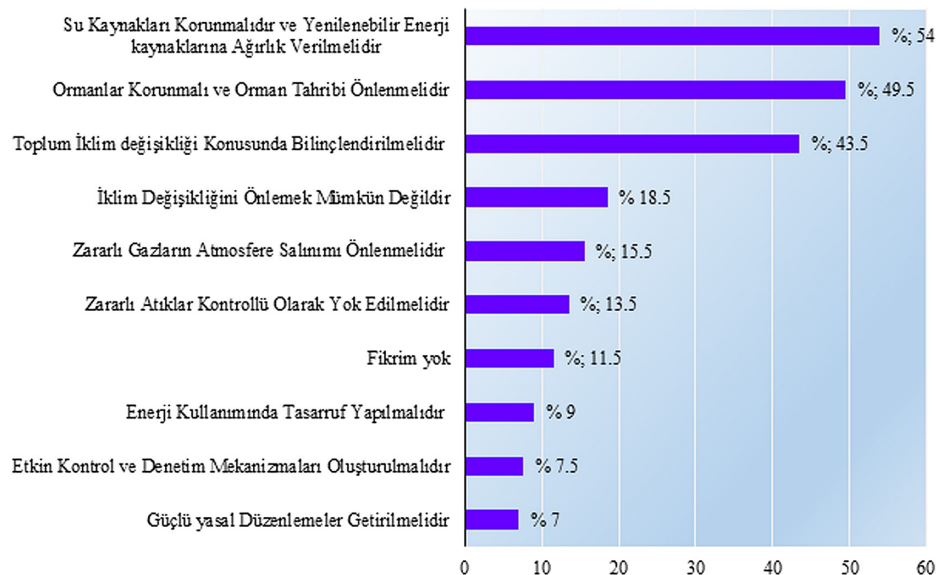
Bilgilendirme faaliyetinde en çok yararlanan kurum %62,5 oranla İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü olmuştur. Özel sektör firmaları, tarımsal danışmanlık bürosu ve muhtarlık gibi kurumlar ise eşit oranda (%12,5) bilgilendirmede yararlanan kurumlar olmuştur.

Üreticilerin %39'u söz konusu kuruluşların toplantılarına düzenli katılım göstermektedir. Tanıtım ve seminer faaliyetlerine ise %3,2'lik payla eşit katılım söz konusudur. Uygulama %1,6, eğitim %0,5, sosyal faaliyetlere (gezi-gözlem) %0,5'lik bir düzenli katılım olmuştur. Üreticilerin %60'ı söz konusu kuruluşların faaliyetlerinin hiçbirine katılmamaktadır. Bunun en önemli nedeni üreticilerin toplantılardan haberdar olmamasıdır.

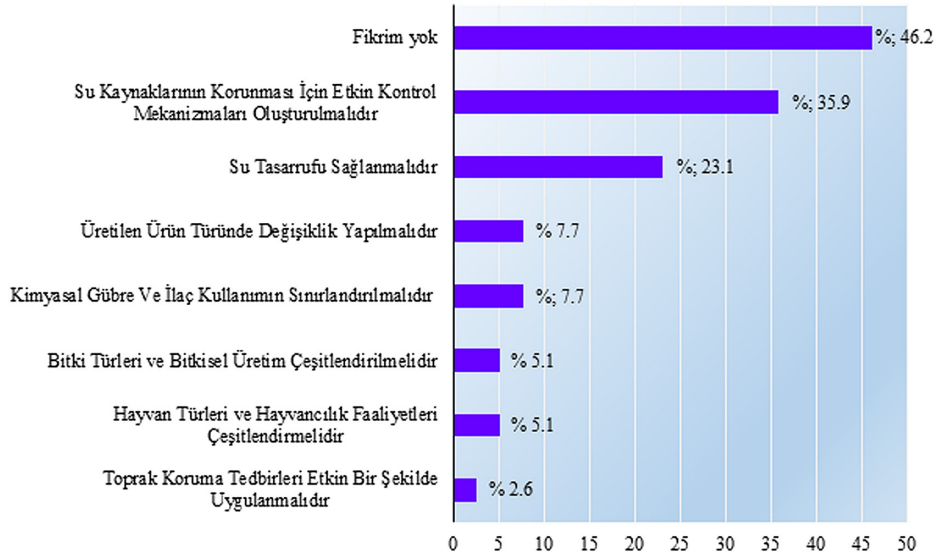
Üreticilerin aile içinde veya üreticiler arasında iklim değişikliğiyle ilgili konuşma sıklığı incelendiğinde, %49 oranla "sık sık" konuşulduğu tespit edilmiştir. "Bazen" konuşulduğunu ifade edenlerin oranı %30'dur. "Nadiren" konuşanların oranı %13 olmuştur. İklim değişikliğiyle ilgili hiç konuşmayanların oranı %8 olarak tespit edilmiştir.

İklim Değişikliğinin Tarımsal Üretime İlişkin Mevcut ve Muhtemel Etkileri

Ankete katılan üreticilerin %97'si Erbaa Ovası'nın iklim değişikliğinden etkilendiğini belirtirken, %2'si etkisi hususunda bir fikrinin olmadığını, %1'i ise etkilendiğini beyan etmiştir.

Grafik 3.
Üreticilerin İklim Değişikliğinin Önlenmesine Yönelik Görüşleri

Grafik 4.
Üreticilerin İklim Değişikliğine Uyum Sağlanmasına Yönelik Görüşleri

Üreticilerin yarısından fazlası (%55) Erbaa Ovası'nın iklim değişikliğinden yüksek düzeyde etkilendiğini ifade etmiştir. Orta düzeyde etkilendiğini belirtenlerin oranı %35 iken, düşük düzeyde etkilendiğini beyan edenlerin oranı %7'dir. Üreticilerin %2'si etki seviyesi hakkında kesin bir fikri olmadığını ifade etmiştir.

Erbaa Ovası'nda iklim değişikliği ile ilgili merkezi ve yerel yönetimlerin gerekli bilgilendirmeyi yapması durumu incelendiğinde, üreticilerin %68'inin gerekli bilgilendirmelerin yapılmadığını ifade ettiği görülmektedir. Üreticilerin %14'ü gerekli bilgilendirmelerin yapıldığını, %18'lik kesim ise bir fikrinin olmadığını belirtmiştir.

Erbaa Ovası'nda iklim değişikliği ile ilgili merkezi ve yerel yönetimlerin gerekli önlemleri alması durumu sorulduğunda, üreticilerin %72'si herhangi bir önlem alınmadığını, %21'i bu konuda fikrinin olmadığını, %7'lik kısmı ise gerekli önlemlerin alındığını ifade etmiştir.

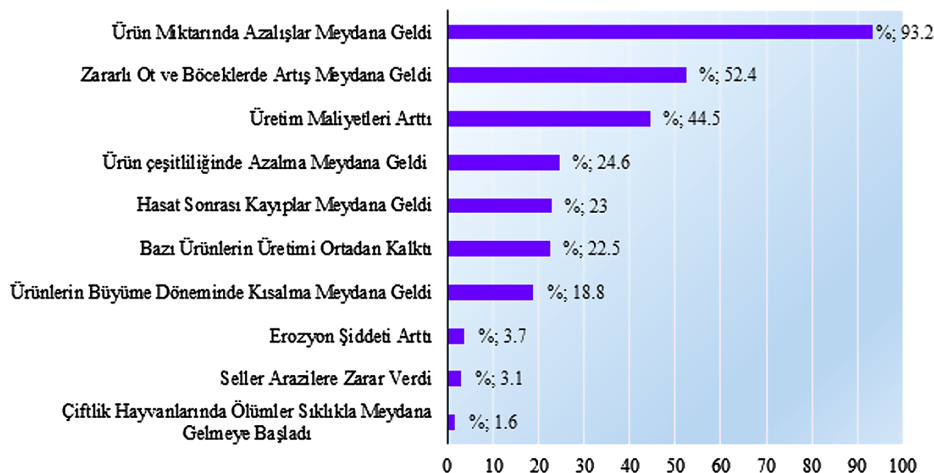
Üreticilerin %92,5'i son 5–10 yılda Erbaa Ovası ve çevresinde iklim şartlarında bir değişim olduğunu belirtirken, %2'si ise kısmen değişim olduğunu belirtmiştir. Yine üreticilerin %4,5'i herhangi

bir değişim olmadığını ifade etmiş, %1'lik kısım ise değişim olup olmadığına dair bir fikri olmadığını beyan etmiştir.

Son 5–10 yılda Erbaa Ovası çevresinde iklim şartlarında değişim olduğunu belirten üreticilerin %93,7'si sıcaklık şartlarında bir değişim olduğunu ifade etmiştir. İkinci sırada %91,5 ile yağış şartlarındaki değişim yer alırken, yağış dönemlerindeki kısılma (%46,6) üçüncü sırada yer almıştır.

Üreticilerin %95,5'i iklim değişikliğinin Erbaa Ovası'nda tarımsal üretimi etkilediğini savunurken, %4,5'i etkilemediğini düşünmektedir. İklim değişikliğinin Erbaa Ovası'nda tarımsal üretimi etkilediğini ifade eden üreticilere "hangi yönde etkilediği" sorulduğunda, %94,8'i olumsuz yönde etkilediği, %5,2'lik bir bölümü ise kısmen olumsuz etkilediği yanıtını vermiştir.

İklim değişikliğinin Erbaa Ovası'ndaki tarımsal üretimi olumsuz ve kısmen olumsuz etkilediğini beyan edenlere yöneltilen, "hangi şekilde olumsuz etkiledi" sorusuna %93,2'lik oranla ürün miktarında azalışlar meydana geldiği şeklinde cevap verilirken, ikinci sırada %52,4 oranla zararlı ot ve böceklerde artış meydana

Grafik 5.
Tarımsal Üreticilerin İklim Değişikliği Erbaa Ovası'nda Tarımsal Üretimi Olumsuz Etkileme Şekline Yönelik Görüşleri

geldiği ifade edilmiştir. Üçüncü sırada iklim değişikliğine bağlı olacak şekilde üretim maliyetlerinin artması (%44,5) yer almıştır (Grafik 5).

Üreticilerin büyük kısmı (%94) kuraklık yaşandığını belirtirken, %6'lık kısmı kuraklık yaşanmadığını ifade etmiştir. Kuraklık yaşandı cevabını verenler ise özellikle 2020 yılında bu durumun yaşandığını ifade etmiştir. Son 5 yılda kuraklık yaşandı diyen çiftçilere yöneltilen, “ürün kaybı oldu mu” sorusuna üreticilerin %85'i “evet” cevabı vermiş, %15'i ise herhangi bir ürün kaybı yaşamadığını ifade etmiştir. Kuraklıktan dolayı ürün kaybı yaşayan üreticilere “en fazla hangi ürünlerin olumsuz etkilendiği” sorulduğunda, %76'sı buğday cevabını vermiştir. Üzüm %30 oranla en çok olumsuz etkilenen ikinci ürün olurken, ayçiçeği %21,2 oranla üçüncü sırada yer almıştır. Domates %15 oranla tüm tarımsal ürünler içinde dördüncü etkilenen ürün olurken, sebze grubu içinde ilk sırada yer almıştır. Biber de %10'luk payla en çok etkilenen ürünler arasında girmiştir.

Üreticilerin %90'ı son 5 yılda sel olayı yaşanmadığını, %10'u yaşadığını ifade etmiştir. Son 5 yılda sel olayı yaşandı diyen üreticilerin %55'i bir kez, %40'ı iki kez, %5'i ise üç kez yaşandığını belirtmiştir. Son 5 yılda sel olayı yaşandığını belirten üreticilere, sel nedeniyle herhangi bir ürün kaybı yaşayıp yaşamadıkları sorulduğunda, %57'lik kısım herhangi bir kayıp yaşamadığını, %43'lük kısım ürün kaybı yaşandığını ifade etmiştir. Selden dolayı ürün kaybı yaşayanların %44'ü karpuz, %33,3'ü üzüm ve buğday, %22,2'si biber ile domates ürünlerinde kayıp yaşadığını beyan etmiştir.

Üreticilerin %70'i son 5 yılda don olayı yaşandığını, %30'u yaşanmadığını belirtmektedir. Son 5 yıl içerisinde don olayı yaşandığını ifade eden üreticilerin %33,8'i bu olayın dört kez ve üzeri, %28,9'u iki kez, %23,2'si üç kez, %14,1'i ise sadece bir kez yaşandığını belirtmiştir. Son 5 yıl içerisinde don olayı yaşandığını belirtenlerin %78,2'si don nedeniyle ürün kaybı yaşadıklarını, %21,8'i ise bu nedenle ürün kaybı yaşamadıklarını belirtmiştir. Dondan dolayı en fazla kayıp yaşanan ürün %62'lik oranla üzüm olmuştur. Bu ürünü sırasıyla %32'lik payla domates, %22,5'lik oranla biber, %9,9'lik oranla karpuz takip etmiştir.

Üreticilerin %80'i son beş yılda dolu olayı yaşandığını, %20'si ise yaşanmadığını belirtmiştir. Son beş yılda dolu olayı yaşandığını belirten üreticilerin %41,9'i iki kez, %22,5'i bir kez, %18,1'i üç kez, %17,5'i dört kez ve üzeri şeklinde ifade etmişlerdir. Dolu olayının yaşanma sıklığında bir ve iki kez aralığında yoğunlaşma olduğu görülmektedir. En az bir kez dolu olayı yaşandığını ifade edilen üreticilerin %87,5'i ürün kaybı yaşadıklarını beyan etmiştir. %12,5'lik bir kesim ise dolu olayı yaşanmasına rağmen ciddi bir kayıp yaşamadıkları yanıtını vermiştir. Dolu olayından en çok etkilenen ürün, kayıp yaşayan üreticilerinin %62,1'i tarafından seçilen üzüm olurken, ikinci sırada buğday yer almıştır (%35,7). Domates (%24,9) ve biber ise (%21,4) en fazla etkilenen sebzeler olmuştur.

Üreticilerin %55'i son beş yılda fırtına olayı yaşanmadığını, %45'i yaşandığını belirtmiştir. Son beş yılda fırtına olayının yaşandığını belirten üreticilerin büyük çoğunluğu %33,3 oranla fırtına olayının bir kez yaşandığını ifade etmiştir. İki kez (%30), üç kez (%12,2), dört ve üzeri (%24,4) ifade edilen diğer seçenekler olmuştur. Yine fırtına yaşandı diyen üreticilerin büyük çoğunluğu bir-iki kez aralığında yoğunlaşmıştır. En az bir kez fırtına yaşandığını belirten üreticilerin %52,7'si ürün kaybı yaşarken, %47,3'ü fırtına yaşanmasına rağmen ürün kaybı yaşamadığını ifade etmiştir. Fırtına olayı sonucu ürün kaybı yaşayan üreticiler en fazla buğday (%54,1) ürününün zarar gördüğünü, bu ürünü üzüm ve domatesin (%35,4) takip

ettiğini beyan etmişlerdir. Biber (%24,9), mısır ve karpuz (%12,4) da fırtınadan en fazla etkilenen ürünler listesine girmiştir.

Özetle, belirtilen ekstrem olaylar içerisinde en çok yaşanan kuraklık olurken, onu dolu olayı izlemektedir. En çok zarar veren olay sel iken, onu fırtına izlemektedir. Kuraklıktan en çok buğday zarar görürken, sel olayından karpuz, don ve dolu olayından üzüm, fırtınadan yine buğday en çok zarar gören ürün olmuştur.

Üreticilerin %84,4'ü iklim değişikliğinin neden olduğu zararlara karşı herhangi bir destek almazken, sadece %15,6'sı bir destek almıştır. Destek alan üreticilerin %65'i sigorta desteği, %32'si gübre desteği, %3'ü ise nakdi yardım desteği almıştır.

Üreticilerin İklim Değişikliğinin Önlenmesi veya Adaptasyonu Konusundaki Beklentileri

İklim Değişikliğinin Neden Olduğu Zararlara Karşı Önlem Alma Durumu

Üreticilerin %33'ü önlem alma konusunda teknik desteğin yetersiz olduğunu belirtmiştir. Yani üreticilerin gözünde önlem alınmamasının en önemli nedeni teknik desteğin yetersiz olmasıdır. Üreticilerin %32'si ise herhangi bir önlem alınabileceğini düşünmemektedir. Üreticilerin %23'ü önlem almak isteyip yeterli bilgiye sahip olmayanlardan oluşmakta, %9'u arazileri çok büyük olmadığı gerekçesiyle önlem alma gereği duymamaktadır. Üreticilerin sadece %3'ü söz konusu zararlara karşı alabileceği tüm önlemleri aldığını ifade etmektedir.

Üreticilerin toplam %79,8'i iklim değişikliğinin ürün türü seçiminde etkili olduğunu veya olacağını düşünürken, %20,2'si etkili olamayacağını, çünkü Erbaa Ovası için zaten başka alternatif ürün olmadığını düşünmektedir.

Tarım Faaliyetlerinde İklim Değişikliğine Adapte Olmak İçin Yapılması Gerekenler

Tarım faaliyetlerinde iklim değişikliğine uyum sağlamak için sulama sistemi veya yönteminin değiştirilmesi gerektiğini düşünen üreticiler toplam üreticilerin %59,5'dir. Dayanıklı ürünlerin yetiştirilmesi %40'lık bir oranla ikinci sırada yer alırken, %32,5'i uyum sağlamak için ürünlerin sigortalanabileceğini düşünmektedir. Toprak koruma teknikleri uygulanabilir (%23,5) ve kimyasal gübre kullanımı sınırlandırılabilir (%15,5) seçenekleri en fazla işaretlenen diğer seçenekler olmuştur. “Diğer” seçeneği ile listeye dâhil olan toplum bilinçlendirilmeli seçeneği %11'lik payla listeye girmiştir. Toplum, uyum sağlama konusunda da kendisinin bilinçlendirilmesini özellikle talep etmektedir. Daha fazla sulama yapılabilir görüşünün oranı %10 olurken, ürün desenin değiştirilmesi en az tercih edilen öneri olmuştur (%7,5).

Erbaa Ovasında Tarımsal Üretim Faaliyetlerinde Karşılaşılan Sorunlar

Çalışma sahasında gerçekleştirilen anket uygulamasında “Erbaa Ovasında tarımsal üretim faaliyetlerinde karşılaştığınız en önemli sorunlar nelerdir?” sorusu açık uçlu olarak sorulmuştur. Bu soruya ilişkin olarak bazen sıkça tekrarlanan çok sayıda sorun dile getirilmiştir. Üreticiler tarafından verilen cevaplar aşağıda özet olarak sıralanmıştır.

- Tarımsal üretimde girdi maliyetleri içerisinde olan gübre, mazot ve tarımsal ilaçların pahalı olması
- Girdi maliyetlerinin yüksekliğine bağlı olarak kâr marjının oldukça düşük olması
- Pazarlama koşullarının yetersiz olması ve ürün alımlarının birkaç kişinin tekelinde olması

- Tapu sorunu bulunması ve bu nedenle sigortalama ve desteklemlerden yeterince yararlanılamaması
- Devlet tarafından yapılan desteklemelerin yetersiz olması
- Yapılan desteklemelerin zamanında verilmemesi
- Desteklemelerin araziyi işleyene değil, yasal sahibine yapılması
- Ziraat Odalarının çiftçi ile yeteri kadar ilgilenmemesi
- İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün çiftçiyi bilgilendirme faaliyetlerinin ve saha incelemelerinin yetersiz olması
- Ürünleri saklayacak soğuk hava deposunun olmayışı, hasat sonrası direkt satılmak zorunda kalınması
- Kuraklık ve sulama sorunu bulunması
- Bitkisel hastalıklarda artış olması (domates üretiminde tuta hastalığı gibi)
- Özellikle son yıllarda zararlı böceklerde artış olması
- Bitkisel hastalıkların artması sonucu tarımsal ilaç kullanımına bağımlılığın artması
- Bilinçsiz şekilde tarımsal ilaç kullanımı
- Zaman zaman tarımda çalışacak işçi bulma sorunu yaşanması
- Meyvecilik faaliyetleri için fidan yardımı olmaması
- Ziraat Odasına verilen aidatların hakkının verilmemesi
- Özellikle sebzeçilikte plansız üretim sonucu zarar edilmesi
- Tarımsal kredi faizlerinin yüksek olması
- Sulama birliklerinin, sulama kanallarının temizliğinin yeterince yapılmaması nedeniyle kanalların susuz kalması
- Verimi yüksek olan tohumlar pahalı olması nedeniyle bu tohumlara erişimin zor olması
- Taban fiyat uygulamasının her üründe olmaması
- Fire bahanesiyle ürünlerin açıklanan taban fiyatın altında alınması
- Tarım sigortasının pahalı olması ve sigortaya güven sorunu bulunması
- Toprak analizi yapılmaksızın bilinçsiz gübre kullanımı
- Çiftçinin değer görmediğini düşünmesi
- Kitlesel göçler olması ve tarımın adım adım terk edilmesi
- Çiftçinin bilgilendirilmemesi
- Tarımsal makine yetersizliği
- Üreticinin desteklemelerden haberdar olmaması
- Tarımsal desteklemelerde dosya masrafı ücretinin yüksek olması
- Köylünün sorunlarıyla ilgilenilmemesi
- Tarım Kooperatiflerinin denetlenmemesi ve üreticiyi zarara uğratması
- Arazilerin çok parçalı olması
- Damlama sulamaya yönelik teşvik olmaması
- Üretilen tarımsal ürünlere yönelik sanayi kolu olmaması
- İçme suyu sağlanmasında bile sıkıntı yaşanması, bu ihtiyacın su kuyularından sağlanıyor olması (üzümlü köyü)
- İklim şartlarının arazinin işlenmesini geciktirmesi
- Domuz gibi yabancı hayvan sorununun olması, bu nedenle hasat zamanı bağlarda geceleme zorunda kalınması
- Yoğun üretilen her ürünün kooperatifinin olmaması

Yukarıda belirtilen sorunların hepsi birden çok kez üreticiler tarafından tekrar edilmiştir. Bu sorunlar çözülmeden Erbaa Ovası için tarımsal üretimde gelişme beklenmesi mümkün değildir. En çok tekrar edilen sorunlar içerisinde ilk sırada maliyetler gelirken, ikinci sırada İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün çiftçileri bilgilendirmemesi ve sahaya inmediğinin belirtilmesi yer almıştır.

Sonuç ve Öneriler

Tarımsal faaliyetlerin yürütülmesi için topografik üniteler arasında ovalar en verimli üniteyi oluşturmaktadır. Çalışma sahamız olan

Erbaa Ovası da gerek alüvyal toprak varlığı ve gerekse ovada bulunan Kelkit gibi büyük nehirler sayesinde büyük bir potansiyel taşımakta ve yıllardır bu potansiyel kullanılmaktadır.

İklim değişikliği tüm dünyayı etkilemekte ve olumsuz birtakım sonuçlar doğurmaktadır. Erbaa Ovası'nda bu etkinin düzeyinin üreticilerin gözünden ölçmeyi hedefleyen bu çalışmada iklim değişikliğinin Erbaa Ovası'nda da olumsuz birtakım etkilere neden olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında anket yapılan üreticilerin büyük çoğunluğu (%85) iklim değişikliği kavramını duymuş ve bundan haberdar durumdadır. Bu esasında yüksek bir oran olmakla birlikte, duymayan %15'lik kesimin bulunması çiftçilerimizin bu konuda daha detaylı bilgilendirmeye ihtiyacı olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu ihtiyaca işaret eden bir diğer veri ise üreticilerin neredeyse tamamının iklim değişikliği ile ilgili herhangi bir eğitime katılmamış olmasıdır.

Üreticilerin iklim değişikliği denince akıllarına gelen durumun kuraklık olması aslında ovada bizzat bu durumu yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Özellikle son yıllarda kuraklık giderek artan bir durum haline gelmiştir. 2020 yılında görülen kuraklık çoğu ürünün üretim miktarında düşüş olarak kendisini göstermiştir.

İklim değişikliği sonucu aşırı yağışların oluşması ihtimal dâhilinde olsa da, ovada bu durum henüz somut bir şekilde görülmemiştir. Dolayısıyla hâkim etki kuraklık olarak belirlenmektedir.

Yapılan çalışmada iklim değişikliğinin ne getireceği yönündeki soruya üreticiler ilk sırada "tatlı su kaynaklarının azalması" şeklinde fikir belirtmiştir. Bu durum çok kez "zaten şu an tatlı su kaynaklarında azalma var" şeklinde ifade edilmiştir. Bazı köylerde yeterli suyun bulunmadığı bu nedenle sondajlara başvurulduğu görülmektedir. Yeraltı sularının bilinçsizce kullanılması ovada su problemini gittikçe büyüten bir duruma dönüşecektir. Bu kaynağa başvuran üreticiler kullanmadan önce bir eğitime tabii tutulmalıdır. Bazı üreticiler ise bu sorunla baş etmek için sulama yöntemini değiştirip damla sulama yöntemine geçmiştir. Esasında bu problemle en etkin başa çıkma yolunun bu olduğu ileri sürülebilir.

İklimin değişmesiyle beraber yeni hastalık türleri ve zararlı canlılarda artışlar görülmektedir. Üreticinin bunlarla mücadele etmesi hem girdi maliyetini arttırmakta ve hem de bu mücadele sürecinde birtakım çevresel kirlenmeler ortaya çıkabilmektedir.

Kırsal alanda yaşayan üreticilerin çoğu tarımsal kuruluşlardan uzak kaldığı için bu kuruluşlarla münasebeti azalmaktadır. Bu nedenle üreticiler iklim değişikliği ile ilgili haber ve bilgileri büyük oranda televizyondan takip etmektedir. Toplum eğitiminde önemli yeri olan televizyonlardan iklim değişikliği ve tarımsal üretim hakkında daha fazla yayın yapılması faydalı olacaktır.

Üreticilerin 1/3'ü tarımsal faaliyetlerin iklim değişikliğine bir etkisi olmayacağını düşünmektedir. Bu yüksek orandaki yanlış bilgi de ancak eğitim ve üreticiyi bilgilendirme sayesinde düzeltilebilecektir.

Yaşanan ekstrem olaylar üreticilere sorulduğunda, son beş yıllık süreçte kuraklık, don, dolu, fırtına ve sel olayının yaşandığı cevabı verilmiştir. Bu ekstrem olayların her biri tarımsal ürün miktarında ve kalitesinde düşüğe neden olabileceği gibi, ürünün neredeyse tamamını da yok edebilmektedir. Ovada geçmiş dönemlerde bu durum yaşanmış, o yıl bağıcılık faaliyetleri büyük zarar görmüştür. Yine ovada yoğun olarak yapılan sebzeçilik de zarar gören diğer

tarımsal faaliyet alanı olmuştur. Yüksek sahalarda ise fındıklar don nedeniyle büyük zarara uğramıştır.

Dolu ve fırtına ise bitki gövde ve dallarına zarar verdiği için ürün kayıplarına neden olmuştur. Hatta bu iki parametre sadece ürüne değil, sera gibi altyapılara da büyük oranda zarar vermektedir. Söz konusu kuraklık olunca tek çözüm yolu sulama faaliyetlerine ağırlık vermek olmaktadır. Eğer bu durum sağlanamazsa ürün kayıpları kaçınılmazdır. Ovada diğer ekstremlere nazaran daha az görülen sel ise yine ürüne ve araziye zararlar verebilmektedir.

İklim değişikliği sonucu artan ekstrem olaylara karşı sigortalılık faaliyeti büyük önem taşımaktadır. Ancak üreticilerin %73'ü sigorta yaptırmıyor veya daha doğru bir ifadeyle yaptırmıyor. Çünkü üreticiler arasında en fazla sigorta yaptırılmama sebebi maddi yetersizliktir. Devletin bu konuda desteği olsa da üreticiler arasında bilinme yeterliliği zayıftır.

Erbaa Ovası'ndaki üreticilerin büyük çoğunluğu teknik desteğin yetersiz olması nedeniyle iklim değişikliğine karşı önlem alınmadığını ifade etmektedir. Hemen ardından önlem alma konusunda bilgi eksikliği gelmektedir. Bu durumla başa çıkmak için bütünleşik bir iklim değişikliği ve tarım programına ihtiyaç vardır. Programda kapsamında hem maddi destek, hem de bilgi ve eğitim desteği sağlandığında üreticilerin bilgi ve tekniği artacağı için olumlu bir etki yaratacaktır.

Erbaa Ovası'nda yürütülen tarımsal faaliyetlere ilişkin diğer sorunlara da göz atmak gerekmektedir. Çözülen her sorun tarımda iyileşmeye olanak vereceğinden önem arz etmektedir. Tarımsal üretimde girdi maliyetleri olarak nitelendirilen mazot, gübre, tohum ve tarımsal ilaç gibi girdiler üreticiler için yük oluşturmakta ve tarımdan elde edilen kazancın düşmesine neden olmaktadır. Erbaa Ovasında üreticiler ürünü ürettikten sonra pazarlama sorunu yaşamaktadır. Birçok köyde ürün alımlarının birkaç kişinin tekelinde olmasının bir sorun olduğu ifade edilmektedir. Erbaa Ovasında yaygın olan bir diğer sorun ise tapu sorunudur. Tapular daha üst kuşaktaki kişilerden kalma olduğu için birçok hissedarı bulunmaktadır. Esasında araziyi işlemeyen de söz hakkına sahip olduğu için birtakım sorunlar çıkmaktadır. Özellikle sigortalama faaliyetleri yapılmak istendiğinde ve tarımsal destek ödemelerinin alınmasında bu bir sorun oluşturmaktadır. Bu durumda sigortalama istenildiği gibi çalışmamakta ve ödemeler araziyi işleyenler yerine arazinin yasal sahiplerine verildiği için doğrudan tarıma katkı sağlanamamaktadır.

Anket yapılan köylerde karşılaşılan en önemli sorunlardan bir diğeri ise üreticilerin Ziraat Odası ve İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün çalışmalarını yeterli görmemesidir. Üreticilerin büyük çoğunluğu bilgilendirme ve arazi inceleme konusunda bu kuruluşların yetersiz kaldıklarını ifade etmektedir. Üreticiler söz konusu kuruluşların köylere gelmesini ve sahada bilgiler vermesini istemektedir. Ankete katılan üreticilerin çoğu yapılan toplantılardan haberleri olmadığını söylemektedir. Bu sorunun çözümü için toplantı duyurularının üreticiye ulaştığından emin olunacak biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. Ya da toplantılar bir takvime bağlanarak, üreticinin bu bilgiye ulaşması sağlanmalıdır. Kuruluşlar sahada aktif çalıştığında üretici bilinçlenecek ve önemli bir sorun hallolacaktır.

Üretilen ürünleri saklayacak soğuk hava depolarının yetersiz olması nedeniyle üretici bozulabilecek ürünleri hemen satmak mecburiyetinde kalmakta, bundan dolayı zaman zaman zararlar oluşmaktadır. Bu sorunun çözümü için saklama koşullarında bir iyileşmeye ihtiyaç olduğu açıktır.

Son yıllarda tatlı su kaynaklarındaki azalma üreticiyi zor duruma sokmaktadır. Bu sorunun çözümü için en başta az olan suyu verimli kullanma konusunda, yani damlama sulama konusundaki teşvikler artırılmalıdır. Üreticiye hem bilgi hem teknik destek sağlanmalıdır. Mevcut sulama birlikleri faaliyetlerini daha da arttırmalıdır. Çünkü bu birlikleri yetersiz bulan üreticiler söz konusudur.

Yine iklimdeki değişimle birlikte ovada yeni bitkisel hastalık türleri ortaya çıkmaktadır. Ancak buradaki en önemli sorun bilinçsiz ve aşırı ilaç kullanımından kaynaklanmaktadır. Üreticiler, tarımsal kuruluşlar tarafından denenmiş ve bilinen ilaçların kendilerine doğru ve eksiksiz biçimde aktarılmasını beklemektedir. Aksi takdirde komşu tarla sahibinin kullandığı ilacı kullanması, yanlış ilaç kullanımının sürekli tekrarlanmasına zemin hazırlamaktadır. Yanlış ve faydasız ilaç kullanımı yeni tarımsal sorunlar, çevre kirliliği ve ekonomik kayıp şeklinde kendini göstermektedir.

Kırsal alanda her gün azalan nüfustan dolayı zaman zaman tarımda çalışacak işçi bulma sorunu da ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun çözümü de ancak kırsal alanda iyileşmeler sağlanarak göçe neden olan itici faktörlerin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabilecektir.

Tarımsal destekleme başvuru dönemlerinde bazı üreticilerin bundan haberi olmamakta ve bu nedenle o yıl destek alımını kaçırmaktadır. Üreticilerin bu konuda beklentisi başvuru dönemlerinde İlçe Tarım Müdürlüğünden görevlilerin köye gitmesi ve orada herkese bunu duyurmasıdır. Yine desteklemeler sırasında ortaya çıkan dosya masrafları da üreticilerin bir kısmı tarafından yüksek bulunmaktadır.

Erbaa ilçesinde tarımsal kooperatiflik istenilen düzeye ulaşmamıştır. Temelde iki sorun bulunmaktadır. Birincisi bazı üreticilerin kooperatiflerin üreticinin kârını koruyamaması, diğeri ise üretilen her ürüne yönelik kooperatifin bulunmamasıdır.

Erbaa Ovasında gerçekleştirilen bu araştırma, iklim değişikliği tarım ilişkisi ve diğer sorunların bütüncül şekilde çözümü için bir kaynak olmayı hedeflemiştir. Tarımsal üretim için yapılan bilgilendirme, maddi destek, sorunların çözümü beraber yapıldığında tarımda iyileşme sağlanacak ve bu dalga sanayi, ticaret ve hizmet gibi diğer sektörlerle de olumlu yansiyacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – M.B.; Tasarım – M.B., Y.B.; Denetleme – M.B.; Malzemeler – Y.B., M.B.; Veri Toplanması ve/veya İşlenmesi – Y.B., M.B.; Analiz ve/veya Yorum – Y.B., M.B.; Literatür Taraması – M.B., Y.B.; Yazıyı Yazan – Y.B.; Eleştirel İnceleme – M.B.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – M.B., Design – M.B., Y.B.; Supervision – M.B. Materials – Y.B., M.B.; Data Collection and/or Processing – Y.B.M.B.; Analysis and/or Interpretation – Y.B., M.B.; Literature Review – M.B., Y.B.; Writing – Y.B. Critical Review – M.B.

Declaration of Interests: The authors have no conflicts of interest to declare.

Funding: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akalın, M. (2014). İklim değişikliğinin tarım üzerindeki etkileri: Bu etkileri gidermeye yönelik uyum ve azaltım stratejileri. *Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 351–377.
- Bulut, İ. (1992). *Erbaa ovası ve çevresi: Beşeri ve iktisadi coğrafya açısından bir araştırma* [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- C2ES. (2022). *Global Manmade Greenhouse Gas Emissions by Sector, 2013*. <https://www.c2es.org/content/international-emissions/>
- Çaldağ, B., & Şaylan, L. (2010). İklim değişiminin buğday verimine etkilerinin incelenmesi: Kırklareli örneği. *İTÜ Mühendislik Dergisi*, 9(5), 107–112.
- Çaylak, O. (2015). *İklim değişikliğinin buğday bitkisinin gelişimi ve verimine olası etkilerinin bitki-iklim simülasyon modeli ile incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü].
- Çepel, N. (2003). *Ekolojik sorunlar ve çözümleri*. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2001). *Türkiye'nin iklim değişikliği uyum stratejisi ve eylem planı*. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yayını.
- Dellal, İ. (2008). Küresel iklim değişikliği ve enerji kıskacında tarım ve gıda sektörü. *İGEME'den Bakış*, 35, 103–111.
- Erbaa İlçe Tarım Müdürlüğü. (2020). *Arazi kullanımı ve bitkisel üretim istatistikleri*.
- FAO. (2020). Greenhouse gas emissions from agriculture, forestry and other land use. <http://www.fao.org/resources/infographics/infographics-details/en/c/218650/>
- Gürkan, H. (2015). *Türkiye'de iklim faktörlerinin ve iklim değişikliğinin ayçiçeği (Helianthus annuus L.) bitkisinin verimi üzerine etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü].
- Kadoğlu, M., Ünal, Y., İlhan, A., & Yürük, C. (2017). *Türkiye'de iklim değişikliği ve tarımsal sürdürülebilirlik*. Türkiye Gıda ve İçecek Sanayi Dernekleri Federasyonu Yayını.
- Kapur, B. (2010). *Artan CO2 ve küresel iklim değişikliğinin Çukurova bölgesinde buğday verimliliği üzerine etkileri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü].
- Kaya, B. (2009). *İklim değişikliğinin Türkiye'de buğday, arpa ve mısır bitkilerinin verimleri üzerine etkilerinin panel veri modeli ile analizi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Kuş, M. (2019). *Climate change vulnerability in agriculture and adaptation strategies of farmers to climatic stresses in Konya, Turkey* [Thesis, The Graduate School of Natural and Applied Sciences of Middle East Technical University].
- Polat, K., & Dellal, İ. (2016). Göksu Deltasında çeltik yetiştiriciliği yapan üreticilerin iklim değişikliği algısı ve iyi tarım uygulamaları yapmalarında etkili faktörlerin belirlenmesi. *TEAD*, 2(2), 46–54.
- Şen, B. (2009). *Bölgesel iklim modelleri kullanılarak Çukurova yöresinde iklim değişikliğinin 1. ve 2. ürün mısır verimine olası etkilerinin belirlenmesi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü].
- Şensoy, S. (2015). *Türkiye'de iklim değişikliğinin meyve ağaçları ve buğdayın fenolojik dönemleri üzerine etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Soylu, S., & Sade, B. (2012). *İklim değişikliğinin tarımsal ürünlere etkisi üzerine bir araştırma projesi* [Proje No: TR51/12/TD/01/020]. Karapınar Ziraat Odası.
- Tokat Meteoroloji Bölge Müdürlüğü. (2020). *Meteorolojik rasat sonuçları*.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2019). *Turkish Greenhouse Gas Inventory 1990 – 2017, National Inventory Report for Submission under the United Nations Framework Convention on Climate Change*.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020a). *Bitkisel üretim istatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarim-111>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020b). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *Sera Gazı Emisyon İstatistikleri 1990-2019*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Is-tatistikleri-1990-2019-37196>
- Türkoğlu, N., Çiçek, İ., & Şensoy, S. (2014). *Türkiye'de iklim değişikliğinin meyve ağaçları ve tarla bitkilerinin fenolojik dönemlerine etkileri*. TÜCAUM-VIII. Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara, 60–71.
- Ünal, Ç. (2006). Tokat'ın iklim özellikleri. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 171–197.
- Ustaoğlu, B. (2009). *Türkiye'de iklim değişikliğinin fındık tarımına olası etkileri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü].

2023 Eğitim Vizyon Belgesi Bağlamında Coğrafya Dersi Öğretim Programının Değerlendirilmesi

Evaluation of Geography Curriculum in the Context of the 2023 Education Vision Document

Yavuz AKBAŞ

¹Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Trabzon, Türkiye

ÖZ

Bu çalışma, Millî Eğitim Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu ve 23 Ekim 2018 tarihinde kamuoyuna sunulan, 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi bağlamında 2018 Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nın (CDÖP) değerlendirilmesini amaçlamaktadır. 2023 Eğitim Vizyonu Belgesinde "İçerik ve Uygulama" başlığı altında öğretim programları, ders içerikleri, derslerde öğrencilere kazandırılması beklenen beceriler ve değerler ile ilgili ilkelere yer verilmiştir. Belirtilen temel ilkeler ve yaklaşım çerçevesinde coğrafya derslerinin önemi ve gerekliliği, öğretim programlarındaki değişimler ve güncel CDÖP ile vizyon belgesinde belirtilen ilkeler arasındaki uyum ve tutarsızlıklar, bu çalışmada ele alınan temel konuları oluşturmaktadır. Özellikle 2018 CDÖP'nin genel yapısı ve öğeleri (hedef-kazanım, kapsam-içerik, öğretme-öğrenme durumları ve ölçme değerlendirme) ve bu özelliklerin vizyon belgesinde yer alan temel ilkelerle örtüşme durumu literatür ve ilgili dokümanlara dayalı olarak tartışılmıştır. Ayrıca, Avrupa ve Türkiye yetkinlikler çerçevesinde ortaya konulan standartlar da göz önüne alınarak 2018 CDÖP'nin tüm boyutlarına yönelik eleştirel değerlendirmelere yer verilmiştir. Çalışma sonunda vizyon belgesi ve farklı ülkelerdeki uygulamalardan hareketle öğretim programına yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, coğrafya eğitimi, eğitim vizyon belgesi, öğretim programı

ABSTRACT

This study aimed to evaluate the 2018 Geography Curriculum in the context of the 2023 Education Vision Document prepared by the Ministry of National Education and presented to the public on October 23, 2018. In the 2023 Education Vision Document, under the title of "Content and Practice," the principles related to the curricula, course contents, skills, and values expected to be gained by the students in the courses are included. Within the framework of the stated basic principles and approach, the importance and necessity of geography courses, the changes in the curriculum, and the compatibility and inconsistencies between the current Geography Curriculum, and the principles stated in the vision document constitute the main topics discussed in this study. In particular, the general structure and elements of the 2018 Geography Curriculum (Learning outcomes, Scope-content, teaching-learning situation, and assessment and evaluation) and the overlap of these features with the basic principles in the vision document were discussed based on the literature and related documents. In addition, critical evaluations of all dimensions of the 2018 Geography Curriculum were included, considering the standards set within the framework of European and Turkish competencies. At the end of the study, suggestions for the curriculum were presented based on the vision document and the practices in different countries.

Keywords: Curriculum, education vision document, geography, geography education

Giriş

Ülkelerin temel aldıkları eğitim felsefeleri ve eğitim politikaları, eğitim faaliyetlerinin ana çerçevesini oluşturan temel unsurlardır. Bunlar, ülkelerin geçmişten günümüze sahip oldukları sosyal, kültürel, ekonomik, politik gibi birçok alandaki birikim ve hedeflerinden bağımsız değildirler. Örneğin, tarihsel birikim ve zenginliği ile Türkiye, tüm alanlarda kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen, ihtiyaç duyduğu bilgi ve teknolojiyi kendi üreten, elde ettiği kazanımlarla refah düzeyini arttıran; elindeki kaynak ve

Geliş Tarihi/Received: 28.02.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 23.09.2022

Yayın Tarihi/Publication Date: 28.12.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Yavuz AKBAŞ

E-mail: yavuzakbas52@gmail.com

Cite this article as: Akbaş, Y. (2022). Evaluation of geography curriculum in the context of the 2023 Education Vision Document. *Eastern Geographical Review*, 27(48), 49-64.

Copyright©Author(s) - Available online at eastgeography-ataunipress.org

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

birikimi hâkim dünya nizamındaki sömürü anlayışının tersine dost ve kardeş ülkelerle paylaşan bir medeniyet anlayışının asli aktörü olarak kendini konumlandırmaktadır. Tüm hedeflerin planlanması, icrası ve sürdürülmesinin öznesi insandır. İnsan kaynağı bir ülkenin sahip olduğu imkân ve kabiliyetleri, en verimli şekilde kullanmasında başat unsurdur. Bu kaynağın ülke gerçekleri ve hedefleri bağlamında gerekli bilgi, beceri ve değerlere sahip olması eğitim faaliyetleri çerçevesinde gerçekleşmektedir. Geleceğe yönelik tüm planların temeli ve yapılabirliği eğitime bağlıdır demek yanlış olmayacaktır. Eğitim konusunda temel bir anlayış ve yol haritası, kendi kültürel kodlarından, değer ve birikimlerinden hareketle çağdaş dünyanın gereklerini dikkate alarak deneme yanılma ile vakit kaybetmeden bilimsel bir bakış açısına sahip olarak yapılandırılmalıdır. Bu konuda alınacak kararlar ve atılacak adımlar, alanın uzmanları, uygulayıcıları ve paydaşları tarafından yapılan değerlendirme ve katkılara dayalı olmalıdır.

Darülmualimin, Darülmualimin-i Rüşdî, Dârülmualimât, Darülmualimin-i Âliye ve Darülfünun gibi kurumlardan hareketle modern anlamda 170 yıllık geçmişe dayanan yükseköğretim geleceğine ve öğretmen yetiştirme tecrübesine sahip olan ülkemizde, eğitim konusunda yapılacak düzenleme ve planlamanın merkezinde akademisyenler, öğretmenler ve konuyla ilgili sivil toplum kuruluşları yer almalıdır. Millî Eğitim Bakanlığının hazırlamış olduğu ve 23 Ekim 2018 tarihinde kamuoyuna sunulan, 2023 Eğitim Vizyonu belgesinde “Çağın ve geleceğin becerileriyle donanmış ve bu donanımı insanlık hayrına sarf edebilen, bilime sevdalı, kültüre meraklı ve duyarlı, nitelikli, ahlaklı bireyler yetiştirmek” amacına yönelik bir çerçeve oluşturulmuştur (MEB, t.y., s. 7).

Bireyin kendini tanıması, mili ve evrensel değerlere sahip olması, bilgi, beceri ve değerleri ile bütüncül bir anlayış içinde yetişmesi güçlü bir şekilde vurgulanmakta olup; öğretmenlerin, belirtilen hedeflere ulaşmada, öğrenciyi tanıma, onun ihtiyaçlarına göre öğretim programı revize etmede, okullar arası eşitsizliği ortadan kaldırmadaki yadsınamaz rolü ve etkinliği vizyon belgesinde açıkça belirtilmektedir. Bu konu ilgili dokümanda, “Geleceğimize yön verecek vizyonumuz, öğretim programını bilgidan beceriye, beceriden görgüye taşımaya hedeflerken başarının anahtarı olarak öğretmen eğitimini koşul olarak görmektedir. İyi yetişmiş öğretmenlerin olduğu bir sistemde “çerçeve öğretim programı” yeterlidir. Usta bir öğretmen, öğretim programını çocukların ihtiyacına göre anında yeniden inşa eder, fırsat eğitimi yapar. Öğretmen yeterli olgunluğa ve güce erişmezse içerik, teknoloji, fiziksel altyapı değerini bulamaz” (MEB, t.y., s. 9) şeklinde ifade edilmiştir. İlâveten, toplumun kültürel dokusuna değinilmiş, eğitim anlayış ve uygulamaları, içinde geliştiği kültüre özgü olduğu, eğitim sistemini oluştururken ya da sorunlarına çözüm ararken o sistemi oluşturan kültürün ve toplumun özelliklerini göz önünde bulundurmanın gerekliliği dile getirilmiştir. Vizyon belgesinde eğitim felsefesi, temel politikalar, içerik ve uygulama, okul gelişim modeli şeklindeki başlıklar kapsamında genel bir çerçeve sunulmuş ve ölçme değerlendirme, yabancı dil eğitimi, özel eğitim gibi eğitim sisteminin bileşenlerine yönelik 17 başlık altında temel hedefler ve içeriklerine yer verilmiştir. Öğretim programları ile ilgili temel ilkeler, “İçerik ve Uygulama” başlığı altında öğretim programları ve içerik ile ilgili ilkelere değinilmiş olup, özellikle temel becerilere ilişkin zorunlu dersler dışında ders sayı ve içeriklerinin azaltılacağı/kaldırılacağı şeklinde bir yaklaşım benimsenmiştir. Temel becerilere bağlı dersler netleştirilmemiş olup coğrafyanın bu temel dersler arasında yer alması bir zorunluluk olarak düşünülmektedir. Bu bağlamda coğrafya dersinin ülkemiz eğitim sistemindeki

yeri ve önemini; gelecek nesillerin daha yaşanabilir bir dünyaya merhaba diyebilmesi, milli benliklerinin zeminini oluşturan vatan topraklarından başlayarak dünyayı, onu oluşturan fiziki ve beşerî sistemler arasında bağlantıları ve ilişki ağlarını anlayabilmesi için coğrafi bilgi ve becerilerin neden gerekli olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

Neden Coğrafya Eğitimi?

• Uluslararası Coğrafya Birliği Coğrafya Eğitim Komisyonuna (International Geographical Union Commission on Geographical Education [IGU-CGE]) göre, coğrafya eğitimi günümüz ve gelecekte dünyada aktif ve sorumluluk sahibi (bilinçli) bireylerin/ vatandaşların yetiştirilmesi için vazgeçilmezdir. Sürdürülebilir kalkınma, milli kültürü edinme, diğer kültürler, uluslar, ırklar ve dinler açısından anlayışı, hoşgörü ve dostluğu destekleme, barışı sağlama konularında coğrafya eğitimi önemli katkılar sağlamaktadır (IGU-CGE, 1992). Çevresel sorunların bir yandan kaynağı diğer yandan da çözümünün bir parçası olarak insanın, üretim ve tüketim faaliyetlerinin artmasına bağlı olarak doğal çevrede oluşan kirlilik, bozulma ve stresi, doğanın sınırlarını nasıl zorladığı ve baskıladığını fark etmesi; sürdürülebilir bir dünya için neler yapılması gerektiğine ilişkin bilinç kazanması coğrafya eğitiminden bağımsız düşünülemez. Girgin (2001, s. 132) tarafından da belirtildiği gibi “Dünyanın her yerinde farklı kültürlerin kullandığı arazi bölümleri farklı biçimlerde örgütlenmiş ve bunların her birinin doğayı algılama geleneklerindeki ayrıntılar, büyük farklar doğurabilecek niteliktedir. Başka bölge, ülke hatta kıtalardaki bu ilginç doğal ve beşerî çevreleri algılayabilmek genellikle coğrafyanın mekân boyutunun iyi öğrenilmesine bağlıdır”. Farklı kaynaklardan hareketle coğrafya öğrenmenin hangi konu/durumlar için gerekli, yararlı ve vazgeçilmez olduğu kısa maddeler şeklinde açıklamak gerekirse bunlar:

- Dünya üzerinde farklı kültürleri, yaşam biçimlerini, insanların sahip oldukları değerleri tanıma, farkına varma ve bunları koruma adına bilinç geliştirme,
- Yerel, bölgesel ulusal ve uluslararası ölçekte doğal çevrenin korunmasına, sorunların çözümünde rol alamaya yönelik bilinç oluşturma, çevrenin doğal ortam özelliklerini tanıma,
- İnsan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretim faaliyetleri ve kaynak kullanımı ile doğal çevrenin tahribi ve kaynakların aşırı kullanımı arasındaki dengeyi koruma; bu konuyu göz ardı eden ekonomik model ve faaliyetlere karşı tavır alma,
- Dünyadaki farklı ölçekteki olayları ve mekânsal ilişkileri anlama için konum bilgisi ve konum analizi becerisine sahip olma,
- Dünya üzerinde doğal, beşerî sistemleri ve bunların birbirleri üzerindeki etkileri ve farklı doğal, ekonomik, kültürel ortamları anlama,
- Dünya ile ilgili bilgi sahibi olmak için mekânsal bakış açısı sağlama,
- Bireysel ve toplumsal konulara yönelik (nerede yaşamalıyım? sorusundan sosyal refah, çevre koruma ve uluslararası konulara kadar) etkili kararlar alma,
- Bölgelerin değişen coğrafi özelliklerini kelimeler, haritalar ve grafikler ile tasvir etme,
- Dünya üzerinde ekonomik, sosyal, politik çevresel problemlerin nedenlerine yönelik mekânsal analizler yapabilme, dünya sorunları hakkında bilgi sahibi olma,
- Yaşadığı mekândan başlayarak kendini, yaşadığı toplumu ve farklı insanları tanıma, saygı gösterme, hak ve özgürlüklere sahip çıkma,

- Kaynakların, kültürün, çevrenin devamlılığını sağlamanın önemini kavrama ve her alanda sürdürülebilir bir yaşam tarzının oluşmasına katkı sağlama,
- Sürdürülebilir kalkınma bağlamında doğanın, ekonominin ve toplumun sürdürülebilirliğine yönelik anlayış geliştirme,
- Yaşadığı toplumun bir bireyi olarak yaşadıkları sorunlara çözüm arayan, ilişkide olduğu toplulukları, sorunları ve potansiyellerini bilen ve bunu kullanan etkin vatandaşlar yetiştirme, yurt sevgisi ve vatandaşlık bağlarını güçlendirme,
- Ülke savunmasında, ülke kaynaklarını ve potansiyelini anlama ve buna göre doğru kalkınma planları hazırlama,
- Yaşadığı mekânı ve mekânsal unsurların dağılımını anlamada haritalardan/temsil araçlarından yararlanma,
- Dünyaya ilişkin hem hümanist hem de bilimsel bir bakış açısı kazandırma,
- Dünyada genel olarak olayların gidişini izleyebilme ve evrensel bir görüş, düşünme tarzı, başka bir ifade ile tüm olaylara geniş açıdan bakma alışkanlığı kazandırma,
- Farklı toplumlar ve kültürlerle tanışarak, farklı ulus/toplulukların birbirine nasıl bağlı olduklarını anlamalarına,
- Ülke menfaatlerinin, şahsi menfaatlerin üzerinde olduğunu kavrama,
- Milletlerin refah ve mutluluklarının coğrafi çevreden yararlanma derecesine ne kadar bağlı olduğunu gösterme,
- Milli ve evrensel değerleri kazanma, şeklinde sıralanabilir (Alım & Altaş, 2005; Atalay & Atalay, 2001; Bednarz ve ark., 2013; Girgin, 2001; IGU-CCE, 1992, 2000, 2016; Marran, 2003; Maude, 2010; Şahin, 2001).

Ülkemiz özelinde, yurttaşlarımızın Türkiye'nin jeopolitik, jeostratejik konumunu ve önemini bilmesi, uluslararası birçok konunun/sorunun bir öznesi olarak öne çıkmasını nedenini kavraması, bu toprakların sahip olduğu yeraltı ve yerüstü kaynakları tanınması ve sahip çıkma iradesi göstermesi; bağlı olduğu uluslararası örgütler hakkında bilinç kazanmasında coğrafya dersi kilit rol oynamaktadır. Bu bağlamda "Vatan duygusunun gelişip kökleşmesinde esas kaynak coğrafya öğretimidir. Milli değerlerin oluşması bir milletin varlığına; milletin devamlılığı ise, bir yurdun varlığına bağlıdır. Vatan coğrafyanın kendisidir" (Aksoy, 2003, s. 58). Taş (2007) tarafından belirtildiği gibi, "ülkemizde coğrafya dersinin üzerinde çok durulması normaldir. Çünkü Türkiye'nin jeopolitik konumu bir bakıma bunu gerektirmektedir. Türkiye, üç ana karanın birbirine en çok yaklaştığı, bunlar arasındaki enerji, ürün ve metallerin taşındığı geçiş güzergâhı üzerindedir. Bunun yanında Ortadoğu, Kafkasya, Balkanlar, Kuzey Afrika gibi dünyanın politik açıdan en kararsız ve çatışma potansiyeli yüksek bölgelere komşu ve etki sahası içinde olması nedeniyle, bu bölgelerde krizlere dönüşen durum, sorun ve karışıklıklar Türkiye'yi etkilemekte, söz konusu yerler hakkında bilgi sahibi olmayı zorunlu kılmaktadır" (s. 38).

Farklı ülkelerde ilkökul düzeyinden başlamak üzere, Rusya ve İngiltere'de olduğu gibi ortaokul ve lise düzeyinde zorunlu ve bağımsız; Avusturya ve Yeni Zelanda'da beşerî ve Sosyal bilimler, Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyal bilgiler /tarih ve coğrafya dersleri kapsamında, coğrafya eğitimine dönük bilgi ve beceriler öğrencilere kazandırılmaktadır. İlkokul düzeyinde adı geçen bu ülkelerde coğrafya ile ilgili temel bilgilere yer veren dersler bulunmaktadır. Örneğin Şili'de tarih derslerine gömülü olarak, Rusya'da "Dünya çevresi (insan, doğa ve toplum)", Çek Cumhuriyeti'nde "insan ve Dünya" (ilkokul), "insan ve Doğa" (ortaokul için) dersi kapsamında coğrafya konularına yer verilmektedir (Australian Curriculum, Assessment and Reporting Authority [ACARA], 2015; Khlebsova ve ark., 2020; Şahin, 2020; Salinas-Silva ve ark., 2015; Spurná

ve ark., 2020). Finlandiya'da 1 ve 4. sınıfta doğa bilimi olarak (Çevre ve Doğa), 5-6. sınıfta coğrafya ve biyoloji, 7-9. sınıflarda ise bağımsız olarak yerel yönetimlerin tercihleri doğrultusunda coğrafya dersine yer verilmiştir (Solem ve ark., 2013). Bazı ülkelerde okuldaki coğrafya, fen bilimleri ile entegre iken (örneğin, Finlandiya'da coğrafya öğretmenleri genellikle biyoloji öğretir), bazılarında ise sosyal bilimlerle bütünleştirilerek ele almaktadır (İngiltere, ABD, Japonya'da olduğu gibi). Farklı ülkelerin coğrafya ile ilgili öğretim programlarında bahsedildiği gibi farklılıklar olsa da, günümüzde coğrafya eğitimine verilen önemin arttığı ve öğrencilere coğrafi bakış açısı ile bilgi, beceri ve değerlerin kazandırılmasının önemi yapılan birçok çalışma ve raporda yer almaktadır (ACARA, 2011; DfE, 2014; GENIP, 2012; IGU-CCE, 1992, 2000, 2015, 2016).

Etkili bir coğrafya eğitimi için doğrudan bilgi vermek yerine, güncel sorunların kavranması ve çözümlerine odaklanılmalıdır. Coğrafyanın ulaşım, kıtlık, yoksulluk, doğanın korunmasına ve sürdürülebilir kalkınma, yerel ve bölgesel küresel sorunlara yönelik çözüm üretmedeki gücünü öğrencilere göstermek, coğrafi sorgulamalar yoluyla onları benzer sorunlara çözümler üretmeleri için teşvik etmek oldukça önemlidir. Ekonomik ve siyasal problemleri anlayarak, çözüm yolları üretme yeteneği kazandırmak coğrafya öğretiminin genel amaçları arasındadır (Aydın & Güngördü, 2015). 2023 Eğitim Vizyonu belgesinde belirtilen; sahip olduğu donanımı insanlık yararına sarf edebilen, bilime sevdalı, kültüre meraklı ve duyarlı, nitelikli, ahlaklı bireyler yetiştirmek ve beşerlikten insanlaşmaya doğru bir inşa eylemini eğitimin odak noktasına koymak hedefleri için, coğrafya dersi temel bir zemin olarak düşünülebilir. Çünkü coğrafya kendi kültürünü, farklı kültür ve yaşam tarzlarını, yaşadığı toprakların kıymetini anlama ve sürdürülebilir yaşama yönelik bireylere kazanımlar sunmaktadır.

Coğrafya derslerinin genel kapsam ve çerçevesi, özel amaçlarına dayalı kazanımlar bağlamında öğretimi yapılacak bilgi, beceri ve değerler öğretim programlarında belirlenmektedir. Ülkemizde coğrafya dersine yönelik birçok öğretim programlarının hazırlandığı ve bazılarının taslak ve kısa süreli olmak kaydı ile sayılarının 17 (Şahin, 2020) olduğu belirtilebilir. 2000 yılı öncesinde 1924 yılından başlayarak, 1927, 1938, 1942, 1957, 1971, 1973, 1982, 1983, 1992'de coğrafya dersi öğretim programında değişikliğine gidilmiştir. 1941 yılında yapılan coğrafya kongresi bu süreçte önemli dönüm noktalarından biri olma özelliği taşımaktadır. Bu kongrede coğrafya eğitiminin temelleri, amaç ve hedefleri konusunda alınan bazı kararlar doğrultusunda kısa süre içinde bir program hazırlanmış, lise ve dengi okullarda zorunlu bir ders olarak coğrafya eğitiminin belli amaçları -Genel coğrafya, Türkiye coğrafyası ile ilgili bilgiler ile vatandaşlık bilinci kazandırmak gibi- belirlenmeye çalışılmıştır. Bu girişimler, coğrafya öğretiminin belirli bir plan ve program dahilinde sürdürülmesini sağlamada gerekli zemini oluşturdukları için önemli bir role sahiptir (Geçit, 2008). 1971 ve sonrasında yapılan programlarda konular ve ünitelerin yanı sıra genel amaçlar da yer almaya başlamıştır. Genel amaçlar 1992 yılında yapılan programlara kadar önemli değişim olmadan varlığını korumuştur (Engin ve ark., 2003; Kaya, 2012; Şahin, 2019; Sözen, 2018; Taş, 2007). Genel Coğrafya, Ülkeler Coğrafyası ve Türkiye Coğrafyası derslerinin ayrı ayrı ele alınmıştır. Yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri, ülkeler coğrafyası konularına dâhil edilmiştir. Avrupa Ekonomik İş Birliği

(AET) 1992 programında Avrupa Topluluğu (AT) olarak değiştirilmiştir” (Engin ve ark., 2003, s. 113).

1971-1992 yılları arasındaki programlarda eğitim felsefesi açısından önemli fark yok iken, 2005 yılında yapılan programda bu durum değişmiş, eğitim paradigmasında yaşanan köklü değişim programa yansımıştır. Önceki yıllardan farklı olarak program tasarımında belirgin değişimler olmuş, genel amaçlar ile kazanım, öğrenme alanı, beceri ve değer açık olarak belirtilmiştir. 2005 Coğrafya Dersi Öğretim Programına (CDÖP) kadar programlarda içeriğin daha çok, *Genel, Ülkeler ve Türkiye Coğrafyası* (Fiziki/beşerî) dersleri kapsamında sunulduğu görülmektedir. 2005 CDÖP’te ise tüm dersler *Coğrafya* adı altında birleştirilmiş ve sınıf seviyesine göre *Coğrafya I, II, III, IV* şeklinde isimlendirilmiştir. 2005 CDÖP’ten itibaren 9. ve 10. sınıflarda coğrafya dersi zorunlu olarak, 11. ve 12. sınıflarda ise seçmeli olarak okutulmak üzere kurgulanmıştır. Toplumsal ihtiyaçlar, ülkede ve dünya yaşanan değişim ve gelişmelere bağlı olarak 2011, 2014 ve 2015’te zaman zaman küçük değişiklikler yapılan program; 2017 yılında kapsamlı olarak yenilenmiş, sadece 9. sınıflarda uygulandıktan sonra 2018 yılında revize edilerek, bu çalışmanın konusu olan öğretim programı 2018-2019 Eğitim Öğretim yılından itibaren tüm sınıf düzeylerinde uygulanmaya başlanmıştır. Ülkemizde coğrafya eğitimi 1-3. sınıflarda hayat bilgisi, 4-7. sınıflar arasında sosyal bilgiler dersi kapsamında programında işlenmektedir. Ayrıca 4-8. sınıflar arasında fen bilimleri dersi içinde de iklim, taşlar ve mevsimler gibi konu başlıklarına yer verilmektedir. Ortaöğretim kademesinde ise 2005 yılında yapılan değişiklikle birlikte 9 ve 10. sınıflarda zorunlu (haftada 2 ders saati), 11 ve 12. sınıflarda ise seçmeli dersler (2-4 ders saati) olarak yer almıştır. Son olarak 2018 yılında CDÖP’te değişime gidilmiştir.

Çalışmada, yürürlükte olan son programa yönelik genel değerlendirmeler, mevcut durumun etkinliği ve eksiklikleri belirlenerek, 2023 Eğitim Vizyonu ile olan ilişkisi incelenecektir. Bu kapsamda CDÖP, programın genel yapısı ve öğeleri (hedef-kazanım, kapsam-içerik, öğretme-öğrenme durumları ve ölçme değerlendirme) dikkate alınmıştır. Öğretim programının genel yapısı ve öğeleri aynı zamanda 2023 Eğitim Vizyonu belgesi ile ilişkilendirilerek değerlendirilmiş aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır.

- CDÖP genel yapısı, önceki programlardan farkı ve 2023 Eğitim Vizyonunda bertelen müfredat yaklaşımı ile olan ilişkisi nedir?
- CDÖP’te yer alan **özel amaçların** mevcut durumu, etkili ve eksik yönleri ve 2023 Eğitim Vizyonu ile olan ilişkisi nedir?
- CDÖP’te yer alan **içeriğin ve kazanımların** mevcut durumu, etkili ve eksik yönleri ve 2023 Eğitim Vizyonu ile olan ilişkisi nedir?
- CDÖP’te yer alan **öğrenme-öğretme durumlarının** mevcut durumu, etkili ve eksik yönleri ve 2023 Eğitim Vizyonu ile olan ilişkisi nedir?
- CDÖP’te yer alan **ölçme-değerlendirmenin** mevcut durumu, etkili ve eksik yönleri ve 2023 Eğitim Vizyonu ile olan ilişkisi nedir?

Yöntem

Araştırmada, nitel yaklaşıma dayalı olarak doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Genellikle doküman, “araştırma ile ilgili (görsel görüntüler dahil) çok çeşitli yazılı, görsel, dijital ve fiziksel materyale atıfta bulunmak için bir şemsiye terim olarak kullanılır. Nitel araştırmalarda, araştırma tasarımının bir parçası olan dokümanlar aynı zamanda bir veri kaynağıdır” (Merriam & Tisdell, 2016, s.

162). Doküman incelenmesi araştırılması hedeflenen olgu, olay veya durum hakkında bilgi içeren yazılı materyalleri kapsar. Hangi dokümanın önemli olduğu ve veri kaynağı olarak kullanılabilirliği araştırma problemleri ile yakından ilgilidir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu çerçevede araştırma soruları ile ilgili olarak incelenen dokümanlar; 2005 ve 2018 Coğrafya Dersi Öğretim Programı, 2023 Eğitim Vizyon Belgesi, farklı ülkelerin (İngiltere, Avustralya, İrlanda vb.) coğrafya öğretim programları ve Türkiye Yeterlilikler Çerçevesidir.

Bulgular

Çalışmada incelenen dokümanlardan elde edilen veriler ve bunlara yönelik alanyazına dayalı tartışmalar, araştırma soruları bağlamında aşağıda farklı başlıklar altında sunulmuştur.

2018 Coğrafya Dersi Öğretim Programının Genel Yapısı ile İlgili Değerlendirmeler

Ülkemizde 2005 yılında öğretmen merkezli ve davranışçı yaklaşıma dayalı eğitimin yerine öğrenci merkezli, salt bilgiyi öğrenemeyen; bilgi, beceri ve değerleri bir bütün olarak öğrencilere kazandırmayı amaçlayan bir eğitim paradigması hâkim olmuştur. Bu kapsamda tüm eğitim kademelerinde yer alan derslerin öğretim programlarında yapılandırmacı yaklaşım anlayışına dayalı; öğrenci merkezli uygulamalara rehberlik edecek özel amaç ve kazanımlara yer veren bir değişime gidilmiştir. Bu derslerden biri de coğrafya dersidir. 1992 yılı ve öncesindeki programlara göre köklü değişimler yapılmıştır. Önceki programlara ilişkin konu temelli ve bilgi odaklı olma, öğretmeni tek bilgi kaynağı ve öğretim sürecinin tek otoritesi olarak görme ve anlamlı öğrenmeden çok ezberlemeye yol açma gibi temalara yönelik eleştiriler dikkate alınmıştır. Farklı ülkelerdeki programlar incelenmiş ve gerekli paydaşların görüş ve önerileri alınmış olup; geçmiş tarihlerde bugüne göre daha aktif olan Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecinin bir parçası olarak evrensel değerler ve çok kültürlülük vurgusunun öne çıktığı görülmüştür. 2005 CDÖP’te, öğrenci merkezli ve aktif öğrenme ilkeleri dikkate alınarak, hedefler, amaçlar, öğrenme alanları, beceriler, değerler ile süreç temelli değerlendirme yaklaşımı yer almış olup; değişen eğitim anlayışını yansıtmak ve öğretmenlere bu konuda rehber olmak adına, programın tüm bileşenlerini açıklayan, kazanım bazında etkinlik ve alternatif değerlendirme tekniklerini içine alan yaklaşık 200 sayfalık bir metin olarak hazırlanmıştır. Bu program yapılan revizelerle birlikte 13 yıl boyunca uygulamada kalmıştır. Programda yapılan köklü değişimin sahada ne kadar hayat bulduğu, öğretmenler tarafından ne derece benimsendiği, derslerin öğrenci merkezli öğretim uygulamalarına dayalı olarak yürütülüp nihayetinde programın hedeflerine ne derece ulaştığı ise tartışılmalıdır. Süreç içerisinde öğretmenlerin öğrencilik yıllarından itibaren eğitim aldıkları ve uzun yıllar deneyimledikleri geleneksel öğretim anlayışını değiştirmede yaşadıkları zorluklar (Geçit, 2008), yeterli hizmet içi eğitim almamış olmaları (Artvinli, 2007), programın istediği öğretim ortamına yönelik tecrübe ve pedagojik eksiklikleri; öğretim kurumlarının fiziki alt yapı yetersizlikleri programın amaçlara ulaşmayı engelleyen sorunlardan başlıcaları olmuştur. 2005 CDÖP sonrasında bu sorunların aşılması ve gerekli değişimlerin yapılması konusu program geliştirme sürecinin doğasına bağlı olarak devam etmiş olup; 2018 yılında son hali verilen yeni program yürürlüğe girmiştir. Programın genel yapısına bakıldığında 2005 programına göre önemli bir değişim göstermediği belirtilebilir. Bunun yanında 2018 programının 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi ile uyumu konusundaki görüşler aşağıda sunulmuştur.

- 2018 CDÖP'te programın dayandığı eğitim felsefesi ve öğretimin yaklaşımı net olarak belirtilememiştir. 2005 programında aktif öğrenme ve yapılandırmacılığın esas alındığı açık bir şekilde ifade edilirken, yeni programda açık bir ifadeye rastlanmamıştır. Bununla birlikte yeni programın dayandığı, toplumsal, bireysel ve psikolojik, tarihsel ve kültürel, ekonomik temeller hakkında da bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu durum program geliştirme sürecinin bilimsel yöntem ve esaslara ne derece uygun olarak yapıldığı konusunda şüphe doğurmaktadır. Ayrıca süreci kimlerin yürüttüğü, program oluşturma sürecinde ihtiyaç analizlerinin nasıl yapıldığı, özel amaç, kazanım ve içeriklerin belirlenme süreci hakkında bilgi verilmemiş olması da ayrı bir eksiklik olarak değerlendirilmelidir.
- 2005 CDÖP vizyon olarak, öğrencilerde yaşadıkları yerden başlayarak ülkemiz ve dünya ile ilgili coğrafi bilinç geliştirmek belirlenmiş iken yeni programda millî ve manevi değerlere sahip olma, temel yetkinliklerle donatılma şeklinde bir perspektif sunmaktadır. Birçok ülkenin (ABD, Avustralya, İngiltere gibi) programında da coğrafya biliminin incelediği konu ve olayları ele alma yaklaşımı ve düşünme tarzını içeren coğrafi perspektif kazandırma şeklinde geçen coğrafya öğretimine özgü bir vizyona yer verildiği bilinmektedir. Bu haliyle 2023 vizyonunda öne çıkan kalbi ile bakabilen; kendi toplumunun değerlerini benimseyerek hayata dair bilgi ve becerileri kazanmış bireyler yetiştirmek yaklaşımıyla programın uyumlu olduğu belirtilebilir. Ancak programda coğrafya dersine özgü bir vizyona ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Tüm derslerde örtük, kazanımlarla entegre verilecek değerler ve becerileri coğrafya dersinin vizyonu olarak sunmak, programın uygulanmasında, temel hedefinin ne olduğu konusunda karmaşıklığa ve boşluğun oluşmasına neden olabilir. Örneğin ABD ulusal standartlarında bu durum, ekolojik ve mekânsal boyutlarda coğrafi bakış açısı (geographic lens) kazanmış; bu bakış açısını coğrafi bilgi ve beceriyle birleştiren kullanan/uygulayan (doing geography) bireyler (geographically informed person) yetiştirmek olarak belirlenmiştir (GENIP, 2012). Benzer şekilde ülkemiz programında da öğrencilerin ortaöğretim süresince coğrafya dersleri yoluyla kazanacakları ve hayat boyu kullanabilecekleri bilgi, beceri değer ve tutumları kapsayan ana vizyon belirtilmelidir.
- 2018 CDÖP'te önceki programdan farklı olarak "Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi (AYÇ) ile uyumlu olacak şekilde tasarlanan; Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinin Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin Bakanlar Kurulunun 2015/8213 sayılı Kararıyla 19.11.2015 tarihli ve 29537 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmasıyla beraber yürürlüğe giren yetkinliklere yer verilmiştir. Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyinin 18.12.2006 tarihli ve 2006/962/EC sayılı *Hayat Boyu Öğrenme İçin Anahtar Yetkinlikler* hakkındaki tavsiye kararının ekinde *Hayat Boyu Öğrenme İçin Anahtar Yetkinlikler-Avrupa Referans Çerçevesi* bulunmaktadır" (Mesleki Yeterlilik Kurumu [MYK], 2015, s. 23). Bu çerçeveye; "Anadilde iletişim", "Yabancı dillerde iletişim", "Matematiksel yetkinlik ve bilim/teknolojide temel yetkinlikler", "Dijital yetkinlik", "Öğrenmeyi öğrenme", "Sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler", "İnisiyatif alma ve girişimcilik", "Kültürel farkındalık ve ifade" şeklinde sekiz ana anahtar yeterlik, programda yer almaktadır. Ancak bu yetkinlikler MYK tarafından oluşturulan metinden birebir alınmış olup coğrafya ile ilişkisi, bunların seviyeleri ve yeterlilik ölçütleri belirtilmemiştir. Bu haliyle yeterliklerin, öğrencilerin Avrupa ülkeleri ve ülke içinde diğer okul ve öğrencilerle entegrasyonunu sağlama, hayat boyu öğrenmeyi destekleme ve fırsat eşitliği oluşturma, mesleki gelişim ve istihdama katkı sağlama ile bağlamı oluşturulmadan

programda bulunması; bunların ders sürecinde dikkate alınmalarını ve ölçülmelerini olumsuz etkileyecektir. Ülkemizde yükseköğretimde coğrafya eğitimi alanların, öğretmenlik dışında farklı mesleklerde istihdam edilmeleri konusundaki sorunlar göz önüne alındığında, coğrafya öğretmenlerinin coğrafyanın okul dersi dışında etkinliğini anlamaları ve anlatabilmeleri için de yeterliklere yönelik açıklamaların sınırlı ve alanla ilişkilendirilmediği, bu sebeplerle de genel bir çerçeve olarak kaldığı belirtilebilir. Oysaki Avustralya'nın ilgili öğretim programında coğrafya eğitimi almış bireylerin, çok çeşitli alanlarda kariyer sahibi olabileceğine vurgu yapılmaktadır. Bu alanlar; "çevre yönetimi, doğal afet yönetimi, kentsel planlama ve şehircilik, turizm ve seyahat, pazarlama, gezi yazarlığı; acil durum yönetimi, orman yönetimi, gizli servis, mekânsal bilgi teknolojisi; haritalama, yerel ve bölgesel kalkınma; sosyal planlama, sosyal çalışma, eğitim (öğretmenlik, akademik kariyer)" olarak sıralanmaktadır (ACARA, 2011, s. 3).

- Yeterliklerde gözlemlenen durumun 2018 programında beceriler konusunda da olduğu belirtilebilir. Dersle yönelik becerilerin kapsamı, nasıl uygulanacağı, nasıl öğretilenlerine yönelik örnekler ile ilgili açıklamalara yer verilmeden, beceriler liste şeklinde sunulup, bazı kazanımlarla eşleştirilmiş şekilde programda mevcuttur. Derslerde öğretmenlerin becerileri konulara nasıl entegre edecekleri, bu becerileri geliştirmede kullanacakları kaynak ve araçların neler olduğu, gerekli teknolojik alt yapının (yazılım, donanım) olup olmadığı netleştirilmeden beceri temelli bir öğretimin nasıl gerçekleştirilebileceği düşündürücüdür. Coğrafyanın yer isimleri, nüfus, yerleşme ve fiziki unsurlara ait olgusal bilgilerin aktarımı olan bir ders olmaktan sıyrılıp; öğrencilerin bilgi ve kavramları alan gezileriyle, mekânsal teknolojiler kullanarak yerinde gözlemleyip yerel, bölgesel sorunlara yönelik çözümler üretmek coğrafyanın uygulama boyutunu görmeleri, derslerde becerilerin kazandırması ile yakından ilişkilidir. 2023 Eğitim Vizyonu belgesinde yetkinlikler ve becerilerin eğitim sisteminin temel bileşenlerinden biri olarak görülmüştür. Vizyon belgesinde "Müfredatların çocuklarımıza sunacağı imkânlarla ilişkin temel unsur; öğrenilen her türlü bilgi, beceri ve tutumun bir davranış olarak ortaya çıkmasının ötesinde, çocukların kendilerine ve topluma doğrudan hizmet edebilecek bir yetkinlik olarak yerleşmesidir. Görgü olarak tanımlanabilecek bu unsurun temel dayanağı, birbirini tamamlayan, kavramsal öğrenmeyi ve derinleşmeyi destekleyen ders ve etkinliklerle çocuğun bütüncül gelişimine hizmet etmektir. Kazanılan becerilerin içselleşmesinde her türlü öğrenme içeriği; (a) ilgili, (b) ilişkili, (c) geçişken, (d) analitik ve (e) birbirini tamamlayıcı olarak tasarlanacak ve hayata geçirilecektir. Dolayısıyla müfredat, çocukların ilgi, yetenek ve mizaçları doğrultusunda esnek, modüler ve uygulamalı olarak iyileştirilecektir (MEB, t.y., s. 25)" şeklinde dile getirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında 2018 öğretim programı, 2023 Eğitim Vizyonu belgesinin beceri ve yetkinliklere dönük amaç ve vizyonu ile çok da örtüşmediği belirtilebilir.

Güncel programdaki kazanımlar; içerik, beceri, değer ve yeterliklerle anlaşılır şekilde ilişkilendirilmelidir. Kazanımlar açık bir şekilde yazılmadığında ve kazanımda geçen bilgi, beceri ve değer ilişkisi anlamlı bir şekilde kurulmadığında öğretmenlerin zihninde ve ders materyallerinde (kitap, yardımcı kaynaklar) karmaşıklığa yol açmaktadır. Program Finlandiya gibi ülkelerde uygulandığı gibi, genel olarak ana tema ve çerçeveyi belirleyip içerik ve amaçları yerel olarak okullara bırakan bir anlayışı benimsemiyor ise programın daha kapsamlı bir şekilde tasarlanması gerektiği

düşünülmektedir. Program okuryazarlığı, kazanım analizi konularında öğretmenlerin ne düzeyde yeterli olup olmadıkları incelenmeli, olası eksiklere karşı önlemler alınmalıdır. Şekil 1’de görüldüğü gibi programın nasıl okunacağı bir görsel üzerinde gösterilmiş olup, bir yandan kavram ve içeriği diğer yandan değer ve becerilerin kazanım(lar)la eşleştirilmesi bir liste olarak sunulmuştur. Sorun şu ki bu yapı her öğretmen için açık ve net olmayabilir. Öğretmenler, programda kazanım bazında yeterli bilgi sunulmadığı için derslerini planlarken, ilgili içeriği, ilişki kurulması istenen beceri ve değerleri, öğretim etkinliklerini ve kullanılacak ölçme ve değerlendirme yöntemlerini belirlemede ve ders tasarımını oluşturmada zorluk yaşayabilmekte ve öğretim sürecini ders kitabına bağımlı olarak sürdürme eğilimine yönelebilmektedir.

Kazanımlar ile yapılan açıklamalar temel kavram ve çerçevenin oluşturulmasına yardımcı olsa da öğrencilerin öğretim süreci sonucunda hangi yetkinlikleri gösterecekleri açık değildir. Örneğin **“9.1.1.Doğa ve insan etkileşimini örneklerle açıklar”** kazanımı kapsamında dünyadan ve Türkiye’den tarım alanlarının, yerleşmelerin nasıl bir değişim gösterdiğini uydu görüntüleri, farklı haritalar, konuyla ilgili raporlardan inceleyerek sunabilir, şeklinde bu kazanıma ait beceri ve değerleri nasıl edindiğini gösterecek bazı yetkinlikler belirtilmelidir. Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı programlar bazında 9 ve 10. sınıflar için etkinlik kitapları yayınlamıştır. Bu etkinlik kitaplarında daha çok konu temelli ve çoktan seçmeli soruların yer aldığı etkinlik ve değerlendirme araçları bulunmaktadır.

- Programın genel yapısında öğrenme alanlarının yerine üniteler kullanılmıştır. Sarmal program yapısı içinde 9’dan 12. sınıfa kadar belirli temalara göre verilecek bilgi ve becerileri ünite kavramı ile açıklamak doğru bir yaklaşım olarak görülemez. Ayrıca bu sarmal yapının oluşumu, konu/kavram bazında sınıf düzeylerine göre nasıl bir gelişme gösterdiği (hiyerarşi oluşturduğu) açıklanmamıştır. 2023 Eğitim Vizyonu belgesinde öğretim programlarının tüm kademelerde bütüncül, yetenek kümeleriyle ilişkilendirilmiş, esnek ve modüler olarak yapılandırılacağı belirtilmektedir. Bu bütünlük üniteler yoluyla ve Türkiye-Dünya

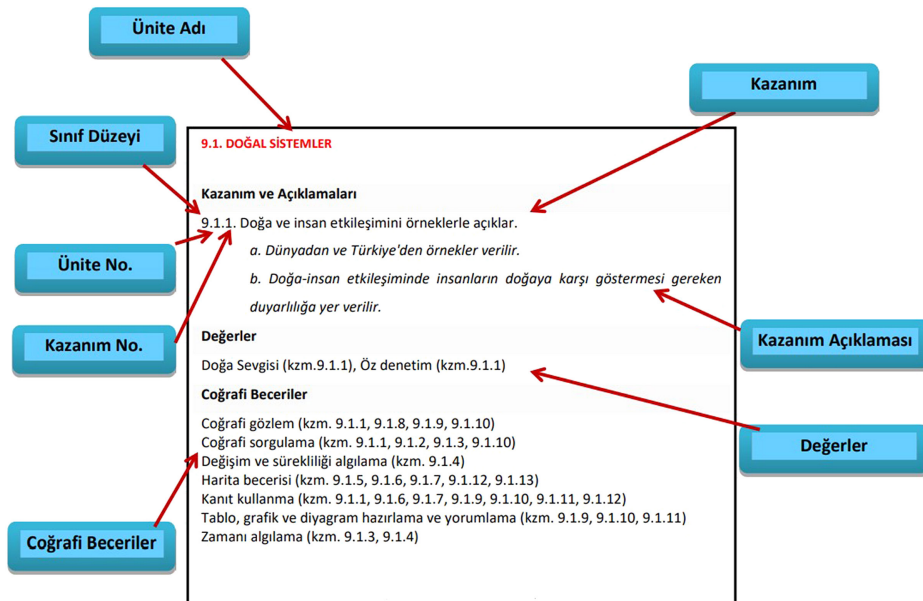
örnekleri şeklinde coğrafya programında yer bulmaya çalışsa da özellikle 9 ve 10. sınıfta çevre, sürdürülebilirlik, küresel sorunlara değinilmediği; 11 ve 12. sınıfta ise temel iklim, harita, yer şekilleri ve nüfus gibi doğal ve beşerî coğrafya konularına daha az yer verildiği böylece bütüncül ve modüler yapının bu programda etkin bir şekilde kullanılmadığı söylenebilir. Buradan hareketle “Çocuklar soru çözme, konu anlatımı gibi bir eğitim anlayışından; üretimi, yapmayı, etkileşimi, derinleşmeyi öne çıkaran bir öğretim programı anlayışına yönelecektir” (MEB, t.y. s. 26) anlayışından uzak kalmaktadır.

- Değerlerin programın özgü yönü olarak vurgulanmasına karşılık bu değerlerin nasıl kazandırılacağına ilişkin herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Dolayısı ile değerler gözden geçirilmeli değer öğretim yaklaşımları kısaca tanımlanmalıdır. Böylece önceki programda da eksik kalan bu bölüm tamamlanmış olacaktır. Ayrıca ilk ve ortaokul öğretim programlarındaki coğrafya ile ilgili konu ve becerilerin özellikle 9. sınıf düzeyinde kazanım ve içerikler belirlenirken dikkate alınması gerekli görülmektedir. Çünkü öğrencilerin ön bilgileri ve hazırbulunuşluk düzeyleri etkili bir coğrafya eğitimi için temel teşkil etmektedir.

Programın Özel Amaçları ile İlgili Değerlendirmeler

2018 CDÖP’te genel amaçlar Tablo 1’de görüldüğü gibi fazladan bir amacın eklenmesi ve amaç cümlelerinde yapılan düzenlemeler dışında 2005 programı ile belirgin olarak örtüşmektedir.

Coğrafya, temel inceleme alanı insanın da bir parçası olduğu yeryüzüdür. Dolayısıyla yeryüzünü meydana getiren fiziki ve canlı unsurların dünyanın farklı yerlerinde bir araya gelip etkileşmesi sonucu oluşan yaşam alanlarının yerel, bölgesel ve küresel ölçekte oluşturdukları mekânı/çevreyi incelemektedir. İncelemede odak noktası insan olup, doğa ile insan etkileşiminin şifrelerini, mekâna ilişkin analizler, veriler ve bunlara dayalı çıkarımlar, başta harita olmak üzere farklı grafiksel araçlarla göstererek açıklamaktadır. Çalışma alanı, yerelden küresele çok sayıda ve farklı ölçekte olup; bunlara ilişkin doğal ve beşerî karakterlerinin neden farklılaştığı, aralarında nasıl bir etkileşim olduğu ve belirli bir zaman diliminde bu yerlerde nasıl bir değişim olduğunu -bu zaman dilimi on yıllar ile milyon yıllar arasında

Şekil 1.

Programdaki Ünitelerin, Kazanım ve Açıklamaların Yapısı

Tablo 1.
2005 ve 2018 Coğrafya Dersi Öğretim Programlarının Özel Amaçları

2005 CDÖP Amaçları	2018 CDÖP Amaçları
1. Coğrafya biliminin temel kavram, kuram ve metodolojisini kullanarak araştırmalar yapar ve sonucunu raporlaştırır.	1.Coğrafya biliminin temel kavram, kuram ve araştırma yöntemlerini kullanarak araştırmalar yapması ve sonucunu raporlaştırması,
2. İnsan – doğa ilişkisi çerçevesinde coğrafi sorgulama becerileri kazanır.	2. İnsan-doğa ilişkisi çerçevesinde coğrafi becerileri kazanması,
3. Evrene ait temel unsurları yaşamla ilişkilendirir.	3. Evrene ait temel unsurları hayatla ilişkilendirmesi,
4. Doğal ve beşerî sistemlerin işleyiş ve değişimini kavrar.	4. Doğal ve beşerî sistemlerin işleyiş ve değişimini kavraması,
5. Yakın çevresinden başlayarak ülkesine ve dünyaya ait mekânsal değerlere sahip çıkma bilinci geliştirir.	5. Yakın çevresinden başlayarak ülkesine ve dünyaya ait mekânsal değerleri anlama ve bu değerlere sahip çıkma bilinci geliştirmesi,
6. Ekosistemin işleyişine yönelik sorumluluk bilinci geliştirir.	6. Ekosistemin işleyişine yönelik sorumluluk bilinci kazanması,
7. Doğa ve insanın uyumlu birlikteliği ve sürekliliği için mekânsal planlamanın önemini kavrar.	7. Doğa ve insanın uyumlu birlikteliği ve sürekliliği için mekânsal planlamanın önemini kavraması,
8. Doğal ve beşerî kaynakların kullanımında “tasarruf bilinci” geliştirir.	8. Doğal ve beşerî kaynakların kullanımında “tasarruf bilinci” geliştirmesi,
9. Mekânsal süreçlerin yerel ve küresel etkileşim içinde olabirliğini irdeler.	9. Doğal ve beşerî sistemlerin yerel ve küresel etkileşim içinde işleyişini anlamlandırması,
10. Kalkınma süreçlerinin doğayla uyumlu kılınmasının önemini kavrar.	10. Kalkınma süreçlerinin doğayla uyumlu kılınmasının önemini kavraması,
11. Doğal afetler ve çevre sorunlarını değerlendirerek korunma ve önlem alma yollarına yönelik uygulamalar geliştirir.	11. Doğal afetler ve çevre sorunlarını değerlendirerek bunlardan korunma ve önlem alma yollarına yönelik uygulamalar geliştirmesi,
12. Bölgesel ve küresel düzeyde etkin olan çevresel, kültürel, siyasi ve ekonomik örgütlerin uluslararası ilişkilerdeki rolünü kavrar.	12. Bölgesel ve küresel düzeyde etkin olan çevresel, kültürel, siyasi ve ekonomik örgütlerin uluslararası ilişkilerdeki rolünü kavraması,
13. Coğrafi birikim ve sentez ülkesi olan Türkiye'nin bölgesel ve küresel ilişkiler açısından konum özelliklerini kavrayarak sahip olduğu potansiyelin bilincine varır.	13.Coğrafi birikim ve sentez ülkesi olan Türkiye'nin bölgesel ve küresel ilişkiler açısından konum özelliklerini kavrayarak ülkesinin sahip olduğu potansiyelin bilincine varması,
14. Coğrafi değerlerin “vatan bilincinin” kazanılmasındaki önemini özümser.	14.Coğrafi bilgilere sahip olmanın “vatan bilinci” kazanılmasındaki önemini kavraması,
	15.Türkiye'nin yeni vizyonuna uygun olarak başta Türkiye ile yakın ilişkisi bulunan bölgeler ve ülkeler olmak üzere dünyadaki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler hakkında bilgi sahibi olması amaçlanmaktadır.

değişebilmekte- gibi sorulara yanıtlar coğrafya ile aranmaktadır (ACARA, 2011). Coğrafya eğitimi ile bireylere, yaşadıkları dünyayı anlama, sosyal adaleti sağlama, kendi kültürel kimliğini benimseyip kendi ülkesine ilişkin temel sorumlularının farkında olarak ulusal çıkarlarını korurken diğer kültürlerle saygı duyma ve uluslararası dayanışmanın önemini kavrama; günümüzde karmaşık hale gelen çevresel, sosyal ve kültürel sorunların farkında olup sürdürülebilir kalkınma, doğayı ve kültürel çeşitliliği koruma konularında sorumlu bir yurttaş olmada önemli bir öğrenme ve öğretim ortamı fırsatı sağlanabilmektedir.

2018 CDÖP'nin özel amaçlarında ana tema olarak coğrafi bilgi ve kavramlar, yer ve mekân, ekolojik/çevre, beceri ve değerlere odaklanıldığı anlaşılmıştır. Coğrafya ile ilgili, temel kavram ve kuramlara, coğrafi araştırma yöntemlerine hâkim olmak ilk amaç olarak belirtilmiştir. Genel amaçlarda *mekân ve yer boyutunda*; yakın çevresinden başlayarak yaşadığı mekânı tanıma, mekânı oluşturan unsurları, zaman-mekân bağlamında mekânsal değişim ve gelişimi anlama, Türkiye ile yakın ilişkide olan ülkelere ait temel bilgilere sahip olma, mekân kullanımı ve bu mekânın planlaması konusunda bilinçli olma, vurgulanmaktadır. *Ekoloji/çevre boyutunda*; kaynak kullanımı konusunda duyarlı olma, sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunması ve bu konularda uluslararası dayanışma ve iş birliğinin önemi konusunda gerekli bilgi, beceri ve sorumluluğa sahip olma öne çıkmaktadır. *Değer boyutunda*; kendi kültürel kimliğinin ve ülkesinin değerini bilme, vatanını sevme, tasarruf bilincine sahip olma vurgulanmıştır. *Coğrafi beceriler*

boyutunda; sentez ve sorgulamalar yoluyla düşünce becerileri öne çıkarılmıştır. Bu noktada özel amaçlara: (a)Türkiye'nin konumsal özelliklerine, (b) doğal afetler ve çevre sorunlarına, (c) çevresel, kültürel, siyasi ve ekonomik örgütlerin uluslararası ilişkilerdeki rolüne, (d) doğal ve beşerî sistemlerin işleyiş, süreklilik ve değişime, (e) kalkınma süreçlerinin doğayla uyumlu kılınmasına yönelik konularda coğrafi araştırma ve sorgulamalara yönlendirilme olduğu anlaşılmaktadır. Bu konular olgusal bilginin ötesinde, kanıt kullanma, argüman oluşturma, analiz, sentez ve değerlendirmeler gerektirdiği için coğrafi sorgulama becerisini işe koşmayı gerektirdiği açıktır.

Programda 12. sınıf sonunda öğrencilerin, ülkesini, dünyayı tanıyan ve işleyişindeki temel dinamikleri bilen, edindiği bilgileri günlük hayatında karşılaştığı sorunların çözümünde kullanan ve karar verebilen, toplumsal ve küresel sorunlara karşı inisiyatif alabilen, problem çözebilen, bireyler olarak yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Günümüzde etkili bir coğrafya eğitimi için bilginin yanında beceri, değer ve coğrafi bakış açısının gerekli olduğu bilinen bir gerçekliktir. Uluslararası belge ve farklı ülkelerin öğretim programlarına da yansımış olan bu anlayışı, öğretim programının genel amaçlarında görmek mümkündür. Genel amaçlara yönelik olarak belirlenen bazı eksiklik ve eleştiriler ise aşağıda sıralanmıştır.

- Amaçların hangi tema, ünite ve konularla ilişkili olduğu net olarak anlaşılmamaktadır. Özel amaçlara yönelik yeterliklerin belirli olmadığı için bu hedeflere ulaşma durumunu ölçme

değerlendirme mümkün olmamaktadır. Kazanımlar ile genel amaçlar arasındaki bağlantı kurulamadığı belirtilebilir (Süzen, 2019). Örneğin diğer amaçlardan farklı bir fil yapısına sahip olan “Türkiye’nin yeni vizyonuna uygun olarak başta Türkiye ile yakın ilişkisi bulunan bölgeler ve ülkeler olmak üzere dünyadaki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler hakkında bilgi sahibi olması amaçlanmaktadır” amacının hangi ünite, kazanım ve konularla ilişkili olduğu açık değildir. Ülkeler coğrafyası şeklinde organize edilmiş bir ünite ya da öğrenme alanı bulunmamaktadır. Türk dünyası ülke ve bölgelerinin incelemesini sağlayacak bir kazanım da bulunmamaktadır. Bu durumda bu amaç boşa çıkmış olmaktadır. Özel amaçlar genel bir bakış açısını, ana temayı öne çıkarmalıdır. Son olarak eklenen amaç, “bilgi sahibi olması” şeklinde düzenlenmiş olup; analiz, sentez ve değerlendirmeye dönük diğer amaçlarla ve programın temel felsefesi ile örtüşmemektedir. Yeni vizyondan ne kastedildiği net olmayıp yoruma açıktır. Bu amaç, “Türkiye’nin yakın ilişkide olduğu ülke ve bölgelerinin coğrafi özelliklerini kavrar ve bu bölgelerle olan ekonomik, siyasi ve kültürel bağlarına yönelik çıkarımlarda bulunur” şeklinde revize edilebilir. Ülkeler coğrafyası bağlamında bir ünite yapısı olmadığı için bu amacın çıkarılması da düşünülebilir.

- Coğrafyanın değişen dünyada sorunlara çözüm bulmada özellikle gelişen mekânsal teknolojiler sayesinde sunduğu imkânları yansıtan bir amaç bulunmamaktadır. Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), yer ve mekânların, harita başta olmak üzere temsil araçlarını kullanma, üretme ve değerlendirme ile ilgili bir genel amaca yer verilmemiş olup, “Evrène ait temel unsurları hayatla ilişkilendirmesi” amacı gibi net olmayan, çok soyut, coğrafyanın sınırlarını zorlayan amaçlar mevcuttur. Burada amaç evrenin ve dünyanın oluşumu ile ilgili olay ve süreçlere yönelik astronomi konuları mı yoksa dünyanın şekli ve hareketlerine bağlı sonuçların hayatımızdaki etkileri mi açık olarak anlaşılmalıdır. CDÖP’te, 2023 Eğitim Vizyonu belgesinde belirtilen “teknolojilerdeki yenilikler, ekonomik ve çalışma hayatındaki değişiklikler ve uluslararası etkileşimin yükselişi gibi konular, çekirdek müfredatlar içinde temel konular arasında gösterilecektir” ilkesinin tam olarak benimsenmediği anlaşılmaktadır.
- Programda sürdürülebilirlik, kültürel kimlik, milli ve evrensel değerler, kültürel çeşitlilik konularına örtük olarak değinilmiştir. Ulusal ve küresel vatandaşlığa ise doğrudan ya da dolaylı bir vurguya rastlanılmamıştır. Coğrafya eğitimi bahsi geçen konularda dünyada var olan sorun ve problemleri anlama ve çözüme iradesine sahip bireyler yetiştirmek için büyük bir fırsat olarak görülmektedir (ACARA, 2011; GENIP, 2012; Taş, 2007). Amaçlarda bahsi geçen konuda açık ifadeler olmalıdır. Amaçların sayısı azaltılmalı, genel çerçeve ve bakış açısını, temaları ve eğitim felsefesini yansıtacak şekilde düzenlenmelidir. 2023 Eğitim Vizyonunda belirtilen araştırma ve beceri temelli bir öğrenme vurgusu ve perspektifi, amaçlara yansıtılmalıdır. Amaçlarda, yaşadığı toplumda ve dünyada karşılaştığı sorunların çözümünde; coğrafi araştırma yöntemlerini ve bilimsel düşünme becerilerini kullanabilen, kanıt ve verilere dayalı olarak kendi argümanlarını oluşturan ve fikirlerini toplumla paylaşabilen ve karar verme becerisini etkin biçimde kullanabilen bireylerin yetiştirilmesine yönelik ifadelerle yer verilmesi, toplumun ihtiyaç duyduğu nitelikteki bireylerin yetişmesine katkı sağlayacaktır. Dolayısı ile “Coğrafyanın kullanmakta olduğu bilimsel süreç, yöntem ve mekânsal teknolojilerin günlük hayatta yaşanan problemlere getirmiş olduğu çözümlere yönelik farkındalık kazanır” şeklinde bir amaç eklenebilir.

- Hedefler belirlenirken, daha önceki öğretim kademelerinde coğrafya ile bağlantılı olan sosyal bilgiler ve fen bilimleri derslerinin içerikleri ve hedefleri de dikkate alınmalıdır. ABD, Avustralya, Yeni Zelanda, Rusya gibi ülkelerde 1. sınıftan başlayarak 10 ya da 12. sınıfa kadar öğrencilerin coğrafya dersinde hangi bilgi ve becerileri kazanacakları bir bütün içinde belirli bir sıra ile organize edilmekte ve her sınıf düzeyine ilişkin amaç ve yetkinlikler belirlenmektedir. Programda amaçların nasıl belirlendiğinin net ifade edilmemesi ve coğrafya ile ilişkili derslerin amaçlarından bağımsız ele alınması bir eksikliklerdir. Bu durum öğrencilerin konulara ilişkin ön bilgilerinin, hazırlanmışlık düzeylerini dikkate almadan amaçların hazırlandığı fikrine neden olmaktadır. Netice itibarı ile sosyal bilgiler ve fen bilimleri derslerinin ile programdaki amaçlarının ilişkilendirilmesi gerekli görülmektedir.

Programın İçerik ve Kazanım Boyutuna Yönelik Değerlendirmeler

2018 CDÖP’te içerik bilgi odaklı değildir. Bilginin yanında gerekli beceri ve değerlere yer verilmiştir. İçerik organize edilirken öğrenme alanı yerine üniteler kullanılmıştır. Coğrafya, farklı ölçekteki mekânlar bağlamında insan-çevre etkileşimini konu almakta, kendine has yöntem ve teknolojileri kullanarak ve doğa ve beşeri bilimlerden yararlanarak sentezler yaparak; geçmiş, günümüz ve gelecek boyutlarında insan doğa etkileşiminde yaşanan değişim, gelişim ve sürekliliği ortaya koymaya çalışmaktadır. Coğrafya biliminin çalışma alanı ve bilimsel bilgi elde etmede kullanılan yöntem, araç ve teknolojiler ile ortaya koyduğu olgu, kavram, teoriler, coğrafya eğitiminin temelini teşkil etmektedir. Örneğin IGU tarafından: (a) Lokasyon (Konum) ve Dağılım, (b) Mekân (Yer), (c) İnsan-Çevre İlişkileri, (d) Mekânsal Etkileşim, (e) Bölge, coğrafi çalışmaların temel kavramları olarak belirlenmiştir (IGU-CCE, 1992). Bu kavramların, ABD, Avustralya ve Türkiye gibi ülkelerde sistematik ve sarmal program anlayışına dayalı hazırlanmış coğrafya öğretim programlarında (IGU-CCE, 1992; MEB, 2005); belirli bir konu ile ilgili, bilgi, kavram, beceri ve değerlerin bir arada organize edildiği temalarda (öğrenme alanı/ünite) yer aldığı görülmektedir. Söz konusu temalarda insan çevre etkileşiminde etkili olan fiziki ve beşerî unsurlar, bunların değişen özelliklerine bağlı olarak yeryüzünde oluşturdukları yer ve mekânlar yer almaktadır. Farklı ülkelerdeki öğretim programlarına bakıldığında (ACARA, 2011; DfE, 2014; GENIP, 2012; Government of Ireland 1999; MEB, 2005; Spurná ve ark., 2020) tespit edilen ana temalar/öğrenme alanları aşağıda Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2’de görüldüğü gibi farklı ülkelerdeki öğretim programlarında içeriğin belli temalara göre yapılandırıldığı, içeriklerde bilgi, beceri ve değerlere bir bütün olarak vurgu yapıldığı ifade edilebilir. IGU tarafından belirlenen tematik program anlayışıyla da uyum gösteren fiziki, beşerî sistemler ve ekosistem ile ilgili içerikler; coğrafi bilgi edinme yolları ve coğrafi sorgulama becerileri ile çevre koruma başta olmak üzere değerleri de içerecek şekilde yapılandırılmıştır. Ülkemizde 2005 CDÖP ile başlayan tematik program yapısının oluşturulmasında, ABD’den etkilendiği ve 1994 yılında hazırlanan programdaki temalardan yararlandığı anlaşılmaktadır. Bu ana temalar 2005 öğretim programında öğrenme alanı olarak tanımlanıp organize edilmiştir. Öğrenme alanları, “Coğrafya öğretiminde öngörülen bilgi, beceri ve değerler ve tutumların sistematik bir şekilde ilişkilendirildiği tema ve konu alanlarından oluşmaktadır” (MEB, 2005, s. 35) ve dört temel unsur olarak gruplandırılmıştır. Bu unsurlar aşağıda Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 2.
Farklı Ülkelerin Öğretim Programlarındaki Ana Temalar/Öğrenme Alanları

Ülkeler	Temalar					
ABD	Mekânsal İfadesi ile Dünya	Yer ve Bölgeler	Fiziki Sistemler	Beşerî sistemler	Çevre ve Toplum	Coğrafyanın Kullanımı
Türkiye*	Küresel Ortam: Bölgeler ve Ülkeler	Mekânsal Bir Sentez: Türkiye	Fiziki Sistemler	Beşerî sistemler	Çevre ve Toplum	Coğrafi Beceriler ve Uygulamalar
Çekya	Doğal Çevre	Sosyal Çevre	Bölgeler	Çevre	Coğrafi Bilgi ve Okul Dışı Eğitim.	
İngiltere	Konum Bilgisi	Yer Bilgisi	Fiziki ve Beşerî Coğrafya	Coğrafi Beceriler ve Arazi Çalışması		
İrlanda	Doğal Çevre	Beşerî Çevre	Çevresel Bilinç ve Duyarlılık			
Avustralya	Coğrafi Bilgi ve Kavrama (Yer, mekân, ölçek, konum, sürdürülebilirlik.)	Coğrafi Sorgulama ve Beceriler				

2018 CDÖP'te bir önceki programdan farklı olarak içerikte, öğrenme alanı kavramı çıkarılmış ve onun yerine içerikler ünitelerle organize edilmiştir. Ayrıca daha önce programda olan *Coğrafi Beceriler ve Uygulamalar* ile *Mekânsal Bir Sentez: Türkiye* öğrenme alanlarının kaldırıldığı görülmektedir. 2018 programında, sadeleştirme ve içeriği azaltma hedefine bağlı olarak bu öğrenme alanlarının çıkarıldığı ve ünite sayısının da dörde düşürüldüğü anlaşılmaktadır. Söz konusu durumun diğer bir gerekçesi de 2005 CDÖP ile ilgili yapılan *Doğal ve Beşerî Sistemler* öğrenme alanlarında bulunan kazanımların Türkiye ölçeğinde ayrı bir öğrenme alanı olarak (*Mekânsal Bir Sentez: Türkiye*) yer almasının tekrara yol açtığı eleştirisi olabilir ve bu değişik üniteler belirlenirken öğretmenlerden ve paydaşlardan gelen eleştirilerin dikkate alınması olarak da değerlendirilebilir (Şahin, 2019). Böylece 1941'den gelen Genel, Türkiye ve Ülkeler coğrafyası şeklinde konulara yer veren ve Türkiye coğrafyası kapsamında bölgesel içerik tasarımı da ortadan kalkmıştır. İçerik olarak 2018 programında yer alan ünite ve temel konular aşağıda Tablo 4'te sunulmuştur.

Ders programında öğrencilerin yaşadıkları dünyada görülen doğal ve beşerî olaylar, insan- doğa etkileşimi, uluslararası ilişkilerden kültürel mirasa kadar geniş konu başlıklarına yer verilmiştir. Bahsi geçen kavram ve konuların anlamlı öğrenilmesi durumunda coğrafya okuyazarı ya da coğrafi bilince sahip bireylerin yetişmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İçerik olarak bakıldığında zengin olmakla birlikte iki ders saati içinde çok fazla kavram ve konuyu öğrencilere anlamlı öğretmenin zorluğu gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca sarmal olarak yapılandırılan programda öğrenciler 9 ve 10. sınıfta gördükleri özellikle doğal sistemlere ait birçok kavramı ileriki sınıflarda görmemektedir. Su kaynağı, iç ve dış kuvvetler, iklim tipleri bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bu durum programın sarmal yapısı hakkında da soru işaretlerine neden olmaktadır. Programın amacı günümüz dünya sorunlarına çare olacak coğrafya okuyazarı bireyler yetiştirmek ise kültürel miras, sürdürülebilirlik, vatan bilinci, insan haklarına saygılı olma, daha fazla analiz ve değerlendirme yapabileme becerilerine katkı sağlayacak konu ve temaların daha çok 11 ve 12. sınıflarda olması, sayısal öğrencilerinin bu konuda eksik kalmasına neden olmaktadır. Sarmal yapının tüm programa dikey ve gittikçe genişleyerek (karmaşık olacak) yer verilmesi önerilebilir. 2018 CDÖP'te her ne kadar "Farklı ülkelerin son yıllarda benzer gerekçelerle güncellenen öğretim programları incelenmiş ve "Yurt içinde ve yurt dışında eğitim öğretim ve programlar üzerine yapılan akademik çalışmalar taranmıştır" (MEB, 2018, s. 10) şeklinde ifadelere yer verilmiş olsa da bunlardan nasıl yararlandırıldığı ve elde edilen inceleme sonuçlarına dayalı olarak ne gibi değişim ve düzenlemeler yapıldığı açıkça belirtilmemiştir. Tablo 4'te görüldüğü gibi coğrafyanın farklı inceleme alanlarına yönelik birçok konu ve kavrama yer verilmiştir. Ancak haftada iki ders saati ile öğrenci merkezli, coğrafi becerileri işe

Tablo 3.
Coğrafya Dersi Öğretim Programının Temel Eksenleri/Bileşenleri (MEB, 2005; Öztürk, 2008)

Konum Analizi	-Yerler/alanlar -Türkiye -Bölgeler ve ülkeler	Coğrafi konuma göre ve uygun araç ve teknolojiler kullanılarak, incelenen konu/olayın gerçekleştiği yerin konumsal özelliklerini tespit edilmesidir. Ayrıca, yer, bölge ve dünya algısı kazandırmayı amaçlar.
Coğrafi temalar	-İklim, yer şekilleri, toprak, bitki, sular. -Nüfus, yerleşme, Ekonomi, politika, yönetim. -Çevre ve toplum	Coğrafya derslerinde bu ana konular ile ilişkili temel bilgi ve kavramlar, farklı ölçekteki mekân, yer, çevre bağlamında ele alınır. Bunlarla ilgili olarak dağılım, karşılıklı etkileşim, değişim ve mekânsal doku ve desenler incelenir.
Coğrafi beceriler	-Yöntemler -Teknikler -Uygulamalar	Coğrafi sorgulamalar, yukarıda belirtilmiş temalar ve temel kavramlara dayalı analizler gerçekleştirmek için gerekli olan becerilerdir.
Tutum ve değerler	-Doğaya yönelik -İnsana yönelik	Doğanın ve insan haklarının korunmasına, sürdürülebilir bir yaşam biçimini benimseme, kendi milleti için sorumluluklarını bilerek vatan bilinci ve sevgisini kazanma, bunun yanında farklı kültürel çeşitliğe saygılı ve yaşadığı dünyanın bir parçası olarak küresel yaşama değer verme şeklindeki farklı değer ve tutumlara yönelik tutum ve davranışları içerir.

Tablo 4.
2018 CDÖP'te Yer Alan Ünite ve Temel Konu/Kavramlar

Öğrenme Alanı/Ünite	Temel konu/Kavramlar	Sınıflar			
		9	10	11	12
Doğal Sistemler	Coğrafyanın kapsam ve gelişimi	X			
	İnsan-doğa	X			
	Dünyanın şekli ve hareketlerinin etkileri,	X			
	Coğrafi konum	X			X
	Atmosfer ve hava olayları	X			
	İklim ve iklim tipleri (Dünya ve Türkiye)	X			
	Harita bilgisi	X			
	Dünyanın içyapısı ve Tektonizma		X		
	Jeolojik devirler		X		
	İç kuvvetler ve etkileri*		X		
	Dış kuvvetler ve etkileri*		X		
	Kayaçlar*		X		
	Su kaynakları*		X		
	Topraklar*		X		
	Bitki örtüsü*		X		
	Ekosistemler				X
	Biyolojik çeşitlilik				X
	Madde döngüleri				X
	Ekstrem doğa olayları				X
Beşeri Sistemler	Yerleşmelerin oluşum ve gelişimi*	X			
	Yerleşme tip, dokuları ve dağılışı *	X		X	
	Yerleşmenin fonksiyonları*	X		X	X
	Nüfus, dağılışı ve gelişim**		X	X	X
	Göç*		X		X
	Ekonomik faaliyetler**		X	X	X
	Doğal kaynaklar*			X	
	Ekonomi politikaları*			X	
	İşlevsel bölgeler ve kalkınma*				X
	Ulaşım-Ticaret ilişkisi**				X
Turizm*				X	
Küresel Ortam: Bölgeler ve Ülkeler	Bölge	X			X
	Ulaşım		X		
	Kültür ve medeniyet			X	
	Türk kültürü			X	
	Uluslararası ilişkiler ve kaynakları**			X	X
	Bölgesel uluslararası örgütler			X	
	Jeopolitik**				X
Çevre ve Toplum	Doğayı kullanma/doğa üzerinde insan etkisi	X			
	Doğal Afetler ve koruma **		X		
	Çevre sorunları			X	X
	Sürdürülebilirlik			X	X
	Doğal ve Kültürel miras				X

*Türkiye; **Dünya ve Türkiye bağlamında konular incelenmektedir.

koşan öğretim uygulamaları yoluyla bu denli yoğun olan içeriğin anlamlı ve kalıcı olarak öğrencilere kazandırılmasının ne derece mümkün olacağı tartışmalıdır. Birçok ülkede olduğu gibi, programın temel kavram ve becerileri bir arada kullanmayı sağlayan temel soru ve temalara dayalı bir içerik tasarımının daha uygun olduğu düşünülmektedir.

2023 Eğitim Vizyonu belgesinde öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerine, üretim ve kalkınma konusunda etkin rol oynayacak ve sorumluluk üstlenecek bireyler yetiştirmek için programların yapılandırılacağı; bir kanadı bilgi ve beceri diğer kanadı ise, manevi değerler olan iki ana eksenin birleştirilmesi benimsenmiştir. Bu düzlemde 2018 CDÖP'te yer alan yoğun içeriğinin, beceri ve değer eğitimine yeterli zamanın ayrılmasına engel oluşturduğu düşünülmektedir. Öğretim programının coğrafi bilgi, beceri ve anlayışın, yerel, ulusal ve küresel düzeydeki toplum, doğa ve çevrede meydana gelen değişim ve gelişim süreçleri ile ilgili temel konulara uygulanmasına imkân sağlaması tavsiye edilmektedir (IGU-CCE, 2013).

2018 CDÖP'te bütün eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu olarak (MEB, 2018, s. 6) belirtilen değerlere, programda ayrı bir başlık ayrılmış olup tüm ilgili konularda yer verilmiştir. Değer ortaöğretim derslerinde olduğu gibi "adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik" kök değerler olarak programda yer almıştır. Günümüzde bireylerin dünyada huzur ve barış içinde yaşamasında değerlerin eğitimi ve kazanımı eğitim faaliyetlerinin vazgeçilmez bir unsurudur. Değerlere yer verilmesi olumlu bulunurken, öğretimi konusunda strateji, yöntem tekniklere yönelik herhangi bir örnek ya da açıklamaya yer verilmemiş olması eksiklik olarak belirtilebilir. İnsan haklarına saygı, çevreye duyarlık, çevreyi koruma (IGU-CCE, 1992), kültürel çeşitliliğe duyarlılık (IGU-CCE, 2000), doğal ve kültürel mirasa saygı, dayanışma gibi coğrafya eğitimi ile daha çok örtüşen değerlerin de programda bulunması gerektiği tavsiye edilebilir.

2018 CDÖP'te "Coğrafi Gözlem, Arazide Çalışma, Coğrafi Sorgulama, Zamanı Algılama, Değişim ve Sürekliliği Algılama, Harita Becerileri" şeklinde beceriler sıralanmış ve kısa açıklamalarla bu beceriler tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu beceriler coğrafi bilgilerin uygulamasında ve belirli sorun ve problemlere cevap aramasında kullanılır. Beceriler içinde en kapsamlısı coğrafi sorgulama olup, sorgulama süreci, arazi incelemeleri ve gözlemleri, harita çizimleri ya da analizleri gibi eylemleri içerebilmektedir. Günümüzde coğrafyanın en önemli işlevlerinden biri mekânsal analiz ve planlamadır. Bunun coğrafya eğitimindeki en önemli yansımalarından biri ise mekânsal düşünme becerisidir. Özellikle CBS'ye ve mekânsal analize vurgu yapan bir programda bu beceriye yer verilmemiş olması önemli bir eksiklik olarak dikkat çekmiştir. 21. yy. becerileri ve programda belirtilen TYÇ temel yetkinlikleri bağlamında girişimcilik, "sosyal katılım", "sürdürülebilir çevre anlayışına uyum", "sosyal empati", "problem çözme becerisi", "karar verme" "eleştirel düşünme becerisi" gibi becerilere de programda yer verilmesinin sağlanması önem arz etmektedir.

Özellikle 9 sınıf öğrencilerinin iklim, dünyanın hareketleri ve sonuçları gibi konuları, ilk ve ortaokul kademelerinde sosyal bilgiler dersi kapsamında sınırlı olarak bulunması, 8. sınıfta coğrafya konularının kesintiye uğraması nedeniyle daha sonraki yıllarda öğrenmelerini olumsuz etkilemektedir. Genel olarak içeriğin günlük olması olumlu görülürken, mekânsal düşünme, uzaktan algılama, coğrafi sorgulama ile ilgili proje örnek ve uygulamalarına yer verilmemesi eksiklik olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 5.
2005 ve 2018 CDÖP'te Sınıf Düzeylerine Göre Kazanım Sayıları (MEB, 2005; 2018)

Öğrenme alanı / ünite	Sınıf düzeyleri ve Kazanım Sayıları								TOPLAM			
	9.SINIF		10.SINIF		11.SINIF		12.SINIF		2005		2018	
	2005	2018	2005	2018	2005	2018	2005	2018	f	%	f	%
Doğal Sistemler	15	13	7	17	4	4	3	2	29	19,7	36	27,7
Beşerî Sistemler	3	4	10	12	7	20	4	17	24	16,3	53	40,7
Mekânsal Bir Sentez: Türkiye	7	---	13	---	10	---	12	---	42	28,6	---	---
Küresel Ortam: Bölgeler ve Ülkeler	3	3	3	1	6	9	9	11	21	14,3	24	18,5
Çevre ve Toplum	3	2	3	4	14	7	11	4	31	21,1	17	13,1
TOPLAM	31	22	36	34	41	40	39	34	147	100	130	100
Haftalık ders saati	2	2	2-4	2	2-4	2-4	2-4	2-4				

2005 programında “öğrencilerin coğrafya bilimine ait temel kavramları öğrenmelerine dikkat çekilmiştir. Hazırlanan kavram haritalarının, öğrencilere kavram öğretiminde yol gösterici olması öngörülmüştür. Ayrıca, öğrencilerin çizdikleri kavram ve zihin haritalarından yararlanarak, kavram yanılgıları varsa, düzeltmelerine yardımcı olunması önerilmektedir” (Demiralp, 2017, s. 532). Ancak 2018 CDÖP'te kavram öğretimine yönelik açıklamalar bulunmamaktadır. Bu durum önemli bir eksiklik olarak belirtilebilir.

2018 programında kazanımların toplam sayısı programın güncellenme gerekçelerinde belirtildiği gibi bir önceki programa göre Tablo 5'te görüldüğü gibi azaltılmıştır.

2005 CDÖP'te toplam 147 olan kazanım sayısı, 2011 ve 2014 yılındaki güncellemelerle farklı sınıf düzeylerinde bazı kazanımların sayısı azaltılmış olup 140'a indirilmiştir (2011 yılında onuncu sınıf programındaki 4 saatlik derste kaldırılmıştır). 2018 yılındaki güncellemede, yapılan sadeleşirmenin büyük oranda “Çevre ve Toplum” öğrenme alanı üzerinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Böylece 2018 CDÖP'te toplam 130 kazanım olacak şekilde sadeleşmeye gidilmiştir. 2005 programında ağırlıklı olarak Mekânsal Bir Sentez: Türkiye (%26,7), Doğal Sistemler (%19,7), Beşerî sistemler (%16,3) öğrenme alanlarına yönelik kazanımlara yer verilirken, CDÖP'te ilgili konuda 2018 Beşerî sistemler (%40,7) ve Doğal Sistemler (%27,7) ünitelerinin ağırlıkta olduğu bir yapı göstermektedir. Ülkeler coğrafyası ve Çevre ve toplum, sürdürülebilirlik ile ilgili konu/temalara yönelik kazanımlara %15 ten az oranda yer verildiği görülmektedir. Kazanım sayısının azalmasında, yapılan güncelleme ile programın sadeleşirmesini esas alan Millî Eğitim Bakanlığının yaklaşımı etkili olmuştur (Demiralp, 2017; Şahin, 2019). Programda genel amaçlar, ünite ve kazanımlar arasında bir uyum olduğu anlaşılmaktadır. Kazanım sayılarının azaltılması ile programın yükünün hafifletilmesi yerinde bir karar olarak düşünülmektedir. 9. sınıf düzeyinde temel kavramlara yeterince hâkim olmayan öğrencilerin aşırı konu yüklemesine maruz kalması farklı çalışmalarda da vurgulanmıştır (Alım, 2003; Artvinli, 2007). Dolayısı ile bu konunun dikkate alınması olumlu bir gelişme olarak görülmüştür. Ancak 10. sınıf düzeyinde yoğun bir içerik ile karşı karşıya kalmaları, konuların etkili öğretimi, coğrafi becerilere yer verilerek ders işleme konusunda sıkıntılara neden olabilecektir. Tüm öğrenciler 11 ve 12. sınıfta coğrafya seçemedikleri için, konudaki bir ders tasarımı, coğrafi bilinç/bakış açısına sahip ya da

coğrafya okuyazarı öğrencilerin yetişmesi yeterli olmayacaktır. Sarmal bir yapıda kurgulanan bu programda, öğrencilerden çoğu Türkiye'nin beşerî ve ekonomik yapısı ve jeopolitiği gibi temel kavramlara hâkim olmadan mezun olma durumu ile karşı karşıya kalmaları bir çelişki olarak dikkat çekmektedir.

Kazanımlarda yer alan fiil köklerinin çoğunlukla, “açıklar, çıkarımında bulunur, değerlendirir, ilişkilendirir, sınıflar, analiz eder” şeklinde olması öğrencilerin bilgiyi söylemesi, bilgiye sahip olması yerine bilgiyi kullanması, öğrenme sürecinin öznesi olarak öğrenciyi görme anlayışını destekler niteliktedir. Bu bağlamda programın hedefleri, temel felsefesi ve çağdaş eğitim yaklaşımı ile uyumlu olduğu belirtilebilir.

2018 CDÖP'te kazanımların sayısı önceki programa göre azaltılmış, sınırlı sayıda yeni kazanım eklenmiştir. Çıkarılan bazı kazanımların yeniden gözden geçilmesi gerektiği düşünülmektedir. Örneğin 2005 programında 9. sınıf düzeyinde yer alan “**C.9.1. Yaşadığı yerleşim biriminin coğrafi özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur**” ve “**C.9.2. Yaşadığı yerleşim alanının farklı zaman Periyotlarındaki değişim ve sürekliliğini coğrafi açıdan analiz eder**” kazanımları programdan çıkarılmıştır. Bu durum, coğrafya öğretiminde yakından uzağa öğrenme ilkesinin uygulanabilirliğini ve öğrencilerin coğrafyanın birçok konusunu bağlam temelli, yaşadıkları çevreyle ilişkilendirerek öğrenme fırsatı bulmalarını olumsuz etkileyecektir (Sözen, 2018). Ayrıca, öğrencilerin yaşadıkları mekânı ve ülkelerini iyi tanımalarına yönelik genel amaçla da çeliştiği söylenebilir.

Kazanımlar ile onlara yönelik açıklamalar arasında uyum konusunda sorunlar olduğu söylenebilir. 2018 programında yer alan **9.1.6. Haritayı oluşturan unsurlardan yararlanarak harita kullanır** kazanımına yönelik açıklamalar: (a) Harita projeksiyonlarına yer verilir, (b) Farklı harita türlerine ve kullanım amaçlarına yer verilir, (c) Ölçek ile uzunluk ve alan ilişkilerinde basit örneklere yer verilir şeklindedir. Bu açıklamalarda, öğrencilerin haritaları kullanmaları ile ilgili bir bilgi yer almamakta, sadece konu kapsamı ile ilgili çerçeve sunulmaktadır. Ayrıca bu kazanım ile öğrencilere “kanıt kullanma” ve “harita becerisi” kazandırılması da istenmektedir. Benzer örnekleri arttırmak mümkün olup kazanım ile uygulama arasında bağlantıyı ve eşgüdümü sağlamak için yapılan açıklamaların yeterli olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda 2005 programında olduğu gibi kazanım kapsamında yapılacak etkinlik

örneklerine yer verilmesi, ilgili kavramlar, performans kriterleri ve ölçme değerlendirme örnekleri bir bütün olarak sunulmalıdır.

2018 CDÖP'te, günümüz bilgi-iletişim teknolojilerinin coğrafya konularının öğretiminde kullanılmasına ve Coğrafi Bilgi Sistemleri'nin (CBS) işe koşulabileceği kazanımlara yönelik açıklamalar mevcuttur (MEB, 2018, s. 14). Ancak doğrudan CBS ya da mekânsal teknolojiler ile ilgili bir kazanıma programda yer verilmemiştir. Sadece "9.1.7. Bilgileri haritalara aktarmada kullanılan yöntem ve teknikleri açıkla" ve "10.4.1. Afetlerin oluşum nedenlerini ve özelliklerini açıkla" kazanımlarına yönelik açıklamalarda; CBS, uzaktan algılama, mekânsal teknolojiler hakkında bilgilere yer verilebilir ya da bunların farklı problemlerin çözümünde etkilerine ilişkin örnekler verilebilir denilmektedir. Günümüzde gelişen mekânsal teknolojilere dayalı olarak coğrafyanın öneminin artması göz önüne alındığında, problem çözme ve planlama konusundaki açıklamaların programda sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum TYÇ ile ilgili temel yetkinlikler, coğrafi beceriler, programın genel amaçları ile uyumun yeterli olmadığını göstermektedir. Modüler, sorgulayıcı ve çağın gerektirdiği donanımına sahip bireylere vurgu yapan 2023 Eğitim Vizyonu belgesinde ortaöğretim ile ilgili genel kabullerine de uygun düşmemektedir. Sözü geçen teknolojilere yönelik donanım ve yazılım konusunda okulların fiziki alt yapılarının yetersizliğinin, öğretmenlerin bu konudaki yetkinliklerinin sınırlı olmasının ve kalabalık sınıfların engelleyici etkenler olarak öne çıktığı düşünülmektedir. Ancak, 2023 Eğitim Vizyon belgesinde sunulan, öğretmen eğitimi, müfredat ve okul yönetimlerini kapsayan bütüncül bakış açısı ile eksiklerin giderilmesi, coğrafya eğitiminin konu temelli bir yapıdan beceri ve araştırma sorgulama temelli bir yapıya kavuşması için gerekli adımların atılmasının bir zorunluluk olduğu düşünülmektedir.

Kazanımlarda öğrencilerin yaşadıkları dünyayı anlamalarına katkı sağlayacak, temel kavram ve konulara yer verildiği görülmektedir. Bu anlamda içerik ve konu olarak yeterli olduğu düşünülmektedir. Özellikle doğal ve beşerî sistemler ile ilgili konularda temel kavramlara genel olarak değinildikten sonra, dünya ve Türkiye ölçeğinde ardışık olarak verilecek şekilde kazanımlar sıralanmıştır. Ancak, Türkiye ve Dünya ölçeğinde kültürel, insani, ekonomik ve çevresel sorunları ve ulusal/uluslararası kuruluşların bu sorunlara ilişkin rapor ve çalışmalarını, analiz ve değerlendirmeye yönelik kazanımlara yeterince yer verilmediği görülmüştür. Coğrafyanın sorunların çözümünde üstlendiği rolleri incelemeyi destekleyen kazanımlara ihtiyaç duyulduğu belirtilebilir.

Kazanımların öğrencilerin seviyesine uygun, açık ve anlaşılır olduğu belirtilebilir. Zira konu ilgili yapılan bir çalışmaya katılan 377 coğrafya öğretmeninin 256'sı (%68) programda yer alan "kazanım ifadeleri açık ve anlaşılırdır" olarak kabul etmişlerdir. Aynı çalışmada öğretmenlerin %54'ü "Kazanımlarda bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanlara makul düzeyde yer verildiği", %57'si "Kazanımların sıralanmasında öncelik sonralık ilişkisine dikkat edilmiştir" %54'ü "Kazanımlarda bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanlara makul düzeyde yer verilmiştir" şeklindeki maddelere "tam katılıyorum" ve "çok katılıyorum" düzeylerinde yanıtlar vermişlerdir. Yine bu çalışmada öğretmenlerin çoğunun (%80) programda var olan kazanımlara ekleme ya da çıkarma yapılmasına gerek olmadığını düşündükleri belirlenmiştir. Ayrıca, öğretmenlerin 10. sınıfta kazanım sayısının fazla olduğu bunlardan bir kısmının 11. Sınıf düzeyine (ör: 10.1.15, 10.1.16, 10.1.17 nolu kazanımlar) aktarılabilirliği; enlem etkileri, Google.maps, yandex.maps ve büyükşehir belediyelerinin şehir rehberi online interaktif harita uygulamalarının kullanımına dönük olarak kazanımlar eklenmelidir gibi yorumlar yaptıkları

görülmektedir (Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, [TTKB], 2020, ss. 213-218). Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse kazanımlarda, becerilerin ve duyuşsal kazanımların ve 2018 yılı ile birlikte daha güçlü vurgulanan ve 2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'nde de ön plana çıkan değerler eğitiminin ihmal edildiği düşünülmektedir.

2023 Eğitim Vizyonu belgesinde çağın gereklerinin farkında olan, ülkesinin kalkınmasında sorumluluk alan ve bu konuda gerekli yeterliklere sahip bireyler yetiştirmek vurgusu, programda "12.3.7. Ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin belirlenmesinde etkili olan faktörleri açıkla; kazanım ve "Ülkelerin gelişiminde inovasyon, girişimcilik ve dijitalleşmenin önemine vurgu yapılır" (MEB, 2018, s. 34) şeklindeki açıklamalarla örtüşmekte, programın güncel ve yeni gelişmeleri dikkate aldığı izlenimi oluşturmaktadır. Bunun yanında vizyon belgesinde kendi milli değer ve kültürünü benimsemesi yönündeki vurgulamaya benzer olarak, 2018 CDÖP'te bu konuya açık bir şekilde yer veren alan kazanım ve açıklamalara rastlamak mümkündür. Öğrencilerin kendi milli kimlik ve kültür havzalarını tanımlarına yönelik bu durum olumlu bir adım olarak değerlendirilebilir. Sözü edilen kazanım ve açıklamalar:

"11.3.3. Türk kültürünün yayılış alanlarını bölgesel özellikler açısından analiz eder.

(a) Türk kültürünün doğuşu, gelişimi ve özellikleri mekânla ilişkilendirilerek verilir.

(b) Türk kültürünü temsil eden başlıca maddi ve manevi unsurlara örnekler üzerinden yer verilir.

12.3.5. Türk kültür bölgeleri ile ülkemiz arasındaki tarihî ve kültürel bağları açıkla

(a)Kültür havzamızı oluşturan Türkistan, Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile ülkemiz arasındaki tarihî ve kültürel etkileşime yer verilir" (MEB, 2018, s. 29-34) şeklindedir.

Türk Milli Eğitiminin genel amaçları doğrultusunda 2018 CDÖP'te öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor özelliklerinin bir bütün olarak ele alınıp, programdaki genel amaç ve kazanımlarda bilgi, beceri ve değerlere yer verilmiştir. Ancak kazanımlarda yer alan bu üç temel unsurlar içinde beceri ve değerler yeterince açık ve anlaşılır olup olmadığı tartışmalıdır. Bahsi geçen çalışmada öğretmenlerin yaklaşık yarısı, kazanımlarda bilgi, beceri ve değerlere dengeli yer verilmediğini; kazanımlardan hareketle içerik sınırlarını belirlemede sorun yaşadıklarını belirtmektedir (TTKB, 2020, s. 219). Bu durumda kazanımların kapsam ve içeriklerini yorumlama, bir başka anlatımla kazanımların analizi konusunda öğretmenlerin hizmet içi eğitimle desteklenmesi, kazanımların belirlenmesi ve kapsamı konusunda daha geniş düzlemde konunun ilgili paydaşlarının görüşlerine daha fazla başvurulması yararlı olacaktır. Kazanımların sınır ve bileşenlerini daha netleştirme konusunda programda, kazanım analizlerine yer verilebilir. Kazanım analizi için farklı sınıf düzeylerinden kazanımlar seçilip, aşağıdaki sorular ile bunlara verilecek cevaplara ilişkin örnekler sunulabilir.

- "Kazanım hangi bilgi, beceri, değer ve tutumu kapsamaktadır?
- Kazanım dersin işlenmesi ile ilgili hangi sınırlamalar ve düzenlemeleri içermektedir?
- Kazanımda hangi ölçme ve değerlendirme yöntemleri kullanılabilir?
- Kazanım içeriğine uygun kurgu ve uygulama safhalarında hangi yöntem, teknik, etkinlikler ve materyaller kullanılabilir?" (Öztürk, 2008, s. 55)

Öğrencilerin hazırbulunuşluğu bağlamında, özellikle, harita bilgisi, konum, dünyanın hareketleri konularına ilk ve ortaokul programlarında sınırlı düzeyde yer verilmesi, öğrencilerin soyut olan bu konudaki kavramlarla ilk kez 9. sınıf düzeyinde karşılaşması sebebi ile ders saatinin arttırılması sağlanmalıdır. 9 ve 10. sınıfta içerik daha yoğun ve öğrencilerin birçok kavramla ilk kez karşılaştıkları dikkate alındığında haftada iki saatlik (toplam 72 saat) ders saatinin arttırılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Programın Öğrenme-Öğretme Boyutuna Yönelik Değerlendirmeler

Programda genel amaç ve kazanım ifadeleri doğrultusunda öğrenci merkezli, bireysel farklılıkları dikkate alan, coğrafi becerileri işe koşan ve değer odaklı bir öğretim tasarımı ön görülmüştür. 2005 programında coğrafi bilinç ve beceri vurgusu daha güçlü iken 2018 CDÖP'te beceri ve değerlerin daha çok ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yeni eklenen genel amaçlar ve kazanımlardan yola çıkarak Türkiye'nin konumu, sosyal, ekonomik, kültürel havzası, o noktada ilişkileri önceki programlara göre daha çok öğretim sürecinde ön planda tutulduğu görülmüştür. Programda öğrencilerin "araştırma yapma, sorgulama, keşfetme, problem çözüme, çözüm ve yaklaşımlarını paylaşım tartışma, kendi öğrenme hedeflerini belirleme ve diğer öğrencilerle çalışmalarına imkân sağlayan öğrenme ortamı oluşturulması (MEB, 2018, s. 14), aktif öğrenmeye yer verilmesi vurgulanmaktadır. Kazanım-beceri-değer ilişkisi kurulmuş, öğrenci merkezli öğretim uygulamaları ile kazanımlarla işaret edilen/eşleştirilen bilgi, beceri(ler) ve değer(ler) bütüncül bir şekilde öğrenciye kazandırılması hedeflenmiştir. Bu noktada öğrenciyi aktif bir şekilde öğrenme sürecinin öznesi kabul eden, sorgulama, yaşam ve bağlam temelli öğretim yaklaşımları; coğrafi bilginin uygulanabileceği gerçek yaşam problem ve senaryolarının kullanıldığı öğrenme-öğretim çevresi akla gelmektedir. Programın uygulanmasına yönelik genel açıklamalarda bu minvalde ifadeler yer verilmiş olsa da, kazanımların açıklamalarında bunlara yönelik bir vurguya ve yönlendirmeye açık olarak rastlanılmamıştır.

Yukarıdaki duruma benzer şekilde, programın uygulanmasına yönelik yapılan açıklamalarda, arazi gezilerine ağırlık verilmesi, çoklu öğrenme ortamı oluşturmaya yarayacak materyallerin kullanılması, CBS gibi mekânsal teknolojilerden yararlanılması, disiplinler arası bir yaklaşımla konuların ele alınmasını ve öğretimin planlanmasını istenilmesine karşılık; kazanım bazında bu noktalara ilişkin açıklamalara yer verilmediği ve gözlem yapar, sorgulama yapar, diğer disiplinlerle bağlantı kurar gibi kazanım ifadelerinin de programda yer almadığı görülmektedir. Bu durum programın hedeflerine ulaşma düzeyini ve uygulamada programın istenilen biçimde yürütülmesi bakımından sorunlara ve eksikliklere neden olabilmektedir. Kazanım bazında, öğrencilerin coğrafi bilgi ve becerilerini işe koşabilecekleri; arazi incelemeleri, saha çalışması, online kaynak ve mekânsal teknolojileri kullanabilecekleri ve projeler yapabilecekleri bağlayıcı ifadeler yer verilmemesi, hazırlık ve uygulaması zaman ve emek isteyen bu uygulamaların öğretmenler tarafından tercih edilmemesi gibi duruma yol açabilmektedir. Böylece öğrencilerin coğrafyanın temel inceleme sahası olan mekanla buluşması, öğrendiklerini günlük yaşamda davranışa dönüştürmelerine katkı sağlayacak öğrenme ortamı gerçekleşmeyecek; öğrenciler coğrafya dersini, ders kitabında yer alan bilgiler manzumesi olarak görecektir. Etkili bir coğrafya eğitimi için okul dışı öğrenme ortamları/sanal ortamlar, arttırılmış gerçeklik uygulamalarına mutlaka başvurulmalıdır. Ancak programda arazi çalışması, coğrafi sorgulama gibi okul dışı öğrenme

ortamlarında koşulacak beceriler yer almasına karşılık, sınıf dışı öğrenme ortamlarına işaret eden kazanım(lar) ve etkinlik örneklerine rastlanılmamıştır.

Güncel CDÖP'te "Bir taraftan farklı konu ve sınıf düzeylerinde sarmal bir yaklaşımla tekrar eden kazanımlara ve açıklamalara, diğer taraftan bütünsel ve bir kerede kazandırılması hedeflenen öğrenme çıktılarına yer verilmiştir" (MEB, 2018, s. 4) şeklinde ifade edilen öğrenme çıktıları sadece kavramsal çerçeveyi işaret etmektedir. Bu durum da öğretmenin olgu ve kavramlara daha fazla ağırlık vermesine, beceri ve değer boyutunda öğretim etkinliklerine derslerde yer vermeme eğilimine girmelerine neden olabilmektedir. Ayrıca yetkinlikler ve değerler bilgi ve becerileri davranışa dönüştürmede bir köprü görevi göreceği ifade edilmektedir (MEB, 2018). Dolayısı ile öğretim uygulamalarında bu köprünün kurulması talep edilmektedir. Ancak yetkinlikler ile beceriler arasındaki fark ve bağlantılar, bu yetkinliklerin kazandırılması kapsamında becerilerden farklı olarak nelerin yapılması gerektiği; önceki programda "*Türkçeyi doğru kullanma*" bir beceri olarak yer alırken, "*anadilde iletişim*" bir yetkinlik olarak yer alması örneğinde olduğu gibi, beceri ve yetkinlik/yeterlikler arasındaki tanımlama ve uygulamada nasıl bütünleştirileceği konularında net olmayan bir tablo olduğu düşünülmektedir.

Programda, kavram ve kavram öğretimi konusunda, net ve açık ifadeler yer verilmediği görülmüş olup, bu nokta önemli bir eksiklik olarak dikkat çekmiştir. Bunun yanında kavram yanılgıları konusunda da programda bir değerlendirme yapılmamış olması, ön bilgilerin, eksik hatalı bilgilerin ve kavram yanılgılarının öğrenme üzerinde ne derece etkili olduğu, yeni öğrenmeleri etkilediği gerçeğinin göz ardı edildiğini göstermektedir. Öğretmenlerin kavram öğretimine odaklanmasını, olgulara değil onlara dayalı kavram ve genellemelere, öğrencilerin bu bilgileri kendilerinin oluşturmalarını sağlayacak öğretim yöntem ve tekniklerini kullanmalarını öneren açıklamalara programda yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

2018 CDÖP'nin öğrenme öğretme süreci ile ilgili açık olarak belirtilen bir öğretim anlayışı bulunmamaktadır. Bütüncül bir bakış açısı ile öğrencinin kendi öğrenmesinden sorumlu olduğu, sürece aktif katıldığı, farklı öğrenme stilleri ve zekâ türlerine sahip öğrencilerin ilgi, yetenek ve ihtiyaçlarının göz önüne alındığı gibi ilkeler yer almakta ama temel anlayış, yaklaşım ifade edilmemektedir. Programda bu konuda netlik olmaması uygulayıcıların da dersleri tasarlarırken kafa karışıklığı yaşamasına neden olabilmektedir.

2018 Coğrafya Dersi Öğretim Programında, Bilgi İletişim Teknolojilerinin (BİT) ve Coğrafi Bilgi Sistemleri'nin (CBS), ders bağlamında konularının öğretiminde kullanılması tavsiye edilmektedir. Ancak bu önerilerin gerçekleşmesi için okulların teknik donanım ve fiziki şartlarının yeterli olması, öğretmenlerin bu konuda yetkin olmaları gerekmektedir. Kazanımlarda doğrudan CBS gibi mekânsal teknolojilerin kullanımına dayalı sorgulama ve analiz ifadelerinin yer almamış olması, bu konuda öğretmenlere eksiklerini giderecek ortam ve eğitimlerin yeteri kadar sunulmamasına; dolayısıyla günümüzde coğrafyanın en güçlü yönü olan mekânsal/coğrafi sorgulama yapma konusunda en temel ve gerekli teknolojilerden yararlanılamamaktadır. Bu durumda programda sıklıkla vurgulanan coğrafi sorgulama gerçek manada derslerde yer bulmamakta; öğrenciler kendi hipotezlerini oluşturup hipotezleri test edecekleri veri, gözlem ve araştırma sonuçlarına ulaşmada, sonuçlarını raporlayıp sunarken harita gibi en etkili araç ve yöntemleri kullanmada sorunlar yaşamaktadır. 2023 Eğitim Vizyonu belgesinde

de içeriklerin gerçek yaşamla bağlantılı ve problem temelli olarak hazırlanması gerektiği açıkça vurgulanmaktadır.

Programın Ölçme ve Değerlendirme Boyutuna Yönelik Değerlendirmeler

Öğretim programlarının amaçları doğrultusunda gerçekleşme düzeyi, içerik tasarımının öğrenci seviyesine uygunluğu, önerdikleri öğrenme ortamının öğrenme çıktıları açısından başarısı, programa yönelik değerlendirme çalışmalarıyla ortaya konulmaktadır. Değerlendirme çalışmaları program geliştirme sürecinin bir parçası olarak yapılmaktadır. Programda, belirlenmiş olan özel amaç/kazanımların, öğrencilerdeki yansımalarını belirlemek amacı ile ölçme ve değerlendirmenin nasıl bir anlayış ve yöntemle yapılması gerektiğine yönelik bilgilere yer verilmektedir. Bu bağlamda 2018 CDÖP, öğrenciyi bütün yönleriyle (bilgi, beceri ve tutum) ele alan, ihtiyaç ve duruma göre farklı araç ve tekniklerin kullanılabilmesi, öğrencileri aynı terazide tartmaya karşı olan çok boyutlu bir ölçme değerlendirme anlayışını kabul etmektedir. Bireysel farklılıkları dikkate alan, öğretmen ve öğrencilerin aktif katılımının esas alındığı, ürün ya da sonuçtan çok tüm eğitim sürecinin dikkate alındığı, öğrencinin gelişim durumunu ve düzeyini farklı ölçme değerlendirme yöntem veya tekniği kullanarak ölçülmesinin vurgulandığı bir yaklaşım programda ortaya konulmuştur. Ayrıca, bireylerin ölçme ve değerlendirmeye konu olan ilgi, tutum, değer gibi özellikleri zamanla değişebileceğinden öğrenme süreci içinde değişimleri dikkate alan ölçümler kullanılması tavsiye edilmektedir. Bu durum "Akademik başarının ölçülmesinde kullanılan ölçütler ve değerlendirme biçimleri çeşitlendirilecektir", "Ölçme değerlendirmede süreç ve sonuç odaklı bütünleşik bir anlayış ortaya konulacaktır" şeklinde 2023 vizyon belgesinde belirtilen amaç ve hedeflerle örtüşmektedir (MEB, t.y., s. 35).

Programda öğretim sürecinde kullanılacak ölçme araç ve yöntemleri tercih etmede uygulayıcılara esneklik tanınmış olup, ölçme araçlarının gereken teknik ve akademik standartlara uygunluğuna dikkat edilmesi esas alınmıştır (MEB, 2018, s. 8-9). Ölçme değerlendirme uygulamalarıyla sadece kazanımların ne kadar öğretildiği değil, öğrenme sürecini desteklemek ve geliştirmek de hedeflenmektedir. Değerlendirme aracı olarak klasik araçlar kullanılabilmesi gibi açık uçlu sorulara, performans çalışmalarına ve projelere de yer verilmektedir. Bu açıklamaların ışığında; öğrenme sürecinin değerlendirilmesine imkân veren süreç odaklı ölçme ve değerlendirmeye vurgu yapılmaktadır. Bilgi yanında değer, tutum ve becerilerin değerlendirilmesini öncelemektedir (Demiralp, 2017).

Genel olarak ölçme değerlendirme anlayışı bakımından öğrenciyi sürecin içine katmış olması, bilgi, beceri ve değerleri birlikte değerlendirmeyi amaçlayan bütüncül bir yaklaşımın benimsenmiş olması, geleneksel ve alternatif yöntem ve tekniklerini içeren çeşitli, çok sayıda gerekli standartlara sahip ölçme değerlendirme yöntem ve tekniklerini süreç odaklı ve tekrarlanan bir şekilde kullanılması konularına yönelik açıklamalar yerinde ve doğru olarak değerlendirilebilir. Ancak söz konusu anlayışın uygulamaya geçmesindeki engel, merkezi yerleştirme (üniversite giriş) sınavları olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınavlar, bir seferde ve çoktan seçmeli tek tip bir ölçme aracı ile gerçekleşmekte olup aslında tüm programının temel bileşenleri ve omurgasıyla da önemli çelişkiye neden olmaktadır. Bu sınavlarda değer, beceriye yönelik bir ölçüm yapılmamakta, öğrencilerin bireysel farklılıkları, kendilerini ifade etmede kullanılacak alternatif ölçme değerlendirme yaklaşımları dikkate alınmamaktadır. Dört yıl boyunca verilen eğitimin tüm boyutları ile değerlendirecek bir sınav içeriğinin olmaması öğrenci

ve öğretmede, programın değil, bahsi geçen sınavın öğretim sürecini yönlendirmesine neden olmaktadır. Bu noktada içerik ve düzey belirleme sınavları ile program arasında daha uyumlu bir yapının oluşturulmasına, derste elde edilen kazanımların daha doğru ve eğitim sürecinin tüm boyutlarını kapsayıcı bir değerlendirme yaklaşımına ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi takdirde önerilen ile ulaşması gereken başarı değerlendirmesi arasında var olan çelişki ve karmaşa devam edecektir. 2023 Eğitim Vizyonu belgesinde "Çocuklarımızın her ders ve düzeyde yeterliliklerinin belirlenmesi, izlenmesi ve desteklenmesi için "Yeterlilik Temelli Değerlendirme Sistemi" kurulacaktır" ve "Farklı konu alanlarında yeterlilik tanımları yapılarak standartlar oluşturulacak, müfredatların bu standartlara uygunluğu sağlanacaktır" hedefleri doğrultusunda coğrafya dersi özelinde yeterliliklerin belirlenmesi gerektiği düşünülmektedir (MEB, t.y., s. 32). Bu yeterliklere bağlı değerlendirmeler ile yürütülen programın başarısı daha net ortaya konulacaktır.

Sonuç ve Öneriler

2018 CDÖP'te programın eğitim felsefesi ve öğretim yaklaşımı net olarak belirtilmediği ve program geliştirme süreçlerine ilişkin bilgilerin yer almadığı anlaşılmıştır. Ayrıca programın temel vizyonu konusunda da bir açıklamaya rastlanılmamıştır. Önceki programlardan farklı olarak Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi kapsamında yetkinliklere yer verilmiş; programdaki beceri sayısı artırılmıştır. 2018 CDÖP özel amaçlarında, ana tema olarak coğrafi bilgi ve kavramlar, yer ve mekân, ekolojik/çevre, beceri ve değerlere odaklanıldığı anlaşılmıştır. Genel olarak amaçlarda insan doğa arasındaki karşılıklı etkileşimi kavrayan, bu etkileşimin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi için gerekli bilgi, beceri tutum ve davranışlara sahip bireylerin yetiştirilmesi vurgulanmaktadır. Bunun yanında öğrencilerin, ülkesinin sahip olduğu kaynak/potansiyelini anlama, koruma ve verimli biçimde kullanma noktasından hareketle vatan bilincinin pekiştirilmesine çalışıldığı anlaşılmaktadır ancak CDÖP'te mekânsal teknolojilerin işe koşulmasını gerektiren bir amaca yer verilmemiştir. Dolayısı ile coğrafya derslerinde öğrencilere problem çözme, analiz ve sorgulama yapma gibi becerileri kazandırmak için yapılacak öğretim uygulamalarını sınırlandıran bir etki oluşturabilecektir. 2023 Eğitim Vizyon belgesinde eğitim programlarına teknolojinin bütünleştirilmesine yönelik tavsiye ve ilkelerle de bu durumun örtüşmediği belirtilebilir.

Programdaki kazanımların öğrencilerin seviyesine uygun, açık ve anlaşılır olduğu, ancak kavram ve kavram öğretimi ile ilgili programda açık ifadelerle yer verilmemesinin önemli bir eksiklik olduğu belirtilebilir. Konuların sınıf düzeyine dağılışı incelendiğinde; 9 ve 10. sınıfta doğal ve beşerî sistemlere ait konulara, 11 ve 12. sınıflarda ise uluslararası ilişkiler, çevre toplum ile beşerî sistemlerde yerleşmeler, ekonomik sektörler, bunların gelişim ve dağılışında etkili olan ulusal ve uluslararası etmenlerin incelenmesine ağırlık verildiği görülmektedir. 9 ve 10. sınıfta yeryüzünü oluşturan fiziki ve beşerî sistemlere yönelik temel kavramlar işlendikten sonra bunlara dayalı olarak farklı oluşan beşerî ve çevresel gelişmeleri analiz etmeleri şeklinde bir tasarım yapıldığı yorumuna ulaşılmıştır.

Programdaki ölçme ve değerlendirme anlayışının; bilgi, beceri ve değerleri birlikte değerlendirmeyi amaçlayan bütüncül bir yaklaşıma dayandığı belirlenmiştir.

Programın genel olarak nasıl olması gerektiği ile ilgili görüş ve öneriler aşağıda maddeler şeklinde belirtilmiştir:

- Programın vizyonu 2005 sonrası öğretim programlarında olduğu gibi "Coğrafi Bilinç", "Coğrafya Okuryazarı" ya da Coğrafi

Perspektif Kazandırma” şeklinde net olarak ortaya konulmalı. Ana temanın boyutları, özellikleri ve coğrafya dersi ile kazandırılan bu temel yapıya sahip bireylere neden ihtiyaç duyulduğu ve onların ne gibi yeterliklere sahip olmalarının beklendiği somut örneklerle açıklanmalıdır. “Coğrafya eğitimi ile nasıl bir insan profili hedeflenmektedir?” sorusu net olarak cevaplanmalıdır.

- Program hazırlanırken coğrafya eğitimi ile ilgili ulusal ve uluslararası çalışma, rapor ve proje sonuçlarından nasıl yararlanıldığı, paydaşların katkıları ile ilgili ve ihtiyaç analizinin nasıl yapıldığı net olarak ortaya konulmalıdır.
- Vatandaşlık, küresel vatandaşlık, kültürel çeşitlilik, sürdürülebilirlik kavramlarına programda açıkça yer verilmelidir. Bireylerin hem yaşadığı yerel çevrenin hem de tüm canlılarla birlikte insanlığın ortak evi olan küresel ölçekteki dünyanın sahip olduğu kaynak ve zenginlikler üzerinde kendisinden sonra gelecek olan nesillerin de hak sahibi olduğu vurgusu öne çıkarılmalıdır. Kendisi, ülkesi, tüm insanlar ve canlılar için yaşanabilir dünyayı oluşturma, var olanı koruma konusunda gerekli milli ve evrensel değer, bakış açısı ve sorumluk duygusunun öğrencilerde kazandırılması gerektiği güçlü bir şekilde vurgulanmalıdır.
- Programda temel ilkelere ne kastedildiği açık olarak belirtilmemiştir. Bunlar, bireylere kazandırılması amaçlanan temel perspektif ve beceriler ise, öğretimin genel amaçları ile birlikte değerlendirilmelidir.
- Kazanımlar ile konu başlıkları arasında uyum sağlanması ve her kazanıma ilişkin açıklamalarda bilgi, beceri ve değerlerin nasıl ele alınacağı ifade edilmelidir. Bütüncül bir öğretim tasarımına ilişkin örneklerle ve açıklamalara yer verilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür. Bunun yanında her kazanıma ilişkin ders saati, ilgili kavramlar, örnek okuma parçaları ya da etkinlik örneklerine yer verilmesinin, programın anlaşılmasında ve uygulamasında kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.
- Program içinde üniteler arası (ders içi) ve diğer dersler arasında bağlantılar kurulması ve programda açıkça belirtilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu bağlantıların dikkate alınmasının öğrencilerinin hazırbulunmuşluk düzeyinin ve ön bilgilerinin ortaya konulmasında gerekli olduğu belirtilebilir.
- CDÖP’te temel kavramların 9. ve 10. sınıf düzeyinde zorunlu coğrafya dersleri içinde yer almasının gerekli olduğu, bu nedenle temel fiziki ve beşerî coğrafya konularının temel düzeyde ilk sınıflarda işlenmesi gerektiği önerilebilir. Böylece, bu sınıf düzeylerinde de ekonomik, siyasi, biyocoğrafya gibi temel alanlara yönelik kavramlar kazandırılmış olur.
- Programda temel beceri ve yeterliklerin içerik ve öğretime ilişkin açıklamalara yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca değer öğretim yaklaşımlarına ve öğretim stratejilerine ilişkin açıklamalara değinilmesinin gerektiği belirtilebilir.
- Programda kavram ve konuların sayısının fazla olmasının uygulamada araştırma-sorgulama yoluyla kazandırılması amacını olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir. Kavramların seçiminde sınıf düzeyi ve öğrencilerin ön bilgileri dikkate alınarak, temel kavramlara ağırlık verilmeli ve içerik sadeleştirilmelidir.
- 2023 Eğitim Vizyonu belgesinde değerlendirme başlığı altında belirtilen *Yeterlilik Temelli Değerlendirme Sistemi* bağlamında CDÖP’te öğretim süreci sonunda öğrencilerde beklenen yeterlilik tanım ve standartlarının belirlenmesi gerektiği ifade edilebilir.
- Öğrencilerde yaygın olarak görülen kavram yanılgılarına karşı konu ve kazanım düzeyinde öğretmenlere uyarılar içeren açıklamalara yer verilmesinin faydalı olacağı belirtilebilir.
- Sürdürülebilirlik, çevre sorunları, kültürel ve biyoçeşitlilik gibi temel kavram ve bakış açılarını ağırlıklı olarak 11 ve 12. sınıflarda

verilmesi yerine tüm sınıf düzeylerinde dengeli dağıtılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

- Mekânsal teknolojilerin (Google Earth, CBS gibi) mümkün olduğunca tüm sınıf ve temalarla ilişkilendirilmesinin, coğrafi sorgulamalarda bu teknolojilerin işe koşulmasının, öğrencilerin mekânsal analizler yapabilmeleri, yaşadıkları çevrede karşılaştıkları problemler ve sorunlara, günlük hayatlarında coğrafi bilgi ve bakış açısının uygulanabilirliğini anlamalarına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda mekânsal teknolojilerin programda daha güçlü vurgulanması ve öğrenme ortamında kullanımını sağlamak adına, kazanım içeriklerinde doğrudan yer verilmesi gerektiği söylenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author has no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- ACARA. (2021). *Curriculum review guidelines paper* https://www.australiancurriculum.edu.au/media/7118/curriculum-review-guidelines-paper_feb-2021.pdf.
- Aksoy, B. (2003). Milli kimliğin kazanılmasında coğrafyanın önemi. *Türk Yurdu Dergisi*, 23(194), 55–59.
- Alım, M. (2003). *Dokuzuncu sınıf coğrafya öğretim programının öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi* [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Alım, M., & Altaş, N. T. (2005). Coğrafya öğretmenlerinin 9. sınıf coğrafya dersinin içeriği ve öğretim süreci hakkında görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 168, 173–187.
- Altay, İ., & Altay, L. (2001). Coğrafya öğretiminin ortaöğretimdeki yeri ve işlevi. C. Alkan (Ed.), *Coğrafya öğretimi* (vol. 416, s. 67-79) içinde. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Artvinli, E. (2007). *2005 Yılı 9. sınıf coğrafya öğretim programı: Öğretmenler açısından uygulanabilirlik düzeyi* [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Aydın, F., & Güngördü, E. (2015). *Coğrafya eğitiminde özel öğretim yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Bednarz, S. W., Heffron, S., & Huynh, N. T. (Eds.) (2013). *A road map for 21st century geography education: Geography education research (A report from the Geography Education Research Committee of the Road Map for 21st century geography Education Project)*. Association of American Geographers.
- Demiralp, N. (2017). Coğrafya öğretiminde programların tasarım ve program öğeleri açısından incelenmesi ve 2017 öğretim programı. 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(17), 521–545.
- DfE. (2014). The national curriculum in England Key Stages 3 and 4 framework document. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/840002/Secondary_national_curriculum_corrected_PDF.pdf.
- Engin, İ., Akbaş, Y., & Gençtürk, E. (2003). I. Coğrafya kongresinden günümüze liselerimizde müfredat programlarındaki değişimler. *Milli Eğitim Dergisi*, 157, 103–114.
- Geçit, Y. (2008). Cumhuriyet dönemi lise coğrafya öğretim programları üzerinde bir çalışma. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 18, 149–173.

- Geography Education National Implementation Project [GENIP]. (2012). *Geography for life: National geography standards* (2nd ed). National Council for Geographic Education.
- Girgin, M. (2001). Neden coğrafya öğreniyoruz? *Eastern Geographical Review*, 5, 127–143.
- Government of Ireland. (1999). *Primary school curriculum, Geography, Social, Environmental and Scientific Education [SESE]*. The Stationery Office. https://www.curriculumonline.ie/getmedia/6e999e7b-556a-4266-9e30-76d98c277436/PSEC03b_Geography_Curriculum.pdf.
- IGU. CGE. (1992). *International charter on geographical education, international geographical union*. <https://www.igu-cge.org/1992-charter/>
- IGU. CGE. (2000). *International declaration on geographical education for cultural diversity*. <https://www.igu-cge.org/2000-declaration/>
- IGU. CGE. (2007). *International declaration on geographic education for sustainable development*. <https://www.igu-cge.org/2007-declaration/>
- IGU. CGE. (2015). *International declaration on research in geography education*. <https://www.igu-cge.org/2015-declaration/>
- IGU. CGE. (2016). *International charter on geographical education*. <https://www.igu-cge.org/2016-charter/>
- Kaya, N. (2012). *Türkiye’de coğrafya eğitimi: Öğretim programı, öğretmen eğitimi ve ders kitapları boyutu* [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü].
- Kızılcıoğlu, A. (2006). Coğrafya dersi öğretim programı hakkında düşünceler. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(16), 1–19.
- Marran, J. F. (2003). Geography: An essential school subject—Five reasons why. *Journal of Geography*, 102(1), 42–43. [CrossRef]
- Maude, A. (2010). What does geography contribute to the education of young Australians? *Geographical Education*, 23, 14–22.
- MEB.(t.y.). Mutlu çocuklar güçlü Türkiye 2023 Eğitim Vizyonu. http://2023vizyonu.meb.gov.tr/doc/2023_EGITIM_VIZYONU.pdf.
- MEB. (2005). *Coğrafya dersi öğretim programı*. Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (2018). Coğrafya dersi öğretim programı. <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2018120203724482-Cografya%20dop%20pdf.pdf>.
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (4th ed). Jossey Bass.
- MYK. (2015). Türkiye yeterlilikler çerçevesi. https://myk.gov.tr/images/articles/editor/130116/TYC_tebliğ_2.pdf.
- Öztürk, M. (2008). Coğrafya derslerinde planlama. R. Özey & A. Demirci (Eds.), *Coğrafya öğretiminde yöntem ve yaklaşımlar* (s. 23-56) içinde. Aktif Yayıncılık.
- Şahin, B. (2019). 2005 ve 2018 Coğrafya dersi öğretim programlarına yönelik karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 17(1), 81–102.
- Şahin, B. (2020). *Uluslararası coğrafya birliğinin perspektifinden coğrafya eğitimi*. Pegem Akademi.
- Şahin, C. (2001). *Türkiye’de coğrafya eğitimi: Sorunlar-çözüm önerileri*. Gündüz Eğitim Yayıncılık.
- Salinas-Silva, V., Perez-Gallardo, P., & Arenas-Martija, A. (2015). Defining primary geography from teachers’ expertise: What Chilean teachers mean by geography. *Review of International Geographical Education Online*, 5(2), 166–184.
- Sözen, E. (2018). 2005 ve 2018 Coğrafya dersi öğretim programlarında (CDÖP) yapılan değişikliklerin karşılaştırılması. *Mediterranean Journal of Educational Research*, 12(26), 199–216. [CrossRef]
- Spurná, M., Knecht, P., & Svobodová, H. (2020). perspectives on geography education in the Czech national curriculum. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 30(2), 1–17.
- Taş, H. İ. (2007). *Coğrafya eğitimi, tarih, standartlar, hedefler*. Aktif Yayınevi.
- TTKB. (2020). Öğretim programları değerlendirme raporu. https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_08/24113242_ogretimprogramlari_dr.pdf.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Aşağı Meriç Havzası'nda Arazi Kullanımı

Land Use in the Lower Meriç Basin

Yasemin KİBAROĞLU¹
Nuriye GARİPAĞAOĞLU²

¹Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

²Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İstanbul, Türkiye

ÖZ

Araştırma sahası, Marmara Bölgesi'nin Ergene Bölümü'nde Edirne ili sınırları içinde yer almaktadır. Meriç Havzası'nın Türkiye topraklarındaki aşağı çığırını kapsamaktadır. Bütüncül bir arazi kullanımı çalışmasında, inceleme alanının arazi kullanım türü, arazinin kullanım kabiliyet bakımından sınıflandırılması ve arazi kullanımının değerlendirilmesi gibi safhalar önem arz etmektedir. Bu nedenle ilgili havzanın arazi kullanım durumunun incelenmesi, doğal ortam koşulları göz önüne alınarak sürdürülebilir kullanım ve yönetim için öneriler sunulması öncelikli amaçlar arasında düşünülmüştür. Çalışma kapsamında arazi kullanımının tarihsel gelişimi araştırılmıştır. Coğrafi bilgi sistemleri kullanılarak toprak ve statip (sorunlu tarım alanlarının tespiti ve iyileştirilmesi projesi) verileri analiz edilmiş, arazi kullanım ve arazi kullanım kabiliyet dağılımı incelenmiştir. Havzada tarım alanları ve ormanların oransal olarak en geniş sahayı kapladığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde doğal kaynakların bilinçli bir şekilde kullanımı için havza bazında yapılacak sürdürülebilir kullanım ve yönetim çalışmalarına ihtiyaç vardır. Bu çerçevede havzadaki doğal kaynakların sürdürülebilirliği açısından arazi kullanımı incelenmiş; ekolojik dengenin korunması, mevcut sorunların giderilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için bir arazi kullanımı önerisi geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aşağı Meriç Havzası, arazi kullanımı, sürdürülebilir kullanım, coğrafi bilgi sistemleri

ABSTRACT

The research area is in the Ergene Section of the Marmara Region, within the borders of Edirne Province. It covers the lower course of the Meriç Basin in Turkey. In an integrated land use study, phases such as the land use type of the study area, the classification of the land in terms of use capability, and the evaluation of land use are important. Therefore, examining the land use status of the relevant basin and providing suggestions for sustainable use and management by taking into account the natural environment conditions are considered among the priority objectives. Within the scope of the study, the historical development of land use was investigated. Soil and statip (detection and improvement project of problematic agricultural areas) data were analyzed using geographic information systems, and land use and land use capability distribution were examined. It is seen that agricultural areas and forests proportionally cover the largest area in the basin. For the conscious use of natural resources in developing countries, there is a need for sustainable use and management studies on a basin basis. In this context, land use was examined in terms of the sustainability of natural resources in the basin; A land use proposal has been developed in order to protect the ecological balance, eliminate existing problems, and ensure sustainable development.

Keywords: Geographic information systems, land use, Lower Meriç Basin, sustainable use

Giriş

Bu çalışma kapsamında Aşağı Meriç Havzası'nda 20. yüzyılın başından itibaren arazi kullanımında meydana gelen değişim ve dönüşüm, havza topraklarının arazi kullanım kabiliyet sınıflamasına göre dağılışı ve günümüzdeki arazi kullanım durumu araştırılarak sürdürülebilir kullanım ve yönetim ilkeleri çerçevesinde havzaya yönelik arazi kullanım önerileri geliştirilmiştir. Bu bağlamda doğal ortam koşulları dikkate alınarak "havzadaki doğal kaynakların sürdürülebilirliği için arazi kullanımı nasıl olmalıdır?" sorusuna yanıt aranmıştır.

Aşağı Meriç Havzası zengin doğal kaynaklara, tarihi ve kültürel değerlere sahiptir. Önemli ulaşım güzergahları üzerinde bulunmaktadır. Ancak havzanın bu avantajlarına rağmen sürdürülebilir kalkınma ve refah artışı potansiyeli yeterince değerlendirilememiştir. Sürdürülebilir Kalkınma kavramı; kalkınma ile doğal kaynakların korunması arasında bir denge kurulmasını savunan, kalkınmanın sağlayacağı refaha

Bu makale 2021 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan Aşağı Meriç Havzası'nın Doğal Ortam Koşulları, Sürdürülebilir Kullanımı ve Yönetimi adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi/Received: 31.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 29.08.2022

Yayın Tarihi/Publication Date: 28.12.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Yasemin KİBAROĞLU

E-mail: yaseminkibar2007@gmail.com

Cite this article as: Kibaroğlu, Y., & Garipağaoğlu, N. (2022). Land use in the Lower Meriç Basin. *Eastern Geographical Review*, 27(48), 65-78.

Copyright©Author(s) - Available online at eastgeography-ataunipress.org

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

gelecek kuşakları da ortak eden, kalkınma ve çevrenin birbirini tamamladığı bir anlayışı ifade etmektedir (Tıraş, 2012). Bu potansiyel “koruma-kullanma” dengesi içinde, sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu bakımdan tarım, mera, orman, turizm, sanayi gibi arazi kullanımlarının arazi kullanım kabiliyet sınıflarına uygun bir şekilde yapılması önem taşımaktadır.

Sahada yer alan Gala Gölü ve yakın çevresi, Türkiye'nin önemli sulak alanları arasında bulunmaktadır (Özhatay, Byfield, & Atay, 2005, s. 39). Ancak bu sulak alan özellikle 1970'lerden itibaren çeltik tarımına yer açmak amacıyla büyük ölçüde kurutulmuştur (Zal, 2006, s. 5). Binlerce su kuşuna ev sahipliğe yapan, yeryüzünün önemli genetik rezervuarlarından biri olan saha, Ramsar Sözleşmesi'ne göre A sınıfı sulak alan olma kriterlerinden üçüne sahiptir (Köse, 2015, s. 17). Ancak yasak olmasına rağmen sahada avcılık faaliyetleri devam etmektedir (Kaya & Kurtonur, 2003, s. 169–179). Sulak alanın önemli bir bölümünün kurutulması tarım alanına dönüştürülmesi, diğer taraftan toprak ve su kirliliğinin artması biyolojik çeşitliliği tehdit etmektedir (Erbay, 2010, s. 65–66). Meriç Ergene Havzası Koruma Eylem Planı'nda, endüstriyel, tarımsal ve evsel atık suların Meriç ile birleşen Ergene Nehri'ne karıştığı ve suların gözle görülebilir şekilde kirlendiği vurgulanmaktadır (Meriç-Ergene Havzası Koruma Eylem Planı, 2008, s. 160–165). Havzadaki Gala Gölü ve sulama kanallarında tespit edilen nitrit azotu da önemli bir risk teşkil etmektedir (Tokatlı, Köse, Uğurluoğlu, Çiçek, & Emiroğlu, 2014, s. 490–501). Toprak kirliliği havzadaki tarımsal faaliyetler açısından da önemli bir risk oluşturmaktadır (Arda, Atılğan Helvacıoğlu, Meriç, & Tokatlı, 2015, s. 7–13).

Meriç Nehri'nin sınırlarımız dışında kalan yukarı havzası yüksek bir topoğrafik yapıya sahiptir. Ancak aşağı havzada yükselti ve eğim değerleri azalmaktadır. Aşağı Meriç Vadisi, kuzeydoğu-güneybatı yönlü bir çanaklaşma alanı üzerinde yer almaktadır (Göçmen, 1977, s. 154). Jeomorfolojik faktörlere ek olarak iklimik ve beşeri faktörlerin de eklenmesiyle sık sık taşkın olayları yaşanmaktadır (Erkal & Topgöl, 2014, s. 165–174). Geçmişte havzadaki taşkınlar sebebiyle çevredeki yerleşmeler büyük zarar görmüştür (Bolu, 2007, s. 72). Taşkın alanları içerisinde önemli tarım alanları yer almaktadır (Türkmenoğlu, 2012, s. 39). Sahada görülen bir başka doğal afet riski de erozyondur. Havza topraklarının bir kısmında görülen erozyon riski çözüm bulunması gereken sorunlardan biridir (Balci Akova, 2008, s. 19). Tektonik açıdan havzanın güney bölümü I. derece deprem bölgesinde yer almaktadır. Enez ve Keşan ilçe merkezlerini içine alan saha ise II. derece deprem bölgesindedir (Yalçın & Sabah, 2016, s. 700–712). Saha, Türkiye deprem tehlike haritasına göre; en büyük yer ivmesi değerleri açısından yüksek tehlike kategorisinde yer almaktadır. Ülkemizde sık sık depremlere neden olan Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın segmentlerinden biri havzanın güneydoğusundaki Saroz Körfezi'nden geçmektedir (Yalçın, 2016, s. 21–30). Havzadaki tarım faaliyetleri ve temel ekonomik faaliyetlerdir. Bu faaliyetlerin sürdürülebilirliği doğal ortam koşullarına ve doğal kaynaklara bağlıdır. Bu bağlamda doğal kaynakların ve ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilir olması için uzaktan algılama ve coğrafi bilgi sistemleri de kullanılarak çevre sorunlarının ve doğal afet risklerinin önceden belirlenmesi ve uygun stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir (Çelik, Gülersoy, & Gümüş, 2017, s. 95).

Sahada ekolojik dengenin korunması, doğal afet risklerine yönelik önlemler alınması ve yerel halkın desteklenerek sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi beklenmektedir. Bunun için sürdürülebilir kullanım ve yönetim ilkeleri çerçevesinde havzadaki arazi kullanım durumunun tespit edilmesi ve “koruma-kullanma”

dengesini gözeterek şekilde çözümler geliştirilmesi gerekmektedir. Bütüncül bir arazi kullanımı çalışmasında, inceleme alanının doğal ortam özelliklerinin incelenmesi, arazi kullanım türlerinin tespiti ve arazinin kullanım kabiliyeti bakımından sınıflandırılması gibi safhalar önem arz etmektedir. Bu çalışmada Aşağı Meriç Havzası'nın arazi kullanım durumunun incelenmesi, sürdürülebilir kullanım ve yönetime uygun öneriler sunulması amaçlanmıştır.

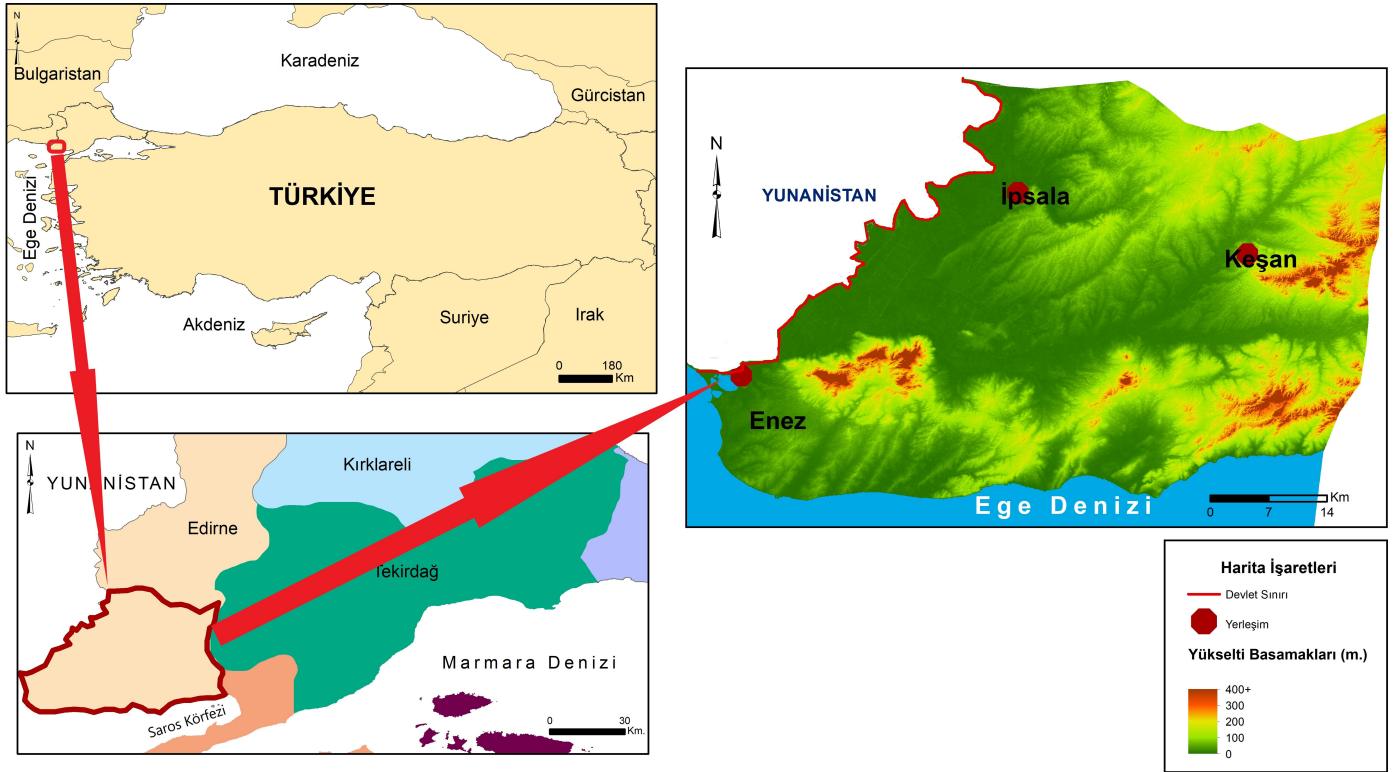
Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları

Araştırma sahası, Marmara Bölgesi'nde Ergene Bölümü'nde Edirne ili sınırları içinde yer almaktadır. Aşağı Meriç Havzası'nın Türkiye toprakları içerisinde kalan kısımlarını içermektedir. Trakya'nın Ege sahillerinde yer alan Sazlıdere, Gökçetepe, Erikli, Yaylaköy gibi yerleşimlerin bulunduğu dar bir alan, Marmara Denizi Havzası'nda yer almasına rağmen beşerî ve ekonomik faktörler göz önüne alınarak çalışmaya dahil edilmiştir. Araştırma sahasının batısında Meriç Nehri, doğusunda Malkara ilçesi (Tekirdağ), güneyinde Ege Denizi, kuzeyinde ise Meriç ilçesi (Edirne) bulunmaktadır. Yüzölçümü yaklaşık olarak 2100 km²'dir (Şekil 1).

Yöntem

Aşağı Meriç Havzası'nda arazi kullanım durumu literatür tarama, arazi gözlemleri, haritalar oluşturularak arazi kullanım ve arazi kabiliyet sınıflarının incelenmesi, coğrafi bilgi sistemleri kullanılarak yapılan alan hesaplamaları ve çeşitli kurum ve kuruluşlardan temin edilen istatistikî verilerin tablolarla ifade edilmesi yoluyla tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında tez, makale, bildiri, kitap, rapor gibi çeşitli kaynaklar incelenerek literatür taraması yapılmıştır. Çalışma alanında 2016–2021 yılları arasında yılın farklı dönemlerinde çok sayıda arazi gözlemi gerçekleştirilmiştir. Harita Genel Komutanlığı'nın 1/25.000 ve 1/100.000 ölçekli paftaları sahanın topoğrafik koşullarını incelemek amacıyla kullanılmıştır. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü'nden 1/25.000 ölçekli 28 adet toprak ve statip paftaları temin edilerek arazi kullanımı ve arazi kabiliyet sınıfları haritaları oluşturulmuştur. Statip verileri, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından Sorunlu Tarım Alanlarının Tespiti ve İyileştirilmesi Projesi kapsamında sayısallaştırılmış haritalardan elde edilmiştir. Bu sayısal haritalar kullanılarak havzadaki araziler, kullanım durumlarına göre (tarım alanları, çayır ve meralar, ormanlar, sulak alanlar, su alanları, doğal alanlar, yerleşim alanı ve konut dışı yerleşim olmak üzere) bölümlere ayrılmıştır. Sulu tarım alanı, kuru tarım alanı, karışık tarım alanları ve dikili alanlar “tarım alanları” başlığı altında değerlendirilmiştir. İğne yapraklı ormanlar, geniş yapraklı ormanlar, karışık ormanlar, “orman” başlığı altında toplanmıştır. Bataklıklar, sazlıklar, tuzlalar, akarsular ve göller “sulak alanlar” başlığı altında birleştirilmiştir. Kır ve kent yerleşmeleri ile tatil ve eğlence alanları “yerleşmeler” başlığı altında yer almıştır. Sahil kumsalları ve ırmak yatağı kumsalları “kumsal” başlığı altında birleştirilmiştir. Sahada ayrıca çayır ve meralar, fundalık ve çalılıklar, maden alanları, sanayi alanları, ulaşım (karayolları ve limanlar) alanları bulunmaktadır. Yapılan bu çalışmadan sonra her bölümün kapladığı alan Arcgis 10.6 programında hektar cinsinden hesaplanmış ve toplam alan içindeki oranı belirlenmiştir. Aynı şekilde alan hesaplaması yapılarak havzadaki toprakların Arazi Kullanım Kabiliyet sınıfları (AKK) bakımından da dağılışı ortaya konulmuştur. Bu veriler kullanılarak arazi kullanımı ve arazi kullanım kabiliyet sınıflarıyla ilgili tablolar hazırlanmıştır. Hazırlanan haritalar, tablolar, 1990 ve 2018 yıllarına ait CORINE istatistiksel verileri ve arazi gözlemlerinden yararlanılarak güncel arazi kullanım durumu değerlendirilmiştir.

Şekil 1.
Aşağı Meriç Havzası Lokasyon Haritası

Araştırma alanında arazi kullanımında 20. Yüzyılın başından itibaren değişim ve dönüşümler olmuştur. Tarihsel süreçte meydana gelen değişimleri araştırmak için literatür taraması ve CORINE verilerinin kullanımına başvurulmuştur. 1990 yılı öncesinde arazi kullanımı durumu ile ilgili bilgilere ulaşmak için kitap, makale, tez ve raporlar incelenmiştir. 1990'dan sonraki veriler için ise CORINE (Coordination of Information on the Environment) verileri kaynak alınmıştır. CORINE, arazi kullanımı, toprak, su, hava gibi çevreyle ilgili konularda Avrupa Birliği (AB) için bilgi toplayan bir programdır. Avrupa Çevre Ajansı (EEA) tarafından yürütülen proje, Türkiye'nin de içinde olduğu 39 ülkeyi kapsamaktadır. CORINE programı dahilinde, Avrupa Çevre Ajansı'nın belirlediği kriterlere ve sınıflara göre arazi kullanımı değişimleri uzaktan algılama teknolojileri ve coğrafi bilgi sistemleriyle belirlenmektedir. Çalışma sahasına ait veriler kullanılarak 1990 yılı ve 2018 yılı arasında arazi kullanımındaki değişimleri gösteren tablolar hazırlanarak incelenmiştir. Ayrıca çalışmada nüfus (2021 yılı) ve tarımla ilgili istatistikler (2022 yılı) konusunda TÜİK'in veri tabanından da yararlanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde Aşağı Meriç Havzası'ndaki arazi kullanımını tarihi gelişimi, arazi kullanım kabiliyet sınıfları ve arazi kullanım durumu hakkında bilgi verilecektir.

Arazi Kullanımının Tarihi Gelişimi

Meriç Havzası'nda arazi kullanımlarında zaman içinde değişimler meydana gelmiştir. Sahaya ait eski haritalar incelendiğinde geniş bataklık ve sulak alanlara sahip olduğu görülmektedir. Ancak yağış ve sıcaklık koşullarının tarımsal faaliyete elverişli olması, az eğimli topoğrafya, toprak şartlarının sürüme uygunluğu gibi nedenlerle sulak alanlar kurutulmuş tarım alanlarına dönüştürülmüştür. 1909 tarihinde İngiliz Askeri Araştırma Haritası olarak hazırlanan

haritaya göre 1900'lerin başlarında İpsala'nın güneyindeki sulak alanlar, 24.000 hektar alan kaplamaktaydı. Ancak bu alan 1972 tarihinde yaklaşık 9500 hektara gerilemiştir. 1980'li yıllarda ise Koyuntepe'nin güneyindeki bataklık alanlar kurutulmuş ve tarım arazisine dönüştürülmüştür. 20. Yüzyıl boyunca araştırma sahasındaki sulak alanların yaklaşık %85'inin tahrip edildiği belirtilmektedir (Özhatay, Byfield, & Atay, 2005, s. 40).

Arazi kullanımının tarihi incelendiğinde tarım faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Yağış ortalamasının 500–600 mm. civarında olması, bitki gelişimi devresinin 165–175 gün arasında seyretmesi nedeniyle Akdeniz'e özgü bazı bitki türleri dışında bütün kültür bitkileri yetiştirilebilmektedir. Havzada 1970'li yıllarda buğday, ayçiçeği, çeltik, şekerpancarı, patates, soğan, kavun, karpuz gibi tarla bitkileri, biber, patlıcan, domates, lahana gibi sebzeler, üzüm, elma, armut gibi meyve türlerinin yetiştirildiği belirtilmektedir. 1970'te ekim-dikim yapılan tarım arazilerinin Meriç havzasının yaklaşık %71'ini oluşturduğu tespit edilmiştir. Sahada bulunan sulak alanlar 1970'lerden itibaren çeltik tarımı için kurutulmuş tarım alanına dönüştürülmüştür. Meriç ve Ergene nehirleri ile bunlara bağlanan akarsuların çevresindeki alüvyal topraklarda sulu tarım yapılmaktadır. 1970 yılında Köy İşleri Bakanlığı'nın yaptığı etütlere göre Meriç havzasının yaklaşık %2,7'sinde sulu tarım faaliyetleri sürdürülmekteydi. Sebze, meyve yetiştiriciliğinin yanı sıra sulama imkanının olduğu yerlerde şeker pancarı ve çeltik tarımı yapılmıştır. Özellikle İpsala ovası ve Enez'in alçak kesimlerinde drenajın yetersiz olduğu sahalar çeltik tarımına ayrılmıştır. Havzanın sadece %0,5'i bağ ve meyve bahçeleri olarak ayrılmıştır. Bu araziler genellikle yerleşim yerlerine yakın küçük işletmelerdir. Çayır ve mera arazileri ise havzanın %7'sini kapsamaktaydı. Çayır ve meralar, köylerin ortak merası ve arızalı arazilerdeki bozuk meralardan oluşuyordu. Bozuk meralarda, erozyon

nedeniyle toprak büyük ölçüde kaybolmuştu. Aşırı otlatma nedeniyle ot türlerinde azalma görülmekteydi. Havzanın %18,7'sinde ormanlık ve fundalık araziler bulunmaktaydı. Yerleşim yerleri, sazlık ve bataklıklar, çıplak kaya ve molozlardan oluşan araziler ise havzanın %2,7'sini kaplamaktaydı (Toprak Su Genel Müdürlüğü, 1970, s. 31–32).

CORINE sınıflandırmasına göre yapay bölgeler, şehir yapıları, endüstri, ticaret ve ulaşım birimleri, maden ocağı, boşaltım ve inşaat sahaları, yapay ve tarımsal olmayan yeşil alanları, spor ve eğlence alanlarını kapsamaktadır. Aşağı Meriç Havzası'nın arazi kullanımındaki değişimler, CORINE verilerine göre 1990 yılı ve 2018 yılı baz alınarak karşılaştırılmıştır. Araştırma sahasında 1990 yılında yaklaşık 4812 hektarda görülen yapay bölgeler, 2018 yılında 6044 hektara yayılmıştır. Bu veriler son 28 yılda havzada beşerî faaliyetlerin arttığını, arazi kullanımında yapay bölgelerin genişlediğini göstermektedir. CORINE projesine göre tarımsal alanlar, ekilebilir alan (sulanan alanlar, sulanan alanlar, çeltik tarlaları), sürekli ürünler (üzüm bağları, meyve bahçeleri, zeytinlikler), meralar ve karışık tarım alanları (karışık tarım alanları, doğal bitki örtüsüyle karışık tarım alanları) şeklinde sınıflandırılmaktadır. Tarımsal alanlar, 1990 yılında 155.222 hektar, 2018 yılında ise 155.149 hektardır. Oransal olarak ise 1990'da toplam arazinin %67,97'si, 2018 yılında ise %67,94'si tarım alanıdır. Arazi kullanımında tarımsal alanlar açısından büyük bir değişim olmadığı görülmektedir. Ormanlar, maki, otsu bitkiler, seyrek bitki alanları, sahiller, kumsallar, çıplak kayalıklar, yanmış alanlar, buzullar "Orman ve Yarı Doğal Alanlar" sınıfı içinde yer almaktadır. Orman ve Yarı Doğal alanlar, 1990 yılında 61.209 hektar iken, 2018 yılında 59.852,7 hektara düşmüştür. Orman ve yarı doğal alanlarda yaklaşık 1357 hektar azalma görülmektedir (Tablo 1 ve 2).

Sulak alanlar sınıfı, karasal bataklıklar, tuzlalar ve tuz bataklıklarını kapsamaktadır. 1990 yılında 4808 hektar olan sulak alanların, 2018 yılında 2831 hektara düştüğü görülmektedir. Oransal

olarak arazinin 1990'da %2,11'ini kapsayan sulak alanlar, 2018 yılına gelindiğinde % 1,24'e düşmüştür. Bu durum sulak alan ekosisteminin tehdit altında olduğunu, sulak alanlarda yaşayan bitki ve hayvan türlerine yönelik riskler bulunduğunu göstermektedir. Su kütleleri ise doğal ve yapay su yolları, drenaj kanalları, denizler, lagünler ve nehir ağızlarını kapsamaktadır. Araştırma sahasında tarımsal sulama amacıyla baraj ve sulama kanalları inşa edilmiştir. Bu durumun etkisiyle 1990 yılında 2306 hektar olan su kütlelerinin kapladığı alan, 2018 yılında 4480 hektara ulaşmıştır (Tablo 1 ve 2).

Arazi Kullanım Kabiliyet Sınıflaması

Topraklardan yüksek düzeyde verim alabilmek, tarım, orman ve mera alanlarını belirleyebilmek, araziye taşkın, erozyon gibi afetlerden korumak gibi amaçlarla araziler kabiliyet sınıflarına ayrılmaktadır. Ülkemizde ilk olarak 1978 yılında Toprak Su Teşkilatı Türkiye'deki toprakları, ABD'de kullanılan kriterleri de göz önünde bulundurarak kabiliyet sınıflarına göre ayırmış ve "Arazi Varlığı" adıyla yayımlamıştır. Arazi kabiliyet durumuna göre 8 sınıfa ayrılmaktadır (Mater, 1982, s. 92–98). Bunlardan I, II, III ve IV. Sınıf araziler tarıma uygun özelliklere sahiptir. V. Sınıf arazilerde dikili tarım yapılabilir. Ayrıca mera, orman ve rekreasyon sahası olarak kullanılabilirler. VI. sınıf araziler otlak, orman ve rekreasyon sahası olarak değerlendirilebilir. VII. sınıf araziler orman olarak veya rekreasyon amaçlı kullanılabilir. VIII. Sınıf araziler ise tarım, otlak, orman olarak kullanılmaya uygun olmayan arazilerdir ancak doğal anıtlara, biyoçeşitliliğe ev sahipliği yapmaları nedeniyle yaban hayatı ve rekreasyonel faaliyetler açısından önemlidirler (Atalay & Değerliyurt, 2015, s. 500–520; Atalay, 2015, s. 27; Gülersoy, 2008, s. 261) Arazi kullanım kabiliyet sınıflama sistemi ülkemiz şartlarında yetersiz kalmaktadır. Bir sahada arazi sınıflandırması yapılırken ana materyal faktörü oldukça önemlidir. Örneğin; metamorfikler, volkanitler, volkan tüflerinin ayrışması sonucu meydana gelen topraklar tarımsal açıdan verimli değildir. Orman sahası olarak kullanılmadığıdır. Ayrıca anamateryal ve toprakla beraber iklim, topoğrafya ve

Tablo 1.
Aşağı Meriç Havzası'nda 1990 yılında Arazi Kullanım Durumu

Arazi Kullanım (1990)	İpsala (ha)	Keşan (ha)	Enez (ha)	Toplam	Oran (%)
Yapay Bölgeler	1340,64	2678,57	792,85	4812,06	2,11
Tarımsal Alanlar	66.507,07	67.466,32	21.248,57	155222	67,97
Orman ve Yarı Doğal Alanlar	2170,34	38.852,2	20.186,74	61209,28	26,80
Sulak Alanlar	2450,99	247,68	2110,12	4808,79	2,11
Su Kütleleri	572,06	565,73	1168,43	2306,22	1,01
Arazinin Toplam Alanı	73.041,1	109.810,5	45.506,71	228358,3	100,00

(Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019)

Tablo 2.
Aşağı Meriç Havzası'nda 2018 yılında Arazi Kullanım Durumu

Arazi Kullanım (2018)	İpsala (ha)	Keşan (ha)	Enez (ha)	Toplam	Oran (%)
Yapay Bölgeler	1717,01	3248,42	1078,97	6044,4	2,65
Tarımsal Alanlar	65.893,45	68.224,3	21031,59	155149,3	67,94
Orman ve Yarı Doğal Alanlar	2138,46	37.586,54	20127,7	59.852,7	26,21
Sulak Alanlar	771,5	107,83	1951,83	2831,16	1,24
Su Kütleleri	2520,65	643,42	1316,63	4480,7	1,96
Arazinin Toplam Alanı	73.041,07	109.810,5	45.506,72	228358,3	100,00

(Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019)

Tablo 3.
Aşağı Meriç Havzası'nda Arazi Kullanım Kabiliyet Sınıflarının Dağılımı

Arazi Kabiliyet Sınıfı	Alan (Ha)	Oran %
I. Sınıf Topraklar	14.083	6,7
II. Sınıf Topraklar	64.485	30,8
III. Sınıf Topraklar	31.244	14,9
IV. Sınıf Topraklar	8908	4,3
V. Sınıf Topraklar	165	0,1
VI. Sınıf Topraklar	30.858	14,7
VII. Sınıf Topraklar	56.129	26,8
VIII. Sınıf Topraklar	3378	1,6
Toplam	209.250	100

(Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019)

sınıflandırma yapılacak sahanın sosyo-ekonomik özellikleri de değerlendirilmelidir (Gözenç, 1978, s. 52–53; Gülersoy & Buldan, 2020, s. 337–354; Gülersoy, 2008, s. 259–262).

Arazinin sınıflandırılması toprağın hangi bitki örtüsünün veya tarım ürününün yetişmesine uygun olduğunu tespit etmek açısından önemlidir (Tatar, 2016, s. 201). Havzadaki toprakların arazi kabiliyet sınıfına göre dağılımına baktığımızda en geniş yayılış alanına sahip olan toprakların II. Sınıf araziler olduğu görülmektedir. II. Sınıf araziler havzadaki toprakların yaklaşık yüzde 30,8'ine karşılık gelmektedir. I. Sınıf topraklar %6,7; III. Sınıf topraklar %15; IV.

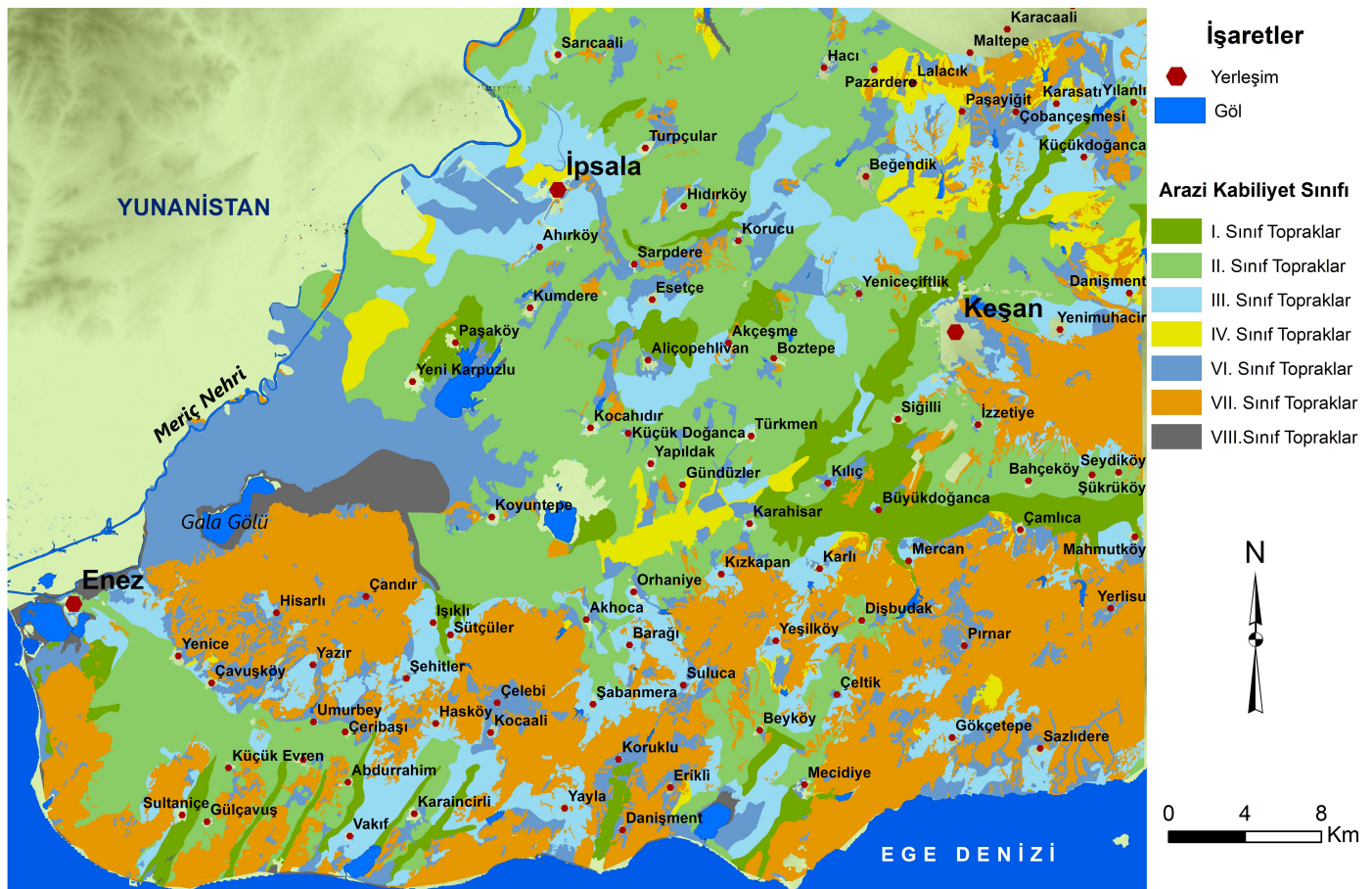
Sınıf topraklar ise %4 dağılım oranına sahiptir (Tablo 3 ve Şekil 2). Havzada tarıma uygun özelliklere sahip olan ilk dört toprak sınıfının toplam arazinin %57'sini oluşturduğu görülmektedir.

I. Sınıf Araziler

En verimli ve değerli tarım alanları olarak bilinen bu topraklar, düz ve düze yakın arazilerden oluşur. Her türlü bitkiyi yetiştirmeye elverişli, iyi drene olmuş, kolayca işlenebilen, derin topraklardır (Gülersoy, 2008, s. 261). Bu özelliğe sahip topraklar Aşağı Meriç Havzası'nda 14.083 hektar alan kaplamaktadır. Oransal olarak araştırma sahasındaki tüm toprakların yaklaşık %6,7'si I. Sınıf arazidir. Araştırma sahasındaki I. sınıf araziler farklı yerlere dağılmış bulunmaktadır. Paşaköy, Aliçopehliyan'ın kuzeyi, Büyükdoğanca, Sütçüler'in ve Danişment'in batısı bu arazilerin görüldüğü yerler arasındadır (Şekil 2). Havzadaki bu araziler su ve toprak koruma açısından sınırlayıcı faktörlere sahip değildir. Her türlü tarım ürününün yetişmesine uygun koşullar taşımaktadır. Bu nedenle havzadaki I. sınıf araziler mutlaka tarımsal faaliyetler için değerlendirilmelidir. Yerleşim alanı, sanayi, madencilik gibi amaçlarla kullanılmamalıdır.

II. Sınıf Araziler

Sürüme ve bitki yetiştirmeye elverişli olan bu araziler için toprak ve suyun korunmasına yönelik bazı tedbirler almak gerekmektedir. Hafif eğimli yerlerde erozyon zararı görülebilir. Bunu önlemek için eğime dik sürüm, otlı su yolu, düz şeritvari tarım gibi tedbirler alınmalıdır. Çalışma sahasındaki toprakların 64.485 hektarı, oransal olarak %30,8'i II. sınıf arazilerden oluşmaktadır. Çalışma

Şekil 2.
Aşağı Meriç Havzası Arazi Kullanım Kabiliyet Sınıflaması Haritası

sahasında oransal olarak en büyük paya sahip topraklardır. Havzadaki II. sınıf araziler, Turpçular, Hıdırköy, Kocahıdır, Küçükdoğanca, Türkmen, Boztepe, Akçeşme, Keşan, Küçükevren, Abdurrahim, Beyköy gibi birçok yerleşim yeri ve çevresinde geniş yer kaplamaktadır (Şekil 2). Bu araziler erozyona yönelik tedbirler alınarak kültür bitkileri yetiştirmek için değerlendirilmelidir.

III. Sınıf Araziler

Sürüme elverişli olup toprak, topografya gibi konularda sınırlayıcı faktörlere sahiptirler. Ekilebilecek ürün çeşidi I. ve II. sınıf arazilere nazaran daha azdır. Toprağı korumaya yönelik özel koruma tedbirleri almak gerekir. Araştırma sahasındaki toprakların 31.244 hektarı, yani yaklaşık %14,9'u III. sınıf arazilerden oluşmaktadır. Eğimin %6–12 olduğu sahalarda görülen erozyon III. sınıf arazilerde önemli bir sorundur. Erozyonu önlemek için tarla tipi teras inşa edilmesi ve şeritvari toprak işleme yöntemi gibi tedbirler alınmalıdır. Eğimin daha az olduğu dar bir sahada toprağın sığ olması sorunuyla karşılaşmaktadır. Bu kesimlerde toprağı derinleştirecek önlemler alınmalıdır (Toprak Su Genel Müdürlüğü, 1970, s. 113). Araştırma sahasındaki III. sınıf arazilerde özellikle eğimin arttığı noktalarda erozyona karşı tedbir alınarak tarımsal faaliyetler sürdürülmelidir.

IV. Sınıf Araziler

Toprak derinliği, yaş olma, taşlılık, eğim gibi konularda şiddetli sınırlayıcı faktörlere sahip topraklardır. Dikkatli bir şekilde kullanılmalrı gerekir. Bazı özel bitki cinsleri uygun sürümle yetiştirilebilir. Araştırma sahasındaki tüm toprakların yaklaşık 8908 hektarı, oransal olarak %4,3'ü IV. sınıf arazilerden oluşmaktadır. Sahada IV. sınıf araziler dar bir alanda görülmektedir. Havzadaki IV. sınıf arazilerin eğimli kısımlarında erozyona karşı tedbirler alınması gerekmektedir. Bu topraklarda bazı önlemler alınarak tarımsal faaliyetler sürdürülmelidir.

V. Sınıf Araziler

V. sınıf araziler toprağın işlenmesine, tarıma pek uygun olmayan arazilerdir. Bununla birlikte ağaçlı tarım (bağ, bahçe, zeytinli incir gibi), mera ve orman olarak kullanıma ayrılabilirler. Birikinti koni ve yelpazeleri, sel ve taşkına uğrayan sahalarda, erozyonun görüldüğü eğimli kumlu-taşlı yamaçlar V. sınıf araziler olarak değerlendirilmektedir (Gülersoy, 2008, s. 268). Araştırma sahasında V. sınıf araziler azdır. Yaklaşık 165 hektar alanda görülmektedir (Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1993, s. 33). Toplam arazinin yaklaşık %0,1'i V. sınıf araziden oluşmaktadır.

VI. Sınıf Araziler

Eğim, toprak sığlığı gibi konularda aşırı sınırlamalara sahip topraklardır. VI. sınıf araziler mera, otlak veya ağaçlık saha olarak kullanılabilirler. Ot üretiminin yapıldığı, otlak olarak kullanılmaya uygun yerlerdir. VI. sınıf araziler, tohumlama, gübreleme, eğimli alanlarda su akıtıcı teras, drenaj hendeği, su sapırcı eşik gibi tedbirlerle otlak alanına dönüştürülebilir. Bu arazilerdeki bazı topraklar, yoğun ıslah önlemleri alınarak bazı ürünlerin yetişmesine uygun hale getirilebilirler (Atalay, 2015, s. 25). Araştırma sahasındaki toprakların 30.858 hektarı, oransal olarak %14,7'si VI. sınıf arazilerden oluşmaktadır. Enez'in kuzeyinde, Meriç Nehri ile Gala Gölü arasında bulunan alüvyal hidromorfik topraklar bu sınıf araziler içinde yer almaktadır. Drenajın kötü olması, tuzluluk gibi sorunları olan bu araziler tarımsal faaliyete uygun değildir. Ancak bu arazilerde de tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirildiği görülmektedir. VI. sınıf araziler zorlamayla tarıma açıldığında bitki örtüsünden yoksun kaldığı için toprak erozyonla kısa sürede taşınır ve VIII. sınıf arazilere dönüşür (Gülersoy, 2014, s. 61).

VII. Sınıf Araziler

Sürüme elverişli olmayan, orman için uygun olabilecek arazilerdir. Toprak sığlığı, erozyon, eğim gibi konularda çok şiddetli sınırlayıcı faktörlere sahiptir (Bozkoyun, 2019, s. 229). Fazla eğim, erozyon, toprak sığlığı, tuzluluk, alkalilik gibi faktörler VII. sınıf arazilerin ıslahını engellemektedir (Atalay, 2015, s. 26). Araştırma sahasının 56.129 hektarı, oransal olarak %26,8'i VII. sınıf arazilerden oluşmaktadır. Havzanın güneyindeki Ege Denizi kıyılarında, Hisarlıdağı ve çevresinde, Keşan'ın güneydoğusunda bulunmaktadır. Havzada II. sınıf arazilerden sonra en geniş alanda görülen arazilerdir. Bu kesimlerde şiddetli erozyon sorunu görülmektedir. Havzadaki bu arazilerde erozyona karşı mutlaka tedbir alınmalıdır. Bu alanlarda bitki örtüsünün azalması durumunda erozyon daha fazla şiddetlenmektedir. VII. sınıf arazilerin mutlaka orman olarak kullanılması gerekmektedir. Tarımsal faaliyetler için uygun olmayan bu araziler mera olarak da kullanılmamalıdır (Gülersoy, 2008, s. 270).

VIII. Sınıf Araziler

Havzadaki toprakların 3378 hektarı, oransal olarak %1,6'sı VIII. sınıf arazilerden oluşmaktadır. VIII. sınıf arazilerde toprak ve arazi yapısı ticari amaçlı ürünlerin yetişmesini sınırlandırmaktadır. Bu araziler rekreasyon sahası, su üretim alanı olmaya uygun, çeşitli bitki ve hayvan türlerinin bulunduğu doğal ortamlar olarak değerlendirilebilirler (Atalay, 2015, s. 26). Araştırma sahasındaki VIII. sınıf araziler Gala Gölü'nün yakın çevresinde yer almaktadır. Havzada büyük ölçüde kurutulmuş olan sulak alan ekosistemi VIII. sınıf araziler içinde yer almaktadır. Günümüzde bu arazilerin de kurutulmuş tarım alanına dönüştürülmesi yönünde talepler bulunmaktadır.

Arazi Kullanımı

Arazi kullanımı gelişmekte olan ülkelerde değişken ve dinamik bir karakter taşımaktadır. Sosyo-ekonomik yapının göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Arazi kullanımına yönelik haritalar karar verme ve planlama aşamalarında temel veri kaynağı olarak kabul edilmektedir (Everest, 2010, s. 2).

Aşağı Meriç Havzası'nda yer alan araziler, Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü'nden alınan statip verileri doğrultusunda kullanım durumlarına göre tarım alanları, çayır ve meralar, ormanlar, sulak alanlar, su alanları, doğal alanlar, yerleşim alanı ve konut dışı yerleşim alanı olmak üzere bölümlere ayrılmıştır. Daha sonra bu veriler kullanılarak arazi kullanımı haritası hazırlanmıştır. Her bölümün kapladığı alan hektar cinsinden hesaplanmış ve toplam alan içindeki oranı belirlenmiştir.

Tarım arazileri, sulu tarım alanı, kuru tarım alanı, karışık tarım alanları ve dikili alanlar olmak üzere "tarım alanı" başlığı altında toplanmıştır. İğne yapraklı ormanlar, geniş yapraklı ormanlar, karışık ormanlar, "orman" başlığı altında toplanmıştır. Bataklıklar, sazlıklar, tuzlular, akarsular ve göller "sulak alanlar" başlığı altında birleştirilmiştir. Kır ve kent yerleşmeleri ile tatil ve eğlence alanları "yerleşmeler" başlığı altında yer almaktadır. Sahada ayrıca çayır ve meralar, fundalık ve çalılık, maden alanları, sanayi alanları, ulaşım (karayolları ve limanlar) alanları bulunmaktadır. Sahil kumsalları ve ırmak yatağı kumsalları "kumsal" başlığı altında birleştirilmiştir. Havzada en geniş yayılış alanına sahip olan araziler tarım alanlarıdır. Toplam arazinin yaklaşık %64'ü tarım alanlarından oluşmaktadır (Tablo 4).

Tarım Alanları

Aşağı Meriç Vadisi'nde geniş alanlarda tarım faaliyetleri yürütülmektedir (Şekil 3). İklim, toprak yapısı, çevre özellikleri, sosyo-ekonomik yapı gibi kriterlere göre yapılan agro ekolojik sınıflandırmaya göre Edirne ili dört alt bölgeden oluşmuştur.

Tablo 4.

Aşağı Meriç Havzası'nda Arazi Kullanımı

Arazi Kullanımı	Alan (ha)	Oran %
Tarım Alanları	137.997	63,73
Çayır ve Meralar	12.032	5,56
Orman Alanları	49.638	22,92
Fundalık ve Çalılık	5643	2,61
Seyrek Bitki Alanı	642	0,30
Sulak Alanlar	6943	3,21
Kumsal	436	0,20
Yerleşim	2480	1,15
Sanayi Alanı	680	0,31
Maden Alanı	35	0,02
Toplam	216.526	100

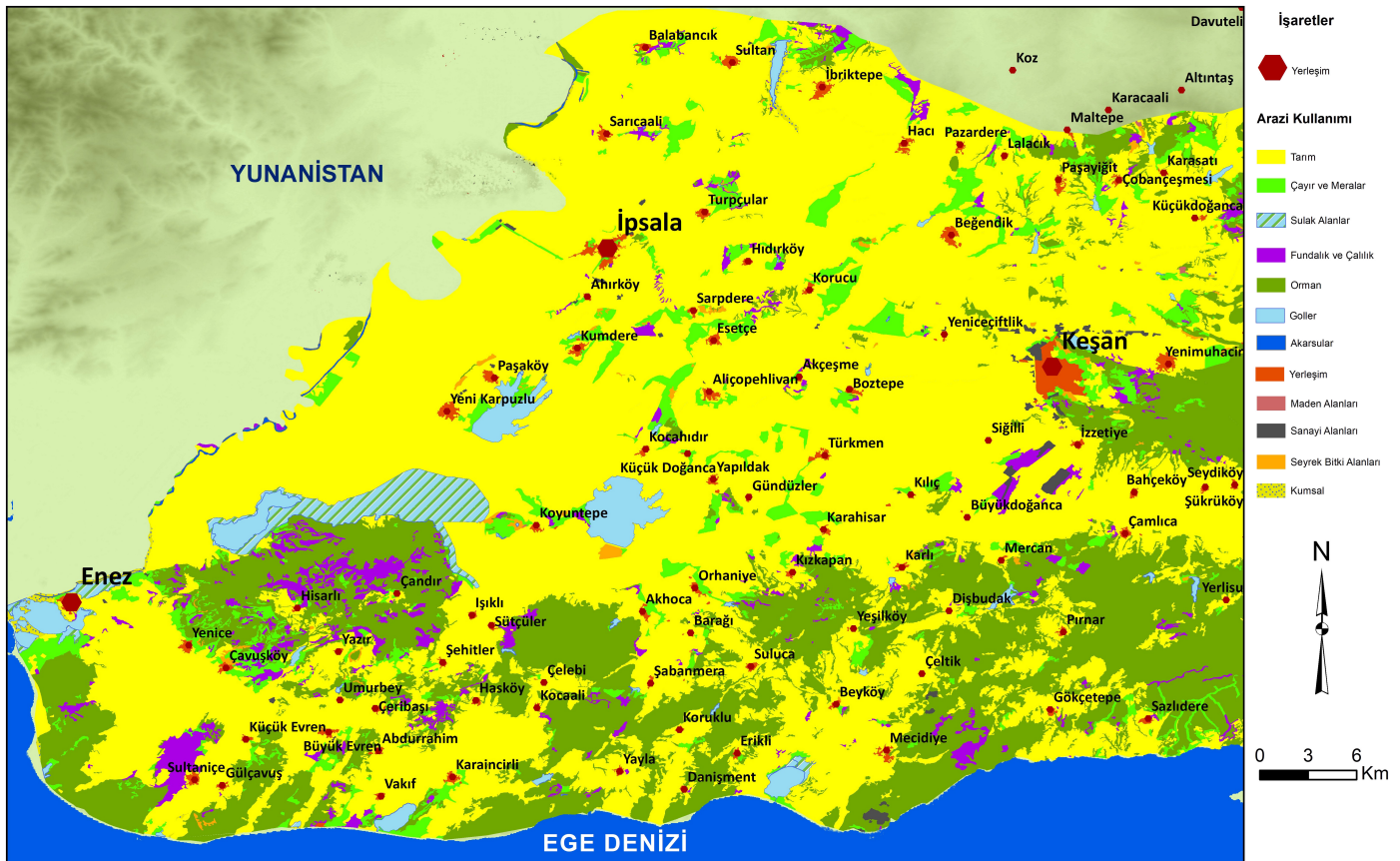
(Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019)

İpsala III. Alt bölgede bulunmaktadır (Edirne Tarım Master Planı, 2005, s. 30). Bu bölge verimli topraklardan meydana gelmektedir. Düz ve düze yakın alanlardan oluşmaktadır. Geniş sahalarda sulu tarım yapılmaktadır (Şekil 3). Havzada yer alan İpsala ilçesi, 2021 TÜİK verilerine göre Edirne'nin çeltik üretiminin yaklaşık %40'ını, Türkiye çeltik üretiminin ise yaklaşık %16,4'ünü tek başına karşılamaktadır (TÜİK, 2022). Enez ve Keşan ilçeleri ise IV. Alt bölgede bulunmaktadır. Bu bölgenin farklı yönü Ege Denizi kıyısında yer almaktadır. Ormanlık alanlar bu bölgede geniş yer kaplamaktadır. Bu sahada da çeltik tarımı yapılmaktadır (Görsel 1). Ayrıca sebze

yetiştirilmektedir (Edirne Tarım Master Planı, 2005, s. 30). Havzada çeltiğin yanı sıra yetiştirilen başlıca ürünler buğday, tritikale, ayçiçeği tohumu ve mısırdır. Aşağı Meriç Havzası sınırları içinde yer alan Enez, Keşan ve İpsala ilçeleri 2021 yılında Türkiye çeltik üretiminin yaklaşık %21,6'sını karşılamıştır. 2004 yılında 152.129 ton olan çeltik üretimi, 215.569 tona çıkmıştır (TÜİK, 2022). Ancak Türkiye üretimi 490.000 tondan 1.000.000 tona yükseldiğinden Türkiye çeltik üretimdeki payı düşmüştür.

Havza'daki tarım alanları 137.997 hektar alana sahiptir. Havzanın yaklaşık 216.526 hektar yüzölçümüne sahip olduğu düşünüldüğünde tarım alanlarının tüm sahanın %63,73'üne karşılık geldiği görülmektedir. Diğer bir deyişle havza topraklarının yarıdan fazlası tarım alanlarından oluşmaktadır. Meriç Nehri ve kollarının çevresindeki havza tabanı daha ziyade sulu tarım faaliyetlerinin yürütüldüğü sahalardır. Özellikle İpsala ilçesinde sulak alanlardan kazanılan tarım arazilerinde, çok geniş alanlarda sulama imkanları sayesinde çeltik tarımı yapılmaktadır.

Sanayileşme ve kentleşme, Türkiye'nin birçok bölgesinde tarım alanlarının amaç dışı kullanımı sorununu beraberinde getirmiştir. I. ve II. sınıf tarım topraklarının yükselti, eğim gibi coğrafi faktörler yönünden uygun olması üzerlerindeki baskıyı artırmaktadır. Sürdürülebilir toprak kullanımı için etkin toprak koruma politikaları ve yönetimi oluşturulmalıdır (Gün, 2012, s. 2). Havzada sanayileşme, turizm hareketleri ve nüfus artışıyla birlikte tarım arazilerinin farklı amaçlarla kullanımını önlemek için tedbirler alınması gerekmektedir. Bu çerçevede Tarım ve Orman Bakanlığı ve belediyelerin denetim konusundaki yetki ve sorumlulukları artırılmalıdır.

Şekil 3.

Aşağı Meriç Havzası'nın Arazi Kullanım Haritası

Görsel 1.
Enez Şehir Merkezinin Kuzeyinde Yer Alan Çeltik Tarlasından Bir Görünüm

Orman Alanları

Aşağı Meriç Havzası'nda yer alan geniş yapraklı ormanlar, iğne yapraklı ormanlar, karışık ormanlar orman alanları içinde değerlendirilmiştir. Aşağı Meriç Havzası'nda geniş yapraklı ormanlar 14.005 hektar, iğne yapraklı ormanlar, 1605 hektar, karışık ormanlar ise 34.028 hektar sahaya yayılmıştır. Karışık ormanların ormanlık arazinin yaklaşık %68,55'ine karşılık geldiği görülmektedir (Tablo 5). İğne yapraklı ormanların oranı ise sadece %3,23'tür. İğne yapraklı ormanların başlıca türü ise Akdeniz bitki örtüsünün tipik temsilcisi olan kızılçam (*Pinus brutia*) ağaçlarıdır. Sahanın doğusunda yer alan Gelibolu yarımadasını kaplayan kızılçam ormanları, yayılış sahasını Ege Denizi'ne bakan sahil kesiminde sürdürmektedir. Trakya'nın güney sahillerinde örneğin Gökçetepe civarında kızılçam ağaçlarının yoğunlaştığı görülmektedir (Görsel 2).

Çayır ve Mera Alanları

Havzada bulunan çayır ve meralar 12.032 hektara yayılmıştır. Havza topraklarının %5,56'sı çayır ve meralardan oluşmaktadır (Tablo 4). Çayır olarak sınıflandırılan alanlar 3135 hektar, meralar ise 8897 hektardır. Çayır ve meraların havzada dağınık halde, farklı yerlerde bulunduğu görülmektedir. Enez'in kuzeydoğusu, Çavuşköy, Yenice, Hisarlı çevrelerinde orman örtüsünün bulunmadığı sahalarda çayır ve meralara rastlanmaktadır. Sulu tarım yapılan sahalardan arasında parçalar halinde Turpçular, Hıdırcıköy, Koyuntepe, Orhaniye, Küçük Doğanca, Karahisar, Kılıç çevrelerinde çayır ve meralara rastlanmaktadır. Kuru tarım yapılan sahalarda da Paşayığit, Beğendik, Çobançeşmesi, Küçük Doğanca, Esetçe, Korucu, Aliçopehlivan gibi yerleşimlerin çevresinde çayır ve meralar görülmektedir. Ege Denizi'ne yakın sahil kesiminde ormanlık sahalardan yoğunluk kazandığı kesimlerde de kimi yerlerde çayır ve meralar bulunmaktadır (Şekil 3).

Tablo 5.
Orman Türlerinin Dağılışı

Orman Türü	Alan (ha)	Oran (%)
Geniş yapraklı	14.005	28,21
İğne yapraklı	1605	3,23
Karışık	34.028	68,55
Toplam	49.638	100,00

(Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019)

Yerleşim Alanları

Aşağı Meriç Havzası'nda yerleşmeler şehir-kasaba yerleşmeleri ile kır yerleşmeleri olmak üzere iki ana gruba ayrılarak incelenmiştir. Yerleşim alanları havzada 2480 hektar alan kaplamaktadır. Yerleşim alanları başlığı altına tatil-eğlence alanları da (141 hektar) dahil edilmiştir. Yerleşmeler tüm arazinin %1,15'ine karşılık gelmektedir (Tablo 4).

Şehir ve Kasaba Yerleşmeleri

Çalışma sahasının 846 hektarlık sahası şehir ve kasaba yerleşmelerinden oluşmaktadır. Aşağı Meriç Havzası'nın tek şehir yerleşmesi Keşan'dır (Görsel 3). Keşan ve çevresinde ilk yerleşmenin M.Ö. 1200'lerde Traklar tarafından gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Daha sonra Yunan, Pers, Makedonya, Bizans yönetimine giren Keşan, 1354 yılındaki depremde büyük bir yıkıma uğramıştır. Bu depremden sonra ekonomik durgunluk yaşamış ve nüfusu azalmıştır. I. Murat zamanında hızlanan fetihler sonucu Osmanlı Devleti'nin kentleri arasına girmiştir. Fatih Sultan Mehmet döneminde Hersekzade Ahmet Paşa'ya "Has" olarak verilmiştir. 1829 ve 1877'de Ruslar tarafından işgal edilmiştir. 20. Yüzyılın başında Bulgarlar ve Yunanlılar'ın saldırılarına uğrayan şehir, 19 Kasım 1922'de kurtulmuştur (Kuru, 2006, s. 2).

Günümüzde Keşan şehrinde 64.512 kişi ikamet etmektedir (Tablo 6). Havzada, konut, işyeri, alışveriş merkezi gibi yapıların en fazla yoğunluk kazandığı alan Keşan'dır. Keşan konumu itibarıyla yolların kesiştiği bir kavşak noktası durumundadır. İstanbul'dan gelip İpsala Gümrük Kapısı'na ve Çanakkale Boğazı yönüne devam eden araçlar Keşan'dan geçmektedir. Bu nedenle şehrin ulaşım fonksiyonu güçlüdür. Söz konusu şehrin, Edirne ilinin güney kesiminde ticaret ve sanayi açısından en gelişmiş yerleşim merkezi olmasını sağlamıştır. Ancak Keşan ulaşım avantajına rağmen

Görsel 2.
Gökçetepe Tabiat Parkı'ndaki Kızılçam (*Pinus brutia*) Toplulukları

Görsel 3.
Keşan Şehir Merkezinin Kuzeybatıdan Görünümü

ekonomik potansiyelini tam olarak değerlendirememektedir. Keşan şehri çevresine göre çukur bir sahada kurulmuştur. Yerleşimin etrafında nispeten yüksek alanlar yer almaktadır. Topoğrafik olarak alçak bir konumda bulunması hava kirliliğinin kış aylarında artmasının nedenleri arasındadır. Trakya Alt Bölgesi Ergene Havzası Çevre Düzeni Planı raporuna göre Tekirdağ, Kırklareli, Çorlu, Lüleburgaz ve Keşan şehirlerinin farklı kriterlere göre hizmet fonksiyonunda uzmanlaşmaları ve Trakya'da ön plana çıkmaları önerilmiştir. Keşan'ın da aralarında bulunduğu bu şehir yerleşmelerinde hizmet, finans, ticaret, turizm, eğitim, fuar, kültür gibi etkinliklerin desteklenmesi ve yoğunlaşması ön görülmektedir (Trakya Alt Bölgesi Ergene Havzası Revizyon Çevre Düzeni Planı Açıklama Raporu, 2009, s. 23).

Havzanın güneyinde bulunan, Antik Çağ'da Ainos olarak adlandırılan Enez kasabası, Meriç Nehri'nin (Antik Çağ'da Hebros) Ege Denizi'ne döküldüğü noktada, deniz seviyesinden 25 metre yükseklikte, bir yarımada kurulmuştur. Ancak günümüzde denizden yaklaşık 3500 metre uzaklaşmıştır (Göçmen, 1974, s. 253–266).

Binlerce sene boyunca alüvyon taşıyan Meriç, Enez'de geniş bir delta ve Dalyan Gölü gibi lagünler oluşturmuştur (Görsel 4). Burada yapılan kazılar bölgede iskanın M.Ö 5300 tarihine kadar uzandığını ortaya koymaktadır (Ceylan, 2009). Yerleşim tarihinin bu denli eski olması antik şehrin coğrafi konumuyla ilgilidir. Enez,

Güneydoğu Avrupa ile Balkan yarımadasını Anadolu topraklarına bağlayan hem kara hem de deniz yollarının kesiştiği bir noktada yer almaktadır. Enez'in kuzeyinden geçen karayolu, Perslerin Yunanistan ve İskit seferinde, Büyük İskender'in Anadolu'ya geçişi sırasında kullandığı düşünülen ve MÖ. 2. yy'da Romalılar'ın Via Egnatia diye adlandırdığı yoldur (Balçı Akova, 2008, s. 1–25). Enez, Antik Çağ'da Trakya'nın iki limanlı önemli bir kenti olarak bilinmektedir. Enez, 19. Yüzyıla kadar korunaklı bir liman olarak kullanılmıştır. Meriç yoluyla Karadeniz'deki Burgaz (Odessos) kentinden güneye uzanan ticaret yolu, Enez'den geçip Ege Denizi'ne ve adalara kadar ulaşıyordu (Başaran, 1996, s. 105–141). Kuzey-güney yönünde uzanan ve deniz taşımacılığı için kullanılan bu su yolu, İstanbul ve Çanakkale boğazlarından Karadeniz ile Ege Denizi arasında yapılan ticarete önemli bir alternatifti. Enez'in yüzlerce yıllık geçmişinden günümüze Enez kalesi, Kral Kızı bazilikası, Enez Aya-sofya Kilisesi (Fatih Cami) gibi çeşitli tarihi eserler kalmıştır.

Ulaşım, liman, ticaret fonksiyonlarıyla yüzyıllar boyunca önemli bir yerleşim merkezi olan Enez, günümüzde daha çok tarım ve turizm fonksiyonlarıyla ön plana çıkan bir kasabadır. Kış nüfusu 4191 kişi olan Enez kasabasında yaz mevsiminde turizmden kaynaklanan nüfus hareketliliği nedeniyle nüfus artmaktadır. Özellikle ikinci konut olarak kullanılan yapılar Enez'de geniş yer kaplamaktadır. Yaz ve kış nüfusu arasında büyük farklar görülmektedir. Enez ilçe merkezi ile Ege Denizi arasında Dalyan, Işık, Taşaltı lagün gölleri bulunmaktadır. Bir zamanlar liman olan bu göller Enez ile denizin bağlantısını keserek yerleşimin ticari fonksiyonunu etkilemiştir. Günümüzde ticaret ve ulaşım fonksiyonu azalmıştır.

İpsala kasabası eski bir Trak yerleşmesidir. Roma İmparatoru Claudius tarafından M.S.46 yılında denetim altına alınmıştır. Bizans İmparatorluğu döneminde 10. Yüzyılda Metropolitlik haline gelmiştir. I. Murat zamanında Lala Şahin Paşa tarafından fethedilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra Gelibolu Vilayetine bağlı bir kaza olan İpsala, 1926 yılında Keşan'a bağlı nahiye merkezi haline gelmiştir. 1928 yılında ise Edirne'ye bağlı ilçe merkezi olmuştur.

Tablo 6.

Aşağı Meriç Havzası'ndaki Yerleşimlerin Nüfusu

Yerleşimin Adı	İlçe Merkezi mMMMerkezi Nüfusu	Köy Nüfusu
Enez	4191	6358
İpsala	8751	17.877
Keşan	64.512	19.348
Toplam	77.454	43.583

(TÜİK, 2021)

Görsel 4.
Enez Kasabası'nın Doğu Yönünden Görünümü

İlçe ekonomisinin temel taşlarından biri olan çeltik üretimine ise 1930'lu yıllarda başlanmıştır (Kayıcı, 2019). İpsala kasabası Yunanistan ile Türkiye arasındaki gümrük kapılarından birinin burada yer alması nedeniyle ulaşım açısından önemli bir fonksiyona sahiptir. İpsala sınır kapısında yolcu ve transit işlemleri gerçekleştirilmektedir. Ayrıca İpsala ovasındaki zirai faaliyetler, özellikle çeltik ekimi nedeniyle tarım fonksiyonu da ön plana çıkmaktadır. TÜİK verilerine göre ilçe merkezinin nüfusu 8751 kişidir (Tablo 6).

Kır Yerleşmeleri

Havzada, Enez'e bağlı 19, İpsala'ya bağlı 19, Keşan'a bağlı ise 45 adet olmak üzere toplam 83 köy yerleşmesi bulunmaktadır. Sahanın 1493 hektarlık bölümü kır yerleşmelerinden oluşmaktadır. Kırsal nüfus toplam 43.583 kişidir. Tarım sektörünün havza ekonomisinde önemli bir yere sahip olması, çeltik ve sebze gibi tarım ürünlerinden elde edilen gelir gibi faktörler nüfusun kırsal kesimde yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Trakya Çevre Düzeni Planı Açıklama Raporu'nda ilçe merkezleri, çevrelerindeki tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomiye hizmet verecek kırsal merkezler olarak tasarlanmıştır. Bu çerçevede Trakya'da 30 adet TOB (Tarım Organize Bölgeleri) ve TAB (Tarımsal Alt Bölgeler) alanı belirlenmiştir. Keşan TOB, Enez ve İpsala ise TAB alanı olarak önerilmiştir. Bu alanlar tarımsal üretime girdi sağlayan firmaların bulunduğu, tarım ürünlerinin depolandığı, işlendiği, pazarlara sunulduğu yerler olarak düşünülmektedir. Bu şekilde tarımsal üretim standartlarının ve üretimin artacağı, kırsal alanlardan göçün azalacağı öngörülmektedir (Trakya Alt Bölgesi Ergene Havzası Revizyon Çevre Düzeni Planı Açıklama Raporu, 2009, s. 31–34).

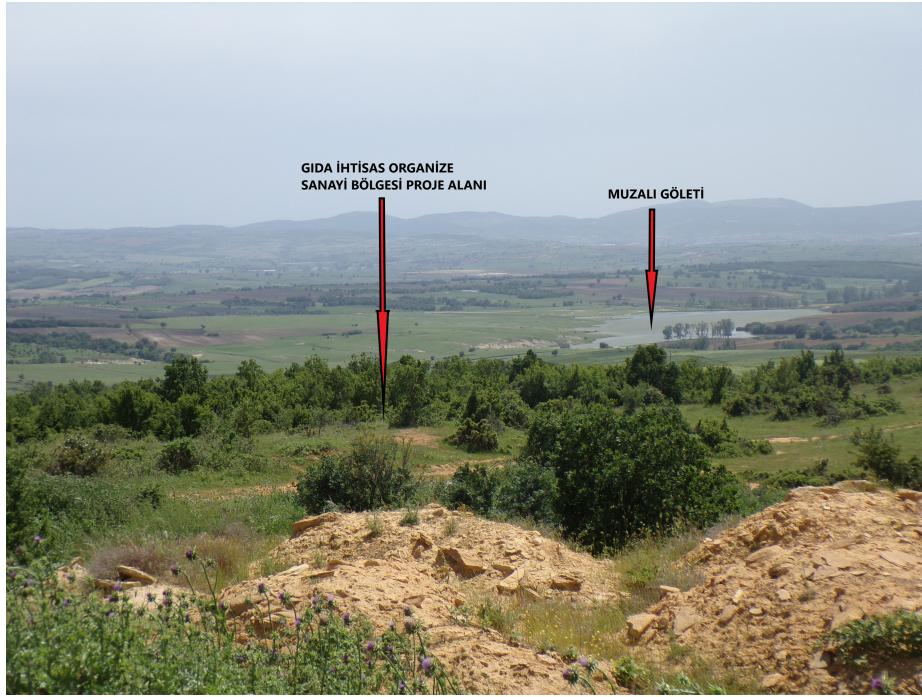
Sanayi Alanları

Aşağı Meriç Havzası'nda 680 hektar arazi sanayi alanları içinde yer almaktadır. Sanayinin en yoğun olduğu yer Keşan'dır. Keşan'da sanayi sektörünün tarıma dayalı olarak geliştiği görülmektedir. İlçede, mevcut fabrikaların büyük bölümü tarım ürünlerinin

işlenmesi, paketlenmesi gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Keşan'da yılda doksan milyon tuğla üreten 3 fabrika vardır. Yaklaşık yıllık 245 bin m³ üretim yapan hazır beton santrali bulunmaktadır. Yine Keşan'da un fabrikası (2 adet), yağ fabrikası (1 adet), çeltik fabrikası (6 adet), yem fabrikası (1 adet), süt fabrikası (2 adet), konsantre sanayi (1 adet), hazır çorba fabrikası (1 adet), süt işleme tesisleri (11 adet), fırın (23 adet), çeşitli imalathaneler (16 adet) bulunmaktadır. Ayrıca hazır giyim fabrikası (3 adet) faaliyet göstermektedir (Keşan Ticaret Borsası, 2019). Şehir yerleşiminin batı yönünde, Edirne-Çanakkale Yolu üzerinde iki küçük sanayi sitesi yer almaktadır. Burada farklı iş kollarında çalışan küçük ölçekli sanayi kuruluşları bulunmaktadır.

Keşan'da Paşayığit Mahallesi sınırları içinde 3560 ve 3561 no'lu parsellerin üzerinde Keşan Ticaret ve Sanayi Odası tarafından Gıda İhtisas Organize Sanayi Bölgesi kurulmasına yönelik çalışmalar da devam etmektedir. Proje alanının yaklaşık 400 m. güneyinde sulama ve taşkın önleme amaçlı Muzalı Göleti yer almaktadır (Görsel 5). Keşan Gıda İhtisas Organize Sanayi Bölgesi'nde çeşitli büyüklüklerde 60 ile 90 arası sanayi tesisi kurulması planlanmaktadır (Keşan Ticaret ve Sanayi Odası, 2019). Keşan'da sanayi kuruluşları genellikle şehrin kuzeyinde yer almaktadır. Kurulması planlanan Gıda İhtisas Organize Sanayi Bölgesi de şehrin kuzeyinde yer alacaktır. Bu saha, Keşan'a göre yüksek bir noktada yer almaktadır. Keşan'da hakim rüzgar yönü kuzeydoğudur. Sanayi bölgesinin şehrin kuzeyinde konumlanması hem hakim rüzgar yönü, hem de topografik açıdan hava kirliliği riskini artıracak bir durumdur. Aynı zamanda bu alan Muzalı Göleti'ne yakın olması bakımından sanayi bölgesinin burada konumlanması su kirliliği problemi riski oluşturacaktır. Bu gölet sulama amaçlı kullanıldığından tarım topraklarının kirlenmesi ve tarımsal faaliyetlerin olumsuz etkilenmesi gibi sonuçlara yol açacaktır.

Keşan, havzanın sanayi bakımından en gelişmiş merkezidir. Bununla birlikte İpsala ilçesinde çeltik fabrikaları (9 adet), un fabrikaları (4 adet), yağ fabrikaları (2 adet), yem fabrikası (2 adet), salça

Görsel 5.

Keşan İlçesi Paşayığıt Mahallesi'nin Kuzeyinden Gıda İhtisas Organize Sanayi Bölgesi Proje Alanının Görünümü

fabrikası (1 adet) ve su ürünleri entegre tesisi (1 adet) bulunmaktadır (Keşan Ticaret ve Sanayi Odası, 2020). Enez'de de konserve fabrikası, süt ürünleri fabrikası gibi tarıma dayalı sanayi kuruluşları bulunmaktadır.

Maden Alanları

Havzada 35 hektar alanda madencilik faaliyetleri yürütülmektedir. Maden alanları toplam arazinin yaklaşık %0,02'sine karşılık gelmektedir. Enez (Çavuşköy, Yenice, Hisarlıdağ) çevresinde Bentonit yatakları işletilmektedir. Bentonit yatakları Hisarlıdağ volkanik arazisine bağlı olarak meydana gelmiştir (Orhun, 2006, s. 22–23). Enez'den çıkarılan bentonit kili, kâğıt, deterjan ve yağların ağartılmasına uygun özelliğe sahiptir. Havzadaki maden tesisi Türkiye'deki yağ sektörünün ağartma toprağı ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılamaktadır (İpekoğlu, Kurşun, Bilge, & Barut, 1997, s. 51–69). Enez-Keşan arasındaki sahada zeolit minerali de bulunmaktadır. Özellikle Hisarlıdağ çevresinde zeolit içeriği yüksektir (Albayrak, Çubukçu, & Acar, 2007, s. 15–28).

İpsala'da (Sultanköyü) 2000 ton görünür rezerve sahip manganez yatakları bulunmaktadır. Ayrıca Keşan'da bazalt, mıcır, linyit işletmeleri ve taş ocakları mevcuttur. Bu işletmelerden bir yandan yakın çevresinin ihtiyacı karşılanmakta, diğer yandan da ihracat yapılmaktadır. İpsala'nın Sultan Köyü'nde 2000 ton görünür manganez rezervi tespit edilmiştir (MTA, 2010, s. 1).

Ulaşım Alanları

Aşağı Meriç Havzası'nda havaalanı ve demiryolu bağlantısı bulunmamaktadır. Ulaşım karayolu vasıtasıyla sağlanmaktadır. Enez ve Keşan'ın güneyinde bulunan limanlar balıkçılık ve turizm amaçlı olarak kullanılmaktadır. Yük veya yolcu taşımaya yönelik fonksiyonları bulunmamaktadır. Keşan bir yol üstü şehri olarak E-87, E-84, E-90 karayollarının kavşağında yer almaktadır. İstanbul ve Çanakkale'den İpsala ve Yunanistan'a uzanan yolların kesiştiği bir noktada bulunmaktadır (Görsel 6). İpsala gümrük kapısı nedeniyle önemli bir geçiş sahasıdır. Enez ise ana yol güzergahlarının dışında kalmaktadır.

Görsel 6.

Keşan'ın Kuzeyinde E-84 ve E-87 Otoyollarının Kesişme Noktasından Bir Görünüm

Trakya Alt Bölgesi Ergene Havzası Revizyon Çevre Düzeni Planı'nda Yunanistan ile ulaşım bağlantısının güçlenmesi çerçevesinde, İstanbul'a uzanan yeni bir demiryolu hattı önerilmektedir. Silivri, Tekirdağ, Keşan, İpsala yolunu izleyerek Yunanistan'a ulaşacak olan bu hattın iki temel işlevi olacağı düşünülmektedir. Birinci işlevi İstanbul-Tekirdağ karayolunda turizme bağlı ortaya çıkan yoğunluğa güvenli ve hızlı bir alternatif sunmaktır. İkincisi ise Marmara Ereğlisi ile Tekirdağ limanları arasında bağlantıyı sağlamaktır. Demiryolu kullanılarak bu limanlardan İstanbul'daki diğer limanlara, Çorlu'daki havalimanına ve yurtdışına bağlantı sağlanabilecektir. Planda Enez için de turizm amaçlı yat limanları önerilmiştir (Trakya Alt Bölgesi Ergene Havzası Revizyon Çevre Düzeni Planı Açıklama Raporu, 2009).

Sulak Alanlar

Aşağı Meriç Havzası'ndaki bataklıklar, sazlıklar, tuzlalar, akarsular ve göller "Sulak Alanlar" başlığı altında toplanmıştır. Sulak alanlar havzada 6943 hektarlık yüzölçümüne sahiptir. Toplam sahanın %3,21'ini kaplamaktadır (Tablo 4). Havzadaki en büyük akarsu Meriç Nehri'dir. Doğanca Çayı ile Ege Denizi'ne dökülen kısa akışlı akarsular da havzadaki hidrografik birimler arasında yer almaktadır. Araştırma sahasında yer alan Gala ve Pamuklu göllerinin çevresinde sazlık ve bataklık alanlar bulunmaktadır. Milli Park ilan edilen Gala Gölü ve çevresi uluslararası öneme sahip bir sulak alandır (Görsel 7). Ancak bu sulak alan büyük ölçüde kurutulmuş çeltik tarlalarına dönüştürülmüştür. Geçmişte geniş bir yüzölçümüne sahip olan sulak alanlar, günümüzde daha dar bir alanda yer almaktadır. Havzada önemli hidrografik birimlerden biri de lagün gölleridir. Enez'in doğusunda İlkçağ'da liman olarak kullanılan Dalayan, Taşaltı, Işık lagün gölleri bulunmaktadır. Enez-Saros Körfezi arasındaki Ege Denizi kıyılarında ise Sultaniçe Tuzla, Vakıf Tuzla, Erikli Tuzla lagün gölleri yer almaktadır (Yaşar, 2010, s. 166-187).

Sonuç ve Öneriler

Aşağı Meriç Havzası arazi kullanımı açısından incelendiğinde tarım alanları ve ormanların oransal olarak geniş alanlar kapladığı görülmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için havzanın doğal yapısına uygun ekonomik faaliyetler tercih edilmeli ve karar verme aşamasında her projenin çevresel etkileri analiz edilmelidir. Havzada tarım topraklarının korunması, tarımsal faaliyetlerin desteklenmesi, toprak ve su ekosistemine yönelik

Görsel 7.
Gala Gölü'nün Güney Yönünden Görünümü

risklerin azaltılması yönünde bir politika sürdürülebilir kalkınma açısından öncelikli olmalıdır.

Havzada ilk dört arazi kullanım kabiliyet sınıfına ait arazilerin (I., II., III., IV. sınıf araziler) toplam arazinin %57'sini oluşturduğu görülmektedir. Tarım faaliyetlerinin yoğun bir şekilde sürdürüldüğü bu arazilerde ağırlıklı olarak çeltik yetiştirilmekte, Türkiye çeltik üretiminin %21'6'sı karşılanmaktadır. Bunun yanı sıra buğday, ayçiçeği, tritikale, silajlık mısır ve sebze de üretilmektedir. Havzada tarımsal ürün çeşitliliğinin artırılması yerel halkın refah seviyesinin artmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırma sahasındaki topraklar açısından başlıca sorunlar kirlilik ve erozyondur. Tarımda kullanılan kimyasal gübre ve ilaçlar, yerleşim yerlerinin atıkları, havadaki kirleticilerin toprakta birikimi, kirlenen su ekosistemiyle etkileşim gibi faktörler Aşağı Meriç Havzası'nda toprak kirliliğine neden olmaktadır. Su-toprak ekosistemleri arasında kolaylıkla geçiş olabilmektedir. Su kalitesindeki bozulma tarım topraklarını da etkilemektedir. Bu bağlamda, Meriç-Ergene Havzası'ndaki su kirliliği sorununu çözmeye yönelik adımlar hızlandırılmalıdır. Ergene Havzası'ndaki noktasal kirlilik kaynakları tespit edilerek evsel atıklar ve sanayi atıklarının kontrol altına alınması ve arıtma sistemlerinin kurulması sağlanmalıdır.

Havzada erozyonunun önlenmesi açısından öncelikle arazilerin kullanım kabiliyetlerine göre kullanılması gerekmektedir. Tarım ve orman arazilerinin, çayır ve meraların kullanım amaçlarının dışında kullanılması sahada erozyonun şiddetlenmesine neden olacaktır. Ağaçlandırma, bitkilendirme (fitobonifikasyon) çalışmaları yapılarak havzada zarar görmüş bitki örtüsünü yenilemeye yönelik projeler gerçekleştirilmelidir.

Havzanın güneyindeki Ege Denizi kıyılarında, Hisarlıdağı ve çevresinde, Keşan'ın güneydoğusundaki VII. Sınıf arazilerde şiddetli erozyon sorunu görülmektedir. Ormanlık sahalar olarak değerlendirilmesi gereken bu alanlarda tarım faaliyetleri sürdürülmekte Ege kıyılarına yakın olması nedeniyle yazlık konut inşaatları yapılmaktadır. Erozyonun önlenmesi açısından bu sahaların mutlak suretle ağaçlandırılması ve ormanlık alanların korunması gerekmektedir.

Enez'in kuzeyinde, Meriç Nehri ile Gala Gölü arasında bulunan alüvyal hidromorfik topraklar VI. sınıf arazilerdir. Drenajın kötü olması, tuzluluk gibi sorunları olan bu araziler tarımsal faaliyete uygun değildir. Ancak bu arazilerde de tarımsal faaliyetler yapılmaktadır. Gala Gölü'nün yakın çevresindeki VIII. sınıf arazilerde sulak alan ekosistemi bulunmaktadır. 20. Yüzyılın başında havzadaki sulak alanlar daha geniş bir paya sahip olmakla birlikte zamanla kurutulmuş tarım alanlarına dönüştürülmüş ve yüzölçümü azalmıştır. Ekonomik getirisinin fazla olması nedeniyle bu alanlarda çeltik tarımı yaygınlaşmıştır. Meriç Nehri çevresindeki taşkın seddelerinin gerisinde kalan ovanın drene edilip kurutulması, akarsu ile hidrografik bağlantısının koparılması, sulak alan ekosisteminin bozulmasına, parçalanmasına neden olmuştur. Bu alanların da kurutulmuş tarım alanına dönüştürülmesi yönünde talepler bulunmaktadır (Zal, 2006, s. 4). Günümüzde sulak alanların azalması, avcılık faaliyetleri, yaz mevsiminde artan nüfus gibi faktörlerin etkisiyle biyoçeşitlilik tehdit altındadır. Sulak alanların ekolojik karakterleri ve doğal yapıları mutlaka muhafaza edilmelidir.

Havzadaki orman arazileri, sit alanları, milli parklar, tabiat parkları hiçbir taviz verilmeden korunmalı ve denetlenmelidir. Bunun için Tarım ve Orman Bakanlığı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın denetim yetkisi ve yaptırım gücü artırılmalıdır. Orman

yangınlarına karşı tedbir almak üzere yerleşim yerleri ile orman arazilerinin arasında imara açık olmayan alanlar oluşturulmalıdır. Bu sayede yerleşim alanlarında veya ormanda meydana gelebilecek yangınlara karşı koruma sağlanmış olur. Keşan ve Enez kıyılarının I. ve II. derece doğal sit alanı statüsü devam etmeli ve bu alanların sınırlarında değişiklik yapılmamalıdır.

Araştırma sahasında çayır ve mera alanlarının tarım alanlarına dönüştürülmesi, turistik tesis ve ikinci konut inşaatları gibi tehditlerin önlenmesi için ilçe tarım müdürlükleri ve yerel yönetimin düzenli denetimler yapması ve söz konusu kuruluşların bu yöndeki yetkilerinin artırılması sağlanmalıdır. Gala Gölü çevresi Hisarlıdağ eteklerindeki meraların ıslah edilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Aşırı otlatmadan kaynaklanan kayıpların önlenmesi için yerel halkın bilgilendirilmesi ve otlatma konusunda sınırlamalar getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca hayvan sayısı ve otlatma sahaları planlanarak mera yönetim planları uygulanmalıdır.

Havza alçak bir topografik yapıya sahiptir. Yaklaşık %52'si 0-50 metre arasında yükseltisi olan arazilerden oluşmaktadır. Saha, Türkiye deprem tehlike haritasına göre; en büyük yer ivmesi değerleri açısından yüksek tehlike kategorisinde yer almaktadır. Havzanın güneyinde yer alan bilhassa yaz aylarında nüfusun çok arttığı yerleşimler depremden ve küresel ısınmaya bağlı olası deniz seviyesi yükselmelerinden olumsuz etkilenebilecektir.

Günümüzde sanayi sektörü ekonomik gelişimin önemli ayaklarından biridir. Yüksek bir tarım potansiyeline sahip olan havzada bu sektörü destekleyecek, çevresel etkileri daha az olan sanayi kollarının kurulması uygun olacaktır. Tarım ürünlerinin işlenmesi, paketlenmesi gibi konularda faaliyet gösteren gıdaya dayalı sanayinin gelişimi desteklenmelidir. Gıdaya dayalı sanayi, tarım ürünlerinin pazarlanması, çiftçinin ekonomik yönden güçlenmesi, istihdam sağlanması gibi konularda katkı sağlayacaktır.

Keşan'da sanayi kuruluşları genellikle şehrin kuzeyinde yer almaktadır. Kurulması planlanan Gıda İhtisas Organize Sanayi Bölgesi de şehrin kuzeyinde yer alacaktır. Bu saha, Keşan'a göre yüksek bir noktada bulunmaktadır. Keşan'da hâkim rüzgar yönü kuzeydoğudur. Sanayi bölgesinin şehrin kuzeyinde konumlanması hem hâkim rüzgâr yönü, hem de topografik açıdan hava kirliliği riskini artıracak bir durumdur. Aynı zamanda sanayi bölgesinin burada konumlanması Muzalı Göleti'ne yakın olması bakımından su kirliliği problemi riski oluşturacaktır. Bu gölet sulama amaçlı kullanıldığından tarım topraklarının kirlenmesi ve tarımsal faaliyetlerin olumsuz etkilenmesi gibi sonuçlara yol açacaktır. Gıda İhtisas Organize Sanayi Bölgesi için Keşan şehrinin batısında bir sahanın belirlenmesi daha uygun olacaktır. Maden işletmelerinde, çevresel etkiler mutlaka iyi analiz edilmeli ve doğayı korumaya yönelik tedbirler alınmalıdır. Taş ocağı ve madenlerde ortaya çıkan tozların çevreye dağılmasını önlemek üzere üretim sırasında filtre kullanılmalıdır. Çevreyi büyük ölçüde tahrip eden patlatma gibi işlemlere izin verilmemelidir. Mevcut maden sahalarına yenileri eklenmemeli, kapasite artışı gibi talepler büyük ölçüde sınırlandırılmalıdır.

Sürdürülebilirlik açısından sahada kitle turizmi yerine ekoturizm, agroturizm gibi alternatif turizm türlerine ağırlık verilmesi daha uygun olacaktır. Böylece hem havzadaki doğal ve kültürel değerler korunacak, hem de turizm faaliyetlerinin yaz ayları dışındaki zamanlara da yayılması sağlanmış olacaktır. Bölgedeki sulak alanlar kuş gözlemciliği için fırsatlar sunmaktadır. Kuş gözlem kuleleri ve seyir terasları yapılarak ornitoturizm desteklenmelidir. Enez Kalesi, Kralıkızı Bazilikası gibi tarihi eserlerin yer aldığı Enez'de kültür turizmi de geliştirilebilir. Bu kapsamda bölgeden çıkarılan

tarihi eserlerin sergileneceği bir müze binası, bu eserlerin tanıtımının yapılması gibi çalışmalar yapılmalıdır. Turizm potansiyelinin değerlendirilmesi için ulaşım bağlantısının güçlendirilmesi de önemlidir. Bu çerçevede Enez'e Dedağaç'tan ve Yunanistan adalarından feribot seferleri başlatılmalıdır.

Gökçetepe-Saros Körfezi limanı ve doğalgaz boru hattı (Saros FSRU Projesi), bu projeye yönelik olarak Saros Kültür Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi'nin sahasının daraltılması gibi uygulamalar Aşağı Meriç Havzası'nda tarım ve orman arazilerinin amaç dışı kullanımı sorununu da beraberinde getirebilecektir. Projenin gerçekleşmesi sonrasında sanayi için çekici bir faktör olabilecektir. Bu durum bölgedeki sanayi kuruluşlarının sayısını arttırarak sanayi ve kent alanlarının artmasına yol açabilecektir. Sahadaki ekonominin temelini oluşturan tarım ve turizm faaliyetleri bu gelişmelerden olumsuz etkileneyecektir. Boru hattı için alternatif güzergahların değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – Y.K.; Tasarım – Y.K.; Denetleme – N.G.; Kaynaklar – Y.K.; Veri Toplanması ve/veya İşlenmesi – Y.K.; Analiz ve/veya Yorum – N.G.; Literatür Taraması – Y.K.; Yazıyı Yazan – Y.K., N.G.; Eleştirel İnceleme – N.G.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – Y.K.; Design – Y.K.; Supervision – N.G.; Funding – Y.K.; Materials – Y.K.; Data Collection and/or Processing – Y.K.; Analysis and/or Interpretation – N.G.; Literature Review – Y.K.; Writing – Y.K., N.G.; Critical Review – N.G.

Declaration of Interests: The authors have no conflicts of interest to declare.

Funding: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Albayrak, M., Çubukçu, A., & Acar, A. (2007). Keşan-Enez arasındaki zeolit içeren birimlerin minerolojik özellikleri. *Selçuk Üniversitesi Mühendislik, Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 22(3), 15–28.
- Arda, H., Atılın Helvacıoğlu, İ., Meriç, Ç., & Tokatlı, C. (2015). İpsala ilçesi (Edirne) toprak ve piriç kalitesinin bazı esansiyel ve toksik element birikimleri açısından değerlendirilmesi. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 8(1), 7–13.
- Atalay, İ. (2015). *Türkiye'nin ekolojik koşullarına göre arazi kabilet sınıflandırması*. Meta Basım Matbaacılık.
- Atalay, İ., & Değerliyurt, M. (2015). Burdur Havzasında arazi kabiliyet sınıflandırılması. IV. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu.
- Balcı Akova, S. (2008). Enez'in kalkınmasında coğrafi faktörlerin rolü (Doğal faktörler). *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, 16, 1–25.
- Başaran, S. (1996). Aionos kazıları (1971–1994). *Anadolu Araştırmaları*, 14, 105–141.
- Bolu, E. (2007). *Kentsel alanlardaki akarsuların ekolojik açıdan değerlendirilmesi: Meriç Nehri örneği* [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü].
- Bozkoyun, M. (2019). *Hoşap Çayı Havzası'nda (Van) arazi kullanımı ve planlamasına yönelik öneriler* [Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Çelik, M. A., Gülersoy, A. E., & Gümüş, N. (2017). *Tahtalı Barajı Koruma Havzası'nda uzaktan algılama ve CBS kullanılarak doğal afet*

- (Sel-taşkın, orman yangını, heyelan ve erozyon) riskinin değerlendirilmesi. Ermat Matbaacılık.
- Çevre ve Orman Bakanlığı. (2009). *Trakya Alt Bölgesi Ergene Havzası Revizyon Çevre Düzeni Planı Açıklama Raporu*.
- Ceylan, S. (2009). Enez (Edirne) ilçesinin turistik çekicilikleri ve sürdürülebilir turizm. Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı (s. 403–420).
- Edirne İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2019). <http://www.edirnekulturturizm.gov.tr/TR-76439/enez-ilcesi.html>.
- Erbay, Y. (2010). *Meriç Nehri ile Saros Körfezine taşınan sediment, tatlı su ve ağır metaller*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü].
- Erkal, T., & Topgöl, İ. (2014). Meriç Nehri'nin son 15 yıllık taşkınları veko-runma projeleri. TÜCAUM VIII. Coğrafya Sempozyumu Bildirisi (s. 165–174).
- Everest, T. (2010). *Edirne ili arazi kullanım türlerinin uzaktan algılama ve CBS ile belirlenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi].
- Çevre ve Orman Bakanlığı (2008). Meriç-Ergene Havzası Koruma Eylem Planı.
- Göçmen, K. (1974). Enez Limanı'nın değişen öneminde Meriç Deltasının etkileri. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları*, 2, 253–266.
- Göçmen, K. (1977). *Aşağı Meriç Vadisi Taşkın Ovası ve Deltasının alüvyal jeomorfolojisi*. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayını.
- Gözenç, S. (1978). *Küçük Menderes Havzası'nda arazinin kullanışı ve sınıflandırılması*. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Gülersoy, A. E. (2008). *Bakırçay Havzası'nda doğal ortam koşulları ile arazi kullanımı arasındaki ilişkiler* [Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü].
- Gülersoy, A. E. (2014). *Küçük Menderes Havzasında mekansal potansiyel ile arazi kullanımı arasındaki ilişkiler*. Dinozor Kitabevi.
- Gülersoy, A. E., & Buldan, İ. (2020). Gömeç Ovası (Balıkesir) ve yakın çevresinde jeolojik-litolojik özellikler ile arazi kullanımı arasındaki ilişkiler. *Journal of Academic Social Science Studies*, 70, 337–354.
- Gün, S. (2012). Türkiye'de tarım topraklarının korunması ve yönetimi. International Food Agricultural And Gastronomy Congress 15-19 Şubat 2012, Antalya.
- İpekoğlu, B., Kurşun, İ., Bilge, Y., & Barut, A. (1997). Türkiye bentonit potansiyeline genel bir bakış. 2. Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu (16-17 Ekim 1997) (s. 51–69), İzmir.
- Kaya, M., & Kurtonur, C. (2003). Gala Gölü ve çevresinin Ornitho Faunası üzerine araştırmalar. *Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 4(2), 169–179.
- Kayıcı, H. (2019). *Kypsela'dan İpsala'ya: İlçenin tarihsel gelişimi*. ipsalamyo.trakya.edu.tr/news/kypsela-dan-ipsala-ya--ilcenin-tarihsel-gelisimi
- Keşan Ticaret Borsası. (2019). <http://www.kesantb.org.tr>
- Keşan Ticaret ve Sanayi Odası (2019). *Keşan Gıda İhtisas Organize Sanayi Bölgesi Projesi Tanıtım Broşürü*.
- Keşan Ticaret ve Sanayi Odası. (2020). <https://www.kesantso.org.tr>.
- Köse, E. (2015). *Meriç Deltası ve civarının florası* [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü].
- Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (1993). *Edirne İli arazi Varlığı*. T.C. Başbakanlık Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Kuru, M. (2006). *Edirne ili Keşan ilçesi folkloründe gelenekler ve maniler* [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Mater, B. (1982). *Urla Yarımadasında arazinin sınıflandırılması ile kullanışı arasındaki ilişkiler*. Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- MTA (2019). *2019 Tarihinde MTA*. http://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Edirne_Madenler.pdf.
- Orhun, F. (2006). *Lalapaşa (Edirne) bentonitlerinin malzeme özelliklerinin incelenmesi ve rutubet kontrolünde kullanılabilirliğinin araştırılması* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü].
- Özhatay, N., Byfield, A., & Atay, S. (2005). *Türkiye'nin 122 önemli bitki alanı*. Doğal Hayatı Koruma Vakfı Yayını.
- Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı (2005). *Edirne Tarım Master Planı*.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2019). CORINE Projesi. <http://corinecbsttarimorman.gov.tr/>.
- Tatar, S. (2016). *Çivril Ovası ve çevresinde arazi kullanımı* [Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Tıraş, H. (2012). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre: Teorik bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2, 57–73.
- Toprak Su Genel Müdürlüğü (1970). *Meriç Havzası toprakları*. Köy İşleri Bakanlığı Yayınları.
- Tokatlı, C., Köse, E., Uğurluoğlu, A., Çiçek, A., & Emiroğlu, Ö. (2014). Gala Gölü (Edirne) su kalitesinin Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) kullanılarak değerlendirilmesi. *Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 32, 490–501.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). <https://www.tuik.gov.tr/>
- Türkmenoğlu, Y. (2012). *Meriç Nehri'nin Kapıkule-Enez arasındaki yatak değişimlerinin taşkınlar ile ilişkisi* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Yalçın, C. (2016). Edirne sanayisinin bölgenin jeolojik yapısı ile ilişkilendirilmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 4(7), 21–30.
- Yalçın, C., & Sabah, L. (2016). Sanayi ve depremsellik ilişkisi analiz çalışmalarında açık kaynak kodlu coğrafi bilgi sistemlerinin kullanımı: Edirne örneği. 4th International Geography Symposium (s. 700–712).
- Yaşar, O. (2010). Saros Körfezi kuzey kıyılarında yer alan lagün göllerini etkileyen çevresel tehditler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 166–187.
- Zal, N. (2006). *Aşağı Meriç Vadisi Taşkın Ovası'nın biyosfer rezervi olarak belirlenmesi üzerine bir çalışma* [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü].

Acknowledgement of Reviewers

Dear readers,

Our reviewers perform very important and precious role in the evaluation of the scientific articles, make valuable contributions to the increasing quality and the rising at an international level of the Eastern Geographical Review.

Editorial Board would like to thank all the reviewers that are listed below for their support in Eastern Geographical Review in 2022.

Ahmet NALÇACI
Ali Ekber GÜLERSOY
Alpaslan ALIĞAĞAOĞLU
Alper UZUN
Arda BAY
Barış TAŞ
Duran AYDINÖZÜ
Elif MERAL
Eren YÜRÜDÜR
Ergin CANPOLAT
Evren ATIŞ
Fatih AYDIN

Fatih ORHAN
Hasan KARA
Hasbi SOYLU
İnci DEMİRAĞ TURAN
İsmail KERVANKIRAN
Kaan KAPAN
Levent UNCU
Mehmet BOZKOYUN
Mehmet DENİZ
Mehmet Tuncer RIZVANOĞLU
Mucip DEMİR

Muhammet TOPUZ
Murat POYRAZ
Mutlu KAYA
Muzaffer BAKIRCI
Ogün COŞKUN
Sedat AVCI
Semra AKAY
Serkan GÜRGÖZE
Vedat AVCI
Yılmaz ARI
Zafer BAŞKAYA